

Црногорска академија
наука и умјетности
ТИТОГРАД

II-3378

С·БИРКОВИЋ
**СТЕФАН ВУКЧИЋ
КОСАЧА**

На омоту:

Град Почителъ
на Неретви

(фото Г. Синевин)

СИМА М. ЂИРКОВИЋ

ХЕРЦЕГ СТЕФАН ВУКЧИЋ-КОСАЧА
И
ЊЕГОВО ДОБА

SERBISCHE AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN UND KÜNSTE

SONDERSSCHRIFTEN

BAND CCCLXXVI

KLASSE FÜR SOZIALWISSENSCHAFTEN

BAND 48

SIMIĆ M. ĆIRKOVIĆ

DER HERZOG STEFAN VUKČIĆ-KOSAČA
UND
SEINE ZEIT

Angenommen in der VI Sitzung der Klasse für Sozialwissenschaften der Serbischen Akademie der Wissenschaften und Künste vom 28 VI 1960 auf Grund des Referates der Akademiker Mihailo Dinić und Akademiker Vasa Čubrilović.

Schriftführer

Akademiker JORJÖ TADIĆ

Sekretär der Klasse für Sozialwissenschaften

B E O G R A D

1 9 6 4

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

ПОСЕБНА ИЗДАЊА

Књ. ССCLXXVI

ОДЕЉЕЊЕ ДРУШТВЕНИХ НАУКА

Књ. 48

СИМА М. ЂИРКОВИЋ

ХЕРИЦЕГ СТЕФАН ВУКЧИЋ-КОСАЧА
И
ЊЕГОВО ДОБА

Примљено на VI скупу Одељења друштвених наука од 28. VI 1960. год. на основу
реферата академика Михаила Динића и академика Васе Чубриловића.

Уредник

академик ЈОРЈО ТАДИЋ

секретар Одељења друштвених наука

ИЗДАВАЧКА УСТАНОВА

—тично дело

БЕОГРАД

1964

Издаје: Издавачка установа „Научно дело“, Београд, Вука Караџића бр. 5
Штампа: Штампарија „Пролетер“, Бечеј, Трг ослобођења 4

САДРЖАЈ

<i>Извори и литература</i>	<i>VII—X</i>
<i>Увод</i>	<i>1—4</i>
<i>Глава I.</i> Стефан као Сандаљев наследник. Стане Босне уочи Стефановог доласка на власт. Борбе за Сандаљево наслеђе. Рат у Хуму. Борбе и преговори са Радославом Павловићем. Заплети око Новог. Турска помоћ. Односи с Дубровником	<i>5—19</i>
<i>Глава I.</i> Наставак рата са Угарском. Помоћ Ивану Франкопану. Помирење с краљем Твртком и примирје с Радославом Павловићем. Обнова рата и освајање Требиња. Затегнути односи с Дубровником. Провала Турака и враћање Требиња Радославу. Мир између Стефана и Радослава. Дубровачке олтужбе против Стефана. Спорови око дријевске царине	<i>21—40</i>
<i>Глава III.</i> Освајање Пољица и Омиша. Рат против Радослава Павловића и коначно освајање Требиња. Напад на деспотозину, почети акције у Зети. Односи с Венецијом. Освајање Горње Зете. Млетачки отпор. Смрт Радослава Павловића, измирење с његовим наследницима. Рат с краљем Твртком. Ратовање у Зети	<i>41—70</i>
<i>Глава IV.</i> Смрт краља Твртка. Стефанове борбе против новог краља. Губитак Омиша и Пољица. Стефанове везе са Италијом. Уговор са Алфонсом Арагонским. Измирење са деспотом. Мир с Венецијом. Нови рат с краљем Томашем. Измирење и брак Томаша и Стефанове кћери	<i>71—94</i>
<i>Глава V.</i> Односи с Дубровником. Преговори с деспотом. Дажбине у Стефановој земљи. Турски упад 1448. Стефан према рату деспота и краља Томаша. Херцешка титула. Спорови с Дубровником	<i>95—118</i>
<i>Глава VI.</i> Рат са краљем Томашем и Иванишем Павловићем. Реформе у граду Новом. Друге херцегове привредне мере. Обустављање дубровачке трговине. Херцегова трговачка делатност и домаћи трговци у његовој земљи	<i>119—145</i>
<i>Глава VII.</i> Дипломатско деловање Дубровника и херцега Стефана. Припреме за рат. Напад на Конавле и Жупу. Преговори и склапање примирја. Дубровачки преговори о савезу са деспотом Ђурђем, краљем Томашем и Владиславом Херцеговићем. Други напад на Дубровник. План за откуп херцегових земаља од Турака. Посредовање папског легата. Дубровачке припреме за освајање Конавала. Стефанови преговори с Венецијом. Угарско-турски мир и предаја Конавала Дубровнику	<i>147—173</i>

Глава VIII.	Поновно заузимање Конавала. Побуна Владислава и Иваниша Влатковића. Нови султанов склав и враћање Конавала. Први долазак краља Томаша у Хум. Венеција заузима Крајину и Дријева. Краљ Томаш и савезници у Хуму. Сукоби у табору херцегових противника. Питање ратне штете. Краљ Томаш и Венеција. Положај Владислава и Иваниша. Преговори херцега и сина. Посредовање папског легата Томе Томазинија. Турска помоћ херцегу и борбе у Хуму. Нови преговори. Бобаљевићева мисија. Мир између херцега и Владислава — — — — —	175—199
Глава IX.	Херцегово посланство у Угарској. Тешкоће у преговорима с Дубровником. Повратак Крајине. Мир с десетом. Сукоб око земаља Таловаци. Глад у херцеговој земљи. Наставак преговора с Дубровником и склањање мира. Обнова односа с Алфонсом Арагонским. Односи с Дубровником. Верско деловање херцегово. Женидбe херцега и синова. Односи с Угарском. Влатков пут у Венецију и преговори. Протеривање Влатковића — — — — —	201—225
Глава X.	Турски захтев за учешће у походу против Београда. Херцегови односи с Венецијом. Босна и планови за крсташки рат. Сукоб херцега и краља Томаша. Односи с Дубровником. Преговори о миру између краља и херцега. Везе са турским непријатељима. Преговори о дријевској царини. Турски напад на херцегову земљу. Трећи брак херцегов. Сукоб са Владиславом — — 227—244	
Глава XI.	Односи са Стефаном Томашевићем. Везе са Апулијом. Нови сукоб с Владиславом. Турски напад и пад Босне. Херцегов противнапад и ослобођење земље. Млетачко посредовање у породичним сукобима. Пodela земаља. Сарадња са Матијом Корвином. Ратовање у Босни 1464. Нови сукоб са сином. Турско освајање херцегове земље. Угарска помоћ. Колебање између Угарске и Венеције. Тестамент и смрт херцегова — — — — —	245—267
Глава XII.	Личност херцегова и његова историјска улога — —	269—277
Прилоги	— — — — —	279—280
<i>Zusammenfassung</i>	— — — — —	281—292
<i>Регистар</i>	— — — — —	293—309

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА
А. ИЗВОРИ

Серије архивских књига Дубровачког архива
(у загради скраћени цитирани облик)

- Consilium Maius (Cons. Maius)
Consilium Minus (Cons. Minus)
Consilium Rogatorum (Cons. Rog.)
Debita (Deb.)
Debita notariae pro communi
Diversa Cancellariae (Div. Canc.)
Diversa Notariae (Div. Not.)
Lamenta de foris (Lam. de for.)
Lettere e commissioni di Levante (Lett. di Lev.)
Testamenta (Test.)

Објављени извори

Babinger F., Eine unverwertete Quelle zur bosnischen Geschichte, Morgenblatt № 24. 28. I 1934, 9.

Čremošnik G., Kotorski dukali i druge listine, Glasnik Zemaljskog muzeja 33, 115—196 (Čremošnik, Kotorski dukali).

Елезовић Г., Турски споменици I, 1, Београд, 1940.

Fermendžin F., Acta Bosnae potissimum ecclesiastica, Zagrabiae, 1892 (Acta Bosnae).

Frankoi V., Mátéás király levelei I, Budapest, 1893.

Gelcich J. — Thallóczy L., Raguza és Magyarország összetettséinek oklevéltára, Budapest, 1887 (Dipl. Rag.).

Jorga N., Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades au XVe siècle, II, III. Paris, 1899, 1902 (Jorga II, III).

Ковачевић Ј., Неколико прилога за црквену и политичку историју Јужних Словена, Гласник 63, 1—40.

Lukcsics P., XV Századi pápák oklevelei II, Budapest, 1938.

Ljubić Š., Listine o odnošajih Južnoga Slavenstva i Mletačke Republike IX, X, Zagreb 1890, 1891 (Listine IX, X).

Макушев В., Исторические памятники Южных Славян и соседних им народов I, Варшава, 1874 (Макушев I).

Макушев В., Историјски споменици Јужних Словена и околних народа II, Београд, 1882. (Макушев II).

Miklošić F., Monumenta Serbica, Vindobonae, 1858.

- Nagy I. — Nyári A., Magyar diplomacziai emlékek Mátyás király korából, I—II, Budapest, 1875, 1877 (Nagy — Nyari I, II).
- Pastor L., Ungedruckte Akten zur Geschichte der Päpste vornehmlich im XV, XVI und XVII Jahrhundert I (1376—1464), Freiburg im Breisgau, 1904.
- Petkó B., Kapisztrán János levelezése a Magyarokkal, Történelmi tár 1901.
- Rački F., Prilozi za zbirku srbskih i bosanskih listina, Rad I, 124—164.
- Rački F., Dva nova priloga za poviest bosanskih patarenata, Starine XIV, 1—30.
- Rački F., Dubrovački spomenici o odnošaju dubrovačke obćine na prema Bosni i Turskoj godine razspa bosanske kraljevine, Starine 6, 1—18.
- Radić F., Prilog za povijest slavenskog juga god. 1448, Starine 27, 226—238 (Radić, Prilog).
- Радонић Ј., Дубровачка акта и повеље I, 1, Београд 1934.
- Радонић Ј., Ђурађ Кастрој Скендербег и Албанија у XV веку. Споменик САН 95. Београд, 1942 (Радонић, Скендербег).
- Стојановић Љ., Старе српске повеље и писма I—II, Београд — Ср. Карловци, 1929 — 1934 (Повеље и писма I—II).
- Стојановић Љ., Стари српски родослови и летописи, Београд — Ср. Карловци, 1927 (Родослови и летописи).
- Schafarik J., Acta archivi veneti I—II, Beograd, 1862.
- Thallóczy L., Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens im Mittelalter, München—Leipzig, 1914 (Thallóczy, Studien). (Збирка докумената у прилогу књиге).
- Thallóczy L. — Áldásy A., Magyarorság melléktartományainak oklevélétara, Budapest, 1907 (Thallóczy — Aldasy).
- Thallóczy L. — Horvath S., Jajcza (bansag, vár és város) története 1450—1427, Budapest, 1915 (Codex Jajcza).
- Thallóczy L. — Barabás S., A Frangepan család oklevéltára I, Budapest, 1910 (Codex de Frangepanibus).
- Theiner A., Vetera monumenta Slavorum meridionalium historiam illustrantia I, Romae, 1863.
- Teleki I., A Hunyadiak kora Magyarországon X, Budapest, 1853.
- Truhelka Č., Testamenat Radina Gosta, Glasnik Zemaljskog muzeja XXIII, 355—376. Воље: Das Testament des Gost Radin, Wiss. Mitt. XIII, 52—73.
- Truhelka Č., Dubrovačke vesti o godini 1463, Glasnik Zem. muzeja XXII, 1—24.
- Truhelka Č., Još o testamentu Gosta Radina i patarenima, Glasnik Zem. muzeja XXV, 284—363.
- Truhelka Č., Eine apokryphe Inschrift des Herzogs Stephan an der Kirche zu Goražda, Wiss. Mitt. III, 503—509.
- В. ЛИТЕРАТУРА
- Babinger F., Mehmed der Eroberer und seine Zeit, München 1953.
- Божић И., Дубровник и Турска у XIV и XV веку, Београд, 1952 (Божић, Дубровник и Турска).
- Божић И., Економски и друштвени развитак Дубровника у XIV и XV веку; Историјски гласник I (1949) 21—61.
- Божић И., Доходак царски, Београд, 1956.
- Ђирковић С., Вести Броља да Лавело као извор за историју Босне и Дубровника. Историјски часопис XII—XIII (1963) 167—188.
- Ђоровић В., Хисторија Босне, Београд, 1940 (Хист. Босне).

Ђоровић В., Из прошлости Босне и Херцеговине (1. Војвода Иванић, Павловић 2. Питање жене и бече херцега Стјепана и његових синова 1455) Годишњица Николе Чупића 48 (1939), 133—145.

Сремоšnik G., Bosanske i humske povelje srednjeg veka III. Humske povelje. Glasnik Zemaljskog muzeja VII (1952), 273—323.

Динић М., Земље херцега од светога Саве, Глас САН 182 (Динић, Земље херцега).

Динић М., Државни сабор средњовековне Босне, Београд, 1955.

Динић М., За историју рударства у средњовековној Србији и Босни I, Београд, 1955 (Динић, За историју рударства).

Динић М., Дубровачки трибути, Глас САН 168, 200—257.

Динић М., Трг Дријева и околина у средњем веку. Годишњица Николе Чупића, 47, 109—147 (Динић, Трг Дријева).

Franko W., Mathias Corvinus König von Ungarn, Freiburg im Breisgau, 1891.

Huber A., Geschichte Österreichs III, Gotha, 1888.

Ивић А., Радослав Павловић, Летопис Матице српске 245 (1907), 1—32; 246 (1907), 24—48.

Ивић А., Када и од кога је Стјепан Вукчић добио титулу херцега од светога Саве, Летопис Матице српске 230 (1905), 80—94.

Јиречек К., Историја Срба I, Београд, 1952.

Јовановић Ј., Стјепан Вукчић Косача I, Глас САН 28.

Јовановић Ј., Ратовање херцега Стјепана с Дубровником 1451—1454, Годишњица Николе Чупића 10 (1888), 87—198 (Јовановић, Ратовање).

Kauser F., Papst Nicolaus V (1447—1455) und das Vordringen der Türken, Historisches Jahrbuch der Görres Gesellschaft VI (1885), 208—231.

Klaić V., Povjest Bosne do propasti kraljevstva, Zagreb, 1882.

Klaić V., Krčki knezovi Frankopani I, Zagreb, 1901.

Klaić V., Povjest Hrvata II—2, II—3. Zagreb, 1901, 1904.

Kovačević D., Trgovina u srednjovekovnoj Bosni, Sarajevo, 1962.

Крекић Б., Дубровник и Левант (1280—1460), Београд, 1956.

Крекић Б., Вук Бобаљевић, Зборник радова Византолошког института 4 (1956), 115—139.

Kretschmayr H., Geschichte von Venedig II, Gotha, 1920.

Lilek E., Riznica porodice „Hranići“ (nadimak Kosača), Glasnik Zemaljskog muzeja II (1889), 1—25.

Lucari G., Copioso ristretto degli annali di Rausa, Venezia, 1605.

Matasović I., Tri humanista o patarenima. Godišnjak skopskog Filozofskog fakulteta I (1930) 235—252.

Mazalić Đ., Hercegova crkva kod Goražda i okolne starine, Glasnik Zemaljskog muzeja LII (1940), 27—43.

Мијатовић Ч., Деспот Ђурађ Бранковић I—II, Београд, 1880, 1882.

Orbini M., Il regno degli Slavi, Pesaro, 1601.

Pastor L., Geschichte der Päpste I, II, Freiburg im Breisgau, 1926, 1928.

Poparić B., Hercezi svetoga Save, Split, 1895. Drugo izd. Zagreb 1942.

Rački F., Borba Južnih Slovena za državnu neovisnost. Bogomili i patarenici, Beograd, 1931.

Радонић Ј., Западна Европа и балкански народи према Турцима у првој половини XV века, Нови Сад, 1905.

Радонић Ј., Херцег Степан Вукчић Косача и породица му у историји и народној традицији. Зборник у славу Ватрослава Јагића, Berlin, 1908, 406—414.

- Радонић J., Donado da Lezze, и његова »Historia Turchescha«, Годишњица Николе Чупића 32, 302—337.
- Radonić J., Der Grossvojvode von Bosnien Sandalj Hranić-Kosača, Archiv für slavische Philologie XIX, 380—465.
- Resti I., Chronica Ragusina.. item Ioannis Gundulae, ed. S. Nodilo, Zagrabiæ, 1893.
- Руварац И., О натпису на цркви херцега Стефана у Горажду, Глас САН, 16 1—30.
- Руварац И., Двије босанске краљице, Зборник Илариона Руварца, Београд, 1934, 446—468.
- (Руварац И.), Два одломка Илариона Руварца о Косачама изд. Н. Радојчић, Гласник Земаљског музеја IV—V (1950), 201—214.
- Станојевић Г., Услови примања млетачке власти града Бара 1443. године, Историјски часопис VI (1956), 207—213.
- Стефановић В., Ратовање краља Матије у Босни и његови односи с папском куријом и чешким краљем у ствари акције против Турака. Летопис Матице српске 332 (1932), 195—213.
- Стјепчевић И. — Ковијанић Р., Хранићи — Косаче у каторским споменицима, Историјски часопис V (1955), 311—321.
- Stjepčević I. Lastva. Historijski pregled. Sep. iz Glasa Boke, 1934.
- Sabanović H., Početak turske vladavine u Bosni, Godišnjak Ist. društva BiH VII (1955), 37—51.
- Tadić J., Promet putnika u starom Dubrovniku, Dubrovnik 1939 (Tadić, Promet putnika).
- Thallóczy L., Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens im Mittelalter, München-Leipzig, 1914.
- Truhelka Č., Isabeg, brat hercega Stefana, Glasnik Zem. muzeja XXIX, 213—218.
- Vasiliev A., Jörg of Nuremberg, Byzantion X (1935), 205—209.

У В О Д

У току пуне три бурне и, може се мирно рећи, судбоносне деценије босанске историје, војвода, доцније херцег, Стефан Вукчић Косача је био, нема сумње, најмоћнија и најјача личност. За време његовог активног политичког деловања од 1435. до 1466. сменила су се на босанском престолу три краља: Твртко II, Томаш и Стефан Томашевић. Ниједан од њих није утицао у толикој мери на развој позне босанске средњовековне државе и ниједан није оставио толико трагова у нашој историји као њихов, само по имену, вазал Стефан Вукчић. Стефанова улога у крупним међународним догађајима свога времена, нарочито у дугогодишњој и упорној борби Османског Царства и европских држава далеко превазилази локалне босанске оквире и оправдано изазива општи интерес. Његове унутрашње привредне и политичке мере, нарочито покушај да у својој области створи снажно привредно и трговачко средиште, затим лична привредна и трговачка делатност представљају веома занимљиве и исто толико значајне друштвено-економске појаве.

Поред свега тога у нашој науци није било критичке монографије о херцегу Стефанду. Узрок томе није недостатак извора. У односу на друге феудалце и владаоце наше средњевековне прошлости, о Стефанду Вукчићу Косачи сачувано је релативно много изворне грађе. Она, на жалост, не потиче са територије којом је овај значајни властелин владао, нити из његове канцеларије. Десетак писама и исправа сачуваних у Дубровнику представља незнатањ део онога што је на његовој територији написано. Регистри његове канцеларије се само помињу једном у Дубровнику. Имамо поузданих обавештења да су и кнезови градских насеља и жупани издавали исправе, и да су преписку водили чак и влашки катуни. Посебно место у том погледу заузимао је Стефанов град Нови, који је имао и свог "заклетог" нотара. Од свега тога није остало ни трага. Из новске канцеларије регистрован је један акт у Дубровнику, па и то у време Стефанових синова.

Што и поред свега тога има грађе о Косачи, и то релативно много, треба у првом реду захвалити очуваности Дубровачког

¹ Херцег Стефан

архива. Тесне Косачине везе са Дубровником, увек интензивне, некад више, некад мање пријатељске, оставиле су у дубровачким архивским књигама многобројне трагове. То важи скоро подједнако за све главне серије архивских књига, на првом месту за записнике Већа. Није било случаја да се прими или упути посланство или напише писмо а да се то не забележи у одлукама Већа умольених. Изузетак су чиниле особито тајне ствари, које су уношene у тајни записник овога Већа, који за ово време није сачуван. То наравно не значи да су сви ови тако многобројни подаци употребљавани. Кратко и стереотипно стилизовани, они најчешће откривају своју садржину тек у вези са регистрованим писмима и упутствима, али код њих немамо ни приближно онакву потпуност као у записницима. Од 1459. до краја херцеговог живота нису уопште сачувана писма и упутства. То задаје знатне тешкоће код реконструисања последњих бурних година херцеговог живота. Остале серије архивских књига садрже регистроване уговоре, признанице, задужења итд. и пружају фрагментарне, али драгоцене податке који омогућују да се бар до некле загледа у привредни и друштвени живот херцегове земље. Известан део дубровачке архивске грађе за ово време је објављен или се за овај рад могао користити само с резервом (Белчић)¹ или се због непотпуности морао сасвим занемарити (Јорга)². Истраживања су се морала вршити у Архиву.

Грађа Млетачког архива, која по својој важности долази одмах после дубровачке, штампана је у четири збирке, које се међусобно допуњавају.³ Млетачка грађа пружа мањом податке за политичку и дипломатску историју Косачиног времена. За историју привреде су особито важни подаци које пружа о Стефановој делатности у граду Новом. Међу млетачким изворима заслужује посебну пажњу неколико докумената из последњих година херцеговог живота. Средином XV века у Млецима се почело тражити од посланика да, поред усменог саопштења, и писмено поднесу своје изјаве и захтеве. Посланици су подносили и предавали у Млецима упутства која им је издиктирао сам херцег. На тај начин је у Млецима сачувано неколико докумената који припадају Косачиној канцеларији и носе печат његовог личног начина изражавања.

Херцегов живот и делатност, нарочито њихова друга половина, падају у време када се читава Европа увелико интересовала

1. Gelcich I. — Thaloczy L., *Raguza és Magyarország összekötetéseinek oklevélétára*, (*Diplomatarium Ragusanum* цит. Dipl. Rag.), Budapest, 1887.

2. Iorga N., *Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades au XVe siècle*, II, Paris, 1899.

3. Schafarik I., *Acta archivi veneti I—II*, Beograd, 1862. Iorga, нав. дело III; Nagy I.—Nyári A., *Magyar diplomaciai emlékek Mátyás király korából*, I—II, Budapest, 1875, 1877.

за борбу против Турака. Европске државе, нарочито италијанске, правиле су десетине планова, водиле силне преговоре, а изнад свега будно пратиле догађаје на истоку. Захваљујући томе, сачувано је нешто вести о херцегу и у Италији: у Милану, Мантови, Ферари, Бенови и Фиренци. Највећим делом то су извештаји посланика из Венеције, Будима и др. У папској курији сачувано је такође нешто вести о херцегу. Више пружају подаци са арагонског двора, који се данас налазе у архиву Барселоне. Кад се овоме додају вести о херцегу сачуване у Угарској и ретки и спорадични помени код позних византијских писаца и турских хроничара, добија се представа о ширини подручја на коме су сачувани спомени о деловању овога значајног властелина.

Није потребно ни наглашавати да су ове вести постепено улазиле у круг научног интересовања. Прва историјска дела у којима је херцегу Стефану посвећена заслужена пажња, радови Мавра Орбина и Јакова Лукаревића, настали су у време кад се на систематско коришћење архивских података није ни мислило. Слика коју су стари дубровачки историчари и хроничари створили о херцегу и његовом деловању служила је све до критичног периода наше историографије. Иларион Руварац се још 80-их година прошлог века носио мишљу да сбради историју Косача.⁴ Прве кораке је учинио тек неколико година доцније Љуба Јовановић прво посебном расправом „Ратовање херцега Стјепана са Дубровником“, а затим и првим и досад јединим покушајем да се Стефанов живот и делатност прикажу у целини, радом „Стјепан Вукчић Косача“.⁵ Његов приказ се прекида средином 1445. године остављајући недирнуте пуне две деценије Стефановог живота и активности. Иако савесно рађена, расправа Љубе Јовановића је веома непотпуна. У време кад је написана била је позната тек венецијанска грађа објављена у Љубићевим „Листинама“ и мањи део дубровачких писама у збиркама Миклопшића, Пуцића и Ђелчића. Када је почетком овога века велика босанска властела, Хрвоје Вукчић, Сандаль Хранић, Павле Раденовић, Радослав Павловић, добила своје историчаре у личностима Ферда Шишића, Јована Радонића и Алексе Ивића, Стефан Вукчић је остао занемарен. Основне линије његовог развоја и главне догађаје његовог живота обележио је веома кратко и прецизно Константин Јиречек у „Историји Срба“. Његови резултати представљају полазну тачку за свако истраживање и приказивање херцегове историје. Посебним расправама су осветљена доцније нека важна питања: стицање херцешке титуле, ширење и пространство његових области, везе са напуљским Арагонцима, држање Стефаново у оквиру општих односа балканских народа

4. Н. Радојчић, Два одломка Илариона Руварца о Косачама, Гласник Земаљског музеја, 4—5 (1950), 201—214.

5. Љ. Јовановић, Стјепан Вукчић Косача I, Глас 28 (1891).

према Турцима и нека породична питања. Није било више покушаја да се херцег и његово доба прикажу у целини. Приказ Стефановог живота и делатности у Ђоровићевој „Хисторији Босне“ је знатно опширији од Јиречековог, али је врло далеко од тога да буде потпун и није увек поуздан.

Приступајући раду на приказивању херцега Стефана и његовог доба у целини пуних шест деценија после Љ. Јовановића, имао сам могућности да се послужим значајним резултатима већ споменутих посебних истраживања И. Руварца, А. Ивића, Л. Талоција, В. Ђоровића, М. Динића, вршених у међувремену. И круг објављених извора се за то време знатно проширио, али најзначајнији део посла је имао да се обави у Дубровачком архиву, одакле потиче највећи број нових података о херцегу и вести које су помогле да се познати извори правилно објасне. Тај посао, који је трајао преко пола године, обавио сам у току више краћих боравака у Дубровнику 1951., 1954., 1955. и 1956. г. уз помоћ Историјског института Српске академије наука и уметности, коју са захвалношћу спомињем. Радо бележим још једну велику захвалност: своме учитељу проф. др Михаилу Динићу, на чији подстицај је овај рад⁶ започет и уз чије старање и драгоцену подршку доведен до краја.

С. М. Ђ.

6. Рад је браћен као докторска дисертација на Филозофском факултету у Београду 6. јуна 1957. пред комисијом коју су сачињавали професори др Михаило Динић, др Виктор Новак, др Васо Чубриловић и др Иван Божић.

ГЛАВА I

СТЕФАН КАО САНДАЉЕВ НАСЛЕДНИК. СТАЊЕ БОСНЕ УОЧИ СТЕФАНОВОГ ДОЛАСКА НА ВЛАСТ. БОРБЕ ЗА САНДАЉЕВО НАСЛЕДЕЊЕ. РАТ У ХУМУ. БОРБЕ И ПРЕГОВОРИ С РАДОСЛАВОМ ПАВЛОВИЋЕМ. ЗАПЛЕТИ ОКО НОВОГ. ТУРСКА ПОМОЋ. ОДНОСИ С ДУБРОВНИКОМ.

Младост и детињство кнеза Стефана будућег херцега, као и толике друге властеле, потпуно су нам непознати. Вукац Хранић, његов отац, живео је и деловао у сенци свога моћног брата Сандаља. Његови, по свој прилици скромни поседи налазили су се у области Дрине, најстаријој постојбини Косача. Вукац је ретко одржавао везе са Дубровником, те су вести о њему толико малобројне да се ток његовог живота не може упознати ни у најгрубљим цртама.¹ Стефанову мајку Катарину знамо само по именину. Остаје загонетно из кога је краја и из које породице дошла удајом међу Косаче, и чију је крв преко ње наследио Стефан. Знамо да је надживела свога мужа преко две деценије, боравећи у околини свога сина, на кога је, бар у прво време, имала утицај. Умрла је почетком 1456. у дубокој старости.^{1a} Стефан се по свој прилици родио 1404. године. Августа 1403. је Сандаљ женио брата², вест нам, на жалост, не каже кога, Вукца или Вука. Како и други моменти указују да је Стефан дошао на свет некако у то доба, вероватно је да је реч о браку Вукца и Катарине. Стефан се први пут јавља са оцем и стричевима као издавач повеље 1419. Напуњених 14 година, знамо баш из случаја Стефанових синова, сматрало се као узраст после кога млада властела може да делује у јавном животу. То нас упућује на 1404. или 1405, а исто тако и година Стефанове женидбе (1424). Дубровчани у један мах дају наговештај о Стефановом добу живота. Када им је он 1453. пребацао да су до Конавала дошли кори-

¹ Упоредо са Сандаљем Вукац је 1428. у својој области променио царине на штету трговаца, па су дубровачки посланици затражили од Сандаља да се те промене укину. Очекивало се да ће Сандаљ можда рећи: *ch el fratelo è volontaroso et che lui di ciò non si impaça*. Посланици су имали упутство да му у том случају кажу да кнез Вукац чини само оно „што се свиди Вашем господству”. *Lett. di Lev. X f. 92.*

^{1a} *Cons. Rog. XIV*, 247, 15. I 1456.

² Јорга II, 95 n. 3.

стећи велику старост и немоћ Сандальеву, они су одговарали да је Сандаль, кад је продавао Конавле, имао година колико херцег данас.³ Тај податак се не може употребити јер не знамо ни приближно годину Сандальевог рођења.

Стефан је врло рано одређен за Сандальевог наследника. 1419. Сандальева одлука у том смислу долази јасно до изражaja стављањем Стефана упоредо са оцем и стричевима међу издаваче повеље о продаји Конавала Дубровнику.⁴ Није искључено да је Стефан и пре тога важио као будући наследник. Највероватније је тај избор пао на њега зато што је био најстарији синовац. Вукац је поред Стефана имао још и кћер Теодору, док је Вуково потомство мање познато. Он је сигурно оставио иза себе сина Ивана, који је у један мах, наспрот Стефанду, истицао права на Сандальево наслеђе.⁵

Сандаль се постарао да свога синовца и будућег наследника достојно ожени. После смрти Балше III он је везама преко своје жене Јелене преузео стaraњe над Балшиним кћерима, Јелениним унукама. Та веза Косача са Балшиним наследницима довела је до склапања брака између кнеза Стефана Вукчића и Јелене Балшићке. Свадба је прослављена у новембру 1424. године.⁶ Не знамо где је живео млади кнез, какву је политичку делатност вршио и да ли је од оца добио неку област на управу. Његов брак је био плодан, у врло кратком времену добио је два сина и једну кћер. У један мах, крајем 1425, услед нејасне и опасне ситуације у Босни, Сандаль се спремао да се склони у Дубровник, тражио је тада брод за себе, жену брата Вукца и синовца Стефана. Вук је нешто пре тога већ умро, његови поседи или бар један њихов део дошли су у Вукчеве руке.⁷ Када је после неколико година (1432) и он умро, Стефан га је наследио и свакако владао самостално на очевим поседима.

Када је Стефан прихватио очеве области, Босна је већ далеко одмакла у своме развитку правцем којим је кренула после Тврткове смрти. Босанска краљевина је већ била разбијена на области феудалних господара и у њиховом оквиру се одвијао друштвени и државни живот. Краљ, коме је круна као симбол јединства краљевства давала прво и почасно место, владао је непосредно само једним делом раније државне територије. Својом снагом

³ Lett. di Lev. XIV, 126—126', 8. VIII 1453.

⁴ Повеље и писма I, 293—297. Стефан је заједно с оцем и стричевима 1423. примљен за млетачког властелина.

⁵ Иван се доцније измирио са Стефаном. Појављивао се у Дубровнику пред крај херцеговог живота. Оставио је иза себе сина Адама, после кога не знамо ништа о овој грани Косача.

⁶ Владислав и Влатко су маја 1440. добили свој део Сандальеве заоставштине. Тада су морали напунити 14 година. Повеље и писма II, 50, 54. Катарина, доцнија краљица босанска, била је прво дете Стефаново. О њој уп. I. Руварац, *Двије босанске краљице*, Зборник Илариона Руварца, 446—457; L. Thalloczy, *Studien*, 110—121.

⁷ Jorga II, 271; Truhelka, *Konavoski rat*, 155, 170.

и способношћу да врши утицај, он није превазилазио феудалне господаре појединих области. Исто тако се власт феудалних господара на њиховим територијама није разликова од краљевске.

У двадесетим годинама 15. века смањио се број територијалних феудалних господара, а на другој страни краљевски преосто је постао стабилнији. У исто време почела су оштрија но икад унутрашња непријатељства и повећано мешање спољашњих фактора. Средином 1415. убијен је Павле Раденовић, а почетком следеће умро је моћни херцег Хрвоје Вукчић. Тако је од силног триумвирата, који је крајем 14. и почетком 15. века смењивао краљеве и диктирао босанску спољну политику, остао само велики војвода Сандаль Хранић. Области остале двојице нису имале једнаку судбину. Хрвојеве земље дошли су добрым делом под власт краља Остоје и пружиле му могућност да учврсти свој положај у Босни. Наслеђе Павла Раденовића примили су кнежеви синови и започели жестоку и дугу борбу, у којој су истовремено светили оца и обезбеђивали свој положај. Они су у своје обрачуне са краљем и Сандальем увлачили Турке, који су победом над Мађарима у бици јужно од Добоја јула 1415, засновали своју превласт над Босном. У почетку владе Твртка II, који је на престо дошао по други пут после Остојине смрти и кратке владе његовог наследника Стефана, смирили су се унеколико унутрашњи ратови, али је остао веома јак турски утицај. Угарска није имала снаге да обнови своју традиционалну политику према Босни. Краљ Твртко II се са своје стране тешње везао за угарски двор и краља Жигмунда, али то је само изазвало снажније интервенеције Турака, који су посели неке босанске градове и подвргли и краљеву земљу данку.

У врло бурним догађајима у Босни који су наступили од 1430. Стефан је следио политику свога стрица. За време конавоског рата Стефан се налазио уз Сандальја. Када су Дубровчани повели преговоре са Сандальјем за савез против Радослава, предвиђала се и могућност да Стефан буде одређен за заповедника Сандальеве војске која треба да помаже граду и предвиђена му је за тај случај плата од 500 дуката. Дубровчане је Стефан у то време задужио и тиме што је лично пратио трговце који су били изложени опасности од Радослављевог непријатељства. Рат против Дубровника који је Радослав Павловић изазвао у јесен 1430. није могао по природи босанских прилика да остане локално ограничен. И једна и друга страна је потражила савезнике за леђима свога противника, краљ и остале властеле су се веома лако опредељивали тражећи да у сваком сукобу сломе противника који је дошао у тежак положај и ојачају своју моћ и поседе. Уз Дубровник су одмах стали краљ Твртко и Сандаль, а помагао

их је својим утицајем и краљ Жигмунд. Радослав је, да поврати поремећену равнотежу снага, затражио помоћ на Порти. Његов утицај на Порти се могао донекле сузбити уз помоћ деспота Ђурђа, па је и он привучен у ред дубровачких савезника. Ускоро је дошло до познатог плана да се Радослављеве земље откупе од султана. Крај године је донео нагли преокрет у односу снага. Сукоб између краља Твртка и Вукашина Златоносовића, који је био, изгледа, штићеник Сандаљев, довео је до разбијања савеза и нове поделе. Излазак краља из тога савеза створио је могућност да у њега уђе Радослав Павловић, али не задugo. Турска пресуда на штету Радослава у сукобу са Дубровником бацила га је у ред турских противника, у савез са краљем Твртком. Територија на којој су се дешавали сукоби краља Твртка и Сандаља и деспота била је област Дрине, дакле у близини Стефанових територија, уколико нису и његове земље биле захваћене. О држању кнеза Стефана у то време немамо никаквих података, али не смо ни за тренутак посумњати да је као наследник Сандаљев могао да напусти породичну политику. Против краља Твртка Турци су истакли као противкраља Радивоја. Њега су подржавали Тврткови противници: деспот и Сандаљ, а њима се ускоро придружио и Радослав Павловић. Босна је остала на тај начин подељена до Сандаљеве смрти.

Стефан је са пространим земљама примио у наслеђе и сложено ткиво савезништава, непријатељства и сукобљених интереса. Сандаљева смрт је створила за тренутак ситуацију у којој се сваки сусед могао надати богатом плену. Зато је Стефан морао приликом доласка на власт осетити више делатност непријатеља него савезника. Краљу Жигмунду се учинила прилика веома згодна да Угарској присаједини Хум, који је кратко време за владе краља Лajoша био у угарским рукама. Против њега је Стефан имао да издржи најтежу борбу да одбрани Сандаљево наслеђе. Жигмунд је на своме двору држао краља Твртка, легитимног краља Босне. Лако је придобио Радивојевића и Ђурђа Војсалића, који су донедавно били у рату против Сандаља. Краља Твртка је Жигмунд десет дана после смрти Сандаљеве упутио у Босну.⁸ То није без везе са Жигмундовим планом да сломи Сандаљевог наследника. Краљу Твртку је у том плану свакако била намењена улога. Стефановим суседима Ивану и Стефану Франкопанима краљ је издао наређење да освоје Хумску земљу и сачувају је за краља.⁹ Жигмунд је увлачио у круг непријатеља Стефа-

⁸ Dipl. Rag. 391. Сандаљ је умро 15. марта, а Жигмунд је о краљевом отпуштању јавио писмом сд 25. марта. За то време је могла доћи вест о Сандаљевој смрти до Будима. Писма од Будима до Дубровника стизала су за 17 дана. Глас о Сандаљевој смрти стигао је до Дубровника за три дана. До 31. марта је Жигмунд већ био обавештен и о побуни Сандаљеве властеле и њеном враћању „у покорност угарској круни“.

⁹ Thallóczy-Barabas. Codex diplomaticus comitum de Frangepanibus. 265—266.

нових и Дубровник, доводећи град у врло незгодну ситуацију. Писмом од 31. марта 1435, тражио је да Дубровчани помогну властели Хумске земље, која се после смрти Сандаља вратила у „убичајену покорност угарској круни“.¹⁰

Највише успеха је међу савезницима имао Ђурађ Војсалић; почетком априла он је дошао у Дријева, где су му Дубровчани препоручили своје трговце и царинике.¹¹ Међу самим савезницима било је прилично супротних интереса, те је долазило до инцидената. Ђурађ Војсалић је одузео неку робу дубровачким трговцима у Дријевима, а мала дубровачка флота, која је крајем марта била послата да чува ушће Неретве, заробила је неке његове барке и људе.¹² На Дријева су истакли своје претензије и Никола Радивојевић с браћом,¹³ а и краљ Жигмунд је једним писмом тражио од Дубровника да се њему исплати дријевска царина. Тамо је послат и један човек Матка Таловца, новог краљевог намесника у Хуму, неки Ђурађ Кер, који је имао да са Дубровчанима среди питања око новог режима у Дријевим.¹⁴

Стефан Вукчић није овом заједничком акцијом ипак сасвим потиснут из Хума; у јулу је тражио од Дубровчана балистаре за ову област, а августа Дубровчани изричito кажу да Маткови и краљеви људи нису заузели ниједан град у Хуму.¹⁵ Упоредо са борбама које је водио, Стефан је тражио начина да се некако измири са Угарском. Већ крајем априла он је преко Федерика Гундулића, дубровачког посланика који је код њега боравио, тражио да га Дубровчани препоруче угарском краљу.¹⁶ Дубровачка влада га је заиста препоручила у писму којим је одговарала Жигмунду на захтев да помогне Стефанове одметнике у Хуму. Дубровчани су истицали Стефанову мирољубивост прили-

¹⁰ Dipl. Rag. 391.

¹¹ Cons. Rog. V, 262, 6. IV 1435.

¹² Cons. Rog. V, 277, 16. V 1435: ...de consentiendo voivode Giurag Voisalich ad restituendum sibi personas captas per capitanum nostre armate ser Johannem de Menze. Ca стране: Pro hominibus voivode Giurag restituendis. Друга одлука још ближе обавештава: ... de restituendo ipsas barchas cum condicione dum ipse voivoda Giurag cum effectu restituat primus nostris bona et res ipsis ablatas.

¹³ Динић, Трг Дријева, 132.

¹⁴ Cons. Rog. V, 291, 8. VII 1435; Lett. di Lev. XI, 254', 25. VII 1435: Ђурађ Кер је дошао у Дријева 17. августа и задао прилично муке Дубровчанима, који су се бојали Стефана и избегавали истовремено да се замере краљу Жигмунду. Тражили су да Ђурађ силом узме Дријева, тачније — да дође са таквом снагом (око 50 људи) да изгледа као да му се нису могли одупрети. Било је предвиђено да треба да буду присутни и људи из Хума, затим чиновници са царине Радослава Павловића, Павла Радивојевића и Влатка Ђурђевића, пред којима би се 'изрекли гласни протести против угарског поступка. Lett. di Lev. 11, 263—264: од 21. VIII 1435. и писма Матку и краљу о бекству Ђурђа Кера, исто 267'—267 bis!

¹⁵ Cons. Rog. V, 288, 4. VII 1435; Lett. di Lev. XI, 263', 21. VIII 1435: ... et perche siamo certi non siando specialmente le citade de Chelmo in man del nostro signor...

¹⁶ Cons. Rog. V, 268.

ком долaska на власт, јавили су да их он моли да га препоруче као верног поданика краљевог, те га они, жељећи да се број краљевих слугу и поданика увећава, препоручују истичући да је Стефан био блаконаклон према њиховим трговцима.¹⁷ Та дубровачка препорука није помогла Стефану, па је средином јуна затражио да пошаљу о његовом трсшку једног свог властелина у Угарску да са повељама пред краљем брани његова права. Дубровчани су му то одбили објашњавајући да је угарски краљ њихов господар, да хоће да узме Дријева, али да му се они не смеју супротстављати; да му чак не смеју послати поклисара ни за своје ствари. Уместо тога су јавили Стефану о доласку Жигмундовог посланика Фружина, сина последњег бугарског цара, у Дубровник.¹⁸ Стефан ту прилику, изгледа, није искористио за поправљање својих односа са Угарском.

На другој страни је Стефан имао да издржи борбу против војводе Радослава Павловића, који је последњих година био у добрим односима са Сандальем. Обично се узимало да је Радослав искористио ратовање против Угарске у Хуму да нападне Стефана. До сукоба је, међутим, дошло одмах чим је стигла вест о Сандальевој смрти. У Дубровник су 18. марта дошли посланици краља Радивоја, војводе Сандала и војводе Радослава и донели собом писмо „турског господара“. Истог дана је дошла и вест о Сандальевој смрти. Посланици су се одмах поделили, поклисари већ поксјног Сандала и краља Радивоја вратили су се сутрадан преко земље Гргора Николића и Павла Радивојевића са дубровачком препоруком.¹⁹ 29. марта су већ неки људи из Драчевице обавестили Дубровчане да нека опасност прети Конавлима од околних области.²⁰ Радослав је свакако, поред которског кнеза, вршио утицај у Драчевици и Врсињу с намером да се докопа ових области. У Драчевици је деловао преко Требињана и Влаха Риђана, са којима су хтели Радослављеве присталице у Драчевици да се уједине.²¹ У Дубровнику се очекивало да ће Радослав ући у Драчевицу и Врсиње; дубровачким посланицима је било у том случају забрањено да га прате да се не би замерили Стефану.²² Радослав није могао озбиљније да угрози Стефана иако је нешто одузeo од његових земаља. Није успео чак ни да искористи Стефанове невоље у Хуму због Угарске, већ је средином априла био присиљен да тражи од Дубровчана да посредују код

¹⁷ *Dipl. Rag.* 391—392.

¹⁸ *Cons. Rog.* V, 285' 18. VI 1435. Дубровчани су му се још крајем јула извињавали да не могу дати балистаре против свога господара... et anche darvi lo nostro zentilomo chi com le vostre poveglie vaga a contrastare al nostro signor... *Lett. di Lev.* XI, 254'. О доласку Фружина: *Cons. Rog.* V, 285', 24, 25. VI 1435.

¹⁹ *Cons. Rog.* V, 250, 19. III 1435.

²⁰ *Cons. Rog.* V, 257, 29. III 1435.

²¹ *Lett. di Lev.* XI, 230, 29. III 1435.

²² *Lett. di Lev.* XI, 237—8, 28. IV 1435.

Стефана за мир.²³ Дубровчани су се без много воље примили те улоге; истицали су Радославу да су војводе рођаци и да Босна има много властеле која би била погоднија за посредовање.²⁴

Посланства су одлазила Стефану и Радославу понаособ, али нису постигла много, сукоб је и даље трајао. Током јула отпремљено је једно посланство, у коме су били Паоко Соркочевић и Паладин Гучетић, које је имало да ради искључиво на склапању мира. Прво је отишло Стефану и изложило му све несреће и опасности које услед ратовања трпе обојица и њихови поданици на невољу читаве Босне, за чије добро и напредак су Дубровчани толико заинтересовани. Посланици су имали од Стефана да дознају услове и да са њима оду Радославу. Радославу су имали да изјаве да испуњавају његову жељу и раде на склапању мира. Ако услови које је поставио Стефан одговарају, требало је да Радослав одреди једног или два своја властелина који ће заједно са Дубровчанима ићи Стефану да воде преговоре, јер су „искуснији у њиховим обичајима и боље познају намере свога господара“. Ова посредничка акција је изазвала прилично путовања дубровачких посланика и знатну преписку, која, на жалост, није сачувана, али је остала без успеха. Стефан је тражио да Радослав врати што је узео и да плати штете од избијања сукоба до почетка преговора, тек тада је био спреман да приступи склапању мира. Дубровчани су га саветовали да те захтеве изнесе приликом преговора, тако да Радослав види да ће заиста доћи до мира ако врати узето и накнади штете. Сами посланици су изгубили сваку наду у успех и почетком септембра су сасвим напустили рад на посредовању.²⁵

Сукобима са побуњеном властелом, угарским краљем и Радославом Павловићем нису иссрпене све тешкоће Стефанове. Сандаљевом смрћу и променом на власти хтела је да се користи и Венеција, која је у последње време била у добним односима са Сандаљем. Непосредно после Сандаљеве смрти которски кнез је почeo да чини покушаје да добије град Нови од градског кастелана. Његово деловање је ишло упоредо са Радослављевим. Стефан Вукчић је у овој области нашао савезника у Дубровчанима који су за живота Сандаљева и сами водили преговоре да добију град. Сада, кад је запретила опасност да он дође у венецијанске руке, заложили су се свим снагама да се сачува старо стање. Кастелан их је писмом обавестио о своме положају и они су га

²³ Cons. Rog. V, 265', 20. IV 1435: ... de induciando super littera voivode Radossavi scripta nobis et lecta in presenti consilio pro pace sive concordio habendo cum comite Stipano. Растић је, приказујући односе Стефана и Радослава, променио улоге; према њему је Санко Стефанов посланик и Стефан је тражио мир. Resti, *Chron.*, 265.

²⁴ Lett. di Lev. XI, 237—237'.

²⁵ Cons. Rog. V, 288, 1. VII 1435. је донета одлука о слању посланства обојици causa pertractendi pacem inter ipsos. Посланство је кренуло тек 25. јула. Lett. di Lev. XI, 254'—257.

саветовали да остане веран своме господару.²⁶ Стефанове присталице у Новоме, неки Вукац Гојатановић и Пеларг Богуновић, обавештавали су Дубровник писмима и на тајним састанцима са конавоским кнезом о развоју ствари у граду и његовој области.²⁷ Дубровчани су са своје стране обавештавали Стефана, послали су му писмо новског кастелана и већ првим посланством скретали пажњу да је његов град Нови усред непријатеља који жудно очекују да га се дочекају и да је недовољно снабдевен. Предлагали су му да пошаље неког од својих морем из Дријева у Нови да предузме мере потребне за одржање града; понудили су му помоћ и заиста упутили четири балистара у Нови.²⁸ Преко Дубровчана је Стефан имао могућности да 6. IV упути писмо кастелану баш у време када је, изгледа, ситуација у Новом била особито критична. Промене су се, изгледа, могле очекивати сваког часа, те Дубровчани нису хтели да упуне његово писмо док се не врати гласник из Новог од кога би видели како стоје ствари у граду.²⁹

Которски кнез је у својим акцијама да се дочека Новога ишао испред упутства своје владе, радио је на своју руку јер се по његовим обавештењима у Венецији тек 11. априла расправљало о мерама за добијање града. Информације које је у Венецију послao каторски кнез, врло су интересантне. Иако нису у свему тачне сне у сваком случају осветљавају мотиве који су руководили Венецију у овим догађајима. Лоренцо Витури, каторски кнез, писао је да кастелан који управља градом и његовом облашћу жели да га преда Венецији, јер сви његови поданици воле венецијанску владу и каторску општину под којом су били „до пре мало година“. Сенат је, водећи рачуна о положају града на улазу у Боку, желео да град не дође у руке Дубровчана, који се, према обавештењима која Венеција има, труде свим снагама да га добију. Држећи Нови, Дубровчани би могли да узнемирију каторску област и да скрећу караване који доносе робу и долазе по со у Котор. Предвиђене су мере за случај да наследник Сандаљев, о коме се знато само да је Сандаљев синовац, завлада целом Сандаљевом облашћу. Он би могао град до-

²⁶ Cons. Rog. V, 254', 23. III 1435: ... respondendi litteris castellani de Novi et exhortando eum quod perseverare velit in optima fidelitate domino suo ac sibi scribendi si egebit aliqua re que possit manutener dictum castrum pro domino suo quod nobis rescribere velit. Et simile scribendi illis de Drazeviza quibus videbitur ... hortando eos quod velint esse fideles et constantes in fidelitate per eos hactenus servata domino suo.

²⁷ Cons. Rog. V, 257, 257', 258.

²⁸ Lett. di Lev. XI, 230, 29. III 1435.

²⁹ Cons. Rog. V, 262' ... mittendi castellano Novi litteras quas ei dirigit comes Stipan scribendo sibi parte regiminis nostri qualiter dictas litteras nobis missas per comitem Stipanum ei transmitimus... de induciando super suprascriptis litteris comitis Stipani usque quo reversus fuit nuntius noster mittendus utsupra ad castellanum Novi cum responsione utsupra.

бити назад уз извесну „награду“ или би му се могао једноставно вратити ако буду услови захтевали. Одлучено је да каторски кнез понуди кастелану 1000 дуката и да га позове у Венецију и да стално обавештава владу о развоју ситуације.^{29a} Све те мере су остале без успеха. Стефан је задобио уз помоћ Дубровчана одлучујући утицај у Новом и град је остао трајно у његовим рукама.

Поред деспота Ђурђа, о чијим односима са Стефаном у ово време врло мало знамо, само толико да нису били непријатељски,³⁰ Стефанду су били наклоњени једино Турци. Тесне везе са њима наследио је од Сандаља, а краљ Радивој, који је неко време био на Стефановом двору, могао му је на овој страни бити од помоћи. Средином године појавили су се Турци опет у Босни као снага која је коначно олакшала положај Стефанов. У нашој литератури се узима да је Стефан, доведен од својих противника у безнадежан положај, позвао Турке, који су ликвидирали његове непријатеље. Стефанов безнадежни положај је протекао из једне забуне код Растића, који је много коришћен у приказивању почетка владе Стефанове. Видели смо да је Радослав а не Стефан тражио мир, а Стефан би, да је био доиста у безнадежном положају, умео да умери своје услове да би постигао помирење на овој страни. То наравно не мора да значи да Стефан није позвао Турке да дођу у Босну и да му помогну у обрачунавању са непријатељима.

После акције Матка Таловца 1434. Турци се и не осећају у Босни, једна дубровачка вест чак каже да их нема у земљи. Турци су имали намере да се умешају у босанске борбе непосредно после смрти Сандаљеве. Средином априла се очекивао долазак војводе Исака у Босну,³¹ али су борбе у Албанији, изгледа, везивале руке скопском крајишнику. Једно његово одељење, које су савременици процењивали на око 1500 људи, појавило се у Босни тек почетком јула 1435.³² Дубровчани су знали да је Барах са својом војском дошао на позив Стефанов. Активност Турака није била нарочито велика, ограничавала се на пустошење земаља властеле која се одметнула од Стефана. У другој половини августа Турци су стигли и у Хум. Матков властелин Ђурађ Кер је у страху од Турака побегао у толикој журби да га дубровачки посланик који му је упућен није могао стићи.³³ Тих дана се

^{29a}a. *Listine IX*, 77—78.

³⁰ Почетком јула су посланици, упућени деспоту, свратили код Стефана и понудили своје услуге код деспота уколико нису уперене против Радослава. *Lett. di Lev. 11*, 254, 8. VII 1435.

³¹ *Jorga II*, 327.

³² *Dipl. Rag.* 393. Beč 8. VII 1435. Дубровчани су се извињавали Стефану да би га посетило посланство да Турци нису дошли у Босну. *Lett. di Lev. 11*, 254.

³³ *Lett. di Lev. XI*, 267' — 267 bis.

осетио угрожен и Гргор Николић и тражио је уточишта од Дубровника, али дозволу по свој прилици није користио. Турци су угрозили и територије Радослава Павловића. Требињани су последњих дана августа затражили дозволу да се склоне на дубровачку територију. Септембра су се већ налазили код Дубровчана, којима узрок бекства није био сасвим јасан, сумњало се да су побегли од свога господара.³⁴ Овога пута Турци као да нису много застрашили Дубровчане, крајем октобра већ нису хтели да шаљу страже у Стон и сланско приморје. Новембра се расправљало у Дубровнику о слању посланства Стефану и Бараху. По једном предлогу је требало даровати Бараха са 300 перпера у тканинама, али тек кад буде полазио из Босне. Ово посланство није било упућено, Дубровчани су доцније говорили да је Барах био нерасположен према њима.³⁵

Однос Стефанов према Дубровнику већ смо имали прилике да прикажемо у вези са другим догађајима. Наследника Сандаља, који је од све босанске властеле био најискренији и најбољи пријатељ Дубровника, Дубровчани су лепо примили, полагали у њега велике наде и излагали се неугодним ситуацијама да унеколико очувају његове интересе. У томе наравно нису ишли да далеко. Дубровчани су имали својих рачуна да подржавају Стефана. Чување ранијег стања, спречавање Радослава Павловића да се сувише оснажи, онемогућавање Венеције да се појави у суседству Дубровника били су животни интереси Републике.

Долазак Стефанов на власт повукао је за собом потребу обнављања међусобних уговора између Дубровника и Сандаља. Прибислав Похвалић, истакнути властелин и дипломата породице Косача, кога је Сандаљева смрт затекла у Дубровнику, покренуо је то питање врло рано. Дубровчанима се, међутим, није журило, вероватно због несигурног положаја Стефановог, те су одбили Прибислава због тога што нема овлашћење од Стефана.³⁶ Још једном, нешто доцније, посланици који су радили на склапању мира између Стефана и Радослава, имали су да одбију преговарање о повељама.³⁷ Тако да је изгубљена свака нада да мировни преговори могу успети, то посланство је почетком септембра добило налог да почне преговоре о повељама. Дубровчани су прегледали све старе уговоре које су имали са Сандаљем, израдили нацрт повеље и упутили га посланицима код Стефана.³⁸ Преговори су се одвијали нормално, тешкоће су настале само око „две тачке заклетве“ које Стефан за време преговора у Кључу није хтео да усвоји, посланици су одмах добили упутство да

³⁴ Cons. Rog. VI, 30. VIII 1435.

³⁵ Божић, *Дубровник и Турска* 65.

³⁶ Cons. Rog. V, 254', 23. III 1435.

³⁷ Lett. di Lev. XI, 254—257, 27. VII 1435.

³⁸ Cons. Rog. VI, 8', 9. IX 1435; Cons. Minus VI, 277', 9. IX 1435.

у тој ствари попусте.³⁹ Стефан је повељу издао у Невесињу под градом Вјенчацем 10. октобра 1435. године „будући у великој слави и господству“ уз присуство и уз заклетву дванесторице властеле „из братства и од слугу“. Док је претходна, Сандаљева повеља Дубровнику сва у знаку краљевског ауторитета и у сенци турске власти, у Стефановој нема ни трага од тога, помиње се само договор са изабраном властелом. Дубровчани су са своје стране 30. октобра, опет после извесне дискусије, издали повељу којом примају Стефана и синове Владислава и Влатка за своју властелу и већнике. Повељом је Република примила већ усмишлене обавезе — да Косачи и породици да кућу у Дубровнику и издржавање ако буду присиљени да напусте своју земљу и дођу у Дубровник.⁴⁰ Том приликом је свакако Стефан потврдио и уговор о закупу Дријева који су Дубровчани склопили неколико месеци пред Сандаљеву смрт.⁴¹

Стефан је ускоро имао прилике да потврди своје пријатељство према Дубровнику. Средином марта су Турци, који су имали разлога да сумњају и да буду нерасположени према Дубровнику због помоћи коју је под притиском краља Жигмунда пружао арбанашкој властели, чекали у заседи два дубровачка каравана. Трговци су се са робом повукли у један оближњи Стефанов град, и нису смели никуда да крену у страху од Бараха.⁴² Дубровчани су Стефанду захваљивали за помоћ пружену караванима и истичали да су тако чинили и његов отац и стриц и да захваљујући таквом поступању трговци иду кроз његову земљу. Стефан је помагао Дубровнику да среди ствари са Барахом. Посланик који је ишао Бараху свратио је Стефанду са молбом да препоручи Дубровчане. Барах је имао велики утицај на Стефана, турском војводи су Дубровчани изразили молбу да нареди Стефанду и Радославу да држе отворене и безбедне путеве трговцима.⁴³

³⁹ Cons. Rog. VI, 9', 6. X 1435: ... quod ambassiatorum nostri qui sunt ad voivodam Stipan removere et dimittere debeant a poveglia quam habent a nobis confirmandam per dictum voivodam Stipan duos punctos sive particulas sacramentorum quas nobis in cedula sclava in scriptis miserunt dummodo non possint obtinere illas ... sive aliquam ipsarum vel ipsorum duorum sacramentorum. Са стране: pro duobus sacramentis que v. Stipan recusat in poveglia ponere. Lett. di Lev. XI, 272'. Тешко је утврдiti о чему је овде уопште реч. „Заклетва“ је често код Дубровчана исто што и повеља, али се овде, судећи по томе што се говори о „тачкама заклетве“, мисли на заклетву у ужем смислу, заклетву у формулама санкције или још пре претњу проклетством, анатему (poena spiritualis). Какве су тачке биле у питању, нисмо могли да утврдимо и поред брижљивог упоређења са другим савременим повељама.

⁴⁰ Повеље и писма II, 35—45; Cons. Rog. VI, 14', 28. X 1435.

⁴¹ Доцније су Дубровчани стално у међусобном саобраћају са Стефаном око Дријева помињали повељу о уговору добијену од Сандаља, коју је Стефан потврдио.

⁴² Dipl. Rag. 398; Cons. Rog. VI, 40', 16. III 1436.

⁴³ Lett. di Lev. XII, 18, 20. III 1436.

Стефан је непосредно затим имао прилике да уз дубровачку помоћ реши један свој непријатни унутрашњи проблем. Прибислав Похвалић, угледни властелин и дипломата Сандальев, веома искусан у пословима, био је присиљен да напусти Стефана и да се склони у Дубровник последњих дана маја 1436. Дубровчани су га одмах узели у заштиту и писмом препоручивали Стефану. Из њихове интервенције можемо да сазнамо узрок невоље Прибислава Похвалића. У питању је било убиство које је починио неко од синова или најближе родбине Прибислављеве за време док је он боравио у Венецији сређујући питања преношења на Стефана Сандальевих права на кућу и доходак у Котору. Стефан је са своје стране замолио Дубровчане да наговоре Прибислава да се врати. Република је Прибиславу показала Стефаново писмо и утицала на њега да се врати, али није пристајала да му гарантује безбедност.⁴⁴ Прибислав је пристао да пође, за његовог пратиоца је изабран Никола Ђорђић који је заједно са њим изашао пред Стефана и тражио да војвода пусти Прибислава да слободно иде куда хоће ако не успе да уреди и смири своју ствар са оштећенима и самим војводом.⁴⁵ Случај је решен повољно по Прибислава, не знамо ближе на који начин. Ускоро видимо да Дубровчани рачунају на Прибислава као човека који има највећи утицај на војводу Стефана.⁴⁶

Стефан је и пре овога случаја имао невоље са својом властелом. Осим оних који су се отворено побунили и стали на угарску страну приликом Стефанова доласка на власт, изгледа да се и многа ситнија властела користила спштом несигурношћу и нередом који је настао после смрти Сандальеве да извуче користи за себе не обзирајући се на интересе свога господара. Тако је Владислав Mrјеновић, кастелан Вратара, искористио пометњу и неколико дана после Сандальеве смрти задржао један дубровачки караван и одузeo трговцима неко сребро. Стефан је већ у првом додиру са Дубровчанима морао да саслуша жалбе против овога

⁴⁴ Cons. Rog. VI, 56, 1. VI 1436: ...scribendi voivode Stipano litteras recomandatorias pro domino Pribissavo Poqualize et eius filiis pro causa homicidij occursi. Остале одлуке: Cons. Rog. VI, 157—58; 11. јуна је изабран пратилац, он је имао да каже Стефану: Dominatio ipsa Ragusii vos rogat quod si idem d. Pribislaus rem suam sederare et aptare non poterit cum offensis quod tute et secure (redire possit Ragussium прецртано) ac libere ire quo voluerit possit.

⁴⁵ Lett. di Lev. XII, 31, 12. VI 1436.

⁴⁶ Lett. di Lev. XII, 38', 30. VI 1436: ...confortando etiamdio pro parte nostra messer Pribissauro che apresso esso voivoda Stipano vi voglia esser favorevole e confortare acio fare lo detto voivoda Stipano il qual sapiano molto bene l'aldira e segondo lo suo consiglio e conforto se regera... Стефан се није дуго користио његовим услугама, Прибислав је умро пре септембра 1439, када је забележен као покојни. Cons. Rog. VII, 89, 23. IX 1439. У Стефановој служби су доцније били Влатко и Радоје Похвалићи, синови Прибислава.

властелина⁴⁷. За време рата Стефана и Радослава Дубровчани нису знали код кога од двојице војвода је био Владислав и коме треба да се жале.⁴⁸ Случај врло карактеристичан за колебљивост и не-поузданост босанске властеле тога времена.

Стефану се замерио, не знамо како и због чега, и Радован Припчић, брат Рајка „капетана“ и цариника Стефановог. За Радована су Дубровчани често интервенисали на његову молбу у току 1436. Ствар није ишла тако лако, Стефан је одговорио неповољно и писмо је прочитано Радовану. За њега се, преко Дубровчана, залагала а и Сандальева удовица. Дубровчани су доцније говорили кнезу Рајку, кад је с војском стајао пред њиховим границама, бранећи свој обичај да слободно примају босанске бегунце, да се тако и његов брат склонио у Дубровник и после помирио с војводом и постао веран службеник.⁴⁹

Крајем 1436. је и кнез Влатко Ђурђевић, један од главних побуњеника међу хумском властелом, тражио да га Дубровчани препоруче војводи, али су га они одбили.⁵⁰ У једном случају се Стефан заузимао у Дубровнику за једног свог властелина. Већ почетком септембра он је тражио да се Вукосав Вукчић ослободи неке дубровачке пресуде. Ствар се вукла врло дugo и током преговарања су изнети подаци који помажу да се расветли читав случај. У питању су биле у ствари последице Вукшићевог држања приликом продаје Конавала Дубровнику. Дубровчани су тврдили да је Вукосав извршио издају према Сандальу и према Дубровнику јер се одметнуо и покушао да побуни целе Конавле који су били дати Дубровнику. Сандаль и Вук су морали с војском доћи у Конавле против Вукосава и никад се нису доцније залагали у Дубровнику за њега. Но и та ствар се на крају средила и Вукосав је после неколико година долазио у Дубровник као Стефанов посланик.⁵¹

Рођаци Стефанови из „четири куће“ Сандальева племена дуго се нису јављали у Дубровнику и о њиховом држању врло

⁴⁷ Cons. Rog. V, 253', 23. III 1435: ... soribendi comiti Stefano pro novitate facta nuperime mercatoribus nostris in Sutesca qui veniebant de Sreberniza.

⁴⁸ Lett. di Lev. XI, 257, 25. VII 1435. Посланици су имали да се жале на њега и једном и другом војводи, нарочито оном код кога се буде налазио.

⁴⁹ Cons. Rog. VI, 30, 20. I 1436; 31, 4. II 1436: ... dicendi Radovan Pripzich responcionem quam nobis fecit et habemus a voivoda Stipan ad rogamina nostra que pro eo Radovan ipsi v. Stipan regeximus. 17. III 1436. је одбијено да се преко посланика заложе за њега. 4. маја 1436. је поново препоручен. 15. X 1436. извинили су се Јели, Сандальевој удовици, што неће да пишу Стефану за Радована. Cons. Rog. VI, 42, 51, 92; Lett. di Lev. XII, 76, 16. II 1438.

⁵⁰ Cons. Rog. VI, 81', 8. X 1406: ... respondendi litteris Vlatchi Giurgevich excusando nos pulcre a petitione sua per quam nos requirit ipsum debere recomandare voivode Stipano...

⁵¹ Cons. Rog. VI, 8', 33', 60, 243'; Cons. Minus 6,277'; Cons. Maius 5, 200'; Lett. di Lev. XI, 254, 8. VII 1435, 11,269', 13. IX 1435, 12,79', 7. III 1438.

мало знамо. Један је тек много доцније потезао право на Сандальево наслеђе.⁵² Кад су се њихови посланици појавили у Дубровнику да приме свој део Сандальеве заоставштине, изазвали су сумњу. Посланицима Стефановим је кнез истакао да влада мора да буде опрезна у исплати завештања, да се сродници после Сандальеве смрти никада нису јавили, да нису долазили да што траже или кажу, Дубровчани не познају њихове печате, а сва писма изгледају писана истом руком⁵³

Изгледа да су Дубровчани овога пута неоправдано сумњали на Стефана да хоће да присвои и део својих рођака. Ускоро су се они појавили и узели своје делове. Десетак дана после Сандальеве смрти, кад су спремали посланство које је имало да изјави саучешће, Дубровчани нису знали да ли су Јела, Сандальева удовица, и Сандальев наследник заједно.⁵⁴ Средином године је Јела живела одвојено негде у Приморју, недалеко од Дубровника, свакако у Новом. Њене односе са синовцем не знамо. У записницима дубровачког Већа умољених остао је траг о једном неспоразуму, за који нисмо сигурни да ли треба приписати неслози између војводе и његове стрине или можда пре претераној ревности Прибислава Похвалића. Годишњи интерес у износу од 300 дуката од Сан-

⁵² Иван Вуковић за време Стефановог рата против Венеције 1442. Jorga III, 96—97.

⁵³ Заједно са Стефановим посланством појавили су се и посланици његових рођака. *Cons. Rog.* 6, 115, 2. IV 1437: ... pro ambaxiatis nobilium attinentium voivode Sandagl quibus legat, dicere debeat ipsis ambaxiatoribus v. Stipani: Vos bene videtis per ponctos povegiliarum quod cautum voluit voivoda Sandagl esse regimini nostro si ipsis attinentibus suis dari debebat quod eis legebatur, quod attinentes dominium nostrum non vidit neque novit nam post mortem ipsius volvode ad nos numquam venerunt aliquid dictum vel petitum similiter nec eorum sigilla novimus nec litteras que una videbitur manu scripta... subiugando etiam alia dubia et signa... Повеље и писма II, 94—97.

Сандаль је у три маха остављао извесне суме новаца и количине сребра у Дубровнику за које је одредио да половина треба да припадне Стефану а половина рођацима из четири куће његовог племена. У време кад је Сандаль остављао сребро и новац, те четири куће представљали су: 1) Радивој, Радосав и Радич Стјепковићи; 2) Иваниш Остојић и Влатко Обрадовић; 3) Иван и Сладоје Вуковићи; 4) Драгиша Гојсалић. У време када је новац узиман, настале су већ неке промене. Уместо Радивоја Стјепковића јавља се његов син Ђурађ, а уместо Драгише Гојсалића његова три сина: Степан, Радосав и Остоја Драгишићи. Њихове признатици показују како је Сандальева оставштина подељена. На сваку кућу је долазила једна осмина, тј. четвртина оне половине која је Сандальевом одредбом припала члановима „четири куће“. Део сваке куће равномерно се даље делио на појединце. Припадници кућа са два члана добили су по 1/24 део. Три Драгишића су добила по 1/40 део, као да их има петорица, што није искључено, само се преостала двојица нису јавила, као што се није јавио ни Иваниш Остојић. Повеље и писма I, 375—380: II, 94—97. *Div. Not.* 21, f. 132—132.

⁵⁴ *Cons. Rog.* V, 252, 22. III 1435.

даљевих 12.000 дуката из депозита у Дубровнику за 1435. годину затражили су и Прибислав у име Стефана и Јела. Дубровачка влада није хтела да се изјашњава коме припада. Без даљих компликација новац је исплаћен Јели, пошто је Прибислав попустио.⁵⁵

⁵⁵ *Cons. Rog. VI*, 15. Доцније је нешто Јела хтела од Стефана. *Cons. Rog. VI*, 92, 8. XI 1436: ... de intrando in pratica pro eo quod requirit a nobis dona Jela ut scribamus vel mittamus ad voivodam Stipan.

ГЛАВА II

НАСТАВАК РАТА СА УГАРСКОМ. ПОМОЋ ИВАНУ ФРАНКОПАНУ. ПОМИРЕЊЕ С КРАЉЕМ ТВРТКОМ И ПРИМИРЈЕ С РАДОСЛАВОМ ПАВЛОВИЋЕМ. ОБНОВА РАТА И ОСВАЈАЊЕ ТРЕБИЊА. ЗАТЕГНУТИ ОДНОСИ С ДУБРОВНИКОМ. ПРОВАЛА ТУРАКА И ВРАГАЊЕ ТРЕБИЊА РАДОСЛАВУ. МИР ИЗМЕЂУ СТЕФАНА И РАДОСЛАВА. ДУБРОВАЧКЕ ОПТУЖБЕ ПРОТИВ СТЕФАНА. СПОРОВИ ОКО ДРИЈЕВСКЕ ЦАРИНЕ.

У међувремену су односи са Угарском ушли у нову фазу. Рат против Стефана, који је започео краљ Жигмунд и који је за Стефана био решен интервенцијом Барахових турских коњаника, добио је свој наставак са донекле измененим улогама. Даљи развој односа међу угарским краљем и хрватском властелом дао је могућности Стефану да се умеша у угарске унутрашње сукобе и да помаже краљевог противника. Узрок тога сукоба има свој корен у борби за наследство цетинског кнеза Ивана Нелипчића. Нелипчић се, немајући мушки наследника, трудио још у току свога живота да осигура наслеђе својих области и градова кћери Катарини и њеном мужу Ивану (Ханжу) Франкопану. Посинио је свога зета, издејствовао од краља Жигмунда повељу којом се даје право наслеђа ћерци и зету и најзад је, пред своју смрт, једном повељом дао ћерци и зету све градове у залог за 50.000 дуката. Ипак, све то није било довољно да обезбеди несметано примање наследства.¹

Иван Нелипчић је умро крајем маја 1434. и краљ Жигмунд није узнемирао за једно време Франкопана, употребио га је чак за борбу против Косаче. Оспоравање наследства је краљ почео тек средином године, можда баш у вези са неуспелим ратовањем у Хуму. Јануара 1436. је прогласио Ивана за бунтовника и упутио против њега Матка Таловца обећавајући овоме све што буде узео од Франкопана. Како и када је Стефан Вукчић ушао у тај сукоб, не знамо. Сигурно је једино да су Дубровчани средином марта 1436. очекивали да Стефан може бити на Цетини.² У то време је, дакле, Стефан већ активно помагао новога савезника. Следећих месеци, априла или маја, они су већ своје савезништво

¹ Klaić V., *Krčki knezovi* 224.

² Lett. di Lev. XII, 19, 20. III 1436:... andato in Cetina...

учврстили сродством, које ближе не познајемо. Против савезника је деловао Матко Таловац. Он је заједно са угарским краљем тражио од Дубровника два топа. Дубровчани су се нашли у незгодној ситуацији и одбили су ово тражење правдајући се да је недавно изгорео арсенал и да немају оружја. Као други разлог навели су савезништво и сродничке везе Стефана и Ивана Франкопана и истицали да не могу радити против једног а да не изазову и другог. Стефан је њихов сусед и у његовој земљи су дубровачки трговци, а Франкопан, који има поседе на морској обали, а нарочито град Омиш, могао би чинити велике тешкоће њиховој пловидби.³

У овим борбама је играо крупну улогу град Сињ, који је Франкопан уз помоћ успео да освоји. Хронологију тих догађаја је због малог броја извора тешко установити.⁴

Повеља, која врло сумарно приказује ове догађаје, помиње међу непријатељима Матковим, поред Косаче, још и Турке. Њих је у ове борбе свакако увео Стефан.⁵ После освајања Сиња Иван Франкопан је био потиснут, али не и покорен. У Клису је он и доцније издавао повеље и тражио преко Венеције начина да се измири са краљем. Да ли је и у то време Стефан одржавао везе са њим и указивао му помоћ, немогуће је утврдити. Исто тако је немогуће утврдити да ли је Стефан у тим борбама успео да унеколико прошири своје подручје. Сигурно је, свакако, да је читав овај сукоб отклонио угарски притисак на његове области на овој страни. Крајем 1436. је Иван умро, а Матко Таловац је успео да од његове удовице Катарине у пролеће 1437. коначно заузме Нелипчићеве области.⁶ Нешто после тога, свакако између јуна и децембра 1437. пре смрти краља Жигмунда, Стефан је успео да постигне помирење са краљем и да добије потврду својих поседа.⁷

У нашој науци је прихваћено мишљење да је рат између Косаче и Радослава Павловића трајао непрекидно све до 1439. године. Подаци Дубровачког архива дозвољавају да се ово мишљење напусти. Турски упад у лето 1435. није присилио Радослава на мир. Непосредно после турске провале, почетком септембра, дубровачки посланици, изгубивши сваку наду у успех, напустили су свој посреднички посао. У децембру исте године војводе су свакако још увек биле у сукобу. Стефан је у то време енергично

³ *Dipl. Rag.* 401.

⁴ Историчар Франкопана V. Klaić, *Krčki knezovi* 226, 331, држи да је Матко Таловац 7. августа 1436. освојио Сињ.

⁵ Thalloczy-Aldasy, 117—8.

⁶ Klaić, *Krčki knezovi* 225—227. *Starine* 25, 323.

⁷ Дубровчани су јављали деспоту почетком 1453. да је херцег упутио посланство у Угарску: *per domandar che li siano confermate le scritture le qual ha dal rē Sigismondo et da altri reali de Ungaria... Dipl. Rag.* 529.

тражио од Дубровчана Радослављев део дријевске царине.⁸ У пролеће 1436. дошло је до мира или бар до примирја између Косаче и Павловића. Ниједна вест не говори да је мир склопљен, али подаци Дубровачког архива показују да су се у односима међу војводама десиле такве промене које се могу објаснити једино њиховим измирењем. Мир или примирје су склопљени свакако на штету Радослава. То се може са сигурношћу тврдiti.

Стефан је у пролеће 1436. имао утицаја у Требињу, где је поставио нове царине, које су наплаћиване од Влаха који су туда пролазили на путу за Дубровник.⁹ Ту новину је Стефан могао да уведе само у сарадњи са Радославом или у случају да је одузeo Радославу Требиње. Кад је почетком марта почињена у Требињу нека „новштина“ над дубровачким трговцима, Дубровник је протестовао код Радослава Павловића и требињског властелина Радоја Љубишића. 21. марта су се Дубровчани жалили Стефану због новоуведене царине у Мичевцу¹⁰. О више нових царина у Требињу су у априлу преговарали са Стефановим послаником Прибиславом Похвалићем, а нешто доцније су о томе писали Стефану и Радославу.¹¹ Стефана и Радослава видимо још једном у друштву; у Већу умольених је стављен предлог 14. маја да се пише Стефану и Радославу и трговцима у Фочи.¹² Радослав је почетком маја добијао со у Дријевима.¹³ Против новоуведених царина протестовао је средином јуна Никола Ђурђевић, дубровачки посланик код Стефана. Поред у Требињу, нове царине су постављене још и у Сутјесци и Подринцу. Дубровачки посланик је изјавио да ове царине наносе штету Дубровнику иако се не наплаћују од дубровачких трговаца. Власи и други од којих се царина узима напустиће овај пут и престати да долазе у Дубровник, поћи ће у Котор и на друге стране, где се ова царина не узима. Дубровчанима је било особито стало до уклањања царине у Требињу, али

⁸ Октобра су бежали Радослављеви људи у Конавле. *Cons. Rog. VI*, 12, 23. X 1435. Дријева: *Cons. Rog. VI*, 23', 7. XII 1435:... respondendi litteris gubernatorum gabelle Narenti scriptis super facto Radogne nuntii voivode Stipan illuc missi ad accependum partem gabelle Radossaui...

⁹ *Cons. Rog. VI*, 39', 8. III 1436:... pro novitate facta mercatoribus nostris in Tribigna de scribendo voivode Radoie Gliubisich et etiam voivode Radossauo Paulouich si opus fuerit.

¹⁰ *Cons. Rog. VI*, 42, 21. III 1436:... de induciando super littera v. Stipan pro gabella de Mizevo. *Cons. Rog. VI*, 45 13. IV 1936:... Scribendi v. Stipan et etiam loquendi cum domino Pribissauro pro facto gabelle que inovatur per ipsum in Tribigna.

¹¹ *Cons. Rog. VI*, 47, 21. IV 1436:... de scribendo voivode Stipan et voivode Radossauro pro gabellis innovatis in Tribigna.

¹² *Cons. Rog. VI*, 53, 14. V 1436:... de respondendo litteris v. Stipan et Pau (!) et mercatorum nostrorum in Choza. Прецирано. Са стране: pro litteris v. Stipan et Radossaui et mercatorum.

¹³ *Cons. Rog. VI*, 50', 30. V 1436:... scribendi gabellotis nostris Narente quod dare debeant Radich Osrisalich pro v. Radossauro Paulovich tantum salis quantum ipse Radossaus voivoda habere debet pro sua parte et rata.

је Стефан био непопустљив, чак и зловољан, тако да посланик једном није могао да му говори о томе.¹⁴ Најзад, и посланик који је био упућен Бараху ишао пре тога Стефанду, имао је да сврати и до Радослава ако је у близини.¹⁵

Поред тога што је присилио Радослава на мир под повољним условима Стефан је успео да и краља Твртка искључи из реда својих непријатеља, и то у време свога активног мешања у угарске борбе у Далмацији. Вести о мировним преговорима међу њима имамо с краја јуна 1436. И измирење са краљем се може рачунати у успехе Стефанове.¹⁶ Краљ Твртко је тиме мењао своју политичку оријентацију; измирен прво са једним турским човеком, он се неколико месеци доцније сматра за угарског непријатеља. Томе је свакако много допринео и непосредни притисак Турака, а не само утицај Косачин.¹⁷ Мир између краља и војводе се ускоро претворио у савез уперен против Радослава Павловића. У другој половини 1436. и краљ и обојица војвода набављају новац и ратни материјал у Дубровнику.¹⁸ По свој прилици су се тада већ налазили у рату. Изричito сведочанство о рату имамо тек из новембра исте године. Стефан је преко свога посланика Радича замолио Дубровчане да посредују за мир међу босанском господом. Тешка срца, са свега једним гласом већине одбило је Веће умольених 3. децембра 1436. да се пише краљу Твртку, војводи Радославу и војводи Стефанду *hortando eos ad pacem inter se.*¹⁹ Шта је у овој неравној борби, у којој је свакако Радослав био слабији, натерало Стефана да тражи посредовање за мир, тешко је рећи.²⁰ Осим одлуке о писмима није остало у Дубровачком архиву више никаквог трага о дубровачком посредовању.

У пролеће 1437. су краљ Твртко и Стефан још увек били савезници. Сплићани су у једном свом локалном сукобу са баном Матком Таловцем хтели да се обрате за помоћ босанском краљу и

¹⁴ Lett. di Lev. XII, 38, 30 VI 1436.

¹⁵ Lett. di Lev. XII, 18, 20. III 1436.

¹⁶ Lett. di Lev. XII, 38', 30. VI 1436:... Come seguono li fatti del trattato de la pax tra lo re Tuertcho e esso voivoda di la qual scriete se di novelle di qualunchia parte tanto del nostro signor e Messer Mateo quanto deli Turchi...

¹⁷ За ово време се везује вест о 25.000 дуката харача које је Твртко имао да плаћа Турцима. Ђоровић, *Хасп. Босне* 449

¹⁸ Cons. Rog. VI, 73, 86', 90.

¹⁹ Cons. Rog. VI, 95, 24. XI 1436:... de induciendo super verbis que a semet dixit Radoie ambaxiator voivode Stipani secundum quod dominium nostrum quereret se interponere ponere pacem inter dominos regni Bosne. Са страће: pro querendo ponere pacem inter dominos Bosne. 30. XI. је још једном одложено расправљање. 3. XII. је донета одлука... de scribendo litteras nostras regi Bosne, voivode Radossaio et voivode Stipan et exhortando eos ad pacem inter se pulcro modo et verbis. Прецирано. S. p. de non scribendo p. 16, c. 15. Cons. Rog. VI, 99.

²⁰ Радослав је у то време преговарао са Дубровчанима о продaji три села: Главске, Вијеле и Супошице; ни његов положај није био лак.

војводи Стефану.²¹ Венеција је после неуспелих акција око Новога средила своје односе са Стефаном. С пролећа 1436. били су у Венецији Стефанови посланици Прибислав и Групко и успели да добију од дужда повељу којом су Сандаљеве куће у Венецији и Котору и приход од Котора пренети на Стефана као Сандаљевог наследника. Стефан је у исто време пристао да поштује обавезе које је имао Сандаљ, пре свега да дозволи слободно кретање трговцима и њиховим караванима кроз своју земљу.²² И поред тих поправљених односа, Сенат није одобрио Сплићанима да се користе Стефановом помоћи. Разлог је лежао у тежњи Венеције да не квари односе са царем Жигмундом, који је управо показао вољу да помаже Републику у огорченој борби против миланског дуке Висконтија.²³

Како је у Дубровнику цело пролеће и лето 1437. владала куга, властела је углавном напустила град, те нам није сачувана скоро ниједна вест у Архиву. Новембра су обновили Дубровчани преписку са угарским краљем, и у првом писму јавили да су се Стефан и Твртко ујединили и да ратују против Радослава Павловића.²⁴ Због дугог прекида у дубровачкој кореспонденцији, немогуће је утврдити да ли је у питању неки нови савез или се у писму причају старији догађаји. Новембра је рат био свакако у току. Ниједан податак не дозвољава да се види ток војних акција, али изгледа да није био без драматичних преокрета. Почетком новембра је Стефан тражио од Дубровчана балистаре, које му они, разуме се, нису дали.²⁵ Десетак дана после тога били су угрожени синови Гргора Николића, властела Стефанова, и тражили су дозволу да се повуку на дубровачку територију.²⁶ У току следећих десет дана затражили су и људи Радослава Павловића склониште у Дубровнику.²⁷ Притисак на Радослављеву територије у близини Приморја био је после тога још јачи и Радослав није успео да пружи отпор. Почетком фебруара 1438. Стефанов „капетан“ Рајко Припчић већ је био у Требињу и извршио неке „новаштине“, на које су се Дубровчани жалили Стефану. Радослављеви бегунци, који су се већ склонили на дубровачку територију, позвани су том приликом да се повуку ближе граду.²⁸ Управо ови

²¹ *Listine IX*, 101.

²² *Listine IX*, 88.

²³ H. Kretschmayer, *Geschichte von Venedig II*, Gotha 1920. 344; *Listine IX*, 101.

²⁴ *Dipl. Rag.* 405.

²⁵ *Cons. Rog.* VI, 146', 6. XI 1437.

²⁶ *Cons. Rog.* VI, 150', 16. XI 1437.

²⁷ *Cons. Rog.* VI, 151', 25. XI 1437.

²⁸ *Cons. Rog.* VI, 169', 13. II 1438:... quod scribere possint et debeant voivode Stipano et gentium suarum Raycho capitaneo et aliis pro novitatibus de Tribigne et mittere dictum illis de Tribigne qui aufugerunt et se repererunt in nostra astarea quod se appropinquent proprius Ragusium... *Cons. Rog.* VI, 170', 17. XI 1438.

Радослављеви бегунци довели су до првог тежег Стефановог заплата са Дубровником, јер су за њима долазили Стефанови ратници.

Један одред Стефанове војске под командом већ споменутог Рајка Припчића очекивао се да ће доћи на Царину, у непосредној близини Дубровника. Стефанова војска је могла, гонећи бегунце, свакога часа упasti на земљиште Републике. У Жупи Жрновници се то и десило. Рајкови људи су опљачкали неке сељаке и одвели стоку. У Дубровнику је владао страх да ће ова војска упости и у Конавле. Никакве озбиљније мере ипак нису предузете. Конавоски кнез је само био дужан да јави ако до тога дође.²⁹ За сваки случај забрањен је пролаз кроз Конавле Стефановим људима из Драчевице, који су туда хтели да прођу враћајући се са пленом из Требиња.³⁰ Главне мере дубровачке владе биле су дипломатске. Рајку Припчићу је упућен пучанин Никола Твртковић, који је имао да подсети Стефановог „капетана“ на повеље и заклетве о пријатељству које имају са Стефаном. Твртковић је имао упутство да изјави да је дубровачка земља слободна и безбедна за сваког и да је свако, кад год су били ратови у Босни, могао слободно да се повуче у Дубровник, где не може нико да га врећа и напада. Подсетио га је и на случај брата Радована који се склонио у Дубровник од Стефана, па се после помирио са њим и постао „верна слуга“. На kraју је посланик имао да замоли Рајка да не нарушава пријатељство и да не улази на дубровачку територију. Рајко је одговорио да може да ради само оно што му је наредио господар, а војвода Стефан има наређење од султана да потчини и опљачка Требиње.³¹ Рајко се ипак, по свему судећи, повукао.

Када је кроз три дана полазио посланик Стефану, очекивало се да је Рајко у Требињу. Ђорђе Гучетић, изабран у ту мисију, свратио је и код њега да се пожали због упада у Жупу. Стефану је Гучетић, поред свих ствари које смо навели, имао да изјави да га Дубровник после свога господара, угарског краља, највише воли. Право Дубровника да прима бегунце требало је да брани примерима из прошlostи. Наводио је случај банице Јелисавете, која је морала да се повуче у Дубровник са синовима, па случај војводе Петра Павловића и кнеза Гргора Николића, кад су били у сукобу са Сандаљем. Ако је војвода добро расположен, требало му је насамо рећи да је срећа променљива и да се може десити њему или његовим потомцима да буду присилjeni да затраже уточиште у Дубровнику. Евентуалну Стефанову изјаву да има наређење од султана, требало је предупредити речима да Сандаљ никад није извршио једно такво наређење јер је нечасно и не-

²⁹ Cons. Rog. VI, 171', 17. II 1438.

³⁰ Cons. Rog. VI, 170, 17. II 1438.

³¹ Lett. di Lev. XII, 76, 16. II 1438.

праведно. Од Стефана је посланик имао као најважнију ствар да затражи наређење за кнеза Рајка да овај не напада и не узнемирује Дубровник.³² Ствар није ишла лако, Стефан на прво тражење није учинио ништа. Замерао је што су примили његове непријатеље и жалио се што његовом властелину Вукосаву Вукшићу не дају да дође у Дубровник, говорио је да султан има намеру да узме три града Радослављева у близини и да им то суседство неће бити угодно,³³ и није хтео да изда наређење Рајку. Дубровачки положај је отежало још и једно увредљиво писмо које је војводи упутио Бартол Латинчић.³⁴ После друге интервенције Гучетићеве војвода је ипак попустио и преко самих Дубровчана упутио тражена наређења Рајку и војводи Гојку у Драчевици.³⁵ Осим невоља са Стефаном Дубровчани су имали незгода и са самим бегунцима услед нереда, узајамних напада и сукоба са дубровачким сељацима. Поред Стефановог притиска, и то је нагнало дубровачку владу да протера бегунце са своје територије. Прво наређење је изгледа остало неизвршено или је непотпуно извршено те је поновљено и 27. маја 1438. У исто време су прогтерани и Стефанови људи из Драчевице и Врсиња који су пребегли на дубровачку територију.³⁶

Радослав Павловић је у овим крајевима у току тога рата потпуно сатрвен. Дубровачки посланик је говорио Стефану да се „осветио своме непријатељу више него и један његов претходник“³⁷. До територијалних промена је за време овога рата дошло и на другим странама. Сигурно знамо да је град Јелеч у Подрињу, стари посед Косача, који је у међувремену дошао у Радослављеве руке, освојио Стефан Вукчић.³⁸ Али он као да није био још задовољан свим тим, затражио је у Дубровнику топ и зајам и маја се очекивало да ће бити под Клобуком.³⁹ Дубровчани су му одбили тражене ствари, али су му, с друге стране, упутили посланство са даровима. У Требињу је Стефан одмах увео царине

³² *Lett. di Lev.* XII, 77—78', 19. II 1438.

³³ Тако по свој прилици треба разумети сумарно изложену Стефанову изјаву посланицима: E per l'altro obiecto vi fece che ne parera se lo imperator turcho tora quelli tre casteli de voyvoda Radossaou e che visinanza sera quella etc.... *Lett. di Lev.* XII, 79, 7. III 1438.

³⁴ *Cons. Rog.* VI, 187, 20. III 1438.; *Lett. di Lev.* XII, 74', 7. III 1438.

³⁵ *Cons. Rog.* VI, 181', 10. III 1438: mittendi ad comitem Raychum et voivodam Goychum illas duas litteras que nobis misse fuerunt per ser Georgium de Goze ex parte voyvode Stephani.

³⁶ *Cons. Rog.* VI, 172', 199'.

³⁷ ... sopra il vostro inimico ve vendicasti piu che may facesse li vostri progenitori passati. *Lett. di Lev.* XII, 79', 7. III 1438.

³⁸ М. Динић, Земље Херцега, 169.

³⁹ *Cons. Rog.* VI, 185. 18. III 1438, 200. 27. V 1438:... de mittendo unum nobilem nostrum pro nuntio et ambaxiatore ad voivodam Stipanum in casu quo veniat sub castro Clebuc ut fertur aut ibidem circa...

које су изазвале толико протеста у пролеће 1436.⁴⁰ Његов положај је толико ојачао да су средином јула четири властелина, која су се раније одметнула, затражила преко Дубровника могућности да се врате господару.⁴¹

Овај рат против Радослава Стефан је започео заједно са краљем Твртком. Односи су у току времена свакако охладнели, јер априла 1438. Твртко више не ратује против Радослава. Они су у међувремену склопили мир који није довео краља у непријатељство са Косачом.⁴² Против Радослава је Стефан ратовао још и у августу, кад су дубровачки посланици добили упутство да покушају да посредују ради склапања мира.⁴³ Успеха, по свему судећи, није било, јер је Стефан после тога захтевао од Дубровчана Радослављев део царине.⁴⁴ Дуго ратовање је свакако Стефана економски исцрпило па је био приморан да средином 1438. узме део Сандаљеве заоставштине.⁴⁵

Иако је Стефанов заплет са Дубровником био решен, с једне стране, претеривањем бегунаца и, с друге стране, наређењем да се не дира у дубровачку територију, нерасположење створено током приликом осећало се и доцније. Стефан је у априлу дао да се ухвате и окују два дубровачка курира.⁴⁶ Дубровчанима се његово понашање чинило опасно. 25. јула 1438. они су упутили писмо краљу Алберту и бану Матку, које је садржавало нешто »pro bono et conservamento status nostri dominii«.⁴⁷ Да је ту реч о жалби против Стефана, смемо закључити из даљег развоја догађаја. Крајем августа бан Матко је упутио преко Дубровника писма краљу Твртку, Радославу Павловићу и Ђурђу Војалићу.⁴⁸ На први поглед се види да су све то личности које су могле да делују на Стефана и да задрже његову евентуалну акцију против Дубровника. И сами Дубровчани су доцније осећали због тога нечишту савест.

Када је почетком новембра 1438 Стефан позвао дубровачког властелина Бенка Гундулића да му саопшти неку „ствар од важ-

⁴⁰ Cons. Rog. VI, 197', 16. V 1438.

⁴¹ Cons. Rog. VI, 207', 12. VII 1438:... intercedendi bonis verbis et litteris scribendo voyvoda Stipano pro redditu quatqor suorum nobilium qui ab eo se abscontarunt non intrando aliquam plegariam pro eis et respondendi nuntio ambaxiadori eiusdem Stipani qui hac de causa venit.

⁴² Краљ Твртко се залагао у Дубровнику да се исплати Радославу поклада о коме је Стефан узео повеље у Требињу. Cons. Rog. VI, 191, 23. IV 1438.

⁴³ Cons. Rog. VI, 219', 13. VIII 1438.

⁴⁴ Cons. Rog. VI, 233, 27. VIII 1438.

⁴⁵ Повеље и писма II, 47—53.

⁴⁶ Cons. Rog. VI, 189, 5. IV 1438.

⁴⁷ Cons. Rog. VI, 214, 25. VII 1438.

⁴⁸ Cons. Rog. VI, 223, 2. IX 1438:... de aperiendo et legendo tres litteras in ydiomate sclavo scriptas per bannum Matheum de Thalocz, videlicet unam domino regi Bosne et alias voyvode (прецрано: Stephano) et voyvode Radossaou et missas dominio nostro et Giuray Goysalich.

ности⁴⁹, влада је очекивала да је Стефану краљ Твртко саопштио да су из Угарске стигла писма из којих се види да је војвода имао намеру да нападне Дубровник. Спремљени су не баш убедљиви изговори. Они су од босанског краља чули да је добио једно такво писмо од угарског краља, али то није било по жељи и уз знање Дубровника. Нагађали су и о тобожњим путевима којим је до краља Алберта могла доћи вест о томе да је Стефан хтео да нападне Дубровник. Цела Босна и Србија су знале да је хтео да зарати на њих због Радосављевих бегунаца, па се угарски краљ због њихове изузетне верности угарској круни одлучио од своје воље да пише краљу Твртку. Осим тога, кад је његова војска прогонила те бегунце, било је у Дубровнику страних трговаца и путника, Немаца и Мађара, који су чули о свему томе и можда причали у Угарској, у сваком случају до Дубровника нема у томе никакве кривице.⁵⁰ Изгледа, међутим, да Стефан није Бенка ни звао због тога. Цео разговор је држао у великој тајности. По Гундулићевом повратку на основу његовог извештаја Веће умољених је донело одлуку да се пише „Стефану и другима и у друга места“ о томе посланству.⁵¹ Стефанова порука у сваком случају није узнемирила Дубровчане, изгледа да су они били чак задовољни његовим држањем, јер су му се, у неволи која га је затекла следећих месеци, показали наклонjeni.

После догађаја у Требињу, које смо раније приказали, најзначнији требињски властелин, Радоје Љубишић, склонио се на дубровачку територију. У почетку је седео мирно и његов боравак није изазвао никакву пажњу. Крајем новембра 1438. одједном је затражио од Дубровчана да иде у Требиње. Влада му је то дозволила, али је ставила до знања да због „новштина“ које тамо владају неће моћи да се врати у Дубровник док год не буде скlopљен мир између Стефана и Радослава јер Дубровник хоће да сачува пријатељство са њима.⁵² Стефан је, међутим, са своје стране тражио да се Радоје претера из Дубровника. Стефанов властелин Вукосав Вукшић је писао о томе Дубровчанима. Влада је одговорила да неће држати Радоја на својој територији ни у

⁴⁹ Lett. di Lev. XII, 110', 8. XI 1438.

⁵⁰ Cons. Rog. VI, 242, 25. XI 1438:... de faciendo tres officiales qui facere debeant litteras dirigendas voyvode Stipano et aliis in locis et personis in factis suprascripte ambaxiate. Прецрано. Дато је овлашћење кнезу и Малом већу да они поступе како им се учини најбоље.

⁵¹ Cons. Rog. VI, 216', 217, 142', 28. XI 1438:... respondendo Radoe Liu-bisich volenti et requirenti a nostro dominio licentiam eundi in Trebigna. quod possit pro libito ire quo voluerit ita tamen quod propter novitates que vigent inter voyvodam Radossaum et voyvodam Stiepanum si iverit nullatenus redire possit Ragustum nec eius districtum quousque ipsi ambo voyvode predicti non erunt nunc pacificati. Et hoc quod dominium nostrum conservare intendit pacem bonam cum dictis dominis. Et similiter redire non possint fratres ipsius Radoe nec aliquis de eius comitiva qui nunc Ragusium sit

граду и захваљивала је Вукосаву што неће да повреди границе и нанесе штету граду.⁵² Радоје се из Дубровника вероватно мешао у борбе кад су Дубровчани тако лако пристали да му откажу гостопримство. Мере су одмах предузете, послат је српски канцелар Никша Звијездић да се састане са Радојем и да затражи да напусти дубровачку територију, било копном било морем, јер ће иначе влада бити присиљена да предузме мере које изискују њена сигурност и част.⁵³

У међувремену су Стефана почели да притискују Турци. 28. новембра 1438. је у Дубровнику донета одлука да се могу примити на територију града Стефанови поданици који се склањају у страху од рата.⁵⁴ Три дана доцније конавоски кнез је јавио да се Стефанови људи склањају у страху од Турака.⁵⁵ По Стефановој наредби, због страха од Турака, повукли су се и становници Дријева.⁵⁶ Стефанова земља постала је несигурна за трговце, па су на то упозорени Дубровчани у Сребрници и Србији.⁵⁷ Сам Косача је задржао један караван и одузeo сребро трговцима. Дубровчани су се пожалили на то Стефановом посланику, али су, и поред тога, пристали, што су иначе чинили врло ретко, да му уступе један оружани бригантин и две барке. Бродови су имали да плове од Стона до Неретве.⁵⁸ Стефану је дозвољено и снабдењање барутом, само је одбијен за балистаре, које је такође трајио.⁵⁹ Ни у тој ситуацији Стефан није престао да предузима све мере да би дошао до Радослављевог дела дријевске царине.⁶⁰

Почетком 1439. се наставио притисак на Стефана. Страх од Турака је узео широке размере. Средином јануара су се склањали људи Вукосава и Радоја Гргуревића; уточиште је затрајио и Вукосав Јамоковић, па Степан Милорадовић са седмоцицом из братства.⁶¹ Крајем јануара су почели да беже и Хумљани, и људи из Дувна, према коме су се упутили Турци. Дубро-

⁵² Cons. Rog. VI, 243', 30. XI 1438.

⁵³ Cons. Rog. VI, 243', 30. XI 1438.

⁵⁴ Cons. Rog. VI, 243, 28. XI 1438.

⁵⁵ Одбијен је предлог да се ти бегунци протерају. Cons. Rog. 7, 1.

⁵⁶ Lett. di Lev. XII, 143, 19. V 1439:... benche scampasseno quelli del borgo de Narenta per dubio de Turchi e fo de soa propria volunta...

⁵⁷ Cons. Rog. VII, 3, 3', 20. XII 1438.

⁵⁸ Cons. Rog. VII, 3', 21 XII 1438.

⁵⁹ Cons. Rog. VII, 5, 5', 21. XII 1438.

⁶⁰ Cons. Rog. VII, 2', 6', 18. XII 1438 i 2. I 1438.

⁶¹ Cons. Rog. VII, 8', 9, 9', 10. Интересантно је да је, поред свега тога, 2. јануара дозвољено трговцима да пролазе кроз Стефанову земљу само опрезно.

вачка влада је предузела мере и за своју одбрану.⁶² Турски упад је био уперен и против краља Твртка. До окршаја је дошло и код Јајца, где су неки Дубровчани помагали Босанцима при заробљавању неких Турака.⁶³ Крајем јануара је Стефан још тражио нешто од Дубровчана у вези са својим људима из Требиња.⁶⁴

Крајем фебруара је, међутим, дошао у Дубровник Радоје, посланик војводе Радослава, у друштву са „склавом“ султановим.⁶⁵ Ово објашњава ситуацију и невољу Стефанову. У Босни су се и много раније важне ствари решавале задобијањем утицаја на Порти, код везира или чак код крајишника, а турска наклоност је била нестална и ћудљива. Стефан је од самог доласка на власт имао наклоност Порте, Турци су му, како смо видели, указали драгоцену помоћ. Из доцнијих дубровачких изјава се види да је он на Порти био у стању да сузбија чак утицај једног потпуно турског человека, какав је био краљ Радивој, и да одбрани Дубровник од тражења харача.⁶⁶ Још почетком 1438. Стефан је од султана имао наређење да осваја и пустоши Радослављеву област. Сада је за моменат турску наклоност уживао Радослав. Да ли је Стефан извесним приближавањем турским непријатељима олакшао Радославу посао и да ли је у вези са тим тајанствено посланство Бенка Гундулића, можемо само нагађати.

Турско савезништво је Радославу донело велике користи. Истога дана кад је у Дубровник стигло Радослављево и турско посланство Веће умољених је било присиљено да опет расправља и о Радоју Љубишићу. Донета је одлука да се Радоју са рођацима и пратњом дозволи да прође кроз Дубровник, враћајући се кући, без обзира на ранију одлуку, и то зато, образложена је ова одлука, „што су војводи Радославу враћене земље које су му

⁶² Lett. di Lev. XII, 119', 24. I 1439. Писмо кнезу Стона:... abiamo recepute due lettere de voy conte per le quale ne advisato chome li Narentini se paregiano parezarsi allo ladi della Punta per pagura dell Turchi. Et chome dubitati che li homini de Humia e de Crayna se paregiarano nela Punta. Et per lo simel chome li homini della contrata de Dumno sono reduti alla marina per pagura deli Turchi che fano la via verso della detta contrata.

⁶³ Lett. di Lev. XII, 125' 126.

⁶⁴ Cons. Rog. VII, 12'.

⁶⁵ Cons. Rog. VII, 20, 21. II 1439:... respondendi Radoe ambaxiatori voyvode Radossaui et Teucro (прециртано: eius socio) secum existenti ad ambaxiatam suam expositam nostro dominio. Taj Турчин је био "склав"; то се види из друге одлуке: de donando sclauo Teucri qui misit donatum equum domino Rectori...

⁶⁶ Lett. di Lev. XII, 138—140', 30. IV 1439.

билие одузете⁶⁷. Одмах су Дубровчани саветовали Стефану да се помири са Радославом.⁶⁸

У исто време, и поред враћања земаља Радославу, очекивало се да ће Стефан доћи у Требиње или Драчевицу, па је одлучено да му се упути посланство, али убрзо се чуло да је променио одлуку и да је отишао у Дрину.⁶⁹ Посланство је зато одложено и дарови враћени. Упутство за то посланство је сачувано. Како се очекивало да ће Стефан, на пролазу кроз Конавле, бити са војском, а војска му је била на злу гласу, наређено је да се становништво повуче у Цавтат. Та мера се Стефану имала објаснити турским присуством у Босни, Дубровчани још нису знали против кога ће Турци кренути. Посланици су имали да изјаве да за такве мере имају добар пример у самом војводи који увек поставља добре страже кад чује да Турци долазе.⁷⁰ Дубровчани су тада заиста предузимали прилично изузетне мере за одбрану: наоружана су два бригантине и две галије, упућено појачање од 50 људи у Стон и исто тако послато појачање у Соко.⁷¹

Стефанове тешкоће су трајале врло кратко. Исто онако брзо како је изгубио турску наклоност, он је успео да је поново задобије. Каквим мерама је успео да среди своје ствари према Тур-

⁶⁷ Cons. Rog. VII, 20, 21. II 1439: ... quod Radoe Liubisich... posit libere pro libito voluntatis transitum facere per totum nostrum districtum et pertinentias pro eundo domum et venire Ragusium non obstante aliqua parte in contrarium existente capta per elapsum, et hoc attento quod contrate ablate voyvode Radossavo restitute sibi sunt. Да је враћање земаља Радославу стварно извршено, показују и архивски подаци. Тих података нема много, што је разумљиво, јер је реч о кратком раздобљу од непуне године дана. Бијела у близини Дубровника остала је сигурно у рукама Радослава. Божидар Новаковић из Бијеле је још последњих дана 1439. човек Радослава Павловића. *Lamenta de foris XIII*, 125, 27. XII 1439. Исто тако је Врм сигурно био у рукама Радосављевим. 31. августа је због неког преступа подигнута у Дубровнику тужба против неколико људи omnes de Vremo homines de Radossa Paulovich. За само Требиње нема директних података о Радослављеној власти, али се она да доказати индиректно. Од пролећа 1439. господарио је својим требињским поседима Радоје Љубишић. Гојан Добрашиновић из Требиња је последњих дана 1439. његов човек. *Lam. de for. XIII*, 113, 16. XII 1439; 27. октобра 1439. се помиње један његов човек из Биоче. *Lam. de for. XIII*, 76, а новембра његови људи из Кумна (?). *Lam. de for. XIII*, 97. Сам Радоје је за то време човек Радослава Павловића. Он се 19. августа јавља као властелин који се заклиње са Радославом на повељу о примању новца који се чувао у Дубровнику, о коме Радослав није имао признанице јер их је запленио Стефан кад је први пут освојио Требиње. *Повеља и Писма I*, 640. Октобра 1439. је Радослав нудио Дубровчанима да прода Требиње. Cons. Rog. VII, 98'.

⁶⁸ Cons. Rog. VII, 21, 23. II 1439: ... de scribendo voyvode Stipano persuadendo sibi quod se pacificare debeat cum voyvoda Radossauro. Са стране: pro scribendo pro pace tractanda inter voyvodam Stipanym et voyvodam Radossaum.

⁶⁹ Cons. Rog. VII, 29, 13. III 1439.

⁷⁰ Lett. di Lev. XII, 128—128', 13. III 1439.

⁷¹ Cons. Rog. VII, 135.

цима, нисмо у могућности да сазнамо. Сигурно је да Турци нису пустошили његове земље, иако су се налазиле у великој опасности. Већ средином маја дубровачки посланици су говорили Стефану: „Сав свет зна да су Турци у то време били у Босни и у каквој су опасности били не само Дријева и његови становници већ и све ваше земље“, да није било његове мудрости — говорили су му — и значајних мера које је предузeo, сва би Босна отишла у пропаст.⁷²

После кратког времена у Дубровнику се чуло да је између Стефана и Радослава склопљен мир. Дубровачки посланици који су се у то време налазили код Стефана имали су да му изразе своју велику радост уколико је то истина.⁷³ Изгледа да је то тада била само гласина и да вест није била тачна. У другој половини априла је Стефан говорио да намерава да склопи мир са Радославом. Средином маја су се Дубровчани још увек распитивали код својих посланика о миру који се уговара између Радослава и Стефана и о жени Радослављевој.⁷⁴ Радославу је крајем марта умрла друга жена, па је у току преговора покренуто и питање поновне удаје Стефанове сестре Теодоре за Радослава. Дубровачки посланици су јављали да је она била спремна већ да пође своме мужу, али да су настале тешкоће у преговорима које су спречиле њен одлазак. После је ствар ипак решена, јер видимо да је Веће умољених 17. јуна донело одлуку да се Стефан дарује поводом сестрине удаје. 4. јула је упућено и Радославу посланство са даровима, вероватно истим поводом⁷⁵

Откако је Стефан, после краткотрајне кризе, уклонио сумње против себе на Порти и средио прилике у своју корист, почели су да се јављају знаци који показују помућивање односа са Дубровником. Суседство и стални додири на границама, пролаз трговаца кроз Стефанове земље, нека врста двовлашћа у Дријевима, најзад околност да је Дубровник био вазал Угарске а Стефан Турске, стални Стефанови ратови у Босни, који су изазивали увек нова и нова тражења, којима Дубровник није увек могао одговорити чувајући неутралност, стварали су велики број прилика у којима је долазило до затегнутости, сумњичења и узајамног оптуживања. Али сами Дубровчани и Стефан као да нису у томе видели узроке својих међусобица. Њима се чинило, и јед-

⁷² Lett. di Lev. XII, 143', 18. V 1439.

⁷³ Lett. di Lev. XII, 133, 8. IV 1439:... apresso per che el se tiene e credexe più tosto che voyvoda Stephano e voy. Radossavo abiano fato e fermato adinsempte paxe.

⁷⁴ Lett. di Lev. XII, 138—140', 144.

⁷⁵ Lett. di Lev. XII, 148, 6. VI 1439: ... e per la discordia che direti esser esser (!) stata in lo concluder de la paxe che tra voyvoda Radossaue e voyvoda Stipano é de madona Todora la qual era aparachiada ad andar al suo marito ... Cons. Rog. VII, 61, 17. VI 1439: ... de donando voyvoda Stipano ad nuptias sororis. Cons. Rog., 73', 4. VII 1439.

ној и другој страни, да су за све криви „зли језици“ и „сејачи раздора“. Нису се слагали само у томе на којој страни они делују, док је Стефан био уверења да их је било на обема странама, Дубровчани су бацали кривицу на његове људе.

Први пут се међу њима повеља реч о томе за време боравка дубровачког посланства код Стефана почетком априла 1439. Посланици су се пожалили Стефану да зли језици говоре да он хоће да зарати на њих. То је код њих изазвало велико чуђење, јер му они нису дали повода да буде нездовољан.⁷⁶ На мајку и жену Стефанову као и на Радина старца Дубровчани су рачунали као на своје пријатеље, па су, као и увек доцније у сличним приликама, тражили да ове личности присуствују разговорима о њиховим међусобним односима. Стефан је баш тога пута врло лепо примио посланике и даровао им. Он се сложио са посланицима да зли језици сеју неслогу и непријатељство и сматрао је да је боље да се такви зли језици казне него да се стално живи у сумњи. Шта су управо сплеткарили ти зли језици, може се само наслутити. Говорили су нешто о баштинама које Дубровчани држе од Стефана и нешто о Турцима, што је у писму, које нам је сачувано, остало недоречено.⁷⁷

Та измена мишљења и сагласност о узроцима неслога и сумњи као да није задовољила Дубровчане. Само неколико дана после тога они су отправили у Будим фратра Антонија Криспина са прилично тешким оптужбама против Стефана. Поред толиких части и користи које су му пружили, жалили су се они, Стефан не живи са њима у пријатељству, већ дању и ноћу мисли како би их напао и потчинио. Са свих страна са његових поседа чују како хоће да нападне Дубровник. Због свега тога су у великим страху и сталним посланствима и лепим речима једва га задржавају од напада. Криспин је имао да замоли краља Алберта да изда наређење суседима Стефановим, посебно је поменут бан Хрватске и Далмације, да пруже Дубровнику помоћ у случају Стефановог напада. Пошто се зна да је и Стефан упутио гласника краљу, требало је постићи да краљ пред њим препоручи Дубровник и покаже да га много воли, а да не испољи при том да су се Дубровчани жалили.⁷⁸ Краљ Алберт је озбиљно схватио Дубровчане и издао тражено наређење Матку Таловцу 6. јуна 1439.⁷⁹

⁷⁶ Lett. di Lev. XII, 133, 8. IV 1439.

⁷⁷ Lett. di Lev. XII, 138—140, 30. IV 1439:... queste tale lengue noi non le possiamo castigare perche non son delli subditi nostri anzi sono delli suoy proprii, chome gia esse proprio ha manifestado esserge stato detto delle bastine che tegnemo da lui et anche questo abiamo presentado delli Turchi e altri...

⁷⁸ Dipl. Rag. 424—425.

⁷⁹ Listine IX, 117.

Један од крупних разлога дубровачког незадовољства био је и рад Стефанових посланика у Венецији. Већ 30. априла је посланицима код Стефана наложено да се пожале да су чули да његови посланици у Венецији, између осталог, нешто преговарају против њих. Уједно су имали да изјаве да они ништа не сумњају у Венецију, која се увек показивала лојална према њима, чак и када је била у рату са њиховим господаром.⁸⁰ Стефан се посланицима извињавао због те жалбе, али не видимо како и чиме.⁸¹

У штитању је у ствари била понуда коју је Стефан учинио Венецији да замене Котор за Дријева. Дубровчане, који су у својим рукама држали највећи део трговине у Дријевима и сву трговину сольу која је највише доносила, морала је огорчити та Стефанова комбинација, која би њихов рад у томе mestу јако ограничила, ако не и сасвим потиснула. Дријева су значила много за дубровачку трговину и неоспорно доносили велику корист, али су исто тако заплетени положај у подели царине и сукоби интереса доводили до највећег броја неспоразума и сукоба са Стефаном. Царину су Дубровчани последњи пут закупили крајем Сандаљеве владе и она је тада припадала једном половином Сандаљу, а по једном четвртином Радославу Павловићу и браћи Радивојевићима. Видели смо већ да је после смрти Сандаљеве краљ Жигмунд хтео да узме царину, а да је Никола Радивојевић хтео да прошири свој део. По уговору о закупу који је Стефан потврдио, вероватно у исто време кад је потврдио Сандаљеву повељу Дубровнику, царина се није плаћала када би у Босни био рат или епидемија, кад путеви нису отворени и кад трговци и Власи не могу долазити да купују со. Свој први захтев за наплату царине је Стефан упутио током јула 1435, кад је Жигмунд вршио притисак на Дубровчане због царине. Стефанов положај је тада још био несигуран, па су Дубровчани ту ствар одлагали.⁸² 28. октобра су му исплатили прву рату царине до 1. априла 1435.⁸³ За наплату друге рате су се позивали на уговор о закупу и тражили да се он примени. Изјављивали су „да сав свет зна“ да је од смрти Сандаљеве целе године био „рат једног господара против другог и једне земље против друге“. Путеви су били затворени и нико се није усуђивао да долази у Дријева по со. Како су угарска и босанска господа хтела да узурпирају Дријева, Дубровчани су се, да би их, ради љубави и пријатељства, сачували, излагали трошковима; преко два месеца су држали један галеот и две барке, те трошкове не траже, али траже да се опрости та рата по уговору.⁸⁴

⁸⁰ Lett. di Lev. XII, 138—140', 30. IV 1439.

⁸¹ Lett. di Lev. XII, 143—145.

⁸² Lett. di Lev. XII, 254'—257, 25. VII 1435.

⁸³ Cons Rog. VI, 15, 28. X 1435.

⁸⁴ Lett. di Lev. XII, 31'—34.

Даљи неспоразум је настао због тога што је Стефан, чим се учврстио у Хуму, тражио Радослављев део. С друге стране, и Радослав је имао неке захтеве. Задовољити и једну и другу страну, било је немогуће, па су се Дубровчани највише трудили да се одржи стари ред који је тамо владао. У Дријевима су ствари узеле још гори обрт у пролеће 1436. Тамо је дошао Стефанов властелин Радивој Оцковић са неким плановима и захтевима. Дубровчани су одмах протестовали против „новштине“ коју намерава да изведе. У чему се она састојала, није нам познато; из упутства дубровачким органима у Дријевима види се само да је био у питању неки за њих неприхватљиви захтев. Требало је што више одугоvlачiti ствар и изјавити Радивоју да су већписали Стефану и да он као прави пријатељ неће хтети ништа осим оног што је право. Ако би он покушао нешто силом, требало је позвати јемце, судије и друге људе и учинити попис свега у царини да би се доцније видело право стање ствари.⁸⁵ Ускоро је једно Стефаново посланство изгладило ту ствар.⁸⁶

Како је у међувремену дошло до мира или примирја са Радославом, и са те стране су престале невоље. Остало је само неисплаћена рата. После дужег преговарања се и то средило. Дубровчани су попустили за рату до 1. априла 1436, иако су изјављивали да, и поред тога што је Босна дошла у стање као пре Сандаљеве смрти, путеви нису тако сигурни, није олакшана продаја соли, трговци се још не усуђују да долазе, ипак су одлуку о томе препустили Стефану и нису сувише инсистирали на примени уговора. Стефан је одустао од захтева из друге половине 1435, а примио је рату за почетак 1436.⁸⁷

Ускоро затим се јавио нов неспоразум. Стефан је чуо од Рајка Припчића да је Сандаљ, кад год му је требало соли, добијао у Дријевима задужујући се код владе, а влада код цариника. Они су пак издавали онолико соли колико Рајко затражи писмом. Дубровчани су износили прилично друкчије гледиште. Сандаљ је доиста писао, кад му је била потребна со, они би му увек давали „колико је право“ пазећи при томе да трг увек остане добро снабдевен солју. Влада је тада писала цариницима који би издали у два или три пута со која му је потребна за стоку, сиреве и снабдевање тврђава, али то никад није прелазило 200—300 модија у току године. Одлучно су порицали да се издавање вршило на свако Рајково тражење. Овога пута су нудили 150 модија, више од тога нису могли дати јер би трг остао празан, а од тога би настала велика штета.⁸⁸ Крајем 1436. су уредно исплаћене рате

⁸⁵ Lett. di Lev. XII, 21, 7. IV 1436. Cons. Rog. 6,44, 7. IV 1436.

⁸⁶ Cons. Rog. VI, 46, 17. IV 1436.

⁸⁷ Cons. Rog. VI, 63', 28. VI 1436; Isto 79, 1. X 1436; Lett. di Lev. XII, 37. 30. VI 1436.

⁸⁸ Lett. di Lev. XII, 37, 30. VI 1436.

царине.⁸⁹ Током 1437. немамо података о приликама у Дријевима због куге у Дубровнику. Трт је изгледа ипак радио, јер су без затезања крајем године исплаћене обе рате царине.⁹⁰ У самом почетку 1438. је дошло до неког сукоба. Стефан се жалио на дријевске судије, па су они затворени. Узрок спора је била некаква *datio lignorum* коју је тражио Стефан. Суђење овим судијама су Дубровчани везивали за Стефаново писмо тој дажбини.⁹¹ Крајем месеца је дошло писмо од Катарине, мајке Стефанове, и жене Јелене којим су се залагале за пуштање судија на слободу; Дубровчани су одмах поступили по њиховој жељи.⁹² Никола Радивојевић је у међувремену средио своје ствари са Стефаном и добио права над својим делом царине, априла 1438. плаћена је рата Стефану, а јула је добио свој део и Никола Радивојевић.⁹³

Стефан се жалио и на пословање дубровачких цариника и сумњао у њихове мере. Влада је зато 20. новембра послала Николу Гучетића у Дријева да тајно покупи све „танке“ и „дебеле“ мере и донесе их у Дубровник и доведе цариника Радоја Миладиновића.⁹⁴ Два дана после тога писало се, изгледа, о томе Стефану, његовом царинику Цветку Гојтановићу и дубровачким судијама и цариницима у Дријевима.⁹⁵ Почетком децембра 1438. се у Дријевима рефлектовао сукоб Стефана и Радослава. Стефан је хтео да узме силом Радослављев део соли. Дубровчани су изјављивали да га они не могу спречити да узме Радослављев део, али да ће то бити силом, а не по њиховој вољи и тражили су да је узме по цени по којој се продаје со. Ускоро после тога је царник Цветко доиста упао у Дријева, узео касу са новцем, део соли послao Стефану, а део распродao Власима из околине на вересију.⁹⁶ Средином фебруара је опет била „новштина“ у Дријевима, у којој је неку улогу играо Рајко Припчић.⁹⁷ Дубровчанима су већ биле досадиле сталне невоље са Дријевима, па су неки незадовољници ставили у Већу умољених предлог да се писмом понуди Стефану да преузме Дријева без обзира на то што рок још није истекао. Тада предлог је са малом већином (18 : 14) одбијен, али је упућен Стефану протест због ствари које

⁸⁹ *Cons. Rog. VI*, 79, 1. X 1436.

⁹⁰ *Cons. Rog. VI*, 156', 11. XII 1437.

⁹¹ *Cons. Rog. VI*, 166', 3. I 1438:... de procedendo contra tres iudices Narenti occaxione querele voyvode Stipan. *Isto*, 166 28. I 1436:... quod scribi debeat super facto lignorum iterato (?) de Narentinis voyvode Stipano. Са стране:... pro *datio* non solvendo de lignis Narenti. У вези с тим је одложено расправљање о судијама до Стефановог одговора.

⁹² *Cons. Rog. VI*, 167, 30. I 1438.

⁹³ *Cons. Rog. VI*, 167. 205', 30. I 1438 i 2. VII 1438.

⁹⁴ *Lett. di Lev. XII. III'*, 20. XI 1438.

⁹⁵ *Cons. Rog. VI*, 242, 22. XI 1438.

⁹⁶ *Cons. Rog. VII*, 1', 2,6'. *Lett. di Lev.* 12, 131', 8. IV 1439

⁹⁷ *Cons. Rog. VII*, 18', 19, 16. i 18. II 1439.

су се тамо дешавале.⁹⁸ Дубровачки трговци и цариници су се опет жалили на нешто што Стефанови људи раде у Дријевима. Почетком марта 1439. је једно Стефаново писмо царинику Рајку пало у руке Дубровчанима, али је властела одолела искушењу да га отвори и прочита.⁹⁹ Марта је Радослав, кад је под утицајем Турака добио своје земље, почео да захтева и свој део царине, средином априла му је и исплаћено 100 дуката. Радивојевиће су том приликом Дубровчани одбили, док не среде рачуне са Стефаном.¹⁰⁰ То срећивање рачуна је трајало врло дugo и водило се уз много тешкоћа. Поред обрачунавања онога што је Цветко узео приликом упада у Дријева, појавило се и питање анулирања рате за време кад су Турци упали у Босну и тиме зауставили трговину. Стефан се правдао да он није био узрок доласку Турака и тврдио да у Дријевима није било рата, да су се само становници повукли по његовом наређењу, али Дубровчани с правом нису примали тај изговор. Код Стефана су се састали царник Радоје и Рајко и заједнички сводили рачуне. Настала је разлика од 113 перпера и 10 гроша, око које се нису могли споразумети. Дубровчани су тражили да се њихови рачуни признају као тачни, на што Стефан није хтео да пристане. Од њега се тражило и да да рачун о Радослављевом делу који је одузео, у питању је било преко 2500 перпера. Дубровчани су страховали да их због тога новца не узнемирије Радослав.¹⁰¹ Услед тих несрећених рачуна избио је још један спор. Становници Дријева су, вероватно за заштиту коју им обезбеђује, плаћали известан доходак граду Бретару, који је припадао Радивојевићима. Дубровачки цариници су овога пута одбили да плате тај доходак док нису добили изричito наређење из Дубровника.¹⁰² За Дубровчане је нераздвојно била везана за остале проблеме око Дријева борба за очување монопола продаје соли. Свако набављање соли на другој страни или продаја на другом месту сматрала се кријумчарењем. Кријумчарење је запажено још 1438. Тада је бригантин који је уступљен Стефану за евентуално спасавање имао узгред да контролише обалу и спречи кријумчарење соли.¹⁰³ Почетком 1439. они су се жалили већ на свакодневно кријумчарење и под-

⁹⁸ *Cons. Rog.* VII, 18', 16. II. 1439.

⁹⁹ *Cons. Rog.* VII, 24', 4. III 1439.

¹⁰⁰ *Cons. Rog.* VII, 31', 13. III 1439. *Cons. Rog.* 7,48, 18. IV 1439. *Cons Rog.* VII, 48', 20. IV 1439.

¹⁰¹ *Lett. di Lev.* XII, 131', 138, 143, 151'—153.

¹⁰² *Cons. Rog.* VII, 76', 13. VII 1439:... respondendi litere voyvode Stephani supra petitionem quam facit pro tributo castri Radivoevichi lecte in presenti consilio... et scribendi gabellotis superinde. Сутрадан се писало Радивојевићима и цариницима у Дријевима, иск 79, 14. VII 1439:... de scribendo gabellotis nostris Narenti quod in facto introitus debendi castro de Vratar sequi debeant ut per elapsum. Et similiter scribendi superinde voyvode Stipano...

¹⁰³ *Lett. di Lev.* XII, 117, 27. II 1438.

носили Стефану списак лица која се тим послом баве. Међу кријумчарима је било и властеле и највише су се жалили на синове Гргура Николића, који су у својим mestima продајали со.¹⁰⁴

Осим неприлика у Дријевима, било је још разлога за незадовољство Дубровчана. Једна већа група Влаха Риђана је упала у Конавле и опљачкала дубровачке сељаке.¹⁰⁵ Дубровчани су се одмах жалили Стефану и затражили да се кривци казне, отете ствари врате и надокнади штета. Стефан се није много трудио да оштро поступи према својим људима; он им је упутио само прекоре и забрану да то даље чине. Дубровачки посланици су га опомињали да то шкоди њиховом пријатељству и подсећали да влада зна да су код њега у Благају били главари Риђана Лукац и Радуј Михаћевић, да су се слободно кретали и да је могао да их ухвати и присили да врате отето и накнаде штету. Но ни то није помогло, те су идући пут посланици тражили да одреди и пошаље Риђанима једног свог властелина који ће бити пристав и имати пуну власт да накнади штету.¹⁰⁶ Лакше је заглађен један други инцидент. Рајко Припчић је узео на име травнине неку стоку Дубровчанима, али је Стефан наредио да се врати.¹⁰⁷

Средином јуна је Стефан, ради побољшања односа и учвршћења пријатељства, обећао дубровачким посланицима да ће сазвати збор својих рођака, властеле и других личности од значаја.¹⁰⁸ Дубровчани су се трудали да свакако буду присутне мајка и жена Стефанова. Стефан је на томе скупу, на дубровачко тражење, имао да изјави да сви гласови који су се проносили о његовом нерасположењу према Дубровнику нису истинити, да је он увек био пријатељ Дубровчана и да ће то бити и убудуће. Очекивало се да јавно нареди свима да ће свакога ко се усуди да говори нешто против Дубровника или да сеје неслогу и разара пријатељство — строго казнити.¹⁰⁹ Тешко је рећи да ли су овакви мали сабори на Стефановом двору били уобичајени или су сазивани само у оваквим приликама и на захтев Дубровчана. Да су имали неки значај, смело би се закључити из тога што су им Дубровчани посвећивали пажњу и очекивали користи.

Средином 1439. је Стефан коначно успео да на свим странама одбрани наслеђе Сандаљево, да се одржи и учврсти на власти. Тиме се завршава једно значајно раздобље његовог живота и де-

¹⁰⁴ Lett. di Lev. XII, 143'—144, 18. V 1439.

¹⁰⁵ Cons. Rog. VII, 54', 7. V 1439.

¹⁰⁶ Lett. di Lev. XII, 144', 18. V 1439, 152, 18. VI 1439.

¹⁰⁷ Lett. di Lev. XII, 152, 18. VI 1439.

¹⁰⁸ Lett. di Lev. XII, 152'. 18. 1439. se a afferto li piazza de far fare assunamento e congregation dell suoy parenti, gentilhomini e altre persone da bene.

¹⁰⁹ Na istom mestu.

ловања, испуњено борбама, у којима је он показао изванредну енергију и несумњиве дипломатске способности. Од тренутка смрти Сандаљеве, кад је примио „државу“, па до средине 1439. нема ниједног суседа који му у неком моменту није био непријатељ. Једини изузетак, према ономе колико знамо о њиховим односима, био је деспот Ђурађ. Али, као по некој иронији, против њега се, по својој или турском волји, окренуо Стефан и на тој страни учинио свој први офанзивни корак. Да одбије насталаје угарског краља, он се користио турском помоћи; да натера босанског краља, свога непосредног господара, да га призна на наслеђеној баштини, подржавао је његовог супарника. Да се ослободи притиска Радослава Павловића и одбрани своје поседе од овог најупорнијег непријатеља, користио се савезништвом тог истог краља. Кад је Радослав у један мах окренуо против њега и самог турског господара и заштитника, он је вештином и одлучношћу која улива поштовање отклонио ту, можда највећу опасност, од свих које су се надвиле над њим откако је примио наследство. Његови противници су један по један попуштали и признавали му место на које је дошао у Босни. Да још више ојача свој положај и стекне углед, Стефан се на kraју овога периода, импресиониран свакако снагом Римске цркве, која је тих дана радила на уједињавању цркава и проширењу своје власти на цео хришћански свет, обратио папи са жељом да постане добар католик.¹¹⁰ Тако су започеле његове везе са папском столицом, које ће, без обзира на своја неодређена и загонетна верска уверења, одржавати до kraја живота. То му није сметало да се, кад је поново задобио турску наклоност и милост, чврсто веже за Турску, која се налази у експанзији, у којој је освајање деспотовине изгледало само један корак. Та веза са Турцима чинила је Стефанов положај на kraју овога раздобља веома повољним, тако да је могао, одбравнивши наслеђе Сандаљево, да пређе на борбу за његово проширење.

¹¹⁰ Rački, Bogumili i patarenii, 454.

ГЛАВА III

ОСВАЈАЊЕ ПОЉИЦА И ОМИША. РАТ ПРОТИВ РАДОСЛАВА ПАВЛОВИЋА И КОНАЧНО ОСВАЈАЊЕ ТРЕБИЊА. НАПАД НА ДЕСПОТОВИНУ. ПОЧЕЦИ АКЦИЈЕ У ЗЕТИ. ОДНОСИ С ВЕНЕЦИЈОМ. ОСВАЈАЊЕ ГОРЊЕ ЗЕТЕ, МЛЕТАЧКИ ОТПОР. СМРТ РАДОСЛАВА ПАВЛОВИЋА, ИЗМИРЕЊЕ С ЊЕГОВИМ НАСЛЕДНИЦИМА. РАТ СА КРАЈЕМ ТВРТКОМ. РАТОВАЊЕ У ЗЕТИ.

Стефан је за време владе краља Алберта стајао у релативно добрим односима са Угарском. Краљ Алберт је Стефанду потврдио поседе. Стефан му је упућивао посланства, од којих је једно имало прилично тајанствену мисију. Изузетак су донекле две акције Албертове када је изгледало да Стефан угрожава Дубровник. Но и оне су остале на претњама и опоменама. Дубровчани су Стефана извештавали о кретању и успесима свога краља, тако су му преко посланика сасптили да је краљ стигао у Пожун и да је добио чешко краљевство.¹ На границама у Далмацији је владао мир и немамо вести ни о једном сукобу. Да ли је тај однос на моменте постајао још тешњи и да ли је Стефан улазио у неке противтурске планове, немогуће је утврдити.

Тек је смрт краља Алберта крајем 1439. довела до непријатељских акција Стефанових према Угарској. У Дубровник је вест о краљевој смрти стигла 30. новембра, а сутрадан је стигао Стефанов посланик, који је тада боравио у Благају. Посланик је затражио уступање једног британтине и изнео неку молбу у вези са баном Матком Таловцем. Дубровчани су одбили обе ствари. Поводом молбе о Матку изјавили су посланику да су и Матко и Стефан стари пријатељи Дубровника и да ће им бити драго да учине нешто за добро и слугу свакога од њих.² Из тога одговора се не да наслутити садржина Стефановог тражења. У сваком случају види се да је већ тада дошло до неких заплета, Дубровчани су Стефановим посланицима дали барку, али са обавезом

¹ Lett. di Lev. XII, 140°, 30. IV 1439.

² Cons. Rog. VII, 108, 1. XII 1439:... respondendi ambaxiatoribus suprascripti voyvode super petitione quam fecerunt dominio nostro pro facto bani Mathey. qualiter nos habemus tam ipsum voyvodam quam dictum banum Matheum pro bonis amicis et quod qualibet re de qua bonum et concordia fieri possit inter utrumque nobis placeret et sumam complacentiam habuerimus.

да не пристане ни у једном месту које припада угарској круни.³ Крајем децембра је положај у овим областима изгледао тако затегнут да су трговци из Дријева затражили да се склоне у Дубровник или на његову територију. Тих дана се очекивало да ће и Стефан доћи у Дријева.⁴

Всјничке припреме Стефанове за акцију против угарских поседа у Приморју дају се тих дана већ назрети. 2. јануара 1440. тражио је опет брод од Дубровчана, овога пута галију или галеот. Вршио је снабдевање Хума солју и житом уз помоћ Дубровчана. Стално је боравио у области Благаја и Дријева.⁵ У току фебруара затражио је од становника Дријева барке. Они су се обратили влади у Дубровнику, која је остала при некој ранијој, нама непознатој одлуци, а одбила да им саветује да дају барке од своје воље.⁶ Опсада Омиша је тада већ свакако била у току. Почетком марта је Стефан лично био на челу војске под Омишом. Војска му је — кажу Дубровчани — била јака и имао је помоћ својих суседа, али се не може утврдити на кога се то односи.⁷

Угарска краљица и бан Матко су били забринути не само за Омиш већ и за градове на хрватској обали који су сви били слабо снабдевени. За Омиш су били готово уверени да га неће моћи одржати, па су га понудили Дубровнику да би на тај начин ипак макар само симболично остао под њиховом влашћу.⁸ Дубровчани су морали да се одрекну ове понуде, коју би у другим приликама радо примили. Стефан је са војском већ под градом, — одговарали су они — а њихова војска је слаба и свако непријатељство са босанским војводом довело би до пропasti Дубровника. Истицали су, одбијајући понуду, да Стефан има подршку султана, да му је турски владар дао сву земљу до морске обале и да је већ освојио скоро све поседе војводе Радослава Павловића. Жалили су се, овога пута без основа, да би се боље оправдали, да Стефан хоће да их изазове на рат и подсећали да су већ раније морали да се обраћају за помоћ. Нису пропустили ни да подвуку какве би несрће настале за њих ако би престала трговина по Стефановој земљи.⁹ Стефанду је ишао на руку и сукоб који је избио између краљице Јелисавете и Матка Таловца због улоге хрватског бана у преговорима са Владиславом Јагеловићем. Приликом

³ *Cons. Rog.* VII, 108', 3. XII 1439.

⁴ *Cons. Rog.* VII, 116, 28. XII 1439.

⁵ *Cons. Rog.* VII, 117', 2. II 1440: ... excusandi se Grupcho nuntio et ambaxiatori voyvode Stipani pro galea aut galeotto nos requisitis . . .

⁶ *Cons. Rog.* VII, 136', 5. III 1440.

⁷ *Dipl. Rag.* 428.

⁸ *Cons. Rog.* VII, 136', 5. III 1440: ... de excusando nos nuntio magnifici domini bani Mathi de Tallouz super facto Olmisii. Стефановом посланику кнезу Рајку се није смело рећи ништа о писму из Угарске о Омишу. *Cons. Rog.* VII, 138', 14. III 1440.

⁹ *Dipl. Rag.* 430.

једног од многобројних покушаја да добије од Венеције Омиш, Стефан је 1455. поручивао Венецији да је Омиш са много напора, трошка и уз проливање крви узео од Матка Таловца и браће по налогу Барбаре, мајке(!) садашњег угарског краља Ладислава.^{9a}

Априла је Стефан напустио лично опсаду, оставивши свакако војску и отишао у Нови, где је имао да регулише односе са Радославом и проблеме који су се појавили из његовог односа са Турцима. Даљи ток догађаја око Омиша не познајемо; много доцније кад је град био у млетачким рукама, говори се у једном документу да је Стефан опседао град осам месеци.¹⁰ За град који је био у трошном и рђавом стању, то сведочи о жилавој одбрани. Из поменуте вести би произлазило да је Стефан освојио град у августу или септембру. Незаштићену околину освојио је свакако одмах приликом почетка опсаде. Изгледа по свој прилици да освајање Омиша није значило и крај непријатељства са Таловцем. Средином септембра је Стефан преко посланика тражио у Млецима помоћ за своје ратовање против Матка, коме је хтео, према изјави посланства, да се освети за нанете увреде и неправде. Венеција је вероватно благонаклоно гледала на потискивање Матка, свог старог противника, али је одбијала да пружи помоћ, јер је била у миру са Угарском.¹¹ Доцније, средином децембра исте године, и Угарска је затражила у Венецији помоћ за Матка да би он могао да освоји град који му је Стефан отео. Венеција је изјавила да се држи строго неутрално и подсетила да су и Стефана одбили кад је тражио помоћ.¹² Тек крајем марта или почетком априла 1441. почели су контакти који су имали да доведу до мира. Стефан је упутио Таловцима, Матку и Јерку, посланство које је требало да склопи мир а истовремено и савез против свакога ко би напао једну од страна. Обавештени о овоме, Дубровчани нису били задовољни Стефановом акцијом јер би их овај савез донекле изоловао од заштитника који су, средивши своје односе у Угарској, могли бити од користи. Од Дубровчана су Таловци добијали савете да не верују Стефану, да одувожаче ствар и да дају „речи за речи“. Косача им је представљен као човек чије су главне одлике лукавство, вештина и спремност на превару.¹³ До склапања мира и савеза није дошло том приликом. Маја је Стефан у заједници са краљем Твртком и Турцима још увек ратовао против Матка.¹⁴ Доцније су преговори свакако били обновљени јер је у Дубровнику јула 1441, кад је Стефан по турском наређењу објавио свој напад на Дубровник због деспотовог

^{9a} *Listine X*, 72.

¹⁰ *Listine IX*, 231—232.

¹¹ *Listine IX*, 122—123.

¹² *Listine IX*, 133.

¹³ *Dipl. Rag.* 434.

¹⁴ *Jorga III*, 68.

боравка, владала недоумица да ли су Таловци у миру са Стефаном или нису.¹⁵ Тада или доцније тај мир је свакако склопљен јер Венецијанци изричito кажу да је Стефан био у миру са Таловцем кад су му они узели Омиш и Пољица.¹⁶

Односи између Стефана и Радослава после мира склопљеног средином 1439. нису нарочито познати. О некаквом рату или сукобу за првих месеци после склапања мира нема никаквог трага. Али се исто тако не може тврдити да су односи међу њима били срдачни. И после склапања мира остали су међу њима неки нерашчишћени рачуни. Дубровчани су осећали потребу да изјаве једном приликом Стефановим посланицима да неће моћи да одбију Радославу исплаћивање новца који има у Дубровнику. Очекивало се да ће Стефанови посланици истицати нека права на тај новац.¹⁷ У питању је свакако био поклад који се састојао од дуката и сребра који је Радослав имао у Дубровнику. Повеље о потврдила пријема тога поклада (остављао га је у више махова) држао је Радослав у Требињу. Када је почетком 1438. Стефан освојио Требиње, узео је те повеље, те је Радослав имао велике тешкоће да подигне свој новац.¹⁸ За њега су се залагали и краљ Твртко, и деспот, и дјед цркве босанске.¹⁹ Дубровчани су ипак пристали да му издају новац уз издавање повеље са свечаном заклетвом да ће тражити од Стефана дубровачке признанице и вратити их ако их добије.²⁰

Радослав се није осећао сигуран у својим приморским поседима. Крајем октобра је преко свога посланика понудио Дубровчанима да прода Требиње. Иваниш Хребељановић, посланик Радослављев, изгледа да није имао сва овлашћења. У Већу умољених је донета због тога одлука да кнез пита Иваниша има ли овлашћења да говори са њима о целом Требињу и Клобуку, а ако нема — да му каже да их затражи, па ће онда преговарати.²¹ Али у одлукама Већа није остало више никаквог трага о овим преговорима. Почетком 1440. су свакако опет у рату који је довео до поновног Стефановог освајања Требиња. Из доцнијих дубровачких интервенција у тежњи да приволе Стефана на склапање

¹⁵ *Dipl. Rag.* 436.

¹⁶ *Listine IX*, 482.

¹⁷ *Cons. Rog.* VII, 86, 9. IX 1439.

¹⁸ *Повеља и Писма I*, 638—639.

¹⁹ *Cons. Rog.* VII, 75, 8. VII 1439.

²⁰ *Повеља и Писма I*, 637—641.

²¹ *Cons. Rog.* VII, 98', 28. X 1439 ... de intrando ad praticandum et loquendum cum ambaxiatoribus voyvode Radossavi super ambaxiata dominio nostro facta pro facto Trebigne. Кнез и Маље веће су овлашћени: ... quod possint esse cum Iuanis Crebeglianovich embassiatore voyvode Radossavi et ab eo scire et petere si habet libertatem a domino suo loquendi nobiscum pro tota contrata Trebigne et Clobuch. Et si responderit quod non, func dicendo sibi quod querat ipsam libertatem et postmodum loquatur nobiscum.

мира, можемо донекле реконструисати узрок овога рата, али се скоро ништа не може рећи о његовом току. И овога пута су Турци у вези са сукобом. Из Стефанових изјава дубровачким посланицима излази да је Радослав остао у некој новчаној обавези према Порти, можда баш из времена кад је радио на томе да поврати своје изгубљене области. Тај дуг није био у стању или није хтео да плати и Стефан је добио наређење да пустоши и освоји Радослављеве области.²² Тако је Стефан објашњавао Дубровчанима своју акцију. Врло је лако могуће да је Радослав у ствари за извесну своту новца хтео и успео да „купи“ изгубљене области, али их није исплатио.

Почетком марта су, као што смо видели, Дубровчани већ писали угарској краљици да је Стефан добио од султана земље до морске обале и да је Радослављеве земље скоро све заузeo. Априла је већ Радослав био присиљен да затражи мир са Стефаном. 24. априла је стигло у Нови Радослављево посланство управо у време кад су тамо били и дубровачки посланици.²³ Ту прилику су они искористили да наговарају Стефана да се измири са Радославом. Посланици су изјавили да се Дубровник боји да због сукоба „два главна ока босанског краљевства“ не страда читава земља и подсећали да су војводе рођаци. Стефан се бранио да не ссваја Радослављеве земље од своје воље, већ да је присиљен да то чини по наређењу султановом. Своју ситуацију је представљао као врло тешку: могао је или да султану да новац који је обећао Радослав или да буде „расут“ и опустошен. Он је чак тражио савет од Дубровчана. И поред скромне изјаве да је војвода мудар и обдарен знањем и искуством и да му нису погребни њихови савети, посланици су му ипак предочили да може, само ако хоће, да поступа тако да сачува своју част и „државу“ и да задовољи и једну и другу страну. Требало би, саветовали су они, да у заједници са краљем и самим Радославом посланствима моле султана да не буде узрок пропasti Босне, јер је немогуће наћи толики новац осим ако би га „вадили из срца својих поданика“. А услед њихових међусобних ратова би се Босна упропастила толико да султан не би из ње добијао новац. Требало би одувлачiti, у току времена се мењају одлуке, па би можда и султан попустио. Больје би било — препоручивали су даље они — да сва тројица (тј. краљ, Радослав и Стефан) нешто жртвују и плате него да сам дâ толике хиљаде дуката које тражи султан за земље Радослављеве. Толико плаћање из само једне кесе не би било добро за одржавање и очување његове државе, а пријатељство купљено новцем никад није трајно. Истицали

²² Lett. di Lev. XII, 185, 4. V 1440: ... se anche luy vi replicara le parole e parlamenti vi fece per avanti dicendo non potter far de men o de dar li denari promessi al imperator turcho per voy. Radossau o esser disfato e depredato ...

²³ Lett. di Lev. XII, 183—183', 30. IV 1440.

су примере српске господе, Бугарске, Византије, Албаније, деспота и његових синова и многих других који су падали и падају из дана у дан због својих неслога, спорова и претераних трошкова.²⁴

Даља преписка са посланицима није сачувана, а крајем маја је Стефан напустио Драчевицу, тако да не знамо како су даље текли преговори. Сигурно је да је Стефан своје територијално проширење успео да сачува. Он га је и добио изгледа без неких озбиљнијих војних акција. У Требињу је много добио тиме што му је пришао Радоје Љубишић, који је још августа 1439. био Радослављев властелин.²⁵ априла је тражио нешто у вези са људима из Требиња и Врма.²⁶ Августа 1440. је у Требињу већ резидирао Стефанов кнез Требиња.²⁷

Првих година Стефанове владе има врло мало података о његовом односу према деспоту Ђурђу. Видели смо већ да они нису били непријатељи у време кад се Стефан борио за одржање. Стефанду је тада свакако мир на источној граници био драгоцен и он је умео да га поштује. Промене које је изазвала турска офанзивна акција дсвеле су и до погоршања Стефанових односа са Ђурђем. Тако што је средио своје ствари на Порти Стефан је послao војску да пустоши деспотову пограничну област. Вест о томе имамо у писму дубровачких посланика од 6. јуна 1439.²⁸ Да ли је тим нападима приступио у жељи да извуче користи или је поступао као турски вазал по наређењу султана који је у то исто време на северу опседао Смедерево, тешко је рећи. Ово друго објашњење је прихватљивије кад се има на уму незгодан заплет који је имао са Портом непосредно после тога. Од деспотовог прогањања и турског освајања Стефан је хтео да види користи, али на други начин. Само месец дана после вести о пустошењу деспотове земље, већ налазимо трагове његове делатности усмерене на добијање деспотових поседа на Зети.

Средином јула 1439. Стефан је од которског кнеза тражио помоћ за добијање Зете. Которски кнез је одбио ову сарадњу и почeo да тражи додира са Црнојевићима и главарима Арбанаса да би спречио остварење тих Стефанових намера. Колико Венеција није тога тренутка узимала озбиљно Стефана, показује чињеница што је которски кнез због ове своје самосталне акције добио прекоре. Уговор са деспотом, писала је синђорија, не обаве-

²⁴ Lett. di Lev. XII, 185—185'.

^{24a} М. Линић, Земље хегџега од св. Саве, 168, нап. 58.

²⁵ Cons. Rog. VII, 182, 185, 8. i 13. VIII 1440. Кнез Требиња је био Вукашин Санковић.

²⁶ Cons. Rog. VII, 182, 185, 8. i 13. VIII 1440. Кнез Требиња је био Вукашин Санковић.

²⁸ Lett. di Lev. XII, 148, 6. VI 1439; E per lo simele abiamo intexo quella ne scrivesti de la novitade e depredation fata nel paexe del signor dispoto per la gente et oste de voyvoda Stipan...

²⁷ Јорѓа III, 46.

нешто, да тада још Стефан за своје планове није имао подршку Црнојевића, чије држање је било од одлучујућег значаја у свим догађајима у Зети. Није познато да ли је Стефан већ тада своје претензије у Зети заодевао у рухо борбе за наследство Балшино, као што се у нашој литератури обично узима. Како су се даље развијале његове акције на овој страни, нисмо у стању да прикажемо због недостатка извора.

Са Венецијом је Стефан и даље одржавао добре односе. Млетачко одбијање да замене Дријева за Котор није нимало помутило њихове односе. Стефан је са том својом комбинацијом показивао много упорности па чак и известан недостатак реализма. Током прве половине 1440. је два пута његово посланство одлазило у Венецију, али о његовом деловању нису сачувани подаци.²⁸ Много живље су биле по свој прилици његове везе са млетачким поседима у суседству, али о њима немамо података јер су пропали архиви тих градова. Један траг таквих веза нам је ипак сачуван у Дубровнику. Кад је у пролеће 1440. Стефан дошао у Драчевицу и кад је преговарао са дубровачким и Радослављевим посланицима, дошао је у Нови и један бригантин из Котора, свакако са посланством које је имало да поздрави Стефана и нешто обави са њим. Само два дана доцније Стефан је издао наређење да Власи морају ићи у Котор, свакако својим трговачким пословима. То је изазвало живе протесте Дубровчана, који су изјавили да не могу да верују у то, да нико досада није покушао да ограничи слободу Власима куда хоће да иду, и жалили се да то наноси велику штету Дубровнику.²⁹ Септембра је Стефаново посланство још једном затражило Котор и још нешто што је било исто тако неприхватљиво за Венецију, „слободан пролаз“ за Стефана Марамонте да може доћи на млетачке поседе. Обе ствари је Венеција одбила, другу због тога што је Стефан Марамонте почнио издајство док је био у служби Републике у Ломбардији. Република је пристала само да изађе у сусрет Стефанду у погледу изручења неких бунтовника који су се склонили на њене поседе.³⁰ У односу на Стефанове планове у Зети, Венеција је нешто изменила свој став почетком 1440. Једно которско посланство је затражило тада да Венеција узме зује Венецију на такво деловање.²⁷ Тај податак нам показује још

²⁸ Први пут 2. I, *Cons. Rog.* VII, 117; други пут 6. јула, *Cons. Rog.* VII, 175.

²⁹ *Lett. di Lev.* XII 183', 30. IV 1440. Стефан је био у добним односима са Лоренцом Витури, ранијим которским кнезом. Неке малверзације при продаји соли под врло повољним условима за купце довеле су до процеса Витурију. *Listine IX*, 132—133. Тада су ослобођене робиње које је Стефан 1436. откупивши их претходно од Тугача, продао Витурију преко свога цариника Љубише. Уп. А. Соловјев, *Одабрани споменици српскога Права* Београд, 1926, 203—204 и И. Сљепчевић — Р. Костијанић, *Хранићи Косаче у кошорским споменицима, Историјски часопис V* (1955). 319.

³⁰ *Listine IX*, 122—123.

Будву и друга места у „Албанији“, која припадају деспоту, да та места не би дошла у руке Турака.³¹ Венеција је због тога хтела да сазна од деспотових посланика, који су се у то време нашли у граду, какве су деспотове намере у погледу тих места.³² Тада изгледа деспот није мислио да се тако лако одрекне тих својих поседа. Средином године он је чинио и покушаје да своје преостале поседе сачува мирећи се са Турцима. Од Венеције је тражио да пошаље посланство Турцима и да се заузме за њега.³³

Кад је деспот прешао у Зету, његови односи са Стефаном су се погоршали. Стефанови планови у вези са Зетом су се рашчули и можда узели облик конкретних припрема, те је деспот Ђурађ био убеђен да му од Стефана прети непосредна опасност. Крајем 1440. он је једним писмом, за које Дубровчани кажу да га је својеручно написао, јавио Дубровнику да је обавештен о томе да је Косача изградио један бригантина и неколико барки у Дријевима да би напао његову земљу са копна и са мора.³⁴ Дубровчани су због овога писма били у великом страху. Њихов посланик је имао да упозори деспота, и то у строгом поверењу, насамо или у присуству најповерљивијих личности, да таква писма не треба слати по гласницима и недовољно поверљивим људима, јер могу да буду ухваћена и да дођу у руке непријатеља. Њихов је град са свих страна спкољен Стефановим поседима и њему би било врло лако да заједно с Турцима зарати против њих. Сама ствар коју је деспот изнео у том писму није тачна, да је истинита, они не би чекали, већ би га обавестили, јер будно прате све мере и кораке босанског војводе. Засад се сигурно зна само то да је Стефан наредио да се насече дрво за један или два бригантине од 80 весала, али је дрво делом још у шуми. Косача се додуше жури, али било како брзо да се ради, бродови не могу бити готови за мање од три месеца. Исто тако није истина да Стефан има спремне барке за такав напад. Нешто барки које припадају његовим људима има у разним местима Крајине, али су оне сувише мале за такав подухват. Деспот, закључивали су они, за релативно дуго време нема потребе да страхује, а дотле се много штошта може променити, а „Бог и време ће саветовати шта ће тада требати да се учини“. Скренули су зато пажњу да му градови нису снабдевени.³⁵ Стефанов посао са грађењем бродова заиста није одмицао нарочито брзо, тек почетком марта следеће године један бригантина је био готов, Стефан је у Дубровнику

³¹ *Listine IX*, 118.

³² *На исѣтом месѣцу*.

³³ *Listine IX*, 122.

³⁴ *Lett. di Lev. XII*, 206—207, 16. XI 1440.

³⁵ *На исѣтом месѣчу*.

купио неку опрему за њега. У то време он је набављао и поправљао оружје и снабдевао се другим потребама.³⁶

То није био једини вид његових припрема за акцију у Зети. Војничка страна овог подухвата припремала се паралелно са дипломатском. Али ту дипломатску страну припрема не познајемо јер немамо података о Стефановим мерама у овом погледу. Тек даљи развој догађаја, који је знатно боље познат, личности које се доцније јављају и њихова улога у догађајима дозвољавају да се у правој важности сагледа овај, у детаљима непознати и невидљиви рад на испредању мреже савезника, присталица и помагача. Средства су углавном позната, било је то првенствено обећање и уступање поседа, обично врло малих, или додељивање извесног годишњег прихода. Још 1421. Венецијанци су говорили да се у тим крајевима рат води више новцем и тканинама него војском. Стефана су од приморских градова који су му били циљ одвајале територије на којима су неограничени утицај имали Црнојевићи. Борба за Зету се добрим делом састојала у борби за придобијање четири брата из ове породице. За најистакнутијег међу њима. Стефана, Млечани кажу да се „у њему састоји победа у Зети“. Поред тога Стефан је морао да обезбеди подршку ратоборних племенских главара. Извори показују да му је то успело у погледу Матагужа и Хота. Морао је рачунати и на силу бројних, готово анонимних пронијара, господара једнога или два села. Команданти тврђавских посада, већином из овога слоја, одлучивали су својим приласком једноме или другоме противнику о судбини града који им је поверен. Задатак Стефанов је био олакшан тиме што је деспотова држава била у расулу. Без војске и силе, са јако окрњеним ауторитетом, скоро без земље којом влада, деспот није могао одржати на окупу и у слози ни своју пратњу, а камоли своје људе у области о коју су се, тако рећи, у његову присуству отимали Стефан, Венеција и Турци. Деспотова снага је лежала још у огромном новцу који је имао, али овај извор снаге, који је умео тако добро да искористи у Угарској, овде није хтео или није могао да употреби. Стефанов положај у јакој и проширеној области, заштита Турака који су утицали на његову политику, али нису пустошили његове области, могао је да делује на све колебљиве елементе у деспотовим поседима.

Деспотов боравак у Зети је нагло прекинут. Он је морао да напусти преостали део своје државе. Дубровачки хроничари и најстарији историчари особито драматично описују деспотов одлазак из Зете.³⁷ Њихове вести је немогуће контролисати, али

³⁶ Cons. Rog. VII, 235, 9. III 1441. .... de concedendo voyvode Stipano quod emi facere possit in Ragusio telam fustaneam et fartiam oportunas pro brigentino suo noviter facto suis sumptibus propriis. Са стране: pro brigentino voyvode Stipan.

³⁷ Up. J. Tadić, *Promet putnika*, 82.

начин на који је деспот дошао у Дубровник у току припрема галије која је имала тек да се пошаље по њега, показује да је деспот заиста напустио Зету у великој журби.³⁸ Не зна се да ли су деловале турске уцене и страх од поданика који би се полакомили на турски новац или је даљи деспотов боравак био онемогућен услед сукоба са сопственим људима који су пали под Стефанов утицај. У сваком случају је сигурно да је Стефан и у Зети као и доцније у Дубровнику имао утицаја на деспотов положај. Црнојевићи су у то доба, у пролеће 1441, били свакако на Стефановој страни. Док је деспот био у Зети, дубровачки посланици су Стефана саветовали да се измири са деспотом и нудили своје услуге у посредовању. Стефану су изјављивали да је деспот, док је био господар Србије, из које је истеран, био добар „штит“ Угарске и Босне, а Стефан је „штит“ Дубровника. Дубровник, сазнавши да су међу њима настали спорови и непријатељство жели да као пријатељ и једног и другог види међу њима слогу и пријатељство како би се избегла сва зла која настају услед раздора. Иницијатива за ово је потекла од деспота, то доказује чињеница да су Дубровчани тражили мишљење од Стефана и обавештавали после деспота.³⁹ Одлука Већа умољених је стилизована тако као да је реч о поруци Стефановој деспоту коју су посланици само пренели. Изгледа да је Стефан одговорио негативно, па се о даљим преговорима ништа не зна.⁴⁰

Деспотов прелазак у Дубровник је Косача вероватно хтео да искористи за почетак озбиљне акције у Зети. 27. априла је затражио од Дубровчана фусте,⁴¹ али је у исто време дошло до преписке Црнојевића са деспотом преко Дубровника, која покazuје да ситуација у Зети за Стефана ипак није била зрела. После писма које је стигло 24. априла деспот је замолио Дубровчане да посредују између њега и Црнојевића. Они су пристали, али под условом да Црнојевићи или један од њих који дође да преговара добије гаранције да ће моћи слободно да се врати.⁴²

³⁸ Исао 81—82.

³⁹ Lett. di Lev. XIII, 12—14, 7. III 1441.

⁴⁰ Cons. Rog. VII, 244', 23. III 1441:... scribendi domino dispoto notificando sibi responcionem habitam super factis suis a voyvoda Stipano per litteras nostrorum ambaxiatorum ad ipsum voyvodam existentium. Са стране: notificari debeat domino despoto responsio habita a voy. Stipano pro factis suis.

⁴¹ Cons. Rog. VII, 263', 29. IV 1441:... respondendi ambaxiatori voyvode Stipani super petitione fustarum petitatarum dominio nostro pro parte domini sui excusandi nos pro dictis fustis.

⁴² Cons Rog. VII, 260, 23. IV 1441:... pro littere habite a Cernovichi de Zenta... Исао 261: ...de acceptando petitionem domini despoti de interponendo nos inter prefatum dominum et Cernovichi ita semper quod ipsi Cernovichi vel ille eorum qui hinc venerit sit franchus et securus cum omnibus personis et rebus venerint et etiam libere recedere et redire possint domos eorum.

Од доласка Црнојевића није било ништа, али се зато преписка наставила. 3. маја су Дубровчани ради информације показали деспоту писма из Зете,⁴³ десет дана доцније су му показали писмо Стефанице. Том приликом су и саветовали деспоту да се помири са Стефаницом и браћом и да их прими у милост.⁴⁴ Повод за такав савет могло је да пружи само Стефаничино писмо, те се може закључити да су се Косачине позиције на моменте колебале. И свсі одговор су Дубровчани показали деспоту, али поводом идућег писма, од 23. маја, одлучили су да се више не мешају.⁴⁵

Црнојевићи нису били једина деспотова невоља у Зети, од њега се одметнуо и митрополит. Вероватно је то исти онај митрополит који се октобра исте године јавља као „кастелан“ Будве, који, окружен саветницима, господари градом.⁴⁶ Дубровчани су се примили посредовања између деспота и митрополита и позвали овога да дође у град, али уз услов да не излази ван градске капије.

Деспотов боравак у Дубровнику је изазвао турске мере у чије спровођење је умешан и Стефан. Притисак на Дубровник су Турци у ствари и вршили преко Стефана, који није био расположен да до краја испуни њихова наређења. Он је у затегнутим односима Дубровника са Портом заузимао врло наклоњен став према Дубровчанима. Већ на почетку овога спора он је саветовао Дубровчанима да пошаљу посланство, али без характа. Кад су почеле да се осећају последице дубровачког одбијања и кад је турским вазалима стигло наређење да затварају дубровачке трговце на својим територијама, Стефан је својим нозцем откупљивао и ослобађао трговце, за разлику од Радослава који је савесно извршио турско наређење и због тога морао да слуша горке прекоре Дубровчана.⁴⁷ Али ни Стефан није могао да учини све. Султанов „склав“ је на његовој територији одuzeо неке тканине дубровачким трговцима и они су преко њега чинили покушаје да се те тканине врате.⁴⁸

⁴³ Cons. Rog. VIII, 1, 3, V 1441:... de mittendo ad dominum disspotum Sclavonie pro sua avisatione litteras receptas de Zenta et lectas in presenti consilio.

⁴⁴ Cons. Rog. VIII, 7, 13. V 1441:... essendi in colloquio cum domino disspoto Georgio et eidem ostendere litteras Stipanize et fratrum Cernoevichi scriptas dominio nostro et lectas in presenti consilio et persuadendi ipsi domino disspoto quod velit condescendere in pacificando se cum predictis Stipaniza et fratribus, illos quod in gratiam suam recipere causis expressis in presenti consilio.

⁴⁵ Cons. Rog. VIII, 9, 23. V 1441.

⁴⁶ Cons. Rog. VIII, 35, 28. VII 1441:... de impediendo nos de metro polito Zente fugitivo a domino disspoto. О његовом управљању Будвом — Lam. de foris 15, 38, 7. VIII 1441.

⁴⁷ Lett. di Lev. XIII, 18—19', 22. III 1441.

⁴⁸ Cons. Rog. VII, 236, 9. III 1441.

У марта су Дубровчани замолили Стефана очекујући да се он неће моћи сувише одупирати Турцима, да им јави ако добије наређење да их нападне; молили су га, наравно, и да одбије да то учини.⁴⁹ Када је тог истог пролећа Стефан боравио у Драчевици вођени су између њега и дубровачких посланика врло поверљиви разговори о дубровачкој ситуацији код Турака. Бенко Гундулић је морао да замоли Стефана и да се договори са њим да ли сме да о тим разговорима извештава владу преко писама или да увек све лично преноси. Стефан је одобрио преписку, али се Веће умольених морало заклети на тајност.⁵⁰ И том приликом је Стефан саветовао Дубровчанима да никако не пристану на хараč, а они су га опет молили да их обавести ако султан или везири нареде да нешто учини против њих.

Гостопримство које су указали деспоту погоршало је односе са Турцима, Дубровчани су и сами тога били свесни, па су у току маја врбовали најамнике у Апулији. Најзад се и десило оно од чега су се толико бојали — Стефан је добио наређење да нападне Дубровник. Разлог је била султанова жеља да ухвати деспота. Стефан је одржао обећање и 20. јула обавестио Дубровник о наређењу и у исто време предложио излаз, подмићивање Турчина који је код њега, вероватно „склава“ султановог.⁵¹ Дубровчани су по истом посланику послали три стотине дуката. Око ове суме је доцније било много разговора између Дубровчана и Стефана. Стефан је тврдио да је уз њихову сагласност потрошио читавих 30.000 дуката, док су они тврдили да су му накнадили 500 дуката и о томе добили прописно запечаћену признаницу. Много доцније се Стефан хвалио да тада није Турцима одобрио да прођу кроз његову земљу да би напали Дубровник, али је тешко утврдити колико је у томе истине.⁵² Четири дана после доласка Стефановог посланика деспот је напустио Дубровник, те је свакако олакшао положај не само Дубровника већ и Стефана, који није извршио турско наређење. Дубровчани су се, иако су са Стефаном радили на подмићивању Турака, ипак обратили за помоћ. Упућена су писма бјанском краљу, Радославу Павловићу и Пјерку Талсвцу.⁵³ Писмо Пјерку је сачувано и оно је пуно огорчења, од Пјерка се тражило да унесе и Дубровник у мир ако га склапа са Стефаном или да пружи помоћ у војсци. Тражили су да их обавести са колико војске, у које време и на коме месту може да

⁴⁹ Lett. di Lev. XIII, 20—21, 23. III 1441.

⁵⁰ На истом месецу, 21. VII 1441.

⁵¹ Предузете су мере да се становништво повуче у град и припреми за рат. Али је том приликом донета и ова одлука: *de eundo ad maius consilium pro dando libertatem voyvode Stipano quod possit dare simoniam Turcho qui apud eum est pro bono statu nostro. Cons. Rog. VIII, 29', 20. VII 1441.*

⁵² Уп. Божић, *Дубровник и Турска*, 89.

⁵³ Cons. Rog. VIII, 32', 21. VII 1441.

им пружи помоћ и наступи против Стефана.⁵⁴ Предузето је осим тога и повлачење људи из Конавала и Сланог у Цавтат, односно Стон. У овим дogaђajima је Дубровник задужио Јован Болица, који је боравио тих дана код Стефана и заузимао се за Дубровчане.⁵⁵ Врло брзо се увидело да до напада неће доћи и Дубровник се за неколико дана умирио.

Деспот је из Дубровника отишao у Угарску, а Зета је коначно остала препуштена сама себи. Стефан овога пута није дуго чекао да предузме акцију. Крајем септембра он је освојио део Горње Зете.⁵⁶ Како је извршена та акција и шта управо значи то освајање и које области су у ствари заузете, нисмо начисто. Највероватније је да је под Стефанову власт прешла локална властела и ратничка племена, да су предата његовој војсци утврђења и да су поданици од новога господара дали потврде својих поседа или по заслугама обдарени и новима. У Венецији се знато да је у овим дogaђajima велику улогу одиграо „Ђурашевић“, свакако Стефаница Црнојевић. Стефаница је свакако тада добио пет катауне у Горњој Зети, који су остали трајно у њиховом поседу и много година после овога рата. Он се и раније и доцније показивао као присталица Косаче.^{56a}

Непосредно после ових Стефанових успеха Венеција је почела друкчије да гледа на развој ствари у Зети. Док је још у лето 1439. Сенат изјављивао да по уговору са деспотом Венеција није обавезна да помаже деспотове области, сад је на основу истога тога уговора почела да брани деспотове поседе од Стефана. Треба имати на уму да су у међувремену вођени разговори са деспотом и да су Венецијанци добили од њега извесна овлашћења у погледу заштите његових области. У Венецији су добили од которског кнеза обавештења да се Стефан неће задржати само на делу Горње Зете, већ да је његов циљ сва деспотова „Албанија“.⁵⁷

Ово евентуално суседство је за Венецију било вишеструко опасно, поседи једног турског вазала дошли би у непосредно суседство млетачких поседа. Бока би са Котором била са свих страна прикљештена Косачиним земљама и градовима, а Стефан је своју жељу за Котором испољавао врло јако у својим понудама за мењање Дријева за Котор. Јужни поседи би исто тако дошли у кљешта обухваћена поседима Турака и турског вазала.

⁵⁴ *Dipl. Rag.* 436.

⁵⁵ *Cons. Rog.* VII, 35, 28. VII 1441.

⁵⁶ *Listine IX*, 147. Писмо скадарском кнезу од 28. октобра. Како је вест о освајању добијена писмом из Котора, може се, с обзиром на спрост веза, узети да је улазак у Горњу Зету било читавих месец дана раније.

^{56a} *Listine IX*, 408.

⁵⁷ *Listine IX*, 147.

Венеција је, дакле, имала много својих врло значајних интереса да спречи Стефанове планове. Прва њена противакција је била чисто дипломатска и одвијала се у три правца. На једној страни се радило на подржавању и охрабривању свих оних елемената у деспотовим поседима у Доњој Зети који су се противили Стефановом освајању. Њих је свакако било доста, а по оцени которског кнеза, после Стефанове акције у Горњој Зети били су у великим страху. У том циљу је наређена и мала војничка демонстрација, скадарски кнез је морао да са извесним бројем коњаника обиђе Бар, Будву и друга места да охрабри становнике и да обећа интервенцију код Стефана ради задржавања његове даље акције и давање заштите ако он не одустане. На другој страни су млетачки органи имали да испитају расположење у овим областима у односу на Венецију. Само ако се покаже да су становници деспотових места спремни да се потчине Венецији и ако Стефан не одустане од своје намере, имао је кнез да иде Стефану. Максимални млетачки захтеви за ово евентуално преговарање са Стефаном били су прилично велики. Једини млетачки аргумент у свим преговорима је било позивање на уговор са деспотом, по коме су дужни да помажу војском деспотова места ако би ова била у опасности. Пошто морају остати верни својим обећањима, имао је да изјави скадарски кнез, да би се избегао сваки „скандал“, потребно је да војвода престане да узнемираша Зету. Ако је већ неке од деспотових поданика потчинио, треба да их ослободи.⁵⁸ До састанка скадарског кнеза са Стефаном овом приликом није ни дошло. Пре 9. новембра је Стефан већ био ван Зете, тога дана су му наиме Дубровчани упутили писмо са честитком што је у добром здрављу дошао у суседне крајеве.⁵⁹

Другога новембра је млетачки Сенат поново расправљао о приликама у Зети. Овога пута је одлучно и без икаквих услова донета одлука да скадарски кнез иде Стефану. Ако би Стефан одбијао да напусти део Горње Зете који је већ запосео, скадарски кнез је имао да тражи од њега обавезу да неће дирати преостали део и друга деспотова места. У Венецији је још увек владала неизвесност у погледу расположења деспотових поданика да дођу под венецијанску власт. Поновљено је упутство о акцији за охрабривање деспотових људи у Доњој Зети и наређено да се они обавештавају о току разговора са Стефаном. То је имало да изврши једно способно и поверљиво лице које је послато у Будву, Дриваст, Бар и друга места која нису пришла Стефану.⁶⁰ Сенат, дакле, још није имао јасне представе ни о Стефановим намерама ни о ставу деспотових људи. Због тога је поступао врло опрезно. Ускоро је ситуација у том погледу постала много повољнија за

⁵⁸ *Na istom mestu.*

⁵⁹ *Cons. Rog. VIII, 64', 9. XI 1441.*

⁶⁰ *Listine IX, 149—150.*

Венецију. Которски кнез је у првој половини децембра јавио влади да су становници Будве, Љуштице и других области у Зети истакли заставу св. Марка и да се Стефан због тога у журби повукао.⁶¹

Због празнина у преписци и спорости у узајамном обавештавању венецијанских органа, нисмо у могућности да утврдимо да ли се то односи на догађаје од почетка новембра, када знамо да је Стефан напустио Зету и дошао у околину Дубровника или је реч о новом Стефановом покушају после тога. Которски кнез је, поред тога, обавештавао владу да је деспот понудио своја места Венецији. По доцнијим изјавама српских посланика, изгледа да је деспот Ђурађ такву понуду заиста учинио. После тога је Сенат наступио одлучније, та места је требало узети јер су „стари посед Републике“ и зато што зависе од Котора и Скадра. Управници Скадра и Котора су добили наређење да заузму места у Зети. Већ тада су се правиле комбинације са придобијањем Црнојевића. Одлучено је да им се обећа опроштај и понуди 100 дуката годишњег прихода од освојених деспотових области.⁶² До извршења ове одлуке, међутим, није дошло. Наступање зиме је омело све акције,

Стефан је имао брига око смештаја своје новосаграђене флоте. Од Дубровчана је затражио да приме његове бригантине у свој арсенал. Дубровчани, који су се у овом сукобу држали неутрално, а помагали помало и једну и другу страну, нису могли да му удовоље у овоме јер би то могло изазвати знатне протесте Венеције.⁶³ Стефан је онда затражио да делују на своје људе у Дријевима да приме тамо све бродове. Дубровчани су и то одбили и препустили су њему да уради како сам зна.⁶⁴ Иако немамо података који изричito говоре о деловању Стефанове флоте, изгледа да су његови бродови задавали незгоде Венецијанцима, каторски кнез је био присиљен да своја писма Венецији шаље преко Дубровчана.⁶⁵

Крајем године је Стефану дошло једно велико олакшање на другој страни. Умро је његов сусед, рођак и огорчени противник војвода Радослав Павловић.⁶⁶ Откако је Стефан освојио Требиње

⁶¹ Jorga III, 79.

⁶² Jorga III, 85.

⁶³ Cons. Rog. VIII, 65, 10. XI 1441:... excusandi nos ambaxiatori voyvode Stipani de non acceptando brigentinos suos in nostro arsenatu nec in aliquo locorum nostrorum.

⁶⁴ Cons. Rog. VIII, 65, 10. XI 1441:... excusandi nos ambaxiatori predicto de non recommittendo dictos brigentinos iudicibus et mercatoribus Na-rentinis rationibus allegatis in presenti consilio, scilicet dictus voyvoda eos ibidem recommittat quibus sibi placuerit.

⁶⁵ Cons. Rog. VIII, 144', 14. VI 1442.

⁶⁶ Умро је крајем новембра 1441. 5. децембра је одлучено да се изјави саучешће жени и синовима. Cons. Rog. VIII, 71, 5. XII 1441.

па до смрти Радослава Павловића, слабо су нам познати њихови међусобни односи. Да ли је после тога у току лета 1440. склопљен међу њима мир, немогуће је рећи. До краја 1440. једва да има каквог трага о Радослављевој активности. Почетком 1441. позвао је к себи неког од Дубровчана да му саопшти нешто у највећој тајности. Кад је Јован Болица из Котора, који је био код њега, пренео Већу умољених његову поруку, Дубровчани су одговорили да сада није време за то.⁶⁷ Шта је било у питању, не знамо. Радослав се није трудио да у време турских репресалија заштити дубровачке трговце које је затварао турски чиновник из Сребренице. У то време Радослав је град Клобук сачувао од Стефана нових напада, понудио Дубровчанима и претио да ће га иначе предати Турцима.⁶⁸ Некако у исто време се у Дубровнику очекивало да су на Порти посланства и краља и Стефана и Радослава.⁶⁹ Деспот је изгледа чинио неки покушај да заинтересује Дубровчане да раде на измирењу Радослава и Стефана. Толики ранији узалудни напори задржали су Дубровчане да се прихвате тога незахвалног посла. 5. маја је у Већу умољених одбијен предлог да се упути посланство Стефану и Радославу, а о томе су обавештени деспот и Радослав.⁷⁰ Крајем маја се појавило то исто питање, али је расправљање о њему одложено.⁷¹ Кад је Стефан по турском наређењу имао да нападне Дубровник, Дубровчани су, међу осталим, и Радослава о томе обавестили и вероватно молили помоћ. Отада о Радославу нема више вести. После његове смрти није одмах дошло до измирења Стефана и његове сестре, Радослављеве удовице, и синова. Тако да је Стефанов посланик саопштио Дубровчанима да је његов господар склопио мир са сестром Теодором и њеним синовима.⁷² До тога времена свакако, ако не још за живота Радослављева, добио је

⁶⁷ *Cons. Rog.* VII, 219', 18.I 1441. 23. јануара се вратио Јован Болица ка поруком. Тим поводом донета је одлука: ... excusando nos a verbis per ipsum prolatis nostro dominio pro parte voyvode Radossevi cum nunc tempus non sit loquendi super dictis verbis ... *Lett. di Lev.* XIII, 6. 31.I 1441: поново тражио неког да му саопшти нешто у најстрожем поверењу.

⁶⁸ М. Динић, *Земље Херцега*, 167.

⁶⁹ *Lett. di Lev.* XIII, 17, 22.III 1441: Et per lo simel ve dissemo et comettemo che stagando de la ne debiati ben meter de saver et investigar cautamente se algun ambassadori tanto dello re de Bossina quanto de voy. Steffano et per lo simel voy. Radossauo sono de la alla Porta. Et per che cason sono et se alguna chosa tratano et zerchan in nostro favor o veramente contraria ...

⁷⁰ *Cons. Rog.* VIII, 1', 5.V 1441.

⁷¹ *Cons. Rog.* VIII, 2': ... respondendi domino dispoto in facto dicte ambaxiate et scribendi voyvode Radossauo Paulovich superinde.

⁷² *Cons. Rog.* VIII, 132, 12.V 1442: ... respondendi ambaxiatoribus voyvode Stipani ad eorum ambaxiatam circa pacem secutam inter ipsum voyvodam Stipanum et eius sororem dominam Theodoram et eius filios ac alia exposita.

Стефан и град Клобук, последње упориште Павловића на југу.⁷³ Током те године владао је међу њима мир. Када је 4. септембра Марин Гучетић полазио као посланик Иванишу, наложено му је да, ако искрне што ново, иде и Стефану уколико је пола дана далеко.⁷⁴ И из децембра има једно сведочанство о миру међу њима. Кад су узајамно потврђивали повеље, Дубровчани су саветовали Иванишу да тражи од Стефана повељу о некадањем Радослављевом покладу коју је узео кад је први пут освојио Требиње.⁷⁵

То показује да се Иваниш није уплео у рат који је негде у то време избио између краља Твртка и Стефана. Твртко, који је априла 1442. тражио у Венецији савез против Стефана, седео је мирно све до почетка 1443, кад је избио рат. Краљ није успео да искористи Стефанов тежак положај у рату са Венецијом. Десило се обрнуто, Венеција је користила Стефанову заузетост ратом у Босни. Краљ је био присиљен маја да тражи од Дубровчана да посредују за мир. Дубровчани су га одбили, али су ипак писали Стефану и везали одговор краљу за његов одговор. До краја живота Твртковог тај мир је по свој прилици и закључен.⁷⁶

По обичају, Стефан се и ове зиме повукао у Нови. На пролазу кроз Конавле морао је да доживи једну велику непријатност. Неки сељак Милушат, кмет конавоског кнеза Петра Прокулића, рекао је у пролазу војводи у лице читав низ „нечасних и увредљивих речи“. Шта је изазвало овај револтиран испад конавоског сељака, не знамо. Разлога је могло бити на претек, Конављанин је могао бити оштећен од Стефанових Влаха Риђана, који су често упадали у Конавле и пљачкали, па је можда изабрао овај

⁷³ Кад су Дубровчани августа 1442. вршили поделу конавоских пла-
нина, због нечега су зазирали од Стефана и придавали значаја томе што
је кнез Клобука слao два посланства делиоцима и испољавао пријатељ-
ство, тада је Клобук сигурно већ био Стефанов. Уп. М. Динић, *Земље
Херцега*, 167.

⁷⁴ *Cons. Rog. VIII*, 163, 4. IX 1442.

⁷⁵ *Cons. Rog. VIII*, 156', 12. XII 1442: ... recordandi ambaxiatori voyvode
Juanis Paulovich quod povegliam ducatorum 6000 quos alias habebat in
comuni nostro voy. Radossauus pater eius querit ipse v. Juanis a voyvode Sti-
pano et eam dare in manibus nostris sicut alias nobis promissum est.

⁷⁶ *Cons. Rog. VIII*, 215', 18. V 1443: ... de deliberando super ambax-
iata serennissimi regis Bosine exposita in presenti consilio de intromittendo
nos ad tractandum per litteras pacem inter serenissimum dominum regem
Bosne et voyvodam Stipanum pro bono et utili regni Bosne prout arregeant-
rum fuit in p. c. Прејрано, јеј се није гласало о предлогу у том облику.
вeх: de tastando per litteras scribendas et dirigendas voyvode Stipano pro facto
pro quo arrengatum fuit in p. c. Том истом приликом: de induciando ad respon-
dendum domino regi Bosine usque responsum habitum a voyvoda Stipano.
О Стефановој заузетости у Босни: *Listine IX*, 174-5 од 31. маја 1443. Да
је до краја Твртковог живота склопљен мир, судимо по томе што су
дубровачки посланици изјавили Стефану саучешће и хвалили покојног
краља.

начин да се освети. Нигде се не каже шта је он управо рекао војводи, већ само да су била *verba inhonesta*, — можда псовке.⁷⁷ Дубровчани су били у највећој мери збуњени због овога инцидента, ксије је могао озловљити војводу против Дубровника. 11. јануара је предложено у Већу умольених да се Милушат пошаље Стефану да га он казни. Предлог је одбијен, али је два дана доцније ипак донета поново одлука да се кривац излучи.⁷⁸ Али тиме се још није завршио овај, по владу непријатни случај. Доведен код Стефана, Милушат је успео да побегне. У томе је имао саучесника, па је поведен поступак против оних који су га водили и снога који је помогао у бекству.⁷⁹ Предузете су мере да се Милушат обазриво и тајно добије у руке, те је одлучено да се за њим изда потерница. То је и успело, и он је 15. фебруара изведен пред суд.⁸⁰ Стефан као да се није много узрујавао због овога случаја, у Архиву није остало никакав траг о његовим протестима и захтевима за кажњавање.

Боравећи у Драчевици Стефан је вршио војне припреме. У Дубровнику се чуло да гради галију.^{80a} Дубровчани су му оправили топ и дозволили да извезе жито под условом да га не носи у Зету.⁸¹ Предузимао је и мере да се нагоди са Венецијом и да је умири у погледу својих планова, слао је у томе циљу једно посланство крајем фебруара, али о његовом раду није остало трага.⁸²

Почетком пролећа је оживела активност у Зети. 19. марта је заседао млетачки Сенат уз присуство свих ранијих управника у Зети и расправљао о даљем деловању у тој области. Схватање Сената се опет унеколико променило, венецијанске амбиције су се повећале. Донста је одлука да се освоје Бар, Дриваст и Будва и да се придобију Црнојевићи који владају планинама које представљају пролаз за Доњу Зету.⁸³ Без освајања поменута три града и придобијања Црнојевића заузимање Доње Зете било би опасно по Републику. И у овој одлуци Сената долази до изражaja колико је за успех у Зети била важна подршка локалне властеле. Сте-

⁷⁷ *Cons. Rog. VIII, 81', 11. I 1442:... de procedendo contra Miluxath de Canali hominem ser Petri de Proculo pro verbis dishonestis prolatis contra voyvodam Stipanum.*

⁷⁸ *Cons. Rog. VIII, 81'—82, 13.I 1442:... de mittendo ad presentiam voyvode Stipani Miluxat de Canali ut puniatur per eum...*

⁷⁹ *Cons. Rog. VIII, 86', 22.I 1442.*

⁸⁰ *Cons. Rog. VIII, 94', 15.II 1442:* Бођен је са „lingua inghionata“ преко трга и стојао везан за »carrum« 3 сата.

^{80a} *Cons. Rog. VIII, 95, 15. II 1442:... de inducendo super facto galee quam dicitur f'eri facit voyvoda Stipanus et quod inter'm d R.c.s.m.c. ponere debeat ad inquirendum et investigandum sicut procedet pro facto ipsius galee et reportare presenti consilio...*

⁸¹ *Cons. Rog. VIII, 109', 24. III 1442.*

⁸² *Cons. Rog. VIII, 97, 23. II 1442.*

⁸³ *Jorga III, 85-b.*

фан је у том погледу дугим припремама постигао више успеха, па је Венеција била присиљена да обећава спроштај и нуди новац онима које је Стефан већ придобио. Црнојевићи су и за Венецију били на првом mestу. Пошто је Стефан имао сигурно залеђе на Порти, све што се предузимало против њега требало је да на неки начин одобри Порта. Зато су предвиђене и дипломатске мере на Порти. Вероватно се, као и десније, тражило да се Стефан придржава турско-венецијанског мира. Султану је имао да иде неки Калођорђе из Скадра, који је често ишао у Турску, и Лука Пантиновић из Котора. Сутрадан је одлучено да се за извршење ових одлука изабере за четири месеца провидур, који је уз помоћ скадарског и которског кнеза имао да води све ове акције. Чланови Сената су предвиђали да ће се на тај начин ситуација обрнути и да ће после овога подухвата Стефан бити у положају да протестује против њиховог освајања. У том случају му је требало изјавити да сва та места припадају по праву Венецији, а ако би он изјавио да је наследник Балшић, одговорило би му се да је Балша та места изгубио у рату.⁸⁴

У међувремену, док је Сенат расправљао и правио планове, Стефан је већ предузео одлучан корак, продро је с војском у Доњу Зету и узео Бар. У Дубровнику се 24. марта 1442. већ знало да је Бар освојен и упућена је поводом тога Стефану честитка.⁸⁵ И барска општина је писала Дубровнику. Предлог о одговору са изјавом саучешћа за оно што су претрпели и са честитком на „напретку“, (алудира се по свој прилици на унутрашње нереде) сдбијен је.⁸⁶ Стефанов долазак је дао, изгледа, охрабрења антивенецијанској странци у деспотовим градовима. Док је Стефан освајао Бар, деспотов војвода који је управљао Дривастом већ је био пошао да преда Стефану град, али се у задњем тренутку задржао.⁸⁷

У исто време је у Венецији боравило Стефаново посланство, чија званична страна делатности није, као што смо већ рекли,

⁸⁴ На истом mestу. Стефан је имао утицај на Грбљане, који су хтели да се ослободе венецијанске власти. Čremošnik: *Kotorski dukali*, 152—153.

⁸⁵ Cons. Rog. VIII, 109', 24. III 1442: *excusandi nostrum dominium ab illis petitionibus factis nobis pro parte dicti voyvode Stipani prout arrengatum fuit in presenti consilio, videlicet de galeis et armis et de congratulando secum pro aquatione Antibari.*

⁸⁶ Cons. Rog. VIII, 113, 24. III 1442: ... faciendo responcionem literae comunitatis Antibari lecte in presenti consilio cndolendo de adversitatibus eorum. Прецртано: *quas passi sunt et de pro (!) congratulando de prosperitate eorum forum tamquam de amicis nostris.* Све прецртазо.

⁸⁷ Listine IX, 217. Доцније су говорили деспоту да је Дриваст био спреман да се преда... *quod dum comes Stefanus, inimicus suus et noster hosti-liter intrasset in Albaniam, occupasset Antibarum, et voyvoda Drivasti iam ivisset ad dictum comitem Stefanum, ut ei ipsum locum traderet...* Војвода Дриваста је био неки Tuichus Zaulovich, доцније је и он пришао Венецији и добио награду за предају града. Jorga III, 124. Уп.Listine IX, 345.

позната. Не знамо какве су предлоге или захтеве посланици износили у име свога господара, али зато знамо једну другу страну њихове делатности. Они су понудили Републици да ће заједно са њом радити против свога господара. Сенат је дуго одлагао одговор и најзад је 10. априла одбио њихове понуде с мотивацијом да се нада закључити мир са њиховим господаром, а ако то не успе, узеће у обзир њихову понуду. Овај случај врло лепо илуструје прилике у Стефановој околини. Да је он имао стално муке са одметницима, видели смо раније, то је била доста расширена појава у оно доба. У крупној властели и њеном односу према краљу имала је ситна властела пример. Али је нова и по Косачу врло неугодна појава да се одметници налазе и у кругу најпознатијих и најповерљивијих људи, што је још важније код људи који су водили дипломатске и привредне послове војводине. Подаци Дубровачког архива дозвољавају да видимо које су личности у питању. Били су то Иваниш Остојић, Стефанов рођак, један из „четири куће“ Косача и Групко Прућијевић, опробани дипломата, чије порекло не знамо. Он је, по свему судећи, своје високо место у војводинију служби више дуговао својим способностима него друштвеном положају. Они су радили у Венецији тајно један од другог и одговор млетачки им је саопштен сваком понаособ.⁸⁸ Интересантно је њихово даље држање. Рођак Стефанов је показивао далеко већу одлучност, он је још пре поласка у Венецију нешто радио у Дубровнику на своју руку, по повратку из Венеције затражио је нешто од Дубровчана, на што су му се они извишли истичући своје пријатељство са Стефаном које мисле да одрже.⁸⁹ Док је боравио у Дубровнику, дошло је до раскида између њега и Стефана. Стефан је у међувремену нешто сазнао о његовом држању и упутио је Групку у Дубровник са неким захтевима. Један се односио на одметање Иваниша Остојића. Против пружања азила Групко је истицао да је Иваниш узео неке Стефанове ствари, изгледа да је то само био изговор јер га Дубровчани нису уважили. Иначе у таквим случајевима нису указивали гостопримство.⁹⁰ Иванишу су дали кућу у Дубровнику и убеђивали га да остане још неколико дана у граду. Најзад му је дата могућност да иде куда хоће и при поласку је награђен.⁹¹ Групко је одмах после тога поново упућен као посланик у Венецију. Он је имао слабости на другој страни. У Дубровнику је владало интересовање и прибојавање од преговора у Венецији, зато су Дубровчани тражили начина да се упознају са упутством које

⁸⁸ Jorga III, 87.

⁸⁹ Cons. Rog. VIII, 130, 9. V 1442.

⁹⁰ Cons. Rog. VIII, 136, 136', 18. i 19. V 1442.

⁹¹ Cons. Rog. VIII, 142, 143', 14. i 15. VI 1443.

је Групко добио за преговоре. Ову инструкцију он је ставио на расположење кнезу и Малом већу, па је она прочитана и затим враћена.⁹²

Венеција је стварно рачунала да ће склопити мир са Стефаном када је одбила понуду његових посланика јер је у исто време одбила, свакако далеко значајнију, помоћ босанског краља, опет с мотивацијом да се нада да ће склопити мир са Стефаном.⁹³ У исто време кад је Групко полазио на свој пут, у Венецији је изабран за провидура Марко Зено на основу одлуке Сената од средине марта. И то, међу осталим, показује како су се младо водиле ствари у Венецији. Инструкција новога провидура опет показује да је Република у првом реду рачунала на дипломатску делатност. Само је тежиште сад било унеколико померено. Тражило се на првом месту од провидура да преговара са Црнојевићима и дата су му овлашћења за већа попуштања и већа обећања. Њудио им се годишњи доходак од 600 дуката од прихода из Доње Зете. Стефаница је могао постати командант венецијанских трупа у томе крају, могла му се дати и Будва ако је Стефан није освојио. После успешно обављених преговора са Црнојевићима требало је да поседне Доњу Зету. Ако преговори са Црнојевићима не би успели, а провидур започне разговоре са Стефаном, у том случају, имао је да тражи Будву, Дриваст и места која су истакла венецијанску заставу. У случају да преговори са Црнојевићима успеју, захтеви би одмах били већи, тражила би се сва деспотова земља у Доњој Зети, а за Бар, који Стефан држи, понудио би се у замену Дриваст⁹⁴.

Поред свега тога, деспотова места у приморју су наставила да се држе не прилазећи ни једној ни другој страни. Из Дриваста је преко Дубровника ишао посланик деспоту.⁹⁵ У Будви је још господарио градом митрополит иако је Стефан долазио под град и опустошио градску околину. Будванске лађе су у то време представљале опасност⁹⁶ за дубровачке бродове.

Док су се у млетачком Сенату држале расправе и дискусије, за које је давао повода сам Стефан, јер је његов посланик подржавао наду синђорије да ће војвода склопити мир препуштајући целу Доњу Зету са Дривастом и Црнојевићима,⁹⁷ Стефан је почетком јуна још једном ушао с војском у Доњу Зету уз помоћ

⁹² Cons. Rog. VIII, 139, 2. VI 1442: ... restituendi Gruppo (!) ambaxiatori voyvode Stipani ituro Venecias comissionem suam et litteras domini sui directivas ducali dcm'no Venetiarum nobis ostensas et lectas in presenti consilio ut iste Gruphus celeriter ire et sequi possit viagium suum Venetas.

⁹³ Jorga III, 87.

⁹⁴ Jorga III, 89.

⁹⁵ Cons. Rog. VIII, 149'.

⁹⁶ Cons. Rog. VIII, 145, 18. VI 1442.

⁹⁷ Jorga III, 91.

Стефанице, али прстив воље остала три брата Црнојевића.⁹⁸ У ствари, то је први политички пораз Стефанов у Зети — отада почиње лагано осипање његових савезника, који су имали у својим рукама судбину Зете. Није познато, шта је у војничком погледу том приликом постигнуто; изворима се само може потврдити да је пустошио околину Будве.⁹⁹ У међувремену је и Групко стигао у Венецију са изјавом да његов господар жели мир. Венецијанци су забележили да Стефанови посланици нису имали инструкције. То изгледа прилично чудно јер из Дубровника зnamо да је Групко имао упутство и да је оно прочитано у Малом већу. Можда то треба разумети тако да Групко није имао одређене руке да преговара о територијалним питањима.¹⁰⁰

Из тих преговора није ништа произашло. То је, изгледа, нагнало и млетачку владу да поступа енергичније. Прва последица је била упутство провидуру Зену да сам почне преговоре у духу инструкција које је добио раније. До краја јула је дошло до контакта и преговора. На основу извештаја Сенат је послао овлашћења провидуру, скадарском и которском кнезу да закључе мир ако добију, поред свих места која су држали за време деспота, још и Дриваст и Будву са соланама и оне међу Црнојевићима који хоће да дођу под њихову власт. У Сенату је било и врло мирољубивих већника, који су били спремни да пристану, ако се ово постигне, на исплаћивање 5000 дуката годишње Стефану из скадарске благајне, као што се некад плаћало деспоту. Неки су ишли још даље и били спремни да признају Стефану сва права која је имао деспот и да се споразумеју на основу уговора и граница које су имали са деспотом, с тим да Стефан опрости свима који су пристали уз Венецију против њега. Превагнула је ратоберна већина, па је наложено провидуру и кнезовима да освоје Дриваст и Црнојевиће које могу, без обзира на то да ли ће се или не споразумети са Стефаном. Издато је и наређење да се спречи снабдевање солју које Стефан врши кроз Боку.¹⁰¹

После ове одлуке Сенат је почeo да показује више разумевања за писмо коју су му нудили против Стефана. Овога пута је био у питању Стефанов брат од стрица Иван Вуковић, пун наде и самопоуздана. Он је хтео да у овој ратној ситуацији, иступајући као млетачки савезник, исправи „неправду“ која му је нанета тиме што је Стефан наследио Сандаља, а не он. Већ познат у Венецији, где је долазио као Стефанов посланик, сн је сад долазио са вешћу да ће Стефан ратовати против млетачких поседа у Зети. Изјавио је да ће бити на млетачкој страни и жеleo да га уpute

⁹⁸ На исходом месту.

⁹⁹ Listine IX, 156.

¹⁰⁰ Jorga III, 91.

¹⁰¹ Jorga III, 95.

у Котор. Надао се да ће много моћи да учини јер њему у ствари припада Сандаљева држава. Млеци су га упутили у Котор и наредили да га каторска општина плаћа.¹⁰²

Док је Иван стигао у Котор, стање у Зети се нагло променило. Провидур Зено је 14. јула 1442. упутио писмо у Венецију са обавештењем да је Стефан напустио Зету. У исто време је јављао да је стање Зете такво да је прилика да дође под млетачку власт врло повољна. Сенат је одмах наредио да провидур са кнезовима предузме војну акцију за освајање целе Доње Зете, Будве, свих пролаза из Горње Зете и оних места у њој која су важна за безбедност Доње Зете. Са тројицом Црнојевића су Млечани већ били у вези. Они су тражили 20 комада тканина, то је требало да им се уручи и да потврде сва обећања заклетвама и привилегијама ако буде потребно. За ту акцију је влада обећала 200 пешака. Скадарски кнез је већ почeo преговоре са посадом у Дривасту и Бару. И њима је требало обећати опроштај и приходе ако та места не могу да се освоје друкчије него предајом. Исто тако је требало придобити Хота Јунка, ранијег венецијанског плаћеника, који је пришао Стефану, јер је он имао велики утицај на Стефаницу Црнојевића.¹⁰³ Везе са Венецијом су биле слабе и ретке па се дозвољавала могућност да су нешто већ уговорили са Стефаном, у том случају акцију није требало предузимати. Скадарски кнез је писао исто тако крајем јула и потврђивао да је ситуација врло повољна, да се уз мало напора може добити сва земља од Забојане наовамо.¹⁰⁴

Млетачки управници у Зети су ову ситуацију и искористили. Будва се 1. августа свечано предала Венецији, њено утврђење је већ било слабо, један зид срушен, опкоп делом затрпан. Представници града су у Котору примили потврду свих права које је град имао под деспотом.¹⁰⁵ Неколико дана доцније се предао и Дриваст на нешто друкчији начин. Скадарски кнез је с војском дошао под град да га прими или освоји. Ту су пред њега изашли представници града и понудили да предају под читавим низом услова којима се регулишу границе градске области, детаљи уређења, дажбине итд. Особито су интересантни услови који су имали да обезбеде рехабилитацију ранијих венецијанских присталица пострадалих од деспота. Венеција се обавезала да никоме неће предати град сем можда деспоту.¹⁰⁶ Даљи венецијански успех састојао се у придобијању Црнојевића, сва браћа Стефаничина су пришла Венецији. Стефаница им је због тога одuzeо њихов део баштине. Гојчин је добио команду над венецијанском

¹⁰² Jorga III, 96—97.

¹⁰³ Jorga III, 97.

¹⁰⁴ Listine IX, 160.

¹⁰⁵ Listine IX, 156.

¹⁰⁶ Listine IX, 157—159.

војском у Зети.¹⁰⁷ Скадарски кнез је после успеха са Дривастом покушао да освоји или принуди на предају Бар. Почетком септембра њему је изгледало да ће то врло брзо поћи за руком.

Стефан је из неких разлога које не познајемо морао све ово да поднесе и допусти. Он је чак затражио преговоре. Очекујући скоро освајање Бара, Република св. Марка је одбила да да слободан пролаз Стефановим посланицима надајући се да ће, кад се освоји Бар, имати још повољнију основу за преговоре. Издавање дозволе за долазак посланика је одложено за цео октобар уколико не би раније пао Бар.¹⁰⁸ До освајања Бара, међутим, није дошло, галија која је била стављена на расположење за рат у Зети, морала се повући, а даљих успеха није било. Венецијанци су сад поставили за циљ да сачувају оно што су освојили. Прибојавали су се Стефановог противнапада и тежили да се од њега осигурају султановом помоћи. Марин Соранцо, који је радио на посредовању за мир између султана и византијског цара, требало је да издејствује од султана потврду права на поседовање деспотових места које је Венеција освојила. Од султана се тражило још и да забрани Стефанду, као турском вазалу, да напада венецијанске територије јер се по турско-венецијанском уговору не смеју дирати места која штити застава св. Марка. Пред султаном се Венеција показивала расположена да деспсту врати освојена места.¹⁰⁹

Венецијански управници у Зети су сматрали да се сада може више постићи преговорима са Стефаницом него ратом. Зато су њихова обећања постала још већа, нудило му се до 600 перперера годишњег прихода од Зете коју освоји и команда над венецијанском војском коју је већ добио његов брат Гојчин. Очекивало се да Стефан до краја године више неће долазити у Зету, па је враћен и провидур, коме је истекао рок. Скадарски кнез је имао да ради на освајању Бара. Стављена му је на расположење једна галија и дата овлашћења да понуди новац бранчионима да би предали град.¹¹⁰

Оскудица извора нас спречава да пратимо даљи ток догађаја у Зети до краја године. Венецијанско очекивање да Стефан више неће долазити у Зету није се испунило. Једна вест млетачке хронике Занкарлуола показује да је било значајних догађаја у овим крајевима. По једној белешци ове хронике, стигла је 22. октобра у Венецију вест од Франческа Кверинија, скадарског кнеза, да је тукао под Баром Стефанову војску, да му је заробио већи део људи и да је после тога спремио топове и наставио оп-

¹⁰⁷ *Listine IX*, 165.

¹⁰⁸ *Listine IX*, 165.

¹⁰⁹ *Jorga III*, 102—103.

¹¹⁰ *Listine IX*, 164.

саду Бара.¹¹¹ Начин како је забележена ова вест показује да је подлога за њу био извештај скадарског кнеза, што свакако појачава наше поверење. Неки подаци индиректно потврђују причање поменуте млетачке хронике. Ускоро после тога догађаја Стефан је врло енергично тражио начина да постигне мир, Дубровчане је прво молио да пошаљу посланство да посредује за склапање мира између њега и млетачке владе. Кад су му то одбили, затражио је једног властелина кога би сам послao у истом циљу, али му то није одобрено.¹¹² Још је интересантнији други податак с почетка марта 1443. који показује да је кнез Вукашин Гргуревић, господар Попова, дубровачки сусед и Стефанов властелин, био заробљен и да га је држао Шибеничанин Данило Ђурић, скадарски војвода.¹¹³ Али тешко је тврдити да је Вукашин заробљен баш том приликом јер имамо још вести о Стефановој активности у Зети и крајем 1442. 8. јануара 1443. је млетачки Сенат расправљао о писму скадарског кнеза. Из тога писма се види да је Стефан долазио са војском на три миље од Скадра, да је закључио примирје, а затим га прекршио.¹¹⁴ Веома је тешко временски прецизирати ове догађаје. Везе између Скадра и Венеције биле су веома споре, тако да се може мислiti да се ово десило почетком децембра. Исто тако је вероватно да је између склапања примирја и раскидања протекло извесно време, те по свему изгледа да се догађаји из писма скадарског кнеза настављају на оне о којима говори споменута млетачка хроника.

Иако је Стефан изгубио део људи и очигледно није постигао неке практичне успехе, његова активност је узнемиравала Венецијанце. Они су почели да се прибојавају за развој ствари у Зети и отворено су испољавали бојазан да ће Стефан доћи идући пут још снажнији. Због тога су сада опет постали више склони преговорима о миру поготову што су поседовали области које су биле циљ њиховог освајања и што су самим тим имали повољну основу за преговоре. Скадарски кнез је поново добио упутство да започне преговоре. Бар је могао да препусти Стефанду јер је већ у његовим

¹¹¹ Jorga III, 124, нап. 4.

¹¹² Cons. Rog. VIII, 181', 5. XII 1442: ... excusando nos a petizione quam facit voy. Stipanus nostro dominio in mittendo ambaxiatam serenissimo ducale domino Venetiarum pro pace tractanda...; de excusando nos a petititione altera dicti voyvode Stipani in laccando unum de nostris qui de propria eius voluntate vadat pro ipso voyvoda ad serenisimum ducale dominium Venetiarum.

¹¹³ Cons. Rog. VIII, 202, 1. III 1443: ... de excusando nos a petitione facta nostro dominio pro parte comitis Vochasini Gregurevich et Danielis Giurich voyvode in Scutari. После му је ипак дато 100 перпера као помоћ за откуп из ропства. Cons. Maius. VII, 94, 22. III 1443: ... de donando comiti Vochassino Gregorevich in subsidium sue redemptionis a captivitate... Lett. di Lev. XV, 28 (3. II 1450): ... sapiando vui zo che fexe per vui quando fosti prexo in Zenta...

¹¹⁴ Listine IX, 167.

рукама. Дриваст и остале области Зете које држи Венеција требало је да остану њој. Сињорија се особито залагала за Паштровиће који су на сваки начин имали да остану под њеном влашћу. Исто се тако тражило да Стефаница преда браћи и сину део баштине недавно умрлог брата који им је одузео. Требало је да Стефан разори утврђења која је подигао у суседству млетачких поседа. (Једно такво утврђење је било у близини Котора и спречавало је Влахе да долазе у град.) Република је била спремна и да одступи од принципа *uti possidetis* само да би дошло до мира. Ако Стефан не би хтео да се задовољи само са градом Баром могла је да му се препусти градска област коју сад држи Венеција.¹¹⁵

На другој страни је у међувремену слабила Стефанова позиција. Из једног извештаја которског кнеза сазнајемо да је Стефаница Црнојевић био спреман да склопи примирје. Которски кнез је могао да му обећа 200 дуката годишње уз услов да врати браћи део баштине. Которски кнез је имао да спречи свако локално примирје и долазак Стефаничина људи у Котор, само да би га што пре нагнао на мир.¹¹⁶ Осипање Стефанових присталица се наставило. Паштровићи су прешли под венецијанску власт још раније, почетком маја је Радич Паштровић дошао у Венецију са „братијом“ и извесним бројем других пребеглица, од којих је један предао Венецијанцима неотворено писмо које му је упутио Косача. Сви ови раније Стефанови људи постади су сад млетачки „провизионати“.¹¹⁷ Помоћ је Стефан опет добио од Турака, крајишник је наредио турским вазалима да помажу Стефана војском. Због тога је султану преко Скадра упућено писмо којим се тражило да се поштује мир и да се Стефан казни.¹¹⁸

После тога је Венеција показивала још јаче тежњу да се сукоб са Стефаном сврши што брже. Тражила се или одлучна акција да се освајањем Бара ликвидира Стефанова позиција у Доњој Зети или ефикасни мировни преговори чак и по цену изненађујуће великих уступака. Промењена је и основна замисао ратовања, Венецијанци су осетили да могу натерати Стефана на санкционисање промена у Доњој Зети изазивањем неприлика на његовим поседима у Далмацији. На југу су све снаге уперене против Бара. Максимални захтеви у преговорима као да показују да се рачунало са изузетно тешким положајем Стефановим; од њега се тражио Бар, а могао би да задржи све што је досад заузео. Предвиђало се као и раније да му се чак препусти Бар, па и градска област и годишњи доходак од 1000 дуката. Преговори

¹¹⁵ На исходом месецу.

¹¹⁶ *Listine IX*, 168.

¹¹⁷ *Jorga III*, 123—124.

¹¹⁸ *Listine IX*, 170.

се нису смели одувлачилти, већ и за време преговарања радити на своју корист, а Стефанову штету. „Ко добро ратује, добро преговори“ саветовали су из Венеције и тражили брзу победу, мир или примирје.¹¹⁹

Напад на Крајину, Омиш и Польница су у Сенату замислили само као допунску меру у случају неуспеха у плановима које смо горе изнели. Циљ је изричito наведен: када се Стефану узму сва места на северу и опустоше „огњем и мачем“, он ће бити присиљен да попусти у Зети. Идеја је изгледа дошла од сплитског кнеза, суседа Стефановог, који је имао могућности да сагледа тешкоће и слабости Стефанове на овој страни, нарочито у Омишу. Напад на Омиш је имао да буде изненадан, бродови су се скупљали под видом припрема за Зету.¹²⁰ После Омиша би била на реду Дријева, затим Нови, али до тога напада тада није дошло. Према основном плану, тај напад је могао изостати јер су ствари у Зети пошли врло повољно по Венецију.

Франческо Кверини, скадарски кнез, и даље је енергично опседао Бар. Опробаним средствима, обећањем три села у пронију, он је успео да придобије бројну и јаку породицу de Crampsis, која је држала један од прилаза ка Бару. Са мора је опседао град са пет галија. Па ипак је дошао до уверења да при нормалном опсадном поступку за дуго времена још неће моћи да га освоји. Стефан је већ са друге стране с војском хитар у помоћ опкољеном граду. Али догађаји су га престигли. Када је Стефан био на три дана од Бара, Кверини је почeo, сигурно не први пут, преговоре са браниоцима града. Овога пута су му били склони из разлога које можемо само да нагађамо. Венеција је Бар добила уз врло ниску цену, браћи Мирку и Марку Боришћима обећано је само село Обод, које је некад било њихова баштина, али им је одузето због тога што су пришли Стефану и дато породици која је раније предала пут ка Бару.¹²¹ Хронолошко одређивање овога догађаја је сразмерно лако; он пада у другу половину маја 1443. Сачуван је докуменат о условима предаје Бара од 19. маја, када је град био још у рукама Стефанових присталица.¹²²

Губитак Бара је натерао Стефана да опет почне преговоре о миру. Венеција је сада, постигавши пуни успех у Доњој Зети, била мање расположена за мир и гледала на војводине

¹¹⁹ *Listine IX*, 170—171.

¹²⁰ На исцртом месецу.

¹²¹ В. Прилог I.

¹²² *Listine IX*, 172—174. Ђоровић, *Хисар. Босне*, 466 — ставља погрешно освајање Бара доцније, вероватно због тога што једно писмо Сената од 31. маја тражи да се освоји Бар. У Венецији се тада још није знало за предају обављену 19. маја. Уп. и Г. Станојевић: *Услови примиња млетачке власнице града Бара 1443. године*. *Историјски часопис IV* (1956) 208.

покушаје с великим резервом.¹²⁴ Бојала се лукавства Стефановог и тежила да га потисне још јаче. Зато нису напуштени планови о преношењу рата у област Цетине и Неретве. У томе се Венецији журило јер су бродови били потребни за рат против Турака, који је био у плану. Стефан је септембра добио једног савезника у личности арбанашког феудалца Аријанита. Он му је преко Дубровника упутио посланство и затражио од Дубровчана неку интервенцију у вези с тим посланством. Дубровчани су пристали да се мешају у Аријанитове односе са Стефаном, али само утолико што су дали трошак за гласника кога ће овај упутити Стефану.¹²⁵ Какви су били даљи односи и да ли су имали неког успеха против Венеције, не знамо. Они су доцније истовремено предузимали мере да склопе са њом мир. Венеција је опет добила понуде за помоћ с друге стране, од Матка Таловца и браће. Они су дотле били у миру са Стефаном, али им се прилика учинила згодном, можда и у вези са походом против Турака, који је већ био на помолу, да заједно са Венецијом нападну Стефана. Понуђени савез је тактично одбијен. Пошто су у току преговори са Стефаном, док се не види шта ће из њих произаћи, Венецијанци су одбијали да склопе понуђени савез и дају тражену помоћ.¹²⁶ Млетачка сињорија није хтела да дели плен са Таловцима, то је више задржавало од тога савеза него преговори са Стефаном на које и сама није много полагала. У таквом заједничком рату не би могла добити Омиш и Польница, који су припадали Таловцу пре Стефановог освајања.

Као што је већ речено, Дубровчани су у овом рату чували неутралност, наравно не нарочито строгу. Чувајући се да не сазна друга страна, они су тајно помагали некад једног некад другог супарника. Венецији су помагали у одржавању веза са Котором. Стефану су, према ономе што знамо, помагали више, нарочито тиме што су му дозвољавали снабдевање храном, а некад и војним потребама. У томе су били врло пажљиви и опрезни. Врло је карактеристичан у том погледу један случај из средине 1443. год. Стефанов оружник је донео из Италије неко оружје. Оно је у Дубровнику задржано и могло се извести само уз дозволу Већа умольених. Веће је у два маха примало и одбијало ову дозволу, јер је већ пре тога било незгода са Венецијом. Тога дана је питање остало неодлучено, два дана доцније проблем је друкчије постављен. Расправљало се о „неком оружју“ које је задржао

¹²⁴ *Listine IX*, 175.

¹²⁵ *Cons. Rog. VIII*, 238, 17. IX 1443: ... de excusando nos ambaxiatori Arnith voyvode Alban(ensi) et de non impediendo nos de ambaxiata eorum (!) fienda ad voyvodam Stipanum. Прецртано. Усвојен је други предлог: de impediendo; de offerendo expensam cursoris mittendi ad voyvodam Stipanum. Истовремено склапање мира: *Listine IX*, 222.

¹²⁶ *Listine IX*, 176.

чувар капије. Дозвољено је да се то оружје преда магистру Јовану Газулу да га овај тајно испоручи рођаку коме припада. Па и у овом облику дозвола је дата само са једним гласом већине (16 : 15).¹²⁷ Колико год се борба Стефана и Венеције заоштравала, тим теже је било одржавати такву неутралност, незадовољне су биле и једна и друга страна. Которски кнез је марта или априла задржао неке дубровачке барке оптужујући их да су дотурале храну и оружје опкољеном Бару. Тек уз велике напоре и трошкове успели су Дубровчани да издејствују њихово ослобођење иако оптужба није била тачна.¹²⁸ Стефан се са своје стране жалио што су Дубровчани одбијали да дају барке за превоз његових посланика и што нису допуштали да њихови људи иду у његова посланства у Венецију и Апулију, са којом је већ успоставио везе. За барке су се Дубровчани бранили да им то наноси велике построшкове јер су тражења јако учестала, а сами посланици не показују довольно обзира, не путују најкрајим путем, већ се задржавају уз пут. Властелу не могу да му дају да се не замере Венецији, са којом су у добром пријатељству; у таквим посланствима се не може десити да њихови људи не кажу „неку реч“ која би изазвала незадовољство Венеције. Стефан се, претерујући много, жалио што му не дозвољавају снабдевање оружјем; на то су му одговорили да је и каторски кнез тражио оружје, па су и њему одбили, те морају бити праведни и према једној и другој страни.¹²⁹ Најдуже се отезао и највише компликовао случај браће Габро. Јован и његов брат Маринче Габро родили су се још за време Балше у Улцињу и живели тамо неко време. Доцније су прешли у Дубровник, оженили се Дубровчанкама и постали дубровачки грађани. Негде крајем 1442. Стефан је обавештен да су они венецијански поданици, па им је као непријатељима запленио 32 литре финог сребра, 553 дуката у готовом и још неке ствари. Дубровчани су одмах протестовали тврдећи да су у питању њихови грађани и захтевали да се новац и сребро врате. Крајем јануара 1443. Стефан је обећао да ће ствари вратити и Дубровчани су му већ захваљивали. У међувремену је настао неки преокрет и ствар се вукла још годину дана. Током јуна 1443. је за то сребро и дукате био послат Јован Ђурковић и он је имао успеха. Стефан је био спреман да све врати и Вукман Југовић се управо спремао да пође у Соко по новац кад је стигло једно писмо из Дубровника које је опет тврдило да су браћа венецијански поданици. После тога је Стефан тражио да Дубровчани „дају веру“ да су ствари браће Габро заиста дубровачке. Кад је то учињено, затражио је заклетву кнеза и властеле. Уз мало противљења, и то је учињено. Интересантно је да је неко из самог Дубров-

¹²⁷ Cons. Rog. VIII, 225, 226, 6. i 8. VII 1443.

¹²⁸ Cons. Rog. VIII, 213. Lett. di Lev. 13, 134—137', 9. XII 1443.

¹²⁹ Lett. di Lev. XIII, 134—137', 9. XII 1443.

ника Стефана обавештавао о свим детаљима важним за овај спор. Тако је сазнао да се Маринче једном није одазвао на судски позив тврдећи да није Дубровчанин. Дубровчани су на то одговарали да је он ипак дошао и да је осуђен и седео три месеца у затвору. Почетком 1444, после дубровачке заклетве, губе се трагови о овоме спору; вероватно да је тада Стефан вратио новац и сребро.

Губитком Бара и Доње Зете завршава се раздобље Стефанових борби за проширење својих земаља. Ванредно повољне прилике омогућиле су му да од Угарске, онеспособљене за борбу, узме Омиш и Псљица. Турско освајање деспотовине није могао да искористи потпуно да би присајединио преостале слободне српске области и то не због отпора који су му те земље и градови пружали, већ због активног мешања Венеције, која је имала двојак циљ: да спречи Стефана и извуче користи за себе. Пошто своје акције није зауставио у повољном тренутку кад је Венеција била спремна да дели с њим Доњу Зету, он ју је сасвим изгубио. Даљи развој догађаја показује да из читавог овог рата Стефан није извукao користи, нехотице је помогао Венецији да се још јаче учврсти и прошири у нашим областима а оштетио деспота, који ове области више није добио натраг.

ГЛАВА IV

СМРТ КРАЉА ТВРТКА. СТЕФАНОВЕ БОРБЕ ПРОТИВ НОВОГА КРАЉА. ГУВИТАК ОМИША И ПОЉИЦА. СТЕФАНОВЕ ВЕЗЕ СА ИТАЛИЈОМ. УГОВОР СА АЛФОНСОМ АРАГОНСКИМ. ИЗМИРЕЊЕ СА ДЕСПОТОМ. МИР СА ВЕНЕЦИЈОМ. НОВИ РАТ СА КРАЉЕМ ТОМАШЕМ. ИЗМИРЕЊЕ И БРАК ТОМАША И СТЕФАНОВЕ КЊЕРИ.

Већ од смрти краља Твртка I свако смењивање на босанском престолу било је праћено немирима и унутрашњим борбама. Та појава није изостала ни после смрти краља Твртка II. Овога пута је борба могла да буде још огорченија јер је кроз велики део Тврткове владе био активан претендент Радивој, кога су подржавали Турци. Када је умро краљ Твртко II, Дубровчани су слутили немире и борбе па су заједно са саучешћем због краљеве смрти препоручили Стефану, Иванишу и другој властели своје трговце.¹ Једно посланство Стефану се још од септембра спремало на пут. Сазнавши вест о краљевој смрти, Дубровчани су додали још једну главу раније написаном упутству. Односила се на ново стање у Босни. Посланици су имали да изјаве Стефану да је сад, после смрти краља Твртка, за кога су имали неколико лепих речи, он највећи господар у Босни како по моћи, тако и по мудrosti. Због тога га очекује тежак задатак да сачува мир и слогу у краљевству. Као пријатељи Босне, они га моле да обезбеди мир, а тиме ће стећи славу код читавог света.² Али као да ни сами нису веровали да ће њихове речи имати утицаја, они су одбили једном свом грађанину дозволу да испоручи Стефану неко оружје.³

Ствари су се у Босни у међувремену развијале противно Стефановој вољи. Већ 5. децембра је Босна имала новог краља, Томаша, синовца Твртковог и брата Радивојевог.⁴ Није познато како је Томаш дошао на престо; млетачки документи говоре о изабраном краљу, док сам Томаш у једној повељи каже да га је његов претходник одредио за наследника.⁵ Тешко је рећи да ли

¹ Cons. Rog. VIII, 255', 23. XI 1443.

² Lett. di Lev. XIII, 137—137', 9. XII 1443. Додавање упутству две нове главе: Cons. Rog. VIII, 257 и 258', 25. и 27. XI 1443.

³ Cons. Rog. VIII, 357', 25. XI 1443.

⁴ Cons. Rog. VIII, 259', 5. XII 1443.

⁵ М. Динић, *Државни сабор средњовековне Босне*, 35, 67.

је Стефан учествовао у избору новога краља, сигурно је само да му је он од првог тренутка огорчени непријатељ. Савезника је нашао у Радивоју, који је и овога пута изгубио прилику да постане прави босански краљ. Положај новога краља није био лак. Дубровчани још крајем децембра нису имали јасну представу о томе како стоје ствари у Босни. Они су сазнали да су Стефан и друга властела упутила посланике угарском краљу и деспоту. Дубровчани су зато од својих посланика који су боравили у Благадају код Стефана тражили да сазнају, ако се који од тих посланика вратио или ако су упућени какви гласници с писмима, какве су новости донели и у каквом стању су прилике у Босни.⁶

Стефан и Радивој су слали у Дубровник посланике и саветовали да не признају Томаша за краља и да му не исплаћују дохотке. Краљев положај ни у Угарској није био пречишћен. Кога је тамо имао против себе, није тешко погодити. Грофови Цељски су, по уговору између Хермана Цељског и краља Твртка из 1427, потезали своје право на босанску круну и ступили у везу са Томашевим непријатељима.⁷ Али они у Угарској у ово време нису могли доћи до изражaja као присталице Ладислава Посмрчата. Томаш је са своје стране одмах успоставио везе са Венецијом, која је још увек била у рату са Стефаном. Током прве половине децембра он је јавио о своме доласку на престо и препоручио своје поданике који долазе на млетачке поседе.⁸ Од Венеције је Томаш добио очекивану подршку. Истиснувши Стефана из Доње Зете, она се управо спремала да му нанесе тешке ударце у северним обалским областима. У самој Босни је Томаш добио помоћ од Иваниша Павловића, најјачег босанског властелина после Стефана. Иваниш је још од оца наследио пријатељске односе са деспотом и користио се сада њима да помогне Томашу. Почетком јануара он је преко Дубровника упутио писма угарском краљу и деспоту.⁹

Далеко опаснији за Стефана је био преокрет који је настао управо тих дана у односу снага на Балкану. Војска краља Владислава, деспота и Јована Хуњадија прошла је већ кроз Србију и

⁶ Lett. di Lev. XIII, 139, 2. I 1444: ... Et perche sentemo lo deto voyvoda et altri signori della Bossina esser mandati i llor ambassadori alla mayestade dello re, despoto, pertanto expressamente ve comettemo et dissembo che se stagando voy de la achadera algun dello detti ambassadori ritornare, overamente esser mandati alcuni messi con lettere lor, se debiati meter per mente a saver et spiar in che modo et forma erano conze le chose et che novelle erano portate de la et in che termini serano restate le chose de quello Regname...

⁷ Јорга III, 113. Јорга ставља датум 1445, који је немогућ према садржају писма које представља одговор цара Фридриха на Томашево писмо којим га извештава о доласку на престо.

⁸ Listine IX, 178.

⁹ Cons. Rog. IX, 2, 7. I 1444.

почетком децембра била у Софији. Турци су били потпуно потиснути, изгледало је као да ће бити истерани из Европе. То је Стефанов положај у огромној мери отежало. У Босни је имао против себе краља и Иваниша, за леђима исто тако непријатељску Венецију. Танка веза са краљем Владиславом, у чијој су околини били непријатељски расположени деспот и браћа Таловци, није ништа значила.¹⁰ Краљ Томаш овако повољну прилику није пропуштао. Не зnamо када су започела отворена непријатељства и ратне акције. Почетком јануара су краљ и његови савезници, војвода Иваниш, војвода Сладоје Семковић, а пришли су им и Радивојевићи, постигли већ велике успехе. Потпуно су потисли Стефана у долини Неретве. 7. јануара 1444. су се у Дубровнику спремали дарови за краља Томаша ако дође у Дријева.¹¹ Почетком фебруара краљ је имао трг у својим рукама и обезбеђивао у Венецији његово снабдевање сољу.¹²

У исто време негде средином јануара, извела је Венеција давно планирани препад на Омиш и Польница. Стефан, изгледа, није имао уопште могућности да се на тој страни брани. Омиш се предао 17. јануара, а нека властела из Польница се склонила на Стефанов двор.¹³ У унутрашњости земље борбе су се и даље водиле. Дубровчани су својим трговцима забранили пролаз кроз Стефанове области због „новштина“ које тамо владају.¹⁴ И Стефанова властела је дошла у тешку ситуацију. Крајем јануара су затражили склоништа на дубровачкој територији Вукашин Гргуревић и Радоје Николић.¹⁵ Стефан није имао доволно ратника, па је његов царник Групко у Дубровнику врбовао најамнике за градске посаде, али му је влада то убрзо забранила.¹⁶ Стефан је морао да склони на дубровачку територију и своју личну стоку, која је у један мах опљачкана од неких дубровачких сељака.¹⁷

¹⁰ Нисмо у могућности да пратимо однос Стефанов према променама и борбама у Угарској и доласку краља Владислава. Сигурно је да је Стефан са Владиславом успоставио везе; септембра је био одбијен предлог у Беђу умольењима да се Стефану јави да посланици иду угарском краљу и да му се понуде да учине нешто ако могу за њега. *Cons. Rog. VIII*, 239, 26. IX 1443.

¹¹ *Cons. Rog. IX*, 2', 7. 1444.

¹² *Listine IX*, 180.

¹³ *Listine IX*, 180—181. I. Pivčević, *Povijest Poljica*, Split, 1921, 39.

¹⁴ *Cons. Rog. IX*, 4, 11. I 1444: ... precipendi mercatoribus nostris et scribendi etiam illis qui sunt de nostris in Bosna ut abstineant se nec portare aut portari facere debeant in Bosinam per teritorium voyvode Stipani alias mercantias occaxione novitatum ibidem ad presens vigentium.

¹⁵ *Cons. Rog. IX*, 9', 11, 21, 26. I 1444.

¹⁶ *Cons. Rog. IX*, 12', 28. I 1444: ... vocandi ad se Grupchum gabellotum voyvode Stipan et admonendi eum quod se non impedit ad soldizandum aliquem in civitate nec districtu nostro Ragusii ... pro mittendo in aliquo fortilio nec castro prefati voyvode.

¹⁷ *Cons. Rog. IX*, 4, 11. I 1444. Ту су стоку пљачкали сељаци из села Крушице и Дољани. Дубровачка влада их је, на Стефанову интервенцију, казнила и наредила враћање стоке.

У таквој ситуацији, притиснут од краља Томаша и Иваниша Павловића, који су му отели део земаља, још увек у рату с Венецијом, која га је лишила свих његових ранијих освајања, гледајући у Угарској тријумф оне странке која је подржавала њего-вог непријатеља, а и сама била непријатељски расположена, изгубивши заједно са не лаким обавезама према Турцима и турску помоћ која је некад била драгоценна, Стефан је морао тражити савезнике и заштитнике на другој страни.

Раније ратовање са Венецијом довело га је у ближи додир са Италијом. Још 1441. је био код њега Ђеновљанин Кристифор Дентутус.¹⁸ Шта је тражио од Стефана и о чему су вођени разговори, не знамо. У Ђенову је доцније, вероватно током 1443, Стефан слао једног фрањевца као свог посланика.¹⁹ Почетком децембра 1443. у Ђенови је одлучено да се Стефану спет препоручи Кристифор Дентутус, овога пута видимо сигурно да није одлазио као приватно лице, већ у службеној мисији, да ли је код Стефана био последњи циљ његовог путовања, нисмо сигурни, он је био упућен *ad regiones orientales, ut conficiat nonnulla negocia nostra hanc rem publicam non mediocriter tangentibus (!).*²⁰ Но Ђенова, која се стално борила за очување независности, заузета већим делом сукобима у Италији, није могла бити од велике помоћи Стефану. Помоћ и заштиту је требало тражити и на другој страни. Било је то на двору Алфонса V, сицилијанског и арагонског краља, који је од 1442. завладао и Напуљском Краљевином.

Када је Стефан успоставио прве контакте са њим, тешко је утврдити. Исто тако је тешко рећи ко је заслужан за њихове најраније везе и од кога је потекла иницијатива за њихово зближење. Вероватно је да је посредник био познати Стефан Марамонте, наводни изданак балшићке лозе. Стефан Вукчић је са Стефаном Марамонте био у неким везама још пре септембра 1440, кад се заузимао за њега у Венецији.²¹ Вероватно да је Марамонте тада био без посла и занимања и тражио службу као војни заповедник. Где је тада боравио, не да се утврдити, а било би од интереса. Маја следеће године (1441) знамо сигурно да је био у Апулији. Дубровачки трговац, који је имао да тражи најамнике у Апулији, у то време добио је изричito упутство да не узима Стефана Марамонте.²² Ако се узме да је и 1440. био у Апулији смело би се закључити да је Стефан Вукчић већ тада имао везе са Јужном Италијом и самим Алфонсом. Следећа вест о њиховим везама је с почетка 1443. Дубровачки грађани били

¹⁸ Cons. Rog. VIII, 253, 8. IV 1441: ... recomittendi per litteras nostras ser Christiforum Januensem voyvode Stipano iuxta eius requisitionem.

¹⁹ Lett. di Lev. XIII, 134—137', 9. XII 1443.

²⁰ Jorga III, 143.

²¹ Listine IX, 122—123.

²² Lett. di Lev. XIII, 26', 27. V 1441.

су умешани у неку ствар у вези са Стефаном Марамонте. Јовану Бући је Марамонте наложио да изврши неко посланство. Дубровчани тај поступак нису одобравали и Веће умољених је наредило строго „ћутање“ о томе посланству под казном једногодишњег затвора. Поред Јована Буће су били уплетени у ту ствар и његов брат Трифун и Јероним Јакова де Фратрија. Посланство је било очигледно упућено Стефану Косачи и уперено против Венеције. Неки чланови Већа су, из страха да се изроде неке компликације са Венецијом, предлагали да се Венецији стави до знања ово посланство, али је тај предлог одбијен.²³ Готово у исто време неки Шибеничанин Антун Михићић, ранији најамник у Ломбардији, ухваћен је и осумњичен да је по целој Далмацији и „Албанији“ и Апулији преговарао и био у везама са арагонским краљем, Стефаном Вукчићем и млетачким поданицима, а све против венецијанске власти.²⁴ Током 1443. су везе већ одржаване преко посланика, а једном је, нисмо у могућности утврдити када, носио једно Стефаново писмо краљу Алфонсу, дубровачки опат манастира св. Јакова. Био је због тога од владе кажњен, на што је Стефан протестовао.²⁵

У невољама које су га снашле почетком 1444, Стефан се тешње везао са Алфонсом и поставио своје односе са њим на нову основу. У другој половини јануара кад је био вршен најтежи притисак на њега од стране краља Томаша и Иваниша, кад му је био отет један део земаља, он је упутио у Апулију преко Дубровника два своја посланика са крупним молбама и значајним понудама.²⁶ Он је затражио од Алфонса да се заузме за њега код римског цара и хришћанских владара и понудио се да постане Алфонсов вазал. Његови посланици, кнез Ђурађ и кнез Павле, преговарали су са краљем средином фебруара. Краљ Алфонс је одмах пристао да се заузме код цара, Венеције и босанског краља да се Стефану врате одузете земље и о томе обавестио Стефана.²⁷ Најважнији докуменат ксиј је настао у овим преговорима јесте Алфонсова повеља од 19. фебруара 1444.²⁸ Стефан се са свом властелом, поседима и градовима „предао“ краљу Алфонсу, а овај га је примио за „*suo vero et bono recommendato servitore*“. У вези

²³ Cons. Rog. VIII, 198, 5. II 1443: ... de dando et concedendo Joh. de Buchia quod possit exequi ambaxiatam sibi commissam a Steffano Maramonte expensanto (?) secundum quod sibi commissum est. Прецртано. Примљен је други предлог: ... de imponendo strictum silentium domino ser Johanni et aliis qui notitiam habent de ipsa ambaxiata et rebus commissis dicto ser Johanni quod non audeatur quicque propalare nec manifestare alicui persone aliquo modo vel ingenio... Одбијена је казна од 1.000 дуката, већ је одређена година дана затвора.

²⁴ Jorga III, 122.

²⁵ Lett. di Lev. XIII, 134—137, 9. XII 1443.

²⁶ 20. јануара им је одобрена барка у Дубровнику. Cons. Rog. IX, 7; Cons. maius VII, 156; Cons. min. X, 10.

²⁷ Thalloczy, Studien, 356—357.

²⁸ Исто, 359—363.

с тим дао је сталну гаранцију личне и имовинске безбедности Стефану, синовима, његовој војсци ако дођу на краљеве територије. Много је значајнија обавеза пружања заштите и помоћи коју је краљ примио на себе. Кад би било ко од краљева, принчева, херцега, кнежева или градова напао Стефана, краљ је обећавао сваку помоћ и обавезивао се бранити га као што би бранио своју сопствену земљу. Стефан је са своје стране примио арагонског краља за свога „старијег“, за заштитника и бранитеља. Навео је све градове и земље са којима се предаје. Природно је да је с обзиром на природу свога положаја у своје поседе рачунао и оне које је изгубио у рату који га је и натерао да се „преда“ Алфонсу. Отуда се у повељи јављају Омиш, Польца. У том тренутку његова наслеђена територија била је такође окрњена, но не знамо тачно колико. По сопственом Стефановом признању краљ Томаш и Иваниш су му узели извесне земље. Због тога Стефан у тренутку преговарања и састављања повеље није поседовао све градове и жупе које се у њој наводе, али сви наведени градови и области су припадали њему до рата и он је њихов губитак морао сматрати за привремен. Он је долазио краљу Алфонсу са свим оним што му припада. Стефан се даље обавезао, то је већ понудио преко посланства пре склапања уговора, да ће за све време кад је краљ Алфонс у рату плаћати и издржавати у његовој служби 1000 коњаника. То је свакако војни одред којим га је морао као вазал помагати. Алфонс је врло брижљиво израчунао да то износи 32004 дуката на годину. За време кад је Алфонс у миру, Стефан му је имао плаћати оно што је раније давао као данак султану. Стефан је овим уговором и своју спољну политику везао за Алфонса. Примио је обавезу да било против кога зарати кад то затражи краљ и да ратује све док краљ не одлучи друкчије. Посланици Ђурађ и Павле су однели уговор да Стефан потпише и запечати, што је Стефан и учинио.

Сасвим је разумљиво да су ови крупни чинови и крупне речи остале без практичне примене. Сениорско-вазалски однос краља Алфонса и Стефана је остао у теорији. Стефана није могао да држи у покорности ни босански краљ у непосредном суседству, ни угарски краљ, свакако ближи и јачи, па се није могло то очекивати ни од Алфонса. Алфонсу је у оквиру његових химетричних планова о заузимању угарског и доцније цариградског престола морало годити „владање“ над пространим земљама са оне стране мора. Стефану је Алфонсова заштита у сваком случају била од користи иако не знамо колико је Алфонс успео својим заузимањем да поправи Стефанов положај у Босни. Врховна власт арагонског краља није много значила; да ли је Стефан и како плаћао 32000 дуката, не знамо. Већ 1446. је Алфонс пребацивао Стефану да се не држи својих обавеза.²⁹ Ни спољну политику Алфонсову није верно следио, кад је овај заратио 1449.

²⁹ Thallóczy, *Studien*, 370.

против Венеције, Стефан је остао пасиван. Узимајући Алфонса за врховног господара, Стефан је први пут пробио блокаду у којој се нашао после претеривања Турака. С друге стране, после овога уговора Апулија је постала земља где се он без сметње могао снабдевати оружјем, храном и војницима.

За време док се све ово обављало у Напуљу, у Босни су се прилике донекле средиле. Изгледа да се прва фаза рата завршила релативно брзо. Дубровчани су већ 4. марта писали Стефанду тражећи да отвори путеве, а 17. марта је морао владати релативан мир јер је Веће умољених дозволило да трговци могу ићи са робом у Босну и Сребрницу.³⁰ Дубровчани су се у то време још колебали у своме односу према краљу Томашу. Одашиљање посланства које је већ одавно одређено да га посети, стално је одлагано, а 10. марта је још једном било одложено од првих вести из Угарске.³¹ Да његове ствари у Угарској нису стојале добро, показује и рад његовог посланства у Венецији крајем фебруара 1444. Краљеви посланици су од Венеције затражили помоћ против угарског краља, султана или било кога другог ко би га напао. Венеција му је одбила помоћ против краља Владислава јер је са њим у миру, али му је обећала на тој страни подршку. Тада су биле у току припреме за склapanje хришћанске лиге и Венеција је била спремна да укључи и њега. И неке друге тачке о којима се преговарало говориле би да је сам Томаш оцењивао свој положај као тежак. Он је тражио, поред војне помоћи, могућност да се склони на млетачку територију. Понудио је чак и један део својих земаља са рудницима, градовима и осталим на 25 година и више, нудио је и своје синове или сина за таоце. Све је то Венеција одбила или избегла директан одговор, обећала му је само помоћ против Стефана, а у погледу Турака га је умиривала, његовим посланицима је речено да се треба надати да ће султан изићи и из Грчке. Томаш том приликом ипак није прогуаштао да напомене да је Омиш његов град.³²

Следећих месеци се не виде значајнији догађаји у Босни. И једна и друга страна су тежиле да се наоружају и опреме. Стефан је то чинио преко Дубровника као Томаш преко Венеције. Слао је оклопе на поправку, снабдевао се житом, просом и оружјем, у исто време добијао је шалијту из Апулије од свога новог савез-

³⁰ Cons. Rog. IX, 25', 4. III 1444: ... scribendi voyvode Stipano pro liberatione viarum et mercatorum... Cons. Rog. IX, 29', 17. III 1444: ... de franchando mercatores nostros ut libere possint ire in Bosnam et Srebrenizam cum mercantiis et avere suis.

³¹ Cons. Rog. IX, 28, 10. III 1444; ишто 31, 18. III 1444.

³² Jorga III, 154.

ника. Из Апулије је свакако довео и најамнике за које је тражио дозволу да прођу кроз Дубровник.³³

Томаш је и даље био у хладним односима са Дубровником. У два маха се нешто жалио, једном не знамо зашто, а други пут против Јована Болице из Котора, који је био у тесним везама са Стефаном.³⁴ Војвода Петар Ковачевић се снабдевао оружјем у Дубровнику, али то је вероватно у вези са његовим учешћем у рату против Турака. У позадини свега овога одвијали су се већ крупни догађаји. Калуђер царице Маре, који је прошао кроз Дубровник, тешко да дотле није ишао преко Стефанове територије без његовог знања, успоставио је између султана, деспота и угарског краља везе из којих су се зачели преговори за мир у Једрену 1444. Султан се у Једрену заклео на десетогодишњи мир са обавезом да деспоту врати земље и ослободи синове. Преостало је да се и краљ Владислав закуне на уговор, па да буде извршен. У Угарској се све одвијало под мало чудним околностима; и поред тих преговора, тамо су се вршиле припреме за рат. Тамо се у међувремену решила и судбина краља Томаша уз велико залагање Јована Хуњадија.³⁵ Краљ Владислав је признао Томаша за краља Босне и вршио на њега утицај да учествује у рату против Турака. Крајем јула, уочи поласка у Сегедин на ратификацију мира, краљ Владислав је обавештавао Томаша да сакупља војску и да се спрема за рат против Турака.³⁶

Тада су већ и Дубровчани рачунали на Томаша као члана хришћанске лиге и обавештавали га о току припрема хришћанске флоте. Свој допринос рату против Турака је Томаш изгледа замислио у облику рата против ранијег турског вазала Стефана. Крајем јула се већ у околини краљевој знато да ће поћи у поход против Стефана. Дубровачки посланици који су боравили у краљевој околини³⁷ у граду Козао, писали су о томе и добили упутство

³³ Cons. Rog. IX, 56', 23. V 1444: 300 стара жита и 300 стара проса, пар „armorum“. Истор. 9, 56', 23. V 1444: ... consentiendo Grupcho nuntio voyvode Stipani quod illas ... (нећитко) ... salnitri et salis quas noviter portari fecit de Apulea quod possit ponere in Ragusio... Истор. IX, 57', 3. VI 1444: ... de excusando nos ambaxiatori voyvode Stipani quod deinceps soldatis aliquibus non dabitur passagium per teritorium nostrum.

³⁴ Cons. Rog. IX, 42', 29. IV 1444.

³⁵ Thallóczy, Studien 366—368.

³⁶ Lett. di Lev. XIII, 156', 19. VIII 1444: ... et de novelle ve demo a saper chome li ambassadori nostri che sono appreso del re de Bossina per soa lettera recevuta a le XV de presente ne scriveno haver visto una lettera del serenissimo re de Ungaria fata in Ungaria alle XXIII del passato, la qual scrive al deto re de Bosina digando chome de presente se mette in ordene per andar alla destruction dellli maledetti Turchi che idio per soa misericordia li conzeda de reportar la desiderata palma et victoria.

да краља прате само до границе да се не би замерили Стефану.³⁷ Борбе су ускоро почеле. 8 августа се већ у Дубровнику знало да су у Босни борбе и нереди и очекивани су нови таласи бегунаца и тражило се да, ако дођу, буду примљени у ужу градску област, а не на периферне територије Слано и Конавле.³⁸ Овога пута су ствари пошли рђаво по краља Томаша. Стефан је одмах од самог почетка имао успеха, пре 10. августа он је успео да поврати Дријева, тога дана су му Дубровчани већ писали и препоручивали своје трговце.³⁹ Узрок томе наглом Стефановом успеху треба тражити не само у добрим припремама, довођењу најамника итд. већ и у помоћи коју су му указали Турци. Сигурно је да су почетком августа у Босну упали Турци и својим нападом или самим присуством натерали краља Томаша да се из града Козао премести у Бобовац. Његова околина је изгледа била захваћена паником и премештање се није обавило у најбољем реду. Дубровачки посланици који су и сами учествовали у овоме тражили су од владе да се пошаље нова копија повеље коју треба да изда краљ јер се могло десити да су прву краљеви канцелари у тим догађајима изгубили.⁴⁰ Стефан је посео долину Неретве и у Сутјесци под Вратаром одузeo неко сребро дубровачким трговцима. Том приликом је савладао и Радивојевиће, који су се почетком године одметнули и пришли Стефановим непријатељима. Породице Стефана и Петра Ђурђевића затражиле су дозволу да се склоне у Дубровник.⁴¹

Осим ових војних успеха, Стефан је стицајем околности тих дана добио и много више, једног новог и моћног савезника. Почетком августа краљ Владислав је погазио мир који је склопио са Турцима. Пред неизвесношћу нове експедиције, деспот Ђурађ, који је овим миром добио своју државу, повукао се из ратоборних кругова Угарске и склопио мир, или остао при раније склопљеном миру са султаном. Средином августа он је добио своју државу

³⁷ Lett. di Lev. XIII, 155, 4. VIII 1444. Et successive a quella che se a opinion che lo prefato re e per andar contra de voyvoda Stipan, et che dovemo chomandar quello doveriti, se allora voy serati apresso dello prefato re ve dissembo che voy trovandovi apresso del deto re voy lo possitti accompagnare per fina zercha delli confini del prefato voy. Stipan, ma in li suoi confini per fina modo non entrate azio che non prendesse alcuna malivolentia de zio ..

³⁸ Cons. Rog. IX, 75'. 8. VIII 1444.

³⁹ Cons. Rog. IX, 77', 10. VIII 1444: ... recomittendi mercatores nostros de Narento voyvode St pano et etiam respondendo ipsis de Narento.

⁴⁰ Lett. di Lev. XIII, 158, 20. VIII 1444.

⁴¹ Cons. Rog. IX, 80', 5. IX 1444: ... mercatoribus nostris damnificatis in argento sibi ablato in Sutischa subtus Vratar. Lam. de for. XVIII, 76', 10. IX Cons. Rog. IX, 79, 22. VIII 1444: ... de recipiendo uxores de Radivoevichi videlicet uxores voyvode Petar et Stipani Giurgevich ad standum in Stagno aut in Puncta. Ипак су том приликом бежали и Стефанови људи, па су на дубровачкој територији оштећени од Сладоја (Семковића). Cons. Rog. IX, 80, 29. VIII 1444.

са градовима. Турци су лојално извршили све услове уговора, али деспот ипак није могао да прими целу своју земљу. На једној страни су је окрњили Венецијанци, а на другој босански краљ Томаш, који му је узео Сребрницу још маја исте године. Деспоту није преостајало ништа друго него да се помири и склопи савез са непријатељем и Венеције и босанског краља. Стефан је на тај начин још на једној страни ослобођен блокаде. Добио је савезника чији је положај био сигуран, а постао још чвршки после догађаја крајем године. По свој прилици су Дубровчани играли извесну улогу у њиховом зближавању. Већ 5. септембра стигло је неко српско писмо из Босне које је одмах послато деспоту.⁴² Брло је вероватно да је том приликом успостављена веза. Почетком октобра је већ послат из Дубровника Ђорђе Гучетић деспоту и војводи Стефанду. Због деликатности положаја (угарска акција против Турака у којој је учествовао и Дубровник била је у току) Гучетић је добио само усмено упутство.⁴³ У другој половини октобра се очекивало у Дубровнику да ће Стефан упутити посланство деспоту или лично отићи њему. Ускоро затим се сазнало да Стефан лично одлази деспоту Ђурђу.⁴⁴ Резултат тога састанка је био склапање савеза, Стефан је том приликом вратио деспоту места која је држао у Горњој Зети заједно са градом Медуном.⁴⁵ После повратка од деспота до краја године Стефана је посетио Франческо Давид, посланик краља Алфонса. Једини познати предмет тога посланства је позив који је Алфонс упутио на свадбу свога сина.⁴⁶

Крајем јануара се очекивало да ће војвода по обичају доћи у Драчевицу. Дубровчани су му за ту прилику спремали посланство са даровима. Колебали су се да ли да га позову да посети

⁴² Cons. Rog. IX, 80', 5. IX 1444.

⁴³ Cons. Rog. IX, 84, 3. X 1444: ... de committendo ser Georgio de Goze oretenus et sine littera de credenzia in hoc suo viagio ut dicat voyvode Stipano si ad ipsum adierit et domino despoto ea que arrengata fuerunt. Други предлог је био: ... de non committendo sibi quicquid sed de regratiando sibi pro his quod se obtulit dominio nostro in hoc suo viagio. Прецртано.

⁴⁴ Cons. Rog. IX, 88', 26. X 1444: ... soribendi nobilibus nostris existentibus ad illustrissimum dominum dispotum quod si voyvoda Stipanus si aliquis aliis suo nomine accedat in persona ad presentiam ipsius d. despatis (!) rogare debeant illo habiliori modo quo sibi videbitur d. despotum quod pro recuperatione argenti ablati in Sutischa mercatoribus nostris nec non pro liberatione viarum et itu mercatorum nostrorum per contratas eiusdem voy. Stipani... Још истога дана: de deliberando ad consulendum super itu voyvode Stipani ad d. despotum.

⁴⁵ Listine IX, 215. Босански краљ је то саопштио Венецији тек почетком марта 1445. Како је то подatak о савезу деспота и Косаче, он се односи на исто време кад је и савез склопљен.

⁴⁶ Cons. Rog. IX, 89', za X 1444: ... de respondendo domino Francisco David ambaxiatori serenissimi domini regis Aragonum: quia iturus eses ad voyvodam Stipanum cum reversus fueritis dabimus vobis responsum ad ambaxiatam vestram. Исто 103, 19. XII 1444 је Давид опет био у Дубровнику и том приликом су му Дубровчани одговорили да ће упутити посланство краљу Алфонсу.

Дубровник и најзад се одлучили да то не учине овога пута.⁴⁷ Посланици Никола Ђурђевић и Андрија Бобаљевић су пошли у Драчевицу почетком фебруара са даровима за Стефана, мајку и жену у вредности од 1100 перпера.⁴⁸ Због тога што је Стефан још увек био у рату са Венецијом, морала је изостати једна част коју су Дубровчани указивали суседној властели. Нису могли уступити барку која би ловила рибу за Стефана.⁴⁹ У међувремену је и Стефан послao гласнике са даровима у Дубровник; дар се, као и увек, састојао у стоци.⁵⁰ Бобаљевић и Ђурђевић су Стефану изјавили радост због његовог „здравља, напретка и среће“. Главни задатак им је био ипак да реше неке ствари које су се већ прилично дуго вукле. Требало је поново да траже да се врати сребро које је средином прошле године Стефан одузетео трговцима у Сутјесци под Вратаром. Нешто после тога одузето је 55 бикова у Требињу, док су били на путу за Дубровник. И зато се требало заложити да се добије натраг или надокнади штета. Осим тога је још на дневном реду била нека стока коју су у Конавлима опљачкали Зупци, нека убиства на територији Вукашина Гргуревића и најзад известан број царина које је Стефан увео на местима где их раније није било.⁵¹ Зачудо, све је ишло глатко. После тешких речи и сумњичења којима су се раније узајамно објашњавали, ово представља велики напредак у њиховим међусобним односима. Још крајем 1441. су се Дубровчани на Порти жалили на Стефана како због њега не смеју да пошаљу данак јер се боје да ће га узети. Код „паше од Романије“ су га оптуживали да сплеткама код везира спречава споразум и умањује пашин углед.⁵² Стефан им је опет доцније пребацао да сваки пут кад он шаље некуда посланство, они сумњају нешто. Они су на то одговарали да паше и везири и њихови пријатељи на Порти говоре да он стално ради на томе да потчини Дубровник харачу и да се нуди да га сам војском и оружјем присили на то. С друге стране, на Порти увек прете Стефаном. Против Дубровника су говорили и његови посланици у Венецији, па и у Ђенови, а нарочито на двору арагонског краља.^{52a} Сада као да се на све то заборавило и као да се све то изгладило без крупних речи, обећања и заклетава. Стефан је одмах вратио сребро узето у

⁴⁷ Cons. Rog. IX, 112, 26. I 1445.

⁴⁸ Cons. Rog. IX, 112, 26. I 1445.

⁴⁹ Cons. Rog. IX, 119, 15. II 1445.

⁵⁰ Cons. Rog. IX, 117, 8. II 1445.

⁵¹ Lett. di Lev. XII, 163, 4. II 1445.

⁵² Lett. di Lev. XIII, 56: ... e non vogliati che l'arte e astutia del visino nostro voyvoda Stipan e con lo suo subornar deli viseri che fa tuta via, possa prevaler a la possanza dela gran Signoria vostra e che si vada vantando et dicendo aver guasto la fazenda nostra in diminution dela fama e honor dela magnificenzia vostra (тј. паше Романије).

^{52a} Lett. di Lev. XIII, 134—137, 9. XII 1443.

Сутјесци.⁵³ Дубровчани су у згодном моменту имали да понуде стоку коју су дубровачки поданици узели од Врсињана; зато им је враћена она коју су отели Зупци.⁵⁴ Било је опште изравнање рачуна. Стефан је дао „веру“ да код њега могу доћи Кранковићи и Силковићи који су му се нешто замерили као цариници у Дријевима,⁵⁵ или зато што су држали царину за време освајања краља Томаша или су му остали нешто дужни. Стефан је користио прилику да постигне и један споразум о бегунцима. Треба напоменути да није била реч о људима који су се тренутно у случају опасности од Турака или рата повлачили на дубровачку територију. Они су се највећим делом, кад прође опасност, враћали или су им сами Дубровчани отказивали гостопримство. Реч је о људима који постепено у току времена напуштају Стефанову територију и трајно се насељавају у Конавлима или другим дубровачким областима, привучени вероватно већим редом, безбедношћу и лакшим дажбинама. Таквим пребегавањем људи била је погођена наша властела јер је на тај начин губила приходе од намета и радну снагу. Зато је она вршила притисак на Дубровчане да присилно враћају те људе јер сами Дубровчани у нормалним приликама то нису чинили. Њима се на тај начин увећавало становништво и доносило корист. Још из Сандальевог времена постојао је уговор по коме су Дубровчани протеривали људе из Врсиња и Драчевице. Чим је Стефан освојио по други пут Радослављеве области, затражио је да се људи из Требиња и Врма третирају на исти начин.^{55a} Дубровчани тада, априла 1440, нису на то пристајали, осећали су се везани уговорима које имају са Радославом. Сада, кад је Радослав био већ одавно мртав и кад се чинило да Стефан те земље држи трајно и чврсто, они су пристали да му учине по вољи. Издали су повељу којом су се обавезали да ће свакога человека из Требиња који би дошао да се насели у Конавле протерати као што то већ раде са онима из Драчевице и Врсиња.^{55b} Било је од стране Дубровчана покушаја да се издавање те повеље веже за војводину обавезу да у свако доба омогући да се на његовим територијама изврши наплата дугова од Дубровчана и његових људи без обзира на ослобођавања која су у његовој земљи уобичајена, non obstante aliqua franchizia la qual fosse segondo le lor usanze, и да такве случајеве имају решавати конзули ако је реч о Дубровчанима, односно „валиози“ које он одреди ако је реч о његовом поданику.⁵⁶ Веће умољених је ипак одлучило да о тим стварима преговара одво-

⁵³ Cons. Rog. IX, 122, 25. II 1445: ... ex argento restituto per voyvodam Stipanum assignare unicunque mercatorum nostrorum quid suum est.

⁵⁴ Cons. Rog. IX, 119, 18. II 1445.

⁵⁵ Cons. Rog. IX, 121', 23. II 1445.

^{55a} Cons. Rog. VII, 263', 29. IV 1441.

^{55b} Повеље и њ.с.м.: II, 60—62; Cons. Rog. IX, 122, 123', 25 и 26. II 1445.

⁵⁶ Cons. Rog. IX, 122', 25. II 1445.

јено,⁵⁷ Стефану је повеља издата, а за наплаћивање дугова залагали су се посланици. Кад је проблем бегунаца решен, дошли су на дневни ред узајамне штете нанете од једних поданика другима и гранични спорови.

У погледу граничних спорова, први период Стефанове владе, упоређен са доцнијим временом, бис је релативно миран. Први траг о несугласици око граница имамо из 1438, кад су почеле распре о границама дубровачке територије и земаља синова Грѓура Николића код села Трновице и Мравинаца. Два Стефанова властелина и два Дубровчанина, уз помоћ старих људи и пописа децена, установила су границе, те се о даљим споровима на тој страни више не чује.⁵⁸ Један спор из 1440, који је изазвао приличну преписку, али не и веће последице, био је опет на границама са Вукашином Грѓуревићем. Спор су изазвали Стефанови људи неким захватањем земљишта Николе Кабужића, па су се оштећени жалили код Стефана и његове властеле.⁵⁹ Изгледа да су жалбе имале резултата, па је спор окончан без већих затезања. Али отада су граничне размирице чешће и све жешће, тако да су биле једна компонента у узроцима који су после прилично година довели до рата са Дубровником. Током 1442. се јавља један спор између земаља Гучетића и Вукашина Грѓуревића, али се о њему више ништа не зна.⁶⁰ Једна одлука из средине исте године показује да су граничне размирице биле и у Конавлима код Ускопља. Поданици су се сукобљавали, али се њихови господари нису у то мешали. У два маха су Дубровчани хтели нешто да предузму у томе, али су оба пута одустали.⁶¹

За следећи спор и можда клицу свих доцнијих заслужни су Дубровчани. Они су средином 1442. предузели поделу конавоских планина, слабо насељене територије, која се делила властели уз децене у Конавлима у ужем смислу. Иако је ту била реч о унутрашњој дубровачкој мери, у којој је Стефан заинтересован само као дубровачки властелин имајући права на свој део, ова подела је у некој вези са граничним споровима. Изгледа да је подела била искоришћена да се прошире границе Конавала на рачун суседних области. Стефана су обавестили и понудили да бира децен, а ипак због нечега зазирали од њега. Са делиоцима је Стефан био у некој преписци око поделе. Делиоци су током свога посла примили два пута посланство кнеза Клобука, који се показивао врло добро расположен према њима. Кад су јављали о томе у Дубровник, делиоци су налазили за потребно да изразе мишљење да Стефан има толико посла са Венецијом да се неће

⁵⁷ Cons. Rog. IX, 127, 6. III 1445.

⁵⁸ Lett. di Lev. XII, 108, 18. X 1438.

⁵⁹ Cons. Rog. VII, 185, 187', 191', 13. VIII 1440; 27. VIII 1440; 14. IX 1440.

⁶⁰ Cons. Rog. VIII, 177', 8. XI 1442.

⁶¹ Cons. Rog. VIII, 145, 18. VI 1442; Cons. Rog. VIII, 169', 15. XI 1445.

интересовати за поделу планина.⁶² Нешто није било сасвим у реду у том послу. Стефан је много доцније у јесен следеће године, кад се цела ствар увелико била смирила, пребацивао да су искостили време док је он био у Зети заузет да поделе планине на које немају права.⁶³ Он је доводио у питање дубровачку својину над планинама. Дубровчани су одговарали да се томе веома чуде јер су планине њима дате и потврђене од њега. Иако кроз целу 1444. није долазило до размирица, Стефан је сада затражио станак, мешовити суд, од по три властелина са сваке стране, који би изгладио све спорове око границе, изравнао све дугове, пресудио о узајамно нанетим штетама у пљачкању стоке, робе, ствари, и умирио „крви“ због убиства и рањавања. Расправљали би се сви ови случајеви од Стефановог доласка на власт. Дубровчани су се лако сложили и донели одлуку о избору три судије и њиховим задацима.⁶⁴ Доцније је Стефан одредио четвртог, па су и Дубровчани поступили на исти начин.⁶⁵

Каква су упутства добили Стефанови људи, не знамо, али су нам позната упутства дубровачких представника. После заклетве судије су имале да саслушавају странке, имале су судити по доказима и сведочанствима, а ако њих нема, имало се судити поротом *per via di porta segondo la usanza dela contrada*. По дубровачком становишту порота је била искључена за пресуђивање о споровима око граница и земљишта. Та врста спорова имала се пресуђивати само ако не доводи до умањења дубровачких поседа, према досадашњим границама. Сведочанства која подносе Стефанови људи а потичу из Дубровника имала су се примати, исто тако и сведочанства која потичу из Стефанових земаља, али се морало пазити да буду исправна.⁶⁶ Стефанови људи, међутим, као да се са оваквим начином рада нису слагали, бар у погледу граница. Остали случајеви су изгледа сложно решавани, влада је само у један мах затражила да се изузму спорови о којима се већ расправљало у Дубровнику.⁶⁷ Али већ после три дана рада дошло је до затезања. Дубровачке судије добиле су упутство да се у погледу граница Конавала са Требињем

⁶² Cons. Rog. VIII, 155, 14. VII 1442; 163, 4. IX 1442; Lett. di Lev. XIII, 86'—87', 30. VI 1442; 91, 15. VIII 1442: ... et non dubitate che voyvoda Stipan ha ben tanto che fare con la signoria de Venesia che al tutto se desmenteghera el fatto delle Planine.

⁶³ Lett. di Lev. XIII, 134—137', 9. XII 1443: ... Ma bene la Signoria vostra sa chome ne mandasti dire che vedando noy quella esser occupada alla guerra de Zenta noy eravamo andati a partire le Plamine de Canal in la quale non avevamo rason alguna.

⁶⁴ Cons. Rog. IX, 124, 27. II 1445; 124', 2. III 1445; 125, 125', 126, 3. III 1445. Cons Maius, VII, 239, 4. III 1445.

⁶⁵ Cons. Maius. VII, 241', 6. III 1445.

⁶⁶ Lett. di Lev. XIII, 166—167, 10. III. 1445.

⁶⁷ Cons. Rog. IX, 130', 13. III 1445.

и Врсињем труде да обезбеде садашње стање, тј. границе које су од почетка и које су поштоване. Ако не могу то да постигну, онда да допусте да се изабере по 12 људи са сваке стране који ће утврдити праве границе, *veros confines*, које треба да се попишу и означе граничним каменовима да не би долазило до нових сукоба. А у погледу граница Конавала и Драчевице добили су упутство да се строго држе граница и ознака које су поставили Рајко Мрђеновић и Ђурађ Чемеровић у име Сандаља и Петар Бунић и Петар Лукаревић у име Дубровника.⁶⁸ Дубровчани, као да су слутили да се ствари неће одвијати повољно по њих, писали су истога дана Стефану и тражили да поштује њихове границе.⁶⁹ И заиста већ 23. марта се жале на неправедно постављене границе код Превора и Витаљине. Они су тврдили да су померање извршиле Стефанове судије без знања Дубровчана.⁷⁰ Тај спор је изгледа изазвао прекид рада станка, па су сутрадан Дубровчани добили упутство да се повуку уколико Стефанови људи пођу своме господару.⁷¹ Следиле су жалбе Дубровчана који су у први мах друге мере одлагали. Када је почело обрађивање земље и кад се поставило питање чији ће људи обрађивати земљу у оквиру новопостављених граница, дошло је до веће затегнутости. 10. маја је издато наређење конавоском кнезу да не допусти да Стефанови људи обрађују новодобијене земље пазећи ипак при том да не дође до туче.⁷² Вођена је истовремено преписка и са кнезом и жупаном Драчевице.⁷³ Стефанов одговор их није задовољавао, па су почетком јуна упутили због ове ствари посебног посланика.⁷⁴ У исто време су неки поднели предлог да се нареди кнезу Конавала да сакупи довољно људи из Конавала и да са њима прати оне који ће косити жито на спорним територијама. Предлог је одбијен и место тога су упућена писма војводи Гојку, жупану Владоју и неким другим лицима.⁷⁵ Стефанови људи су их дотле предухитрили и покосили жито на спорним земљама. Зато је наређено да се чувају и бране жита да их Стефанови људи не однесу. После се и од тога одустало и наставило са преписком и жалбама.⁷⁶ Сачувано нам је само једно писмо посланика који је код Стефана радио на враћању на старе границе. Из њега видимо да је Стефан до дубровачке жалбе изјављивао да им он

⁶⁸ *Cons. Rog.* IX, 131, 14. III 1445.

⁶⁹ *Cons. Rog.* IX, 131, 14. III 1445: ... de scribendo unam litteram voyvode Stipano rogando eum ut velit servare nostra confinia consueta ...

⁷⁰ *Cons. Rog.* IX, 134, 23. III 1445.

⁷¹ *Cons. Rog.* IX, 135, 24. III 1445.

⁷² *Cons. Rog.* IX, 155, 10. V 1445.

⁷³ *Cons. Rog.* IX, 155, 156¹, 158¹, 10. V — 11. VI 1445.

⁷⁴ *Cons. Rog.* IX, 160¹, 11. VI је донета одлука, али пошто је изабрани посланик одбио посланство, ствар се одуговлачила до краја месеца.

⁷⁵ *Cons. Rog.* IX, 161, 11. VI 1445.

⁷⁶ *Cons. Rog.* IX, 162.

није продао Драчевицу ни Требиње ни Врсиње и да неће допустити да се умањују његове области. Његову упорност су појачавала обавештења која је добио од војводе Гојка и других из Драчевице. Они су тврдили да су се Дубровчани при постављању ранијих граница служили подмићивањем. Стефан Бунић, дубровачки посланик, протестовао је што Стефан више верује војводи Гојку и другима него аутентичним списима и повељама које имају о границама. Сандаљ је са братом Вуком и војском лично присуствовао утврђивању граница које су одређивали и означавали по два властелина са сваке стране. Никада Сандаљ до краја живота, па ни Стефан до тада није оспоравао те границе. Бунић је добио налог да ради бољег обавештавања прочита пред Стефаном и свима који се тамо нађу, а нарочито да се труди да буду присутни Радин Старац и Вукман Југовић, повељу о уступању Конавала. Ако Стефан не удовољи молбама и не нареди да се спор реши враћањем те старе границе, имао је да изјави да ни они неће допустити да се умањује њихов посед Конавала.⁷⁷

Дубровчани су се прилично колебали у питању тактике и мера које треба предузети да би заштитили своја права. Често су дносили одлуке, па их напуштали и избегавали све енергичне акције. Било је предлога да се конавоски кнез састане са жупаном Владојем негде на границама и да у преговорима са њим затражи да жито које су сејали и Стефанови и њихови људи припадне Дубровчанима. Уколико то не успе, требало је да попише колико је ко и где саштевен због тога жита. Али је и тај предлог одбијен, па су опет писана писма жупану Драчевици, а неколико дана доцније и Стефанду.⁷⁸ Средином августа су се односи толико затегли да су Дубровчани очекивали да се може десити да се у Драчевици скупи војска спремна да нападне и пустоши Виталјину. Кнез Конавала је добио упутство да често обилази Виталјину и да прати догађаје, а ако ссети да се нешто спрема требало је да сакупи људе из Конавала и да се супротстави и брани Виталјину.⁷⁹ Да би избегли изненађења, Дубровчани су предузели мере на другим спорним земљама. Код Понора и Површи је наређено дубровачким сељацима да обрађују захваћену земљу и да спрече Стефанове људе. Конавоски кнез је имао тајно да држи спремне људе да притечну овима у помоћ.⁸⁰ Септембра је ситуација била затегнута толико да су одређени провидури за Конавле и појачања за тврђаве. Поред граничних спорова, томе су допринеле и вести о Турцима.⁸¹ Дубровчани су сад већ били спремни да пристану на споразум по коме и једна и друга страна

⁷⁷ *Lett. di Lev.* XIII, 176'—177, 2. VII 1445.

⁷⁸ *Cons. Rog.* IX, 177, 178', 9—13. VIII 1445.

⁷⁹ *Cons. Rog.* IX, 180', 2. IX 1445.

⁸⁰ *Cons. Rog.* IX, 182', 18. IX 1445.

⁸¹ *Cons. Rog.* IX, 183, 20. IX 1445.

не би обрађивале спорне земље.⁸² Спор се донекле примиро преко зиме, те о њему у ово време нема вести у архивским књигама. Крајем фебруара 1445. жупан Драчевице је упутио неко писмо Дубровчанима са неким ближе непознатим предлозима, коначки кнез је послат на састанак с њим.⁸³

Однос се заоштрио и због једног Стефановог поступка према трговцима у Фочи. Неке трговце, међу њима и Илију Сараку, војвода је затворио и одузео им робу. Сместа су почеле интервенције код Стефана и наређена забрана пролаза трговцима кроз његове земље. Изгледа да је била у питању репресалија због тога што неки Дубровчани нису враћали дуг Стефану.⁸⁴ До краја марта се ствар средила и трговцима је одобрено кретање. За то време је у граничном спору настао нови обрт. По неком споразуму обеју страна, за који не знамо кад је склопљен, можда приликом састанка коначког кнеза и жупана Драчевице, узет је за арбитра у овоме спору деспот Ђурађ. Његов посланик Иван, који је раније ишао у Мореју, прошао је кроз Дубровник 26. марта на путу ка Стефану.⁸⁵ При његовом повратку је у Дубровнику одлучено да се изаберу два владелина који ће са коначким кнезом, деспотовим послаником Иваном и Стефаном владелом решавати спорове око граница, „не умањујући права“ Дубровника.⁸⁶ Овај састанак је, међутим, радио врло кратко, већ 11. априла су Дубровчани опозвали своје представнике и деспотовог посланика⁸⁷ јер је у међувремену настао преокрет у односима између Стефана и деспота Ђурђа.

После Стефановог помирења са деспотом Ђурђем у јесен 1444. положај краља Томаша је постао још тежи. Дубровчани су сматрали да је нови краљ јако зависан од Угарске. Кад нису били задовољни његовим поступањем према трговцима, претили су да ће се жалити угарском краљу и великашима.⁸⁸ Али као да

⁸² Cons. Rog. IX, 183', 20. IX 1445.

⁸³ Cons. Rog. IX, 3. III 1446.

⁸⁴ Cons. Rog. IX, 209, 16. I 1446; 214, 5. II 1446; 218, 17. II 1446; 227, 18. III 1446.

⁸⁵ Cons. Rog. IX, 229, 26. III 1446: ... dandi responcionem ambaxiatori domini despoti huc ad nos vento et eum expediendi ab hinc ut vadat ad voyvodam Stipanum.

⁸⁶ Cons. Rog. IX, 234, 5. IV 1446. Тражила се од Великог већа дозвола: elligendi duos vel plures ex nostris nobilibus si opus fuerit iudices qui esse debeant cum comite nostro Canalis et cum Iuano nuntio missso per (voy Stipanum прецртано) dominum despotum Georgium nec non cum iudicibus voy. Stipani ad definiendum et terminandum differentias granizarum existentes inter nostros et dictum voyvodam Stipanum non diminuendo aliquid ex iuribus nostris dictarum granizarum...

⁸⁷ Cons. Rog. IX, 237, 11. IV 1446.

⁸⁸ Lett. di Lev. XIII, 158, 20. VIII 1444.

ни у Угарској нису краљеве ствари стојале најбоље. Почетком децембра бан Пјерко Таловац је поручио нешто Дубровчанима о „босанском краљевству“, Дубровчани су му одговорили усмено, што је знак да је било у питању нешто тајанствено.⁸⁹ Пораз угарске војске код Варне и нереди који су настали после тога у Угарској ослободили су Томаша опасности са те стране. Зато је трпео поразе од деспота који му је у пролеће 1445. узео Сребрницу.⁹⁰

Томаш се зато сада, кад је био на помолу деспотов сукоб са Венецијом, која је одбијала да врати градове и земље у Зети, обратио Републици светог Марка. Износио је опасности које прете Венецији од савеза између Косаче и деспота и предлагао да Венецијанци нападну Стефана са мора док би га он напао са копна. Предлагао је, осим тога, да заједнички подигну тврђаву код Неретве. Нудио је градове у околини Пољица, који би, вероватно, помогли да се боље чува ова област.⁹¹ Венеција је све ово одбила; она је имала разлога да се нада да ће склопити мир са Стефаном и он је за њу престао да буде опасан.

У време кад су Томаш и Иваниш пустошили Стефанову земљу, пале су и његове последње позиције у Зети. После браће која су прешла под власт Венеције још претходне године, напустио је сад Косачу и Стефан Црнојевић. Његов заштитник и господар био је притиснут са свих страна, а хришћанска експедиција крајем 1443. је променила битно ситуацију на Балкану. Венеција се већ одавно трудила да га придобије и врло високо оцењивала његову снагу и значај у Зети. На све раније понуде он је остао тврд, сад кад су се већ могли сагледати нови односи и кад се већ говорило о томе да је деспот ослободио део државе, Венеција му је могла изгледати једина стабилна снага под чијим окриљем су се могли сачекати даљи догађаји. Зато је пришао Венецији, иако се код Стефана налазио његов син Иван као талац. Венеција се према тој околности понашала са много обзира и обавезала се да неће склопити мир док Стефан не пусти младог Црнојевића.

Ипак се може осетити из документа о преласку Стефанице под власт Венеције да га она више није онако високо ценила као за време борби у Зети. Изостало је обећано командовање војском у Зети, и богати новчани приходи. Гарантована му је лична безбедност, потврђени поседи које је имао под ранијим господарима, дакле и они што је држао или добио и од Стефана. Венеција се још обавезала да га неће предавати Турцима или Босанцима и да

⁸⁹ Cons. Rog. IX, 96', 3. XII 1444: ... de faciendo responsionem band Peter super eo quod misit dictum de regno Bossine.

Одговор да буде усмен.

⁹⁰ М. Динић, За историју рударства I, 77.

⁹¹ Listine IX, 215

ће му изручивати људе који би бежали на млетачку територију.⁹² После Стефаничног преласка Венецији није било више никакве наде за Стефаново одржавање у овим крајевима. За њега су биле изгубљене све земље које су држали Црнојевићи. Почетком јула Којчин и Ђурашин Црнојевићи су тврдили Венецијанцима да су заузели сву Доњу и Горњу Зету.⁹³ То се не може узети буквално. Црнојевићи су то истицали јер су по ранијем обећању за то освајање имали да добију нека села. Ни сама Венеција није без резерве примала ту изјаву. Стефану је још увек остало у Горњој Зети нешто поред Медуна и то је вратио деспоту. Пошто је те остатке предао деспоту, Стефан није имао више никаквих интереса у Зети. На деспоту, који је основио државу, остало је брига да од Венеције поврати своје поседе. Деспот је признавао да је раније наредио да се градови предају Венецији, али да се надао да ће му бити враћени кад обнови државу. Већ у фебруару или марта 1445. Стефан је упутио посланике у Венецију да преговарају о миру.⁹⁴ Оптужба краља Томаша изнета у марта 1445. да се Стефан још спрема да заједно са деспотом напада Венецију била је неоснована и тенденциозна. И сами Венецијанци су је тако процењивали и надали се миру. Стефан ипак није пропуштао прилику да се користи снагом свога господара и заштитника краља Алфонса. Овај је у један мах у априлу 1445. послao Стефану флоту од 4 галије, која је боравила у Новоме и оставила приличан утисак на Венецију. Појава Алфонсовых бродова је изазвала панику у млетачким поседима у Далмацији и Зети. Проносили су се гласови да ће доћи још 20 галија. Которани су, проценивши да неће моћи сами да се одбране, позвали хитно у град Стефаницу Црнојевића са браћом.⁹⁵ Међутим ни Стефан ни ове галије нису предузеле никакву акцију. Током јуна је опет Стефаново посланство изјављивало да хоће мир и пријатељство.⁹⁶ Сенат је пристао да се преговара. Средином јула је Стефан послао из Сокола свечано посланство од четири члана које је имало да ради на закључењу мира, а средином августа мир је и склопљен. Интересантно је да је Стефан ипак преговоре почeo са неким захтевима. Његови посланици су тражили Омиш и Бар. С обзиром на савезништво и пријатељство са деспотом, особито је чудан овај захтев за Баром; да ли је имао намеру да га врати деспоту или се у њиховим односима нешто променило, не може се утврдити. Венеција није хтела да пристане на враћање градова, али је одмах пристала да врати Стефану приход и кућу

⁹² *Listine IX*, 188.

⁹³ *Listine IX*, 202—203.

⁹⁴ Венецијанци кажу у одговору посланицима краља Томаша 4. марта 1445. да је Стефан упутио посланике, *Listine IX*, 215. Такође је у Дубровнику Стефан тражио барку за посланике за Венецију и Апулију.

⁹⁵ *Listine IX*, 250.

⁹⁶ *Listine IX*, 222.

у Котору и куће у Венецији и Задру. Са своје стране Венецијанци су тражили отварање путева и слободу трговине. Стефанови посланици су сдустили од свога захтева за Баром и Омишом, тако да је без даљих тешкоћа мир склопљен после четири дана, под условима које смо већ навели, уз одрицање свих ранијих освајања са Стефанове стране и враћање свих права са венецијанске.⁹⁷

Ова околност да је Венеција одбила учешће у рату против Стефана није задржала Томаша да сам не предузме напад. Крајем априла већ изгледа да са Стефаном није добро стајало; Стефанова жена Јелена је преко Дубровника затражила од краља Томаша *saluus conductus*, вероватно за посланике који би тражили мир.⁹⁸ О самом почетном току рата не знамо скоро ништа, обавештења постају бројнија тек кад се краљева војска, напредујући према југу, приближавала Дубровнику. Крајем јуна 1445. Дубровчани су забранили својим трговцима да пролазе са робом кроз Стефанову земљу.⁹⁹ Већ почетком јула бегунци, а за њима и гониоци нису били далеко од Дубровника. Овога пута је краљ у више махова енергично протестовао против примања бегунаца. Као некад у страху од Стефана да не провали на њихову територију, Дубровчани су сад, у страху од краља, саветовали Вукашину Грģуревићу да се повуче у град, а не на дубровачку територију, а кнежевима Сланог, Стоја и Коњавала изредили да не примају бегунце без владине дозволе.¹⁰⁰ Људима из краљеве војске дозвољено је да на дубровачкој територији набављају храну за снабдевање војске, али им је забрањено да купују оружје.¹⁰¹ Стефанов пораз је изгледао у толикој мери неминован да се у Дубровнику спремало посланство које ће се упутити краљу и Иванишу ако дођу до Јасена, у Требиње или чак у Драчевицу.¹⁰² Кслико је то озбиљно схваћено, показује околност што су после три дана куповани дарови за ово посланство. Дубровчани су чак краљевим посланицима, неким фрањевцима, ускратили део одговора на посланство остављајући да одговоре краљу лично.¹⁰³ Стефан је опет тражио могућности да добије помоћ из Италије, упућивао је посланике у Апулију и Венецију, али су Дубровчани одбили да дају барке.¹⁰⁴

Како се из овога тешког положаја Стефан извукao, тешко је рећи. Краљ и Иваниш нису дошли до Јасена и Требиња, нешто

⁹⁷ *Listine IX*, 225.

⁹⁸ *Cons. Rog. IX*, 150', 24. IV 1445: ... scribendi domino regi Bossine pro salvoconductu impetrando iuxta requisitionem et preces domine Jelene consortis voyvode St.pani et etiam respondendi ipsi domine Jelene.

⁹⁹ *Cons. Rog. IX*, 166, 25. VI 1445.

¹⁰⁰ *Cons. Rog. IX*, 169, 5. VII 1445.

¹⁰¹ *Cons. Rog. IX*, 169, 5. VII 1445.

¹⁰² *Cons. Rog. IX*, 170, 5. VII 1445.

¹⁰³ *Cons. Rog. IX*, 170', 172, 18. VIII 1445.

¹⁰⁴ *Cons. Rog. IX*, 174, 16. VII 1445.

је у међувремену изазвало пресекрет у Стефанову корист. Једна мскућност би била да је склопљено примирје, друга да су Стефану опет једном помогли Турци. По свој прилици је ово друго био случај. Из једне одлуке Већа умољених од 21. јула се види да су дријевски трг, који је у међувремену дошао у краљеве руке, нападале неке барке.¹⁰⁵ Одлучено је да се становницима пошаље у помоћ један бригантин. Неколико дана доцније се од тога одустало и послато је само оружје и барут.¹⁰⁶ 13. августа је упућено једно писмо Дријевљанима и Хумљанима.¹⁰⁷ Баш оних дана су се Стефанови људи Вукашин Гргуревић и Радоје Николић сукобљавали са дубровачким дријевским трговцима, што је изазвало велике протесте.¹⁰⁸ Почетком септембра је дошао у Дубровник посланик Есебега.¹⁰⁹ Све то показује да су и Турци били умешани у ове догађаје у Босни. Средином септембра већ је дозвољен пролаз трговцима кроз Стефанове земље.¹¹⁰

Током зиме нема вести о догађајима у Босни. Почетком 1446, у време док се Стефан нагађао са Дубровчанима око граница и дугова, краљ Томаш је упутио посланство у Венецију. Рад тога посланства баца извесну светлост на догађаје тога времена. Краљ Томаш је саслуштавао Венецији да је арагонски краљ Алфонс ступио у везу са неком угарском властелом која је била с њим у споразуму и хтела да му понуди краљевску угарску круну. Алфонс је затражио и слободан пролаз за своје посланике које је у томе циљу слао у Угарску. Посланици Алфонсови, два фрањевца, затражили су у име свога краља да Томаш уступи Дријева преко којих би он имао приступ у Угарску. Томаш је уз све то изјављивао Венецији да је он више расположен да њима преда Дријева. Венецијанци су саветовали да задржи град, јер док је у његовим рукама, за њих то значи исто толико као да је у њиховим. С друге стране је Томаш сумњично нешто Венецијанце да преговарају са Пјерком Таловцем да им он уступи своја места. Томаш је изјављивао да та места припадају њему, а Венецијанци су порицали да уопште преговарају с Пјерком. Најзад, као и раније, тражио је да га мire с Турцима.¹¹¹ Интересантно је да није било ниједне речи о Стефану, по свој прилици су преговори краљеви са њим већ били у тску. Почетком априла су изазвали у Дубровнику узнемирење покрети и сакупљање турске војске, па су од трговаца у Србији затражена обавештења о томе.¹¹²

¹⁰⁵ Cons. Rog. IX, 174, 16. VII 1445.

¹⁰⁶ Cons. Rog. IX, 176, 31. VII 1445.

¹⁰⁷ Cons. Rog. IX, 178¹, 16. VIII 1445.

¹⁰⁸ Cons. Rog. IX, 181, 2. IX 1445.

¹⁰⁹ Cons. Rog. IX, 181, 2. IX 1445.

¹¹⁰ Cons. Rog. IX, 182¹, 18. IX 1445.

¹¹¹ Listine IX, 235—236.

¹¹² Cons. Rog. IX, 236, 8. IV 1446:... mittendi cursores et scribendi nostris civibus existentibus in partibus Sclavoniae pro sciscitando de novis Turchorum, videlicet de adunatione gentium quam faciunt.

У то време, почетком априла, имали су Дубровчани намеру да упуте посланство краљу Томашу. Кад је 9. априла требало да се расправља о томе, већници су се изјаснили за одлагање док се не сазнају новости.¹¹³ Очигледно се већ знало о крупним догађајима који се спремају у Босни. Два дана доцније су Дубровчани хтели да вежу Стефанову набавку шалитре и сумпора за један рок: кад буде у миру са господом босанском, деспотом и Венецијом. Та одлука је прилично загонетна.¹¹⁴ Што се говори о босанској господи, да се разумети, са краљем су се водили преговори, уз које није приступила сва властела, краљево помирење са Стефаном нису одобравали Иваниш Павловић и Петар Војсанлић. Исто тако је природно што је помирење са краљем довело до промене у односима са деспотом, истога дана је нагло прекинут рад деспотовог посланства на разграничиавању. Тешко је разумети зашто се тражи да постигне мир с Венецијом кад је још августа претходне године склопљен формално мир, а никаквог трага о непријатељствима нема.

Десет дана доцније у Дубровнику се знало да ће се краљ женити. До тога времена је био постигнут мир са Стефаном и споразум о удаји Стефанове кћери за краља Томаша. Да би склопио овај брак, Томаш је морао да обезбеди поништење свога ранијег брака са Војачом. Папа му је у томе као и у другим стварима, изишао у сусрет.¹¹⁵ Дубровчани су 21. априла одлучили да упуте посланство са даровима. Стефанду су са посланством упућени и музичари који су имали да прате Катарину кад буде ишла своме мужу.¹¹⁶ Краљ се средином маја налазио у Милодражу, где је примио дубровачке посланике, који су му предали дарове. Стефан тада још није био дошао, 17. или 18. се очекивало да ће ускоро стићи и да ће кроз осам дана бити станак.¹¹⁷

У општем весељу и радости измирења и свадбе Дубровчани нису могли учествовати сасвим искрено. Од својих пријатеља у краљевој околини они су чули да се Стефан код краља жалио на њих и да је краљ оставио да се о томе разговара на станку. Сам Томаш, с друге стране, није никако попуштао пред дубровачким захтевима да се укине ковница. Посланици су имали да дознају све што се буде говорило на станку и да спрече планове који би били уперени против Дубровника. Краљ Томаш је имао

¹¹³ Cons. Rog. IX, 236, 9. IV 1446.

¹¹⁴ Cons. Rog. IX, 237, 11. IV 1446:... de consentiendo suprascripto ambaxiatori quod per manus nostrorum Raguseorum emere possit usque ducatos sexcentum salnitri et sulfuris, quod salnitrium et sulfur extrahere et portare ab extra usque quo pacem habebit et in pace erit cum dominis Bossine et cum dominio Venetorum et domino despoto Rascie. Прецртано. S. p. est de non consentiendo p. 18. с. 14.

¹¹⁵ Rački, Bogumili i patarenii, 455—457.

¹¹⁶ Cons. Rog. IX, 238', 239, 239', 21. IV 1446.

¹¹⁷ Lett. di Lev. XIII, 205—206, 31. V 1446.

намеру да сбије Доње Краје, Хум и да иде у Јајце.¹¹⁸ Нешто разлије него што се очекивало, већ 19. маја, дошао је Стефан „са мртвог лепе војске“ како кажу Дубровчани. Сусрети и разговори са краљем су били праћени великим узајамним почастима. Стефан се по плану није хтео дugo задржавати, посланици су очекивали да ће се го доласка њиховог писма у Дубровник он већ вратити кући.¹¹⁹ Иваниш Павловић и Петар Војсалић нису хтели да се придруже измирењу и слављу. Краљ Томаш им је упутио посланике и очекивао одговор, после кога би одлучио шта ће даље да ради.¹²⁰ Из Милодражка се очекивало да ће краљ и краљица ићи у Миле, где је требало да се обави крунисање. О крунисању немамо никаквих вести. Није дошло до сукоба са Иванишом Павловићем, на једној повељи он се налази уз Стефана и оселу властелу.¹²²

Почетком августа су се проносили гласови да ће краљ Томаш са Стефановим сином посетити Дубровник. Ти гласови су, изгледа, били нетачни, те до посете, чак ни до припрема, није дошло.¹²³ Измиривши се са Томашем, Стефан је и у Угарској пришао Томашевим пријатељима, септембра је затражио од Дубровчана да дозволе Алвизу Гучевићу да иде у његово име као посланик Јовану Хуњадију. Влада се сложила поставивши Гучетићу услове да не сме у посланству ништа да чини против Дубровника и Венеције.¹²⁴ Крајем године је тек Стефан добио од свога зета Дријева¹²⁵ и тиме, вероватно, обновио своје поседе у старом обиму.

Измирење Стефана са краљем Томашем довело је Босну у стање слоге и мира, у коме већ одавно није била. Положај Босне је после овога знатно поправљен. У нови савез Стефан је унео савезништво Турака, који и иначе у ово време нису били много активни на Балкану.¹²⁶ Унутрашњи сукоби у Угарској су

¹¹⁸ Исто.

¹¹⁹ Исто.

¹²⁰ Исто.

¹²¹ Исто.

¹²² *Codex Blagay*, 342—344.

¹²³ *Cons. Rog.* X, 19', 12. VIII 1446: ... de induciando ad consulendum super adventu domini Thomaxii et filii voyvode Stipani de quibus fama divulgata est.

¹²⁴ *Cons. Rog.* X, 30', 22. IX, 1446: . . . de concedendo voyvode Stipani et laxando dominum Alovixium de Goze militem quod vadaq; ambaxiator eius parte ad magnificum dominum Cogniatum Janus viceregem incliti regni Hungarie iuxta petitionem per ipsum factam nostro dominio. Гучетић није смео у том посланству да каже било шта против Дубровника или Венеције.

¹²⁵ *Cons. Rog.* X, 53', 15. XII 1446: . . . scribendi voyvode Stipano litteras recommissionis pro Narentinis.

¹²⁶ Једно писмо краља Алфонса с краја 1446. показује да је Стефан тражио помоћ против својих непријатеља, али ништа не даје право да се мисли да је реч о Турцима, како је у регистру навео издавач. Thallóczy, *Studien*, 370.

отклањали сваку опасност са те стране. Томаш је имао добре односе са Венецијом, а Стефан са Алфонсом. Босна је готово са свих страна била окружена мирољубивим суседима. Стефаново помирење са Томашем је и у великој мери дигло краљев углед. После великих напора да се одржи на престолу у почетку своје владе, Томаш је крајем 1446, у многобројним комбинацијама са мађарском краљевском круном, био један од кандидата. Проносили су се гласови да група мађарске властеле хоће да доведе Томаша за краља Угарске.¹²⁷

¹²⁷ R. Wolkan, *Der Briefwechsel des Eneas Silvius Piccolomini*, Wien 1918, *Fontes rerum austriacarum* 67, 24 ... hoc autem ideo dixi, quia rumorem hic fuisse tibi significavi, regem Bosnie per quosdam vocatum esse ut Hungarie potiretur regno que res minime secuta est nec famam veritas adequavit.

ГЛАВА V

ОДНОСИ С ДУБРОВНИКОМ. ПРЕГОВОРИ С ДЕСПОТОМ. ДАЖБИНЕ У СТЕФАНОВОЈ ЗЕМЉИ. ТУРСКИ УПАД 1448. СТЕФАН ПРЕМА РАТУ ДЕСПОТА И КРАЈА ТОМАША. ХЕРЦЕШКА ТИТУЛА. СПОРОВИ С ДУЕРОВНИКОМ.

Мир и јединство који су средином 1446. завладали међу краљем и властелом и између властеле у Босни нису у несталним приликама тога времена могли дugo потрајати. Основе на којима се тај мир заснивао нису биле чврсте. Ништа није могло искоренити тежњу поједине властеле да шири моћ и поседе на рачун својих суседа. Освајање и територијалне промене последњих деценија стварали су стање опште затегнутости, у којој је врло мали повод био довољан да буде искра из које би се разбуктао сукоб. Вештачки створена равнотежа није имала изгледа да дуже потраје. У другој половини године се већ показују знакови да је привремени мир само предах у бескрајним међусобним борбама у Босни. Стефан се веома живо снабдевао ратним потребама. Тражио је да купи барут од приватних лица, слао је свога цариника Групка да у Дубровнику најмљује балистаре, али га је влада спречила у томе послу. Шалитром се снабдевао из Апулије, где му његов заштитник и савезник није чинио никакве сметње. Набавка се вршила уз помоћ дубровачких трговаца али на њихово посредовање влада није повољно гледала. Ђорђу Гучетићу је било чак наређено да нађе неки „часни разлог“ да Стефану не испоручи шалитру приспелу из Апулије. У исто време је и његов зет, краљ Томаш, покушавао да се снабдева оружјем.¹ За какве циљеве је све то имало да послужи и против кога је оружје требало да се упери, нисмо у стању да утврдимо. Сам Стефан је у јесен 1446. нешто побољевао, крајем октобра је затражио у Дубровнику лекара и задржао га, изгледа, све до краја године.²

Крајем године је, долазећи из Грчке, приспела у Дубровник будућа снаха деспота Ђурђа, жена његовог сина Лазара. Одатле је наставила пут копном. На дубровачкој граници су се, поред остале пратње, прикључили и Стефанови људи који су имали да обезбеде заштиту и сигурност угледних путника. Нека лица

¹ Cons. Rog. X, 30, 30', 31, 53', 54'.

² Cons. Rog. X, 28, 39', 58'.

из те пратње се нису понела часно, покрали су неке ствари буђој деспотици. Косача је још почетком следеће године испитивао ту незгоду и проверавао да ли нису крађу извршили дубровачки људи.³ Са Дубровником су се односи уопште затегли. Видели смо да су Дубровчани још приликом краљеве женидбе подозревали да Стефан намерава да и краља придобије за неке акције против њих. Један инцидент је повећао нерасположење. Из Требиња су неки људи Радослава Љубишића пребегли на дубровачку територију.⁴ Ово пребегавање је узимало нарочито мања у време кад су дукатници, људи који су прикупљали дажбине, почели да залазе по селима. Против сељака који би побегли „са дукатом“ њихови су господари предузимали енергичне мере и упорно тражили од Дубровчана да их врате. Ако би успели да проведу годину дана на дубровачкој територији, више нико није имао права да их изгони. Крајем јануара Дубровчани су због овог случаја показивали повеље и бранили своја права пред војводним људима.⁵

Кад је Стефан неко време боравио у долини Неретве, у близини Приморја, један бригантин је кружио по околним водама све док Стефан није отишао у Благај. Војвода је ускоро после тога прешао у Драчевицу да у Новоме проведе остатак зиме. Када је стигао у Нови, поздрављен, почашћен и дарован на пролазу кроз Конавле, Стефан је убрзо примио дубровачко посланство.⁶ Повода за разговоре било је много, Стефан је, у тежњи да дође до што већих прихода, предузимао извесне мере, још увек скромне у односу на оно што ће радити доцније, које су стављале дубровачке трговце у неповољнији положај, излагале их већим трошковима и смањивале им на тај начин приходе од трговања. Мењање царина је било уобичајено средство које је примењивала властела за поправљање свога финансијског стања. Увођене су нове или су царинама на уобичајеним местима подизане стопе. После спорова око требињске царине на самом почетку владе Стефан се није служио овим средством. Почетком 1447. увео је значајну промену царине на Брегави. Уместо једног гроша по товару, сад су наплаћивана три; раније су трговци за сваког суседланог коња који прође давали пола гроша као напојницу превознику, а сада се за коња плаћало по два гроша.⁷ Другу једну сасвим неуобичајену меру завео је Стефан још нешто раније у истом циљу. Из његове области се управо тих година почeo у већој мери извозити црвац, данас ближе непозната

³ Tadić, *Promet putnika*, 89—93; Lett. di Lev. 13, 231, bis 8. III 1447.

⁴ Cons. Rog. X, 62', 65; Lett. di Lev. 13, 229', 8. III 1447.

⁵ Cons. Rog. X, 70, 31. I 1447.

⁶ Cons. Rog. X, 72, 4. II 1447. О посланству: Cons. Rog. X, 74', 77, 78'. 80, 81, 11. II — 7. III 1447.

⁷ Lett. di Lev. XIII, 231, bis, 8. III 1447.

органска материја, која је служила за бојење тканина. Веома тражен у Италији, црвац је имао високу цену, у самој Босни се плаћало пола дуката за либру.⁸ Црвац је био артикал којим су трговци веома радо пословали. Сам Стефан лично се, као што ћемо још видети, бавио продајом црвца и експортовао га у Италију. Када се трговина црвцем расцветала, он је увео царину на црвац, вероватно по угледу на царине на сребро и рударске производе. Царину је продао не много скрупулозном дубровачком трговцу Влахуши Латиничићу, који је тиме добио искључиво право да тргује црвцем. То право је Влахуша бранио прилично безобзирно уз љутњу и протесте осталих трговаца и дубровачке владе.⁹ За већину трговаца била је још тежа једна друга Стефанова „новштина“, која је изазивала сметње читавој дубровачкој трговини у нашим земљама и чије је последице морао да осети далеко шири круг пословних људи. У ово време се та Стефанова мера први пут појављује, а биће током следећих година један од главних разлога дубровачког незадовољства и једна тачка њихових многобројних оптужби против војводе. Била је то до те мере неуобичајена акција да се сам Стефан, после више година спора, морао ње одрећи. Реч је о поносницима, који су највећим делом били Власи са Косачине територије. Они су по правилу најмљивани у Дубровнику, са њиховим вођама су склапани уговори који су регистровани код нотара. Уговорима су се предвиђале количине, место до кога се имао обавити пренос, цене, одговорност, ризик итд. Запажено је да у Дубровнику нису најмљивани поносници за пренос даље од Лима.¹⁰ Да ли је ту границу њиховом деловању постављала сама природа посла или нека деспотова мера, не знамо. Кроз Стефанову земљу поносници су раније пролазили без икаквих ограничења. Сада је, међутим, долазило до случајева да су Власи најмљени до Лима, дошавши у Џерницу, заустављени од других Влаха и присилавани да им препусте товаре. Трговци су били принуђени да најмљују ове нове поноснике, али би се у Фочи и другим местима¹¹ то понављало и изазивало велике трошкове и задржавање трговаца. Иако се никада још изричito не каже, тешко да се иза тога није крила каква војводина мера. Власи сами својом иницијативом не би никако смели да изводе овакву реформу. Подела пута на појединачне етапе вероватно је уведена, ако не по наређењу Стефановом, онда свакако у вези са неком његовом фискалном мером према Власима који су на тај начин присилени да саобраћају на истим одстојањима и у истим местима да би на тај начин били боље контролисани и опорезовани.

⁸ *Lam. de for.* XVIII, 231, 4. XI 1444.

⁹ *Lam. de for.* XIV, 14; XV, 24'; XVIII, 231.

¹⁰ Динић, *Дубровачки карпнавски трговине*, 121.

¹¹ *Lett. di Lev.* XIII, 230', 8. III 1447.

Свему томе су се пријужиле и неке непосредне репресалије према трговцима. Још фебруара 1446. је у Фочи заустављен караван у коме је била роба Илије Сарачића, Матије Ђурђевића и Стефана Ненковића и одузета већа количина тканина.¹² Била је насиљна мера предузета да се заштите права Стефановог власницина Вукашина Дукојевића. Вукашинова жена, рођака Павловића, имала је неке ствари код дријевског златара Вукана Добривојевића. Вукашин је тврдио да су у похрани, а Вукан да су дате у залог за дуг, те није хтeo да их преда док се дуг не исплати. Спор се веома дugo отезао без резултата. Стефан се жалио да се његовим људима уопште „не чини правда“, а Дубровчани су се жалили што се одузете ствари не враћају.¹³

Стефанду је дубровачко посланство у Новом све то изложило и о свему томе се гсворило, али Стефан није, изгледа, ни у чему попуштао. Неколико месеци после тога он је задржао још један караван који је са сребром долазио из Сребрнице.¹⁴ И овога пута је хтeo да сачува своја права примењујући „приузам“, наплаћујући дуговање једнога Дубровчанина од других његових супародника. Дужник је сада био Влахуша Латиничић са којим је војвода раније правио послове на рачун других трговца. Влахуша није Стефанду исплатио неких 700 перпера које је дуговао за некакву превозну царину коју је држao.¹⁵ Други дужник је био Радосав Шилковић, који се бранио да има Сандаљеву потврду да је исплатио сав дуг. Дубровачка влада се због тога поступка жалила деспоту, Есебегу и тражила подршку код жене и мајке Стефанове и његове дворске властеле Радована Вардића, Вукмана Југовића и Радина Госта. Влада је Влахуши наредила да среди своје односе са војводом. Стефан није много поштовао строгу, али спору правду Дубровчана, наглим и преким поступком убрзавао је решење свога случаја. Влахуша се ускоро нашао у затвору, а новембра је Стефан вратио оштећенима део сребра. За други део ће бити потребна још читава година натезања.¹⁶

У току лета се појавила једна ствар далеко важнија од овога сребра. Стефаново посланство на Порти радило је на томе да добије за свога господара дозволу да нападне Дубровник. Стефан је обећавао да ће довести град у такав положај да ће бити присиљен на плаћање велике суме новаца и плаћање данка

¹² Cons. Rog. IX, 214, 227, 5. II и 17. III 1446; Lett. di Lev. XIII, 230', 8. III 1447.

¹³ Cons. Rog. IX, 231', 2. IV 1446; Исто X, 24, 24'; Lam. de for. XVIII, 80, 15. III 1446. Спор је обновљен 1448. покретан још неколико пута и најзад окончан тек фебруара 1459. у корист Вукана, јер се утврдило да су ствари дате у залог. Cons. Minus XIV, 268, bis, 16. II 1459.

¹⁴ Cons. Rog. X, 120, 122, 26. VIII 1447; Lett. di Lev. XIII, 241, 15. IX 1447.

¹⁵ Lett. di Lev. XIII, 241, 15. IX 1447.

¹⁶ Cons. Rog. X, 120', 188', 137'; Lett. di Lev. XIII, 243', 13. X 1447.

за протекло време. Предлог на Порти није наишао на разумевање, Халуд-паша је одговорио да је султан посредством деспота склопио мир са Дубровчанима и да хоће да га поштује. Са Порте је неко, вероватно посредством деспота и Дубровчана у његовој околини, јавио своју у Дубровник. Стефан је морао да, поред жалби због отетог сребра, саслуша и дубровачко пребацање због ове акције на Порти. Дубровчани су, и поред овог његовог неуспеха, страховали и ометали свим силама једну другу Стефанову дипломатску иницијативу.

Откако се Косача измирио са краљем Томашем, покварио је своје односе са деспотом. Видели смо да је снаха деспотова пре лазила преко Стефанове територије. Та чињеница ипак не мора бити доказ добрих односа. Одобравање проласка је био акт курто азије, који је могао бити сасвим без везе са односима деспота и војводе у целини. Док је краљ Томаш већ раније средио своје односе са деспотом и поделио на неки начин учешће у приходима сребреничке царине, Стефан је тек у јесен 1447. предузео мере за измирење са Ђурђем. Упутио је деспоту једно посланство, које је понудило мир и савез. Није познато како су текли преговори. Знамо само за закулисну делатност Дубровчана, који су на сваки начин хтели да спрече да склопи овај мир и савез. Дубровачки циљ је јасан — деспот је својим утицајем на Порти представљао јаку противтежу Стефанду. Без деспотове подршке Стефанове сплетке на Порти би постале још опасније.

Акција се одвијала преко Паскоја Соркочевића и Дамјана Ђурђевића, који су имали висока места на деспотовом двору. Њима је наложено да се тајно састану са деспотом и евентуално члановима његове породице и да му изложе све непогодности предложеног савеза. Ни мир ни савез — имали су да кажу деспоту — војвода Стефан не нуди за неку корист деспотову, већ само зато што то њему погодује. Искуство из ранијег времена то доказује, војвода је уживао мир и пријатељство деспотово, али је ипак, чим му се то показало корисно, напустио деспота и пришао босанском краљу, који је деспоту био у то време не-пријатељ. Разлог Стефанове помирљивости био је, по Дубровчанима, у томе што би војвода хтео, склапајући мир са деспотом, да спречи пребегавање у деспотову земљу својих поданика, који су тиранисани и са којима се најгоре поступа. Преко Соркочевића и Ђурђевића Дубровчани су поручили и саветовали деспоту како ће задати ударац „охолости војводиној, а сам постићи велику корист“. Процес пребегавања војводинских људи могао би се давањем какве помоћи (*provision*) и повластице (*franchizia*) тако појачати да би се Косачина земља лишила људи, а деспотова напунила, на велику његову корист.¹⁷ Ово тврђење ће Дубровчани понављати и у другим приликама и правити као и овога пута на основу

¹⁷ Lett. di Lev. XIII, 244'—245, 18. X 1447.

такве оцене практичне политичке комбинације. Иако садржи очигледно претеривање, то тврђење је морало имати извесну објективну основу.¹⁸

О наметима у Стефановој земљи се веома мало зна, неупоредиво мање но о даждбинама у Србији тога времена. У читавој Босни је, како се сматра, основни намет био дукат по огњишту. О њему има изричитих података од краја XIV века.¹⁹ И поред оскудице извора, тешко да се може одржати мишљење да је основни намет свуда у читавој Босни износио дукат по огњишту. Такве једнообразности једва да је могло бити у босанској држави састављеној сразмерно касно од хетерогених делова. У најпретежнијем делу Стефанове територије узимао се „дукат“. Његови људи пребегавају на дубровачку територију са „дукатом“ у време кад се врши сакупљање намета. Сам Стефан је 1450. покушао да плаћање „дуката“ прошири и на своје сељаке у Конавлима. Познајемо и понеки детаљ о раду дукатника, службеника који су за рачун господара прикупљали по селима „дукат“ и чија је служба трајала годину дана. У вези са сакупљањем „дуката“, они су вршили и неки процењивачки посао, од кога су имали приходе.²⁰ Име дуката и дукатника постало је синоним за намет и сакупљача, тако да нам само то име не гарантује да је увек као намет узимана вредност дуката. За једну област и једно место Стефанове територије знатно поуздано да намет није износио дукат или да није прикупљан једино дукат. То су области Крајине и трг Дријева. Кад су Крајињани за време херцеговог рата са Дубровником и његовим савезницима привремено дошли под власт Венеције, тврдили су да су плаћали својим господарима: неки по перпер од огњишта, неки 40 солди (!), а племићи и судије нису плаћали ништа.²¹ У погледу оних који су плаћали

¹⁸ Тако су јављали својој властели у Смедереву јуна 1452. да је врло погодно време за напад на Стефана јер је становништво рђаво расположено према господару због рђаве управе. *Lett. di Lev.* XV, 100', 12. VI 1452.

¹⁹ Божић, *Доходак цркви*, 74—77.

²⁰ *Cons. Rog.* X, 38', 40, isto 45', 15. XI 1446: ... excusando nos voyvode Stipamo pro petitione quam facit Radossaus Liubisich pro certis suis hominibus qui dicuntur cum ducatis aufugerunt ab ipso debendis per ipsos anuati. S. p. est de eundo ad Maius Consilium pro dando et soluendo dictos ducatos predictorum hominum debendos dicto Radossam. Прецирано из те одлуке се јасно види да се дукат плаћао непосредном господару. Почетком 1450. је Обрад Добријевић дукатник на територији Вукашине Гргоревића изазвао упад Вукашинових људи и пљачку околних дубровачких села, нарочито Трновице, због одбеглих људи. *Cons. Rog.* XI, 147', 149', 181, 181', 188. Влада је тада поручила Обраду: ... vui non sete ducatnich se no per uno anno. *Lett. di Lev.* XV, 28. 3. II 1450. и пристала да протера 27 „кућа“ досељених у току последње године дана. У несачуваној повељи коју су Дубровчани издали херцегу при склапању мира 1454. била је тачка која је предвиђала да ће се људи qui fugiunt a duchatničis протерати са дубровачке територије када херцегови дукатници буду наплаћивали дукат. *Cons. Rog.* XIV, 49', 18. IV 1454.

²¹ *Listine IX*, 430—432.

перпер од огњишта, ствар је прилично јасна, то је била некадашња дажбина, која је сачувана захваљујући посебном периферном карактеру ове области и можда неким повластицама. Изузимање „племенитих“, властеле или властеличића, исто је тако уобичајена појава. Теже је разумети какав је то намет од 40 солди и ко га је плаћао. Пошто је солид или солда исто што и перпер, то јест 12 сребрних динара, без обзира на њихову тежину и састав, то би ова дажбина буквално схваћена била огромна, износила би у ово време преко 10 дуката. Како је у то време вредност дуката око 40 гроша, највероватније је да је овде у ствари реч о познатом „дукату“, а да је назив „солда“ или променио садржај или овде рђаво употребљен. Остаје неразумљиво и у том случају зашто и како су становници Крајине били подељени на оне који плаћају перпер и оне који плаћају дукат.

У Дријевима је ствар стајала нешто друкчије; договором Дубровника и босанске господе, како кажу Дубровчани, било је утврђено да становници Дријева плаћају 16 гроша годишње од сваке куће и да њима управљају Дубровчани, док су царина и приходи остали у својини босанске господе.²² Ту је намет износио једну перперу и трећину, тај износ је вероватно утврђен када су и намети у главном делу остale Босне износили толико.

Ни намет од једног дуката није увек наплаћиван у истој висини услед једне околности која је зависила од воље господара, а била је условљена његовим потребама. Наша домаћа привреда, а нарочито финансије владара и властеле трпели су у знатној мери од тога што није било домаћег златног новца. Своје приходе од царина и разних других права они су узимали у сребрном новцу, за сваку куповину у даљим областима био им је потребан златан дукат. Златан новац је у наше крајеве доспевао на два начина, или природном циркулацијом у вези са трговачким прометом или куповином за сребро или сребрни новац. Да први начин није могао да задовољи потребе, показује случај Дубровника, где је трговачки промет био далеко развијенији него у унутрашњости па су ипак Дубровчани морали да купују дукате у Венецији. Наша властела је то радила често у Дубровнику. При већој потражњи дуката њихова вредност је, у оквирима локалног тржишта у коме се куповина обављала, упадљиво расла. При томе је онај који је куповао трпео осетне губитке. То се дешавало и Стефану. Он се жалио да све царине узима у сребру, а кад купује жито и друге ствари, мора да даје дукате, кад дукате затражи у Дубровнику, они одмах дижу цену. Дубровчани

²² E per lo fatto de Narente el nostro rezimento disse che per li Signori de Bossina fu concesso ad esso rezimento che li nostri merchadanti e homeni podesseno far caxe la a Narente pagando grossi XVI ogni anno per caxa e che la gabella fosse de essi Signori ... Lett. di Lev. XV, 103, [3. VI 1452]. Датум на основу одлуке Већа умољених.

су били свесни ове законите привредне појаве и објашњавали су је Стефану. Због растења и опадања цене дукату нема до њих никакве кривице. Кад страни трговци који су донели жито и намирнице повлаче новац који су зарадили, дуката остаје мало и тада им цена скаче. Кад их има довољно, цена им опада, и те промене се дешавају у току времена према потребама.²³ За нас је од великог значаја једна дубровачка изјава у вези с тим питањем која показује да се и сам Стефан некако довиђао да избегне штету. Посланици су га подсетили да је ту појаву у вези са дукатом могао и сам да види у својој пракси. Кад намет наплаћује у злату, дуката нестаје и они поскупљују, а када узима само гроше, онда дукату вредност пада. Ове године (1443) војвода је сакупљао намет у сребру, па је вредност дуката пала за читава 3 гроша.²⁴ Тако смо сасвим узгредно обавештени о једној значајној црти Косачиног фискалног система. Намет звани „дукат“ наплаћиван је некад у виду реалног златног дуката, а некада у сребрном новцу у вредности дуката. Сасвим је онда разумљиво да због кслебања у вредности овај намет није имао стални износ. Када је наплаћиван у сребру, морао се одредити стални присилни курс по ксме се дукат обрачунавао, видели смо раније да је разлика ишла и до скоро 10%. Сигурно је војвода утврђивао курс који је био по њега повољнији и да је на тај начин узимао у ствари више од дуката. Није вероватно да се Косачина потреба и жеља за приходима задржавала само на овим исувише тананим видовима самовољног повишавања намета. О томе немамо директних података, али један случај као да показује оправданост дубровачких обавештења деспоту. Негде 1446. је дубровачког човека Антоја Ивановића у Требињу присилио Радин Прибисалић да плати 5 перпера. Говорио му је том приликом: „Ти си човек војводе Стефана и хоћу да ми платиш 5 перпера као што су обавезни да плаћају људи војводе Стефана“, и насиљно му узео неке ствари у тој вредности.²⁵ Наш докуменат не каже шта се управо том приликом наплаћивало, али његова стилизација једва да оставља места сумњи да није било у питању наплаћивање намета. Антоје је живео и имао, изгледа, дућан у Требињу, због чега се могло десити да га мешају са војводиним

²³ Lett. di Lev. XIII, 134—137', 9. XII 1443.

²⁴ Et de questo piu fiate la soa Signoria 1a visto la prova quando dalli soy subditi ha vogliuto alguna colta et 1a vogliuto solamente oro allora per la inguerta grande ch e stata fata 1e montado el ducato ma quando 1a vogliuto solamente grossi chome 1a fatto questo anno, subito 1e callato chome fo intervegnuto questo anno che callo grossi tre per ducato ... Lett. di Lev. XIII, 136, 9. XII 1443.

²⁵ Item fecit lamentum supra Radinum Pribisalich dicens quod ipse dixit sibi: tu es homo viovode Stephani, ego volo quod soluis mihi ypperperos quinque secundum quod solvere debent homines viovode Stephani et fac't sibi solvere per vim yperperos quinque et accepit sibi per vim duas cortelesias et unum ensem ... Lam. de for. XIX, 201a, 16. IX 1445.

људима.²⁶ Не види се шта би могло да буде у питању, за царину је поменути износ превелик, а царина нема такав општи карактер, како показује наш докуменат. Ако је овде, као што чврсто верујемо, било у питању наплаћивање намета, онда овај случај показује у колико се мери мењала садржина такозваног дуката, Стефан га је 1446. наплаћивао скоро у двострукој вредности. Уједно то показује да су у извесној мери биле оправдане дубровачке оптужбе код деспота да Стефан своје становништво тирашише и рђаво с њим поступа, па је вероватно и да је долазило до бројног пребегавања његовог становништва на деспотову територију.

Дубровачки напори нису уродили плодом. Између деспота и војводе Стефана дошло је до мира, о коме нисмо ближе обавештени. Према гласовима који су кружили, уговор је био утврђен једним браком између две куће.²⁷ Последица овога мира било је Стефаново обраћање римском краљу Фридриху и признавање Ладислава Посмрчета за угарског краља. Њега је деспот признао још крајем 1445.²⁸ За узврат је добио повељу о потврди својих поседа и право да употребљава печате од воска црвене боје.²⁹ Ускоро после тога односи војводе са деспотом су се опет покварили. Проносио се глас да је управо онај ближе непознати брак, који је склопљен између две куће у јесен 1447, довео до непријатељства зато што је Стефан невесту из деспотовог дома вратио кући. Скандал који је од тога настао навео је, према истим гласовима, деспота да се обрати Турцима и да их наведе да нападну Косачу.³⁰ Колико год се цела вест о браку и завади која је из њега настала мора примити са великим резервом, сигурно је да су Турци заиста напали Стефанове земље. Крајем фебруара опасност од Турака се већ осећала у области близу мора. 23. фебруара се већ у Дубровнику говорило о бежанији са Стефанове територије.³¹ Почетком марта је Стефан упутио у све крајеве своје земље наређење да се људи са породицама и имањем повуку у тврђаве. Такво је наређење стигло у Дријева, где га је чуо млетачки поданик Франческо Обрадовић и обавестио корчуланског кнеза.³² Те зиме је управо Стефан био развио приличну активност у грађењу утврђења.³³ Из Дријева се сав свет

²⁶ Истом приликом се жалио на две крађе почињене у Требињу за време док је био на путу.

²⁷ Radić, *Prilog*, 227—8.

²⁸ Voigt, *Die Briefe des Aeneas Sylvius ... Archiv für Kunde österreichischer Geschichts-Quellen XVI* (1856), 385.

²⁹ Thallóczy, *Studien 378—380*. Up. G. Čremošnik, *Bosanske i humske povijest srednjeg veka*, Glasnik Zem. muzeja VII (1952), 273.

³⁰ Radić, *Prilog*, 227—8.

³¹ Cons. Rog. X, 161', 23. II 1448.

³² Radić, *Prilog*, 228.

³³ Lett. di Lev. XIII, 249', 10. II 1448.

склонио у Приморје. 10. марта је у Дубровнику донета одлука да се у Стон и на Пељешац приме сељаци и Власи војводе Стефана, Радоја Николића и Вукашина Гргоревића са породицама и стадима са челницима и пастирима.³⁴ Спремљене су и барке за пребацивање на сстрва, а појачане су страже и дозвољено повлачење бегунаца у Конавле. Само је био забрањен долазак војводиних људи у Нове Земље.³⁵ Три дана иза тога понуђена је једна фуста да превезе жену, мајку и сина Стефановог у Дубровник, ако они то зажеле.³⁶ Тих дана Турци су упали у Дријева, попалили трг и нанели велике штете становништву које се било повукло.³⁷ Крајем марта је већ, изгледа, престала опасност. Дубровчани су одлучили тада да упуне једно лепо писмо Стефану о броду који су послали његовој породици и својој спремности да им помогну.³⁸ Турска војска је, по савременим извештајима, била врло велика, поделила се, па је део отишao у Хрватску, а део остао у Босни.

Турски напад је био уперен и против краља Томаша, који се негде у међувремену сукобио са деспотом, разумљиво је да су Томаш и Стефан били савезници у току ових догађаја. Стефан је, изгледа, своје односе са Турцима решио сепаратно. Крајем априла је већ у Дубровнику дријевски пут, поред зетског, важио као сигуран и њиме се смела извозити роба у Босну и Србију.³⁹ Да ли је Стефан склопио мир с Турцима уз помоћ деспотову или су Турци помогли да се Стефан измири са деспотом, нисмо у могућности да утврдимо. Измирењу Стефана и деспота могао је да допринесе и краљ Алфонс, који је у ово време био у тесној вези са обожицом. Алфонс је био на прагу рата са Венецијом и вршио је дипломатске припреме с ове стране Јадрана. Прилика је за њега била врло повољна стога што је деспот од обнављања своје државе био стално у непријатељству са Венецијом. Често су Алфонсови посланици ишли деспоту и деспотови краљу.⁴⁰ Алфонс је имао великог утицаја и на Скендербега, који се тако нашао на деспотовој страни и нападао млетачке поседе у Зети. У овим Алфонсовим плановима намењена је извесна улога и Стефану. Један краљев посланик, који је био код деспота, у повратку је свратио и код Стефана.⁴¹ Њему је свакако било намењено

³⁴ Cons. Rog. X, 165, 10. III 1448.

³⁵ Cons. Rog. X, 165', 10. III 1448.

³⁶ Cons. Rog. X, 167, 13. III 1448.

³⁷ Lett. di Lev. XIV, 28, 31. I 1450: ... in questa ultima guerra de li Turchi quando passorno in Chelmo laverian desfatto la gabella vostra et tutto lo borgo et loro robati et taiati in pece...

³⁸ Cons. Rog. X, 169', 25. III 1448.

³⁹ Трговцима је забрањено кретање у Босну и Србију saluo per illas duas vias videlicet Narenti et Zente ... Cons. Rog. X, 184', 26. IV 1448.

⁴⁰ Radić, Prilog, 227, 229.

⁴¹ Radić, Prilog, 229.

ратовање против млетачких поседа са копна упоредо са деспотом и Скендербегом, док је краљ Алфонс имао да делује флотом. Почетком јуна је дошао Стефану и други посланик краљев, али се он није уплатио ни у какву акцију. Корчулански кнез Петар Соранцо је будно пратио ове догађаје. Он је јављао да је Стефан због Турака веома уплашен.⁴²

У позадини су већ били велики догађаји, скупљала се и турска и угарска војска за рат, који је довео до битке на Косову. Соранцо је обавештавао Дубровчане да је плановима Алфонсом на свој страни Јадрана био обухваћен и њихов град. Стефан је имао да нападне Дубровник, а краљ са флотом да му пружи подршку. То је вероватно цена која је понуђена Стефану за учешће у рату.⁴³ Ипак се војвода није умешао у борбе, он је остао неутралан, али је био са симпатијама на страни Алфонса и при склапању мира био је један од потписника на његовој страни као краљ Томаш на венецијанској. Деспота је ипак зато помагао на другој страни.

Последњих дана јуна 1448. Стефанови посланици су у Дубровнику затражили копију уговора између војводе и деспота.⁴⁴ У вези са овом вести поставља се низ питања на која није могуће дати поуздан одговор. О коме је уговору била реч, да ли неком од ранијих из 1445. или 1447. или о уговору који би тих дана био склопљен? Како је тај уговор дошао у Дубровник? У какву сврху је он сада био потребан Косачи? Дубровчани му га нису дали. Ако је уговор који је тек склопљен, зар се не би примерак налазио код њега? Знамо да је код наше властеле био обичај да се као знак отпочињања непријатељства пошаљу уговори другој страни.⁴⁵ Тако је деспот урадио са херцегом 1451. Најлогичнији одговор на основу тога би био да је Стефану била потребна копија ранијег уговора ради састављања новог. Из тога би се дало закључити да се баш сада у јуну 1448. склапао нови уговор Стефана са деспотом. С обзиром на ситуацију у Босни, то је врло вероватно. Неколико месеци доцније деспот и војвода Стефан су свакако у пријатељству.

Почетком јесени 1448. избио је нови рат између деспота и краља Томаша. Наши летописи бележе да је 16. септембра деспотов рођак Тома Кантакузин разбио „Томаша Босанског“.⁴⁶ Интересантно је да је баш тога истога дана у Дубровнику одложено расправљање о два приспела писма „до повратка војводе

⁴² Radić, *Prilog*, 233.

⁴³ Radić, *Prilog*, 235. В. Чоровић, *Хисћ. Босне*, 482, п. 4.

⁴⁴ Cons. Rog. X, 206, 26. VI 1448: ... excusandi nos a petitione facta per ambassiatores voyvode Stipani super facto copie poveglie accordii inter dominum despotum et ipsum voyvodam Stipanum.

⁴⁵ Dipl. Rag. 515.

⁴⁶ Стојановић, *Родослови и летописи*, 235—236.

Стефана из војске, где се сад налази“.⁴⁷ Стефан је, дакле, лично с војском узео учешћа у овом рату на страни деспотовој. Деспот је победом у овом рату добио целу Сребрницу и области све до Вишеграда. Шта је Стефан у територијалном погледу постигао, не знамо, сигурно је само да је исходом овога рата и ојачаним деспотовим и својим положајем створио услове да испуни једну своју велику амбицију — да се прогласи херцегом.

Ретка су питања на која се давало толико одговора као што је питање од кога је Стефан добио херцешку титулу. Као личности које су Стефана одликовале херцешким насловом помињани су краљ Фридрих III, босански краљ, папа, Венеција и арагонски краљ. Пре пола века брижљивим претресањем извора дошло се до једног прилично необичног закључка који ни до данас није могао бити допуњен или изменењен. Стефан је херцешку титулу узео сам у првој половини октобра 1448.⁴⁸ Од Турака је добио потврду и признање. Оно што се поуздано зна о добијању те титуле је врло мало. 17. октобра 1448. Стефановом посланику Радичу Зупковићу Дубровчани су честитали *de nova dignitate cherzech acquisita*.⁴⁹ Отада је Стефан почeo да носи херцешку титулу, прво у облику „херцег хумски и приморски“, а нешто доцније (први документ је с пролећа 1449) „херцег од светог Саве“.⁵⁰ Да су Турци били у некој вези са Стефановом херцешком титулом, дознајемо из једне узгредне напомене у дубровачком писму седам година доцније. У жестоком огорчењу на Стефана који је у то време изнео против њих једну тешку оптужбу

⁴⁷ *Cons. Rog. XI*, 5, 16. IX 1448: *de induciando usque ad redditum vayvode Stipani de exercitu ubi est super duabus litteris hab'atis ab eo.*

⁴⁸ А. Ивић, *Кај је и од кога је Стјепан Вукчић добио титулу „Херцег од св. Саве“*, LMS, 1905, 80—94. Thallóczy, *Studien* 146—159.

⁴⁹ *Cons. Rog. XI*, 12', 17. X 1448: ... respondendi Radiz Supchovich ambaxiatori vayvode Stipani super ambaxiata exposita et congratulandi de nova dignitate cherzech acquisita...

⁵⁰ На тај закључак нас наводи чињеница да је Стефаново писмо Дубровнику, у коме се назива „херцег хумски и приморски“, *Понеље и вис* II, 63, написано баш у време кад је узимао херцешку титулу, па је то неоспорно најранији облик титуле. Писмо нема датума, Ј. Стојановић је погрешно означио датум регистраовања у свом издању: 29. I 1448 umesto 29. I 1449, али се могу поуздано утврдiti временске границе у којима је писмо настало. Писмо представља у ствари признаницу на 2047 перпера и 5 и по гроша примљених од Бенка Братосалића, упућеног са новцем нешто после 24. септембра 1448. То је био износ дуга Влахуше Латиничића због кога је Стефан одузео сребро дубровачким трговцима. Очекивало се да ће Бенко успети да добије другу половину тога сребра, што се налазила још код Стефана. *Cons. Rog. XI*, 7, 24. IX 1448. Бенко је 29. октобра већ био у Дубровнику с новцем који је Стефан дао на име одузетог сребра. *Cons. Minus XII*, 21, 29. X 1448. Поменуто херцегово писмо морало је настати између дана узимања херцешке титуле, тј. нешто пре 17. октобра, и Бенковог повратка, тј. 29. октобра. Та граница се може још сузити ако се узме у обзир трајање Бенковог путовања и чињеница да се у херцеговом писму још не говори да је сребро враћено.

на угарском двору, они, помињући му титулу, кажу: „ако се сме херцегом назвати онај кога су Турци одликовали херцешким именом.“⁵¹ Ова вест о пореклу Стефанове титуле је најстарија — скоро савремена. Мора се водити рачуна да је изнета као оптужба и да представља израз огорченог непријатељства. Намеће се и питање како то да у време најљућих непријатељстава за време рата, кад су Дубровчани Стефана називали кнезом и порицали му херцешку титулу, нису никад указали на незгодно порекло те титуле? Није ли тек после више година почела да се проноси гласина о турском пореклу Стефанове херцешке титуле, гласина коју су Дубровчани злурадо користили? Ако су Турци прогласили Стефана херцегом, како је такву титулу могао признати тадањи хришћански свет?

Ипак није све било у реду са том титулом ни са Стефанове тачке гледишта. Он је и после тога, како је краљ Томаш јављао Венецији, тражио од краља Алфонса да буде проглашен за херцега сплитског,⁵² да добије ону исту титулу коју је некад носио Хрвоје Вукчић, на кога се вероватно и угледао тражећи ово високо достојанство. Остаје после свега ипак најприродније већ прихваћено мишљење да се Стефан сам прогласио за херцега. Није лако замислiti како је средњовековни свет, сав у знаку хијерархије, могао примити ову узурпацију. У Босни је то, изгледа, ипак могло проћи без већих последица. Иако Босна онога времена није била на некој далекој периферији Европе, ипак је интерес за унутрашње промене био релативно мали. Речено је да се Стефану чинило да му се узимањем ове стране титуле „некако диге ранг“ (В. Ђоровић).⁵³ Херцешка титула имала је у читавој Европи тога времена јасно значење и прецизно одређено место, долазила је одмах после краљевске. Домаћа титула војводе није имала одговарајућег еквивалента у европској феудалној хијерархији. Најбоље то показује случај Јована Хуњадија. Титула војводе се схватала и преводила чак и са „стегоноша“.⁵⁴ С друге стране, војводска титула је садржала прилично разнородне елементе, војвода је био једва познати Сладоје Семковић, а и Стефан Вукчић; војводску титулу је носио и вазал и његов господар. Природна је код таквог положаја тежња да се унесе нови, виши степен у феудалну хијерархију. Стефан је у тим погледу имао примере на које се могаоугледати. Херцешку титулу је први носио Балша, у облику „дука драчки“; много је више трага оставила титула „херцега сплитског“, коју је Хрвоје Вукчић добио од Ладислава Напуљског; она је стојала више пред очима Стефановим. Старији облик Стефанове титуле је, као што

⁵¹ *Dipl. Rag.* 577.

⁵² *Listine IX*, 300.

⁵³ Ђоровић, *Лист. Босне*, 483.

⁵⁴ Mažuranić, *Prinosi s. v. vojevoda*.

смо рекли, „херцег хумски и приморски“, док се од 1449. усталила у облику „херцег од светога Саве“. Тај неуобичајени саставни део титуле дошао је свакако од манастира Милешева са телом светога Саве који се налазио на Стефановој територији. Милешево је играло значајну улогу још кад је бан Твртко узимао српску краљевску титулу. Сам Стефан је посебно обележио култ светог Саве кад је тражио од краља Алфонса потврду својих поседа, за Милешево се у повељи каже да је тамо „један светитељ који чини велика чуда“.⁵⁵ Као што се Твртко преко Милешева везао јаче за Немањиће и српску државну традицију, тако је и Стефан преко Милешева и светога Саве истицашао посебни положај својих земаља које су биле некад саставни део српске државе. Једно недавно откриће је показало да је Раствко Немањић пре свога монашења управљао хумском земљом, традиција о томе могла је, као што је с правом указано, да буде један од елемената који су деловали на Стефана кад је узимао титулу херцега од светога Саве.⁵⁶ Са његовом верском припадношћу то није морало имати много везе. 1451. се помиње була папе Евгенија (1435—1447), којом је папа Стефана примио у милост папске столице као доброга католика. С друге стране, имамо вести да је остао припадник цркве босанске.⁵⁷ Без поштовања православља у земљи не може се ни замислити Стефанова унутрашња политика, на његовој територији је била једна православна епископија. Његове везе са свима црквама спадале су искључиво у област политике.

У време кад је Стефан узео херцешку титулу, био је код њега Дубровчанин Бенко Братосалић да издејствује враћање друге половине сребра које је Стефан раније одузео и само део вратио. Бенкова мисија је успела и дубровачки трговци су добили своје сребро.⁵⁸ То, међутим, није значило никакво побољшање Стефановог односа са Дубровником, јер се већ нешто пре тога на другој страни разбуктао стари спор око граница. У пролеће 1446. је остао несвршен посао око срећивања граница кад се повукао посредник деспотов посланик Иван. Ипак је те године на границима био мир. Жупан Драчевице је само у један мах био нешто узнемириен делатношћу дубровачких чиновника који су уништавали незаконито посађене винограде.⁵⁹ Границно питање је било

⁵⁵ Thallóczy, *Studien*, 361.

⁵⁶ М. Динић, *Три повеље из исписа Ивана Лучића*. Зборник Фил. фак у Београду III, (1955), 88.

⁵⁷ Lett. di Lev. XIV, 88, 18. VIII 1450: ... el conte Stefano mando a suplicar a papa Eugenio che lo volesse tor in gratia perche se voleva batizar e esser bon christiano. E cusi el dicto papa lo aceto in gratia et fexeli gratiosi privilegii. Et poi vedando questo papa chi e al presente ch el dicto conte perseverava in la infidelita revoco tali privilegii...

⁵⁸ Cons. Rog. XI, 16, 2. XI 1448; Cons. Minus XII, 21, 29. X 1448.

⁵⁹ Cons. Rog. X, 12'. 10. VII 1446.

покренуто у разговорима између Стефана и дубровачких посланика у пролеће 1447. Дубровчани су подсетили Стефана да је прошле године обећао посланицима да ће границе код Пријевора вратити у старо стање. Како је сад ту и кнез Рајко Припчић, који је био присутан при одређивању граница, могла би се одмах ствар уредити и уклонити разлог спора.⁶⁰ То није ишло баш тако лако како су хтели посланици, војвода је био вольан да се питање реши, али не на начин који су Дубровчани замишљали, једноставним испуњењем њихових жеља. После дугог натезања и читања Сандальевих повеља, Стефан је успео да наметне свој предлог, образовање станка од по 6 људи са сваке стране који би уредио и поставио међе између Конавала и Драчевице.⁶¹ Ни после тога договора ништа није предузето, Стефан није послao своје људе на станак. Нешто су својом иницијативом урадили кнез Драчевице Владоје Новаковић и конавоски кнез, они су заједнички регулисали један незнатни спор око нека 4 гранична солила.⁶²

Тек у лето 1448. су опет почели сукоби око земљишта код Пријевора. Као и обично то се десило у сезони польских радова, кад су сами сељаци обрадом земље или сакупљањем летине практично решавали чија је земља. Овога пута су дубровачки сељаци били бржи, па су тајно скupili жито и однели га на велики јед суседа из Драчевице и љутњу дубровачке владе, против чије воље се стварало ново жариште сукоба.⁶³ Такви су поступци стварали злој крви међу становништвом. Ни овога пута последице нису изостале, дошло је до упада у Конавле и том приликом одведена нека стока, и до пожара на спорном земљишту.⁶⁴ Власти су се трудиле да мирно реше цео случај, поведена је истрага куда је однето жито, седам сељака је доспело у затвор, а спорно жито је однето у Засточе код једног херцеговог и једног дубровачког сељака.

Кад је почетком 1449. херцег дошао у Драчевицу, Дубровчани су затражили решавање овога спора. Опет је било одлучено да се образује станак са по 6 чланова са сваке стране. Дубровачким представницима је наложено да траже границу код Ражеве Лозе; тек ако виде да неће моћи да је постигну, смели су да се задовоље границом коју су раније поставили Петар Лукаревић и Петар Бунарић. Нешто доцније, у интересу постизања мира, дате су им слободне руке да постигну што повољнију границу.⁶⁵ Као и раније, станак је по договору био овлашћен да решава спорове

⁶⁰ Lett. di Lev. XIII, 230', 8. III 1447.

⁶¹ Cons. Rog. X, 86, 86', 27. III 1447.

⁶² Cons. Rog. X, 104, 31. V 1447.

⁶³ Cons. Rog. X, 215, 30. VII 1448.

⁶⁴ Cons. Rog. XI, 2', 4', 9, 16', 22. Lett. di Lev. XII, 270; XIV, 2.

⁶⁵ Lett. di Lev. XIV, 14 (5. IV 1449). Cons. Rog. XI, 59, 5. IV 1449.

о пљачкама и о крви. Њих је било заиста много, те их не можемо овде наводити. Од средине 1447. до краја 1448. било је 11 великих пљачкашких упада у Конавле, од којих је у некима било и убиства и рањавања, истакнуту улогу је играо у спремању ових упада неки Алекса Дабиживовић-Зубац, са којим ћемо се још срести.⁶⁶ Постојала је прилична бојазан да ће станак имати тешкоћа у своме раду, те је дубровачким представницима наложено да се одмах врате ако би херцегови људи напустили састанак. Рад станка је заиста одмах запео око једног процедуралног питања. По обичају, пре почетка рада требало је да се обе стране свечано закуну. Херцегови људи су одбијали да положе заклетву. Херцег је правдао своје људе тиме да нису могли да се закунујер је било време коризме.⁶⁷ На томе питању се и прекинуо рад станка, Дубровчани нису дозвољавали да се ради без заклетве, наредили су својим људима да се врате и 9. априла они су oslobođeni дужности.⁶⁸ Спор око Пријевора састао је и даље нерешен. Почетак орања је изазвао поновно заоштравање. Херцегови људи су почели да ору земљу и да је на тај начин присвајају. Конавоски кнез је добио упутство да сбезбеди да дубровачки сељаци исто толико пута преору ту земљу колико је пута буду орали херцегови људи.⁶⁹ Кнез Владоје је после тога дигао жито које је било депоновано у Застољу. Почетком маја је образован станак од по 2 властелина са сваке стране само за умир крви и расправљање о штетама због пљачке. Они су се врло брзо разишли обавивши свој посао.⁷⁰ Један нови упад у Конавле на челу са Алексом Зупцем затегао је још више ситуацију.⁷¹ У преписци која је тим поводом настала Дубровчани су скретали пажњу на спор око граница као извор свега зла. Долазак херцеговог посланика у августу Дубровчани су хтели да искористе да се ствар опет покрене и спор дефинитивно реши. Херцег је у то време био у војсци, а с њим су били и кнезови Драчевице и Врсиња. На посланика је вршен притисак да жупани, који су заменици кнезова, са дубровачком властелом уреде границе.⁷² Све то посланик није могао, па се морало чекати на херцегов повратак из војске. У другој половини октобра херцег је обећао да ће послати три свесја властелина.⁷³ Првих дана новембра станак је радио. Чудно је што је, поред толиких сукоба и неспоразума, ствар прилично брзо и лако уређена. На целој пријеворској граници само једна

⁶⁶ Cons. Rog. X, 112, 146, 147, 157', 176, 188, 215'; XI, 4', 9, 29, 30, 32. Cons. Minus XI, 216. Lam. de for. XXI, 108, 167, 179, 200, 233.

⁶⁷ Let. di Lev. XV, 39', 8. IV 1450.

⁶⁸ Cons. Rog. XI, 60', 61, 9. IV 1449.

⁶⁹ Lett. di Lev. XIV, 15, 19. IV 1449. Cons. Rog. XI, 62.

⁷⁰ Cons. Rog. XI, 72', 17. V 1449. Ослобођени дужности 24. V 1449.

⁷¹ Cons. Rog. XI, 60, 70, 95.

⁷² Cons. Rog. XI, 101', 23. VIII 1449.

⁷³ Cons. Rog. XI, 116', 24. X 1449. Lett. di Lev. XV, 27, 30. X 1449.

ознака, код Локве Опрића, није била на месту, није била „у живом камену“. Постављена је на старо место и тиме је ствар била уређена.⁷⁴ Кнез Владоје Новаковић је добио на дар 50 перпера, нова граница је унета у књигу децена за Конавле и тражени су сведоци да потпишу.⁷⁵ Херцегу је написано писмо са изјавом захвалности што су границе уређене. Изгледало је да је овај дуги спор добио најзад свој епилог. Дубровчани су хтели, да би се осигурали, да добију од херцега повељу о тим границама. То је остављено за следеће пролеће, као и сређивање граница конавоских планина.⁷⁶

Велика херцегова попустљивост при решавању овог питања стоји несумњиво у вези са једном епизодом која је била за њега толико непријатна колико за Дубровчане спасна. Конавоски поткнез Радин или Радуј, како га некад зову, Михачевић организовао је једну заверу којом је хтeo да за херцега освоји конавоски град Соко. Дубровачки хроничари, вероватно на основу традиције која је настала од оваквог догађаја, прилично ретког у историји Дубровника, причају детаљно о Радиновом издајству. Радин је користио склоност што је био Митровдан и сеоска слава у оближњем селу. Сва посада, сем једног војника и кастелана, напустила је тврђаву и учествовала у сеоском весељу. Радин се са 12 другова био сакрио у оближњу цркву. Сам је дошао пред тврђаву, тобож са писмом из Дубровника. Кад му је једини војник у тврђави отворио врата, Радин га је убио секиром. Тело убијеног је, међутим, притиснуло врата те Радин није могао ући у тврђаву. Његови другови су већ трчали према Соколу, али је кастелан приметио шта се дешава, зазвонио на узбуну, те су војници дојрчали, а завереници побегли.⁷⁷ Архивски подаци потврђују да се догађај одиграо на Митровдан, али је немогуће на основу њих дати потпуну слику догађаја. Сутрадан, 27. октобра, на једном узбудљивом састанку Већа умольених донета је одлука да се Саволус Геталдић, кастелан града, затвори због издаје и да се доведе у град под добром стражом. Радин Михачевић, који се налазио у бекству, уцењен је са 1000 дуката. Послато је и појачање за обезбеђење Конавала. Наређено је и затварање домаћина трију кућа у којима су се нашли војници.⁷⁸ Из даљих одлука се види да је војник по имениу Првинац погинуо у томе метежу. Други један, неки Бјелан, награђен је због доброг владања у Соколу са 100 перпера и службом владиног послужитеља. После месец дана истраге, у којој је примењено и мучење, донете су

⁷⁴ Lett. di Lev. XIV, 23. 5. XI 1449.

⁷⁵ Cons. Rog. XI, 123', 127', 15. XI 1449; Lett. di Lev. XIV, 23', 5. XI 1449.

⁷⁶ Lett. di Lev. XIV, 23', 5. XI 1449.

⁷⁷ Resti, Chron. Rag. 299. Ann. an. 62, 258—259. Ј. Јовановић, Радовање херцега, 100—101, под погрешним датумом.

⁷⁸ Cons. Rog. XI, 119', 120, 120', 27. X 1449.

пресуде. Геталдић је кажњен одузимањем плате за два месеца и лишењем свих функција и бенефиција у граду. Тројица балиста-ра затечених ван тврђаве кажњени су прилично благо са по месец дана затвора и одузимањем месечне плате. Девет ухапшених било је почетком децембра пуштено.⁷⁹

Радинова завера је одмах довођена у везу са херцегом. Обавестили су га шта је Радин учинио. Да је завера била инспирисана од херцега, види се из тога што је код њега Радин нашао уточиште. Поста године пре афере са Соколом, кад је Стефан био у Новоме, Радин је тражио од владе дозволу да оде код херцега. Тада је вероватно створен план.⁸⁰ Стефан је дошао у врло неугодну ситуацију, покушај освајања Сокола није успео, а сав свет је причао да је он то спремао својим пријатељима. Дубровчани су очекивали да ће се правдати и олакшавали му ту непријатну дужност. Посланици су имали дужност да му кажу да у Дубровнику има разног света и да се о свему прича, али да је влада уверена, да би херцег, све да је Радин освојио Соко за себе и понудио га херцегу, вратио град Дубровчанима.⁸¹ Када се тако срећно по Дубровник смирила афера око Радина и кад је и пријеворска граница уређена на задовољавајући начин, Дубровчани су хтели да у тако повољним приликама изврше на херцега утицај да попусти у једној ствари у којој је тешко погодио интересе Дубровника.

Средином јуна 1449, поред неких других „новштина“, херцег је становницима Дријева поручио да треба да напусте трг и да иду да зидају куће у Орману.⁸² Ова херцегова намера је изазвала панику у Дријевима и велико узнемирање у Дубровнику. Откако је Стефан добио од краља Томаша после помирења Дријева, Дубровчани се нису мешали у царину и били су прилично мирни на тој страни. Херцег је покушао да сам послује са тргом и да тако извлачи веће приходе. Његово пословање није ишло како треба, као што ћемо још видети. Поред цариника који нису били поуздане платише, најтежи је проблем за Стефана било снабде-вање трга сољу. Венеција је током времена, негде силом, негде позивањем на права и старе обичаје, успела да обезбеди себи дириговање читавим прометом соли на Јадрану.⁸³ Стефан је за

⁷⁹ Cons. Rog. XI, 123, 123', 125', 130', 134; Cons. Maius IX, 78, 78'.

⁸⁰ Cons. Rog. XI, 56', 27. III 1449; 128, 15. XI 1449.

⁸¹ Lett. di Lev. XIV, 26', 7. I 1450. Сам херцег је говорио да Радина треба казнити, али није ништа предузимао. Lett. di Lev. XV, 33, 25. II 1450.

⁸² Lett. di Lev. XV, 16', 16. VI 1449. Није познато где се налазио Орман.

⁸³ Колико је љубоморно Венеција чувала монопол у трgovини сољу, показују преговори са деспотом Ђурђем 1435. Деспот је тражио право да слободно довози со у Будву, као што се чинило у време Балше. Венецијански посланици су на то изјавили да ће сва со која не потиче из Ђурђевих солана бити заплењена quoniam m're est dominii Venet'arum et nullus preter dictum dominium in illo iurisdictionem habet. Listine IX, 82.

Дријева било одређено да може да се снабдева на Пагу. Херцег је због тога морао да подноси диктирање цене коју су венецијанске власти против воље самих произвођача удвостручили и да зависи од јединог тржишта које није било увек доволно снабдевено, па су се барке послате за со враћаје празне. То је опет имало за последицу неуредно снабдевање дријевског трга, губитак поверења купаца, а тиме и смањење промета, што је све заједно доводило до осетних финансијских губитака. Стефан је био присиљен да се бори против монопола у трговини солу, али у почетку није предузимао оштре кораке. Почетком 1447. уговорио је са Даријем и Јованом де Флорио, апулијским трговцима, који су живели у Дубровнику, испоруку соли за Дријева. Дубровачка влада, која је и сама стицала велике приходе трговином соли и којој су Стефанове тешкоће ишли на руку, енергично се усprotивила томе послу. Дарио је позван пред владу и под претњом забране деловања у Дубровнику пристао је да раскине закључени посао са босанским војводом.⁸⁴

Из тога случаја Дубровчани су закључили да послови у Дријевима не иду добро и донели одлуку да почну преговоре о куповини царине чим први посланици пођу Стефану. Када је марта 1447. пошло посланство, добило је упутство да испита на мере војводине у вези са царином. Разговори су, међутим, пошли другим током. Стефан је затражио да му трговци у Дријевима нешто плаћају, док су се они опирали. Почетком априла је дато упутство трговцима да „плате оно што су дужни да дају“. О томе се још једно време водила преписка, али се не може закључити шта је управо било у питању.⁸⁵ За дugo време је после тога престао сваки разговор о тргу. У пролеће 1448. Дријева су попаљена од Турака и требало је прилично времена да се насеље, царина и само становништво среде, тако да је тек средином маја 1449. сживело интересовање у Дубровнику и одлучено да се обнове преговори о закупу царине. Уместо тога је дошло до „нечувених новштина“ Стефанових. Поред ситнијих мера, које нам нису познате, дошло је до поменутог наређења с пресељавању трга. Међу становницима је завладао велики страх, јер је долазила у питање читава њихова егзистенција. Неки су, престрани или из неких нарочитих рачуна, били спремни да се повинују херцеговој жељи. Тако је Степан Станићевић обећао Вукману Југовићу, који је водио надзср над Дријевима, да ће саградити себи кућу у Орману.⁸⁶ Дријевске судије су се обратиле влади обавештавајући шта се десило и износећи своје стрепње. Влада их је умиривала, строго је забранила да се послуша то наређење и обећала предузети све мере код херцега да постигне

⁸⁴ Cons. Rog. X, 73', 7. II 1447.

⁸⁵ Cons. Rog. X, 74', 88', 11. II и 3. IV 1447.

⁸⁶ Lett. di Lev. XIV, 16', 19. VI 1449.

да се не ремети постојеће стање. За сваки случај је издато наређење стонском кнезу да, у случају нужде, баркама превезе становнике Дријева.⁸⁷ Само влада као да није узимала сувише озбиљно херцегове изјаве. Колико се може по архивским подацима пратити, Дубровчани му се уопште у то време нису обраћали у вези са питањем Дријева. Ускоро је херцег предузео још једну меру која је у вези са претходном — издао је, наиме, наређење да Власи, који су његови поданици, не смеју одлазити у Дубровник да купују со.⁸⁸ Нешто доцније он је забрану проширио на Влахе Иваниша Павловића, Сладоја Семковића и других.⁸⁹ Ипак до разговора о свему томе није дошло сдмах, остављено је све то за преговоре који су поведени почетком 1450.

Посланство које је првих дана јануара 1450. приспело код херцега са скромним основним задатком да добије повељу о границама код Пријевора наишло је, и поред красноречивог разлагања о потреби узајамног пријатељства, на хладан пријем и рђаво расположење. Посланици су изјавили да су дошли да проведу са херцегом неколико дана, да му укажу почаст и покажу целом свету колико је између њих пријатељство. На изјаву посланика о захвалности за праведност коју је показао при срећивању граница херцег је одговорио изражавањем нездовољства због читавог посла око граница и није хтео ни да чује о писању повеље. Он је пребацивао Дубровчанима да не указују част његовим посланицима.⁹⁰ Тешко је поверовати да је то тачно, Дубровчани су га упутили на Радина, Радича Стјепковића, Радована Вардића и друге који су долазили као посланици и који могу рећи како су били примљени. Вероватно је разлог херцегове љутње било одбијање дубровачко да дају барке његовим посланицима који су имали да иду у Венецију или Апулију.⁹¹

У херцеговој околини је владало ратничко расположење, очекивало се да ће херцег поћи с војском против краља Томаша према Хуму. Посланици су тражили упутства за случај да херцег пође на тај поход. Наложено им је да га прате до Неретве, али да не прелазе реку јер посланицима не пристоји да иду у битку међу пријатељима града. Требало је да сачекају херцега на месту које им он одреди.⁹² Војни поход је, међутим, одложен или напуштен и херцег је одлучио да пође у Драчевицу. Све те неочекиване околности, нерасположење, евентуални војни поход и долазак у Приморје присилили су Дубровчане да одустану од покретања дријевског питања. Било је спремљено неколико ста-

⁸⁷ На истом месецу.

⁸⁸ Cons. Rog. XI, 101, 27. VIII 1449. Lett. di Lev. XIV, 28, 44'.

⁸⁹ Lett. di Lev. XIV, 47'.

⁹⁰ Lett. di Lev. XIV, 27', 31. I 1450.

⁹¹ На истом месецу.

⁹² На истом месецу.

новника трга који би лично молили заједно са посланицима херцега да одустане сд плана о премештању и расељавању Дријева. Ови људи су почетком фебруара дошли у Дубровник, али су до даљега враћени.⁹³

Заједно са херцегом пошли су у Драчевицу и посланици Бобаљевић и Рањина. На пролазу кроз Конавле чекао је по обичају конавоски кнез са људима да поздрави и почасти херцега и пратњу. Овога пута избио је при сусрету нечуven инцидент. Херцег није хтео да се рукује са конавоским кнезом јер је овај — како је рекао херцег — имао упрљање руке крвљу његовог властелина.⁹⁴ То није било све, у херцеговој пратњи се налазио Алекса Дабижиковић, за кога су Дубровчани имали права да кажу да је сав упрљан крвљу њихових поданика. Он је са бодежом у рукама викао конавоском кнезу: „О окрвављени, дошао си овамо где ће данас бити крај твог живота!“ Херцег се није трудио да спречи овај испад и, што је још више заболело Дубровчане, није ни мислио да казни Алексу за пример другима и доказ да му је стало до дубровачког пријатељства. Овакво држање херцега било је опасно и због тога што је храбрио своје поданике на даље изграде према Дубровчанима. Када је херцег са пратњом пролазио поред границе код Пријевора, изјавио је одлучно посланицима да неће издати повељу о граници. У Новоме је херцег учинио још један испад против Дубровника. Алекса је у Конавлима вређао владу дубровачку, па је у неком окршају био мало озлеђен. Пред херцега је дошао тако окрвављен и кад су се посланици трудили да му објасне шта се у ствари десило, Стефан је рекао да више верује једном свом него десеторици Дубровчана.⁹⁵ Све то је било више него довољно да би посланици скватили да је херцегово понашање пуно опасне претње и да су обавестили владу о озбиљности положаја.

У Дубровнику је одмах одлучено да се упути још једно посланство које је имало да се пријдружи Бобаљевићу и Рањини. Изабрана су три властелина Алвиз Гучетић, Марин Ђурђевић, Јуније Градић, а после им је додат још Никола Кабужић.⁹⁶ Њихово упутство је садржало на првом месту жаљење и протест због последњих догађаја и херцегових изјава. Своју намеру су посланици приказали у духу раније изражене херцегове жеље, да говоре искрено и као пријатељи „отворе срце“. Очекивали су од њега да каже разлоге због којих се чине нечуvene „новштине“ према њима када они и дању и ноћу мисле како би му учинили добро и част. По упутству су посланици на крају уочи свога

⁹³ Cons. Rog. XI, 153, 11. II 1450.

⁹⁴ Lett. di Lev. XIV, 29, 13. II 1450, има и концепт. Lett. di Lev. XV, 30—31'.

⁹⁵ Исто, 30.

⁹⁶ Lett. di Lev. XIV, 29—30', 13. II 1450.

одласка имали да кажу херцегу и неколико горких речи. Да се пожале да је он, не обазирући се на све части и доброчинства које су му указивали, увек радије веровао људима рђавог гласа и да је радио против Дубровника у Венецији, код арагонског краља и на Порти. Посланици су имали да, и поред свега тога, изразе дубровачку спремност да живе у миру са њим као што су живели са његовим претходницима и да отворено затраже херцегово мишљење о томе шта треба да чине да би могли живети с њим онако како пристоји.⁹⁷

Херцег је са шесторицом посланика одржао више састанака, на којима се повела реч о многим стварима које нису дотле помињане у њиховим међусобним односима. Херцег је доиста „отворио срце“ и изнео посланицима низ својих жалби против Дубровника. Он је тај прилично велики број жалби и замерки на посебном, српски писаном, листу дао посланицима. У том листу је заметак свих доцнијих спискова који су предавани и читани угарском посланику, папском легату и султановом „склаву“. Поред општих жалби да му не чине част, да говоре о њему рђаво на страним дворовима, на херцеговом списку су биле и сасвим конкретне, чак и ситне замерке, као на пример да су затворили неког Маркежанина кога је слao да купи вуну, па је зато изгубио 208 дуката. Већи део су ипак биле притужбе због ствари које је наметао свакодневни живот. Таква је жалба што му сваког дана затварају неког од поданика, муче, кажњавају итд. Тужио се и због границе и тражио да не буде ни како они хоће ни како он, него да се спорна земља подели попола. Осећа се намера да се скupи што више жалби, па су покренуте и неке старе и нетачне. Херцег није заборавио ни незгоду са стоком коју је склонио кад су краљ Томаш и Иваниш Павловић освојили Хум, иако су му Дубровчани одавно надокнадили штету. Сетио се исто тако и поделе планина док је био с војском у Зети, па се жалио да су тада радили шта су хтели. По једној тачки са овога списка Дубровчани су јавили каторском кнезу како херцег „од града прави варош“ и наговарали га да се жали у Венецији. Дубровчани су негде говорили да је слao 4 человека да уходе Стон, па је херцег и ту увреду навео. Опет се појавила и штета коју је претрпео када је султан хтео да нападне Дубровник због деспотовог боравка. Овога пута је рекао да је претрпео штету од 2000 дуката. Реч се повела и о Дријевима. Херцег је остао истрајан у намери да премести насеље. Бранио се аргументом који су Дубровчани очекивали и који је вероватно већ раније изнео самим становницима, правдао је, наиме, свој поступак тиме што је место нездраво због баруштина и рђавог ваздуха. Херцег је био сада нешто умеренији, рекао је да неће никог при-

⁹⁷ На исштом месту.

сиљавати: ко хоће да иде на Орман, нека пође; ко неће, моћи ће да остане. Доцније је додао да је незадовољан становницима Дријева који му не указују част и увек кад треба да плате годишњу дажбину, беже у Стон.⁹⁸

После дубровачког одговора — посланици су прво одговорили по својој иницијативи, а доцније су добили писмо са упутством — којим су биле одбијене или оправдане многе од тачака жалби, херцег је поднео нови лист са знатно мањим бројем „тачака“. На неке оптужбе Дубровчани су одговорили општим изјавама пријатељства и набрањањем услуга које су му учинили. Подсетили су га да су му дали балистаре за Нови и Благај кад је ратовао против Радослава Павловића. У погледу људи које затварају скренули су пажњу да је реч само о онима који су пљачкали и убијали и да сам херцег као љубитељ правде тако ради, па не може имати ништа против њихових мера. Неке жалбе су просто одбацили као последицу нетачне информације и замерили херцегу што „пружа уши“ свакој гласини. Тако су поступили са оптужбом о которском кнезу и Маркежанину, који је дошао из Дријева, где је владала куга, па је зато враћен у Марку. Рђавој информацији су Дубровчани приписали и жалбу да се на херцегове ствари наплаћује царина. Царину од 12% наплаћују само својим људима, узгред су се пожалили да херцегови људи узимају пролазне царине и од посланика што се нигде не ради. И тужба о подели планина је објашњена као неспоразум, то је била подела међу властелом и њему је као дубровачком властелину дат највећи део. И у другом листу су остale границе. На херцега није деловала дубровачка изјава да већ 22 године мирно уживају такве границе и да нема смисла да херцег стално мења свој став, због поштовања дате речи требало би да буде задовољан све да су их и нетачно обележили. Други пут је херцег о границама наступио још енергичније изразивши се „незгодним речима“ на које је препуштено самим посланицима да одговоре. Херцег је овога пута нешто затражио и у вези са пресудама о крви и пљачкама. Дубровчани су га подсетили да треба да се држи онога што су одлучиле судије на станку, а сам херцег потврдио својим писмом. Све остало је у том другом листу било посвећено Дријевима. Сада је херцег свој план о пресељењу трга бранио слабим прометом који царина има на данашњем нездравом месту и тужио се да због тога трпи штету. Дубровчани су се слагали са тврђењем да трпи штету, сматрали су само да то треба приписати другим узроцима. Херцег не чини добро што царину даје далеко изнад њене стварне вредности и што је продаје лицима која нису способна да плате. Промет је по њиховом мишљењу смањен због тога што не долазе као купци краљеви и

⁹⁸ Lett. di Lev. XV, 32—35, 25. II 1450.

Сладојеви Власи и што је много соли увезено у Босну. На то су одмах надовезали жалбу због забране да Власи долазе по со у Дубровник. Изразили су ипак спремност да купе царину под разумним условима. У току разговора атмосфера се постепено кравила, херцег је нудио да заједнички воде трговину вуном и другим стварима, али су се Дубровчани извињавали да не могу да уђу у такав посао због рата Венеције и краља Алфонса, због кога влада велика несигурност на мору. Стварни разлози су вероватно били друкчији. Уочи поласка ова четири ванредна посланика дошло је до потпуног измирења. Заједнички су одлучили да живе у љубави и пријатељству и забораве свако раније нерасположење, да не обраћају пажњу на разне гласине и да не верују онима који би хтели да посеју раздор. Приближила су се гледишта и у погледу граница. Дубровчани су били спремни да дају „веру“ и свечану изјаву да су границе постављене тако како су биле у доба Сандаља. Остало је да се направе повеље уз обостране заклетве.⁹⁹ Изгледало је да је једна значајна криза у дубровачким односима са херцегом преbroђена. Херцег је, пак, полазећи из Драчевице, могао да буде свестан да је претрпео дипломатски пораз. Цело његово понашање је у последње време одавало ратоборне намере. Припремљене жалбе нису имале толико практичан циљ колико је требало да створе погодну атмосферу за даље непријатељске поступке. Ствари су ипак кренуле другим током. Деловање шесторице дубровачких посланика, међу којима је бар половина представљала најокретније дубровачке дипломате тога доба, који су против слабо мотивисаних херцегових љутњи износили јаке разлоге, није остало без резултата. Пред њиховим разлозима, који су били реални, истинити и морални, херцег се, и поред своје необуздане природе, повукао. Али зато што је ово измирење постигнуто на тај начин, а не уклањањем веома дубоких корена из којих су ницали спорови, оно није могло бити трајно. Чим се херцег ослободио непосредног и личног утицаја Дубровчана и био окружен опет својим саветницима, од којих нису сви били пријатељи Дубровника, могао је видети да се удаљио од својих планова и ускоро почeo да поступа по старом.

⁹⁹ *Lett. di Lev. XV, 36—37, 6. III 1450; 38—38', 13. III 1450.*

ГЛАВА VI

РАТ СА КРАЉЕМ ТОМАШЕМ И ИВАНИШЕМ ПАВЛОВИЋЕМ, РЕФОРМЕ У ГРАДУ НОВОМ, ДРУГЕ ХЕРЦГОВЕ ПРИВРЕДНЕ МЕРЕ, ОБУСТАВЉАЊЕ ДУБРОВАЧКЕ ТРГОВИНЕ, ХЕРЦЕГОВА ТРГОВАЧКА ДЕЛАТНОСТ И ДОМАЋИ ТРГОВЦИ У ЊЕГОВОЈ ЗЕМЉИ.

Мада односи са Дубровником заузимају све значајније место у херцеговој политици, он ипак није због тога мање активан и на другим странама. О херцеговој делатности у унутрашњости, о односима према краљу, осталој властели и суседним државама веома смо слабо обавештени. Рат вођен у јесен 1448. против краља Томаша био је само привремено обустављен. Вероватно су прекинута војна дејства која представљају врло мали део једног нашег средњевековног рата, у коме далеко претежу акције дипломатске природе и испољавање непријатељстава у виду разних репресалија, привредних ограничења итд. Изгледа да се почетком 1449. сукоб опет распламсао. Средином фебруара су неке вести долазиле из Дријева и узнемириле Дубровчане, присилиле их чак да пошаљу појачања у Стон.¹ Да ли је то био одјек сукоба између краља и херцега или су се вести односиле на упад Турака, не може се са сигурношћу утврдити.² Краљ Томаш је покушавао да обезбеди савезништво Венеције. Тужио се сињорији да Стефан тражи од краља Алфонса да га именује херцегом сплитским. Ова вест, коју је Венеција морала примити с великим нездовољством, колико због Стефанових веза са Алфонсом, још више због његове амбиције у вези са Сплитом, није ипак имала жељеног дејства. Венеција је захвалила на упозорењу, примила са задовољством краљево обећање да ће напasti херцега ако би овај дирнуо у млетачке поседе и дозволила да Томаш унајми 200 самострелаца са њеног подручја, али никакву акцију са своје стране није обећала.³

¹ *Cons. Rog. XI*, 40, 13. II 1449.

² 17. марта 1449. се тужио у Дубровнику Руско Тудровић против Ђураша Јубетковића, јер је од његових слугу, који су "од страха турског" побегли под град Козао, украо нешто новца и сребрних ствари. *Lam. de for. XXII*, 42², 17. III 1449.

³ *Listine IX*, 300—301. Стефан је у то време заиста одржавао везе са Алфонсом; 26. III је његов посланик ишао краљу. *Cons. Rog. XI*, 55.

Крајем априла или почетком маја војске краља и херцега ратовале су негде у близини Неретве, тако да су се становници Дријева забринули за своју безбедност.⁴ На краљевој страни нашли су се опет Павловићи. За војводу Петра имамо сигурну вест да је у пролеће 1449. био у непријатељству са херцегом.⁵ Нисмо у могућности да кажемо ма шта о томе, где су се одигравали војни сукоби и са каквим резултатом. За то време је херцег одржавао везе са деспотом Бурђем, такође непријатељем босанског краља.⁶ Краљ је покушавао да сукоб са деспотом око Сребрнице, коју је узео почетком 1449,⁷ реши посредством и арбитражом Угарске. Посланици обеју страна присуствовали су на сабору угарске властеле у Будиму јуна 1449, али том приликом спор није био решен.⁸ Крајем лета су у Босни опет беснела непријатељства. Херцег се у другој половини августа и у почетку септембра налазио негде са војском, не знамо, на жалост, где. У војсци су били и кнезови Драчевице и Врсиња, које су за то време замењивали жупани на њиховим дужностима.⁹ Сvakако је и овога пута војска била дигнута за рат против Томаша,

⁴ *Cons. Maius IX*, 31', 19. V 1449: ... de affidando Narentinos et suum avere propter guerras actas inter regem Bosine et chercech Stiepanum ob quas dubitent de se...

⁵ За време quadragesime, тј. од 2. марта до 13. априла 1449. Орсат Соркочевић, дубровачки властелин, најми је у Горажду Радоја Винарића, херцеговог човека, са три коња да му пренесе тканине кроз област Петра Павловића. Радоје је скренуо пажњу да се може десити да му тамо одузму коње јер: *nos habemus guerram cum dicto voivoda (Peštar)*. Орсат је преузео ризик, а Радоје је заиста изгубио коње. Соркочевић је два исплатио, а Радоје је добио од херцега дозволу да одузме коња било ком Дубровчанину изузев Марину Гундулићу и сину Ђорђа Гучетића. Коња је одузео Стефану Цријевићу, па је настао веома заплетен спор између оштећеног и наследника Орсата Соркочевића. *Lam. de for.* XXII, 287—287', 3. XII 1449. *Cons. Minus XI*, 14 i 18. a tergo 7. V 1450, где се каже да је све било прошле quadragesime... in locis de Juanis Paulovich propter discordiam que tunc erat inter ipsum et chercech Stiepanum... Херцег се доцније измирио са Иванишем. Фебруара 1450. тражио је у Дубровнику лекара за свога сестрића, *Cons. Rog. XI*, 152, 9. II 1450; *Cons. Maius IX*, 99', 10. II 1450. Иваниш је умро ускоро после своје мајке Теодоре, нешто пре 28. XI 1450, кад је и херцегу изражено саучешће, *Cons. Rog. XI*, 267, 268', Уп Годишњицу Н. Чупића 48, 137—140. После Иванишеве смрти Павловићи падају под веома јак утицај херцегов.

^{5a} *Lett. di Lev.* XIV, 8, 10', 28. I и 21. III 1449.

⁶ Динић, За исхорију рударства,

⁷ За краља Томаша се залагао папа, Хуњади је одговорио папи Николи V да ће се држати објективно: *in facto domini reg's Bosnae differentiam illam, quae inter ipsum et despotum Rascie viget, per viam iudicij sedere deliberavimus. assistemusque tandem parti, que plus iuris habitura est, prout super his, oratoribus ipsarum partium qui apud nos in hac congregacione fuerant certa avisamenta dari fecimus.* 24. VI 1449. *Schwandtner II*, 62—63.

⁸ *Cons. Rog. XI*, 101', 23. VIII 1449. Херцег се није вратио из војске ни до средине септембра, *Cons. Rog. XI*, 104', 15. IX 1449: ... de induciendo ad tornatam cherzechi Stiepani ab hostibus...

херцег је био у рату са њим и почетком 1450. кад се очекивало да ће поћи против њега с војском преко Неретве.⁹

О Стефановим везама са Угарском у то време не зnamо скоро ништа. Немогуће је утврдити на шта су се односила “препоручна писма” која је губернатор Хуњади, заузет тешким за-плетима у својој земљи, слao краљу Томашу и херцегу Стефану марта 1449.¹⁰ Према Венецији је Стефан био активан. Рат у који је Република ушла са краљем Алфонсом хтео је да искористи ради вршења притиска да би евентуално добио области које му је ранije одузела. Поред тога што је био савезник и номинални вазал краља Алфонса, Стефан је једним посланством средином 1449. обећао да ће и надаље остати пријатељ Републике. Исти посланик је том приликом затражио Омиш и део Зете. У томе, разуме се, није успео. Положај Венеције није ни издалека био тако тежак да би била присиљена да крупним одрицањем задобије Стефанову неутралност. У погледу Омиша херцег је одбијен позивањем на уговор о миру из августа 1445, док су у погледу Зете затражена од њега ближа обавештења о делу и местима Зете које жели да добије и на тај начин првидно стављено у изглед попуштање у тој ствари.¹¹ О Зети доцније, колико имамо података, више није било речи. Херцег је ипак имао користи од млетачке невоље и склоности за попуштање. Република није могла да се довољно енергично и оштро супротстави великому херцеговом подухвату око претварања скромне тврђаве у Драчевици у варош великог привредног значаја.

Град Нови, подигнут од краља Твртка 1382. у време борбе за Котор, служио је Сандаљу и Стефану као једно од бројних привремених боравишта. Стефан је готово неизоставно сваке године долазио у Нови пред свршетак зиме и проводио ту обично неколико недеља. Нисмо начисто из чега се тада управо састојало насеље у Новом. Не зnamо да ли је, поред тврђаве и двора који је служио Косачама и кућа локалне властеле, било и подграђе састављено од кућа занатлија, трговаца, морнара итд. Нови је био средиште жупе Драчевице, која је имала свога војводу, кнеза, који се назива и кнез Новога, и жупана, који је понекад замењивао кнеза.¹² У сваком случају Нови се ни под Сандаљем

⁹ Lett. di Lev. XIV, 27', 31. I 1450.

¹⁰ Cons. Rog. XI, 53, 18. III 1449.

¹¹ Listine IX, 310—311.

¹² Војвода драчевички је Гојко Сладановић, Div. Canc. LXI, 168, 21. VII 1448 Кнеза Драчевице Владоја Новаковића смо већ више пута поменули у вези са граничним споровима и пљачкама. Много чешће се Дубровчани обраћају њему него војводи Гојку. Жупана Драчевице не зnamо по имену, он је замењивао кнеза кад је овај био у војесци, Cons. Rog. XI, 101', 23. VIII 1449. У нашој феудалној хијерархији су жупани у XV веку пали релативно ниско, дошли су испод војвода и кнезова, а остали изнад цариника, глобара и катунара. Повеље и писма II, 76: заповедам војводом кнезом, жупаном цариником, глобаром, катунаром ...

ни у почетку Стефанове владе није истицао привредним значајем. Једино је Сандаљ, као некад и оснивач града, краљ Твртко, покушавао да отвори у Суторини под Новим трг соли. Међу Стефановим градовима у повељи краља Фридриха III из 1448, који су сви обележени као *castrum*, Нови се издваја, записан мало необично као „кућа”, *domus Novy*.¹³ Није јасно шта то треба да значи, али указује на посебан положај Новога међу осталим херцеговим градовима, можда баш у вези са плановима кованим у погледу њега. Марта 1449. почела је, после вероватно дужих припрема, да ради ткаоница у Новом.¹⁴ Њено отварање је тек, изазивајући протесте, скренуло пажњу на херцегову делатност. Сав претходни рад који се обављао у тишини није оставио трага у изворима. Низу оптужби које су се чуле почев од 1449. против херцегових мера захваљујемо за најважнија обавештења о овом занимљивом подухвату. Смисао целокупне херцегове акције у Новом најлепше су изразили Дубровчани говорећи да је хтео од „тврђаве да начини варош“.¹⁵ Ткачка радиност, која је привлачила највише пажњу и оторченог савременика и доцнијих историчара, није ни издалека исцрпљивала све реперформе и „новштине“ у овоме граду. Иако је изазвала најжешћу реакцију, она је била само једна у низу мера предузетих да се створи снажан привредни центар. Упоредо са оживљавањем било какве привредне делатности морале су се предузимати мере за повећање становништва, због тога је херцег морао да зида или олакша услове за зидање кућа.¹⁶ Привлачење нових становника, нарочито из редова занатлија, херцег је вршио позивањем уз давање „вере“ и „слободног пролаза“, и ослобађањем од намета за више година.¹⁷ Кад брзином насељавања није био задовољан, пошао је корак даље. Јавно је прогласио да се насељеници у Новоме неће моћи теретити ни прогонити за дугове. Ако је веровати једној дубровачкој жалби, ова „франкиција“ је била још шира, чак и људи оптужени за крађе и пљачке могли су становати у Новоме без страха од прогона.¹⁸ Ова мера је имала дејства. Међу досељеницима се појавио и већи број становника Дубровника и Котора. Како је ова повластица била трајна, она је, и поред свих забрана власти, у суседним градовима појачаних претњом високим казнама, привлачила велики број људи којима

¹³ Thalióczy, *Studien*, 379.

¹⁴ Cons. Rog. XI, 47', 3. III 1449:... de inducendo super facto artis lane principiate in Drazeviza.

¹⁵ Lett. di Lev. XV, 32', 25. II 1450:... come voleva far del castello la citta...

¹⁶ ... li ha posto molte chaxe... *Listine IX*, 320.

¹⁷ *Listine IX*, 320.

¹⁸ *Listine IX*, 320, Lett. di Lev. XIV, 45, 7. XI. 1450. Та мера је у суштини једнака са дубровачким давањем „вере“ дужницима, само је трајала неограничено.

је пружала безбедност и ослобођење од одговорности. Которани су већ почетком 1450. страховали да ће Нови постати велики град ако се насељавање и даље настави истим темпом.¹⁹

Нимало није био лак задатак постићи да се гомиле бегунаца који долазе под Нови претворе у корисно и продуктивно становништво. Далеко изнад моћи занатлија — ткача приспелих у Нови било је снабдевање свим потребним прибором и сировинама. Крупних трговаца који би уложили већа средства у покретање производње тканина, као што је у Дубровнику био Петар Пантелић, херцег није имао.^{19a} Морао је због тога преузети на себе све бриге око набављања вуне и прибора за бојење. Наилазио је при том на велике тешкоће. Дубровник и Венеција, на чија је тржишта херцег био упућен, били су погођени конкурентском делатношћу његове радионице, те није никакво чудо што су му онемогућавали набавке. У самом почетку рада ткаонице затражио је у Дубровнику дозволу да купи 2000 либара вуне.²⁰ Радило се свакако о финој вуни која се мешала приликом производње, јер је обичну грубу вуну и Дубровник добијао са подручја херцегове земље. Одбијен је јер су законске одредбе забрањивале продају вуне странцима. Приликом преговора почетком 1450. Стефан је предлагао да заједнички “воде трговину вуном”. Тада су се Дубровчани изговарали несигурношћу на мору због рата Венеције и краља Алфонса.²¹ Нешто боље је херцег прошао са прибором за одељење за бојење своје ткаонице. Да би се дала херцеговом човеку Петроју Љутићу дозвола да купи тај прибор, састало се Велико веће и одобрило куповину у вредности од 30

¹⁹ *Listine IX*, 320. Никада нећемо сазнати колико је људи пребегло из Дубровника и Котора у Нови. Да је бежање био крупан друштвени проблем, види се из строгих одлука које су забрањивале насељавање у Новом. Почетком фебруара је Велико веће донело “проведиментум” о одбеглим дужницима. Дубровник је био присиљен да обећа опроштај свима који се врате у року од четири месеца и, што је далеко важније, морао је да уведе прибежиште за дужнике у Цавтату. Ту их као и у Новом нико није могао гонити за дуг. *Cons. Maius*. X, 7', 24. II 1453. Том приликом се одазвало до краја маја 37 лица. Једно од њих је властелин, двојица су бојације, а уз огромну већину није забележено занимање. И после тога је остало Дубровчана у Новоме.

^{19a} Италијански најамник у дубровачкој служби Брољо да Лавело открио нам је у својој хроници да је херцег имао једног стручног саветодавца у пословима око оснивања ткачнице. Био је то неки млади Римињанин Роберто даге Колтре, који је преко фирентинке Јелисавете, Љубавици Стефанове, подстакао херцега на читав подухват. Уч. С. Ђирковић, *Вести Броља да Лавело као извор за историју Босне и Дубровника*, Историјски часопис XII—XIII (1963) 173.

²⁰ *Cons. Rog.* XI, 43', 20. II 1449.

²¹ *Lett. di Lev.* XV, 38—38', 13. III 1450.

дуката.²² Набавку вуне је херцег свакако вршио у Јужној Италији на поседима краља Алфонса, чије су области у Шпанији извозиле квалитетну кастилијанску вуну.

На који начин је била организована производња, како је учествовао херцег у приходима, у чије руке је одлазила произведена тканина — није познато. Нешто нам може помоћи само аналогија са херцеговим поступком у другим занатима које је покретао у Новоме. Поред ткачнице, Стефан је, према которским оптужбама, насељио и организовао мајсторе за производњу оружја и балиста (самострела).²³ У Которском архиву је остао сачуван један уговор који баца нешто светlostи на херцегов начин пословања у Новом. Тај уговор потврђује савремене изјаве Которана да је херцег позајмљивао новац занатлијама да би покренуо њихову делатност.²⁴ Влахо Петројевић, занатлија који израђује оклопе, пореклом из Ластве, а досељен у Нови, и Мароје Орлачић, Дубровчанин, бегунац који се исто тако доселио у Нови, заступник херцегов склопили су 23. августа 1452. пред которским нотаром уговор. Херцег се обавезао дати Влаху бескаматни зајам од 100 дуката у року од три године. Влахо је био дужан да се бави својим занатом у Новоме. Сву његову продукцију херцег је унапред откупљивао по утврђеној цени од 8 дуката по оклопу. Херцег је сваки оклоп имао одмах да исплати, а позајмљени новац могао је да тражи тек после три године, осим ако би Влахо престао да се бави занатом. Истом приликом склопио је Мароје уговор и са неким Момчилом ковачем из Котора, који је прешао у Нови. Због мање вредности производа и свакако мањих потреба у алату и сировинама, он је добио зајам од само 100 перпера.²⁵ Вероватно је на сличан начин херцег Стефан помагао и обавезивао на рад и ткаче.

Херцегове мере су, као што је већ речено, изазвале велико противљење и огорчење нарочито међу Которанима и Дубровчанима најнепосредније угроженим стварањем нове конкурентске вароши. Дубровчани су могли осећати да и у случају успеха херцег нема снага ни финансијских ни у људству да их истисне са тржишта на којима су ухватили корена. Зато су се, у вези са Новим, оборили највише на поједине херцегове мере које су им наносиле непосредну штету, отварање трга соли у Суторини и привилегију о ослобођењу дужника. О ставу према тргу соли

²² Cons. Maius IX, 105, 106', 21. и 30. III 1450. Петроје Љутић, кији је и сам пребегао као дужник у Нови, замало није допао затвора. Спасло га је „писмо веровано”, тј. посланичко пуномоћје. Lett. di Lev. XV, 39, 8. IV 1450.

²³ Listine IX, 320.

²⁴ I Stjepčević, Lastva: Historijski pregled. Glas Boke 1934, Kotor, 27. Стјепчевић-Ковијанић, Косаче Хранићу у Котору, 318—319.

²⁵ На истим местима.

имаћемо још прилике да говоримо. Поводом дужника дубровачки посланици су говорили херцегу: "Како би вам изгледало кад би неко од Ваших побегао са Вашом „коморсм“ или другим стварима, Вашим или Вашега властелина, и дошао у Дубровник, а Вама се не би учинила правда? Не би Вам се допало и имали бисте право, зато учините другима оно што бисте желели да се чини Вама".²⁶ Херцег је остао неосетљив према овим лекцијама. Которани су били знатно више узрујани јер су били и далеко више угрожени. Већ у пролеће 1449. они су у Венецији сликали црним бојама своју будућност због ткачнице која ће изазвати и стварање луке код Новог. Узгред су покушали сами да добију дозволу за развијање ткачке радиности.²⁷ Влада у Венецији није могла ни сада као ни много пута доцније да подреди читаву своју политику интересима само једног свог града на Јадрану. Которским посланицима је дат врло трезвен одговор, речено им је да нема могућности да се херцег спречи да ради на својој територији шта хоће, да је најбоље не придавати велики значај његовом подухвату јер би га то могло само навести да истраје у започетом послу. Ипак је једним писмом и доцније изјавом пред посланицима Сињорија позвала Стефана да одустане од свога плана. Ткачки занат је — скретали су му пажњу — резервисан за вароши да би се издржавао свет који живи од рада својих руку.²⁸

Херцег није обраћао пажњу на млетачки апел и није ни за тренутак напуштао започети посао. Проносили су се гласови, можда не без знања самога херцега, да је од Венеције добио дозволу за отварање ткачнице. Которани су због тога наставили да врше притисак на владу, предочавали су да ће Котор бити лишен својих прихода ако се у Нови буде довозило вино, уље, гвожђе, тканине и остала роба. Каравани ће напустити пут у Котор нешто због близине нешто због покорности херцегу, који повлашћује свој град у сваком погледу. Венеција се бранила да није дала никакву дозволу и обећала да ће предузети мере.²⁹ Њен положај, нарочито с обзиром на деспотове нападе на територије у Зети, није дозвољавао да због Новога и угрожених привредних интереса Котора изазива непријатељство херцега Стефана. Лакше је ипак поднети лагано економско гушење овога града него његов губитак у рату. Кад је херцег у септембру 1451. спасао Котор од опсаде деспотове војске и неких Арбанаса³⁰, Република му је у погледу Новога изашла у сусрет.

²⁶ Lett. di Lev. XIV, 48, 20. XI 1450.

²⁷ Čremošnik, Kotorski dukali, 165, 182.

²⁸ Listine IX, 311. Misterium pannorum не значи, како је мислио Ст. Станојевић (*Из српске прошлости*, Београд, 1934, 157). тајну упитању је израз ministerium, а то значи исто што и ars (lane). Уп Listine X, 226.

²⁹ Čremošnik, Kotorski dukali, 182.

³⁰ Listine X, 119—120.

Покретањем снажне занатске делатности у Новом нису били сбезбеђени сви услови за опстанак и привредни напредак града. У току векова изграђена је била, нарочито под утицајем Венеције, читава мрежа разних привилегија и забрана које су регулисале права поједињих градских општина и феудалаца са поседима у Приморју на трговину овим или оним артиклима.³¹ У вези с тим су и врло замршене царинске одредбе. У том систему, прецизно изграђеном из много разних елемената, свака градска општина је имала своје место. Разумљиво је да Нови, у извесном смислу, неприродно уздигнут на положај трговачког центра, није имао обезбеђена никаква права. Да би обезбедио своме граду права трговачког града, херцег се морао на првом месту обратити управо Венецији, господару Јадранског мора. Новембра 1450, у јеку рата против Дубровника, посланици су затражили за херцегове поданике право да тргују и да довозе намирнице у Нови. Посланици су, поред жита, вина, меса, уља и др., под намирницама подразумевали и со, за коју је постојао други, много строжи режим. Сињорија је одобрила право трговања и довоза намирница, али је изричito искључила из тога со, „јер није роба којом тргују приватна лица већ цариници“ и због тога што се со никад није довозила у Нови. Тек ово одобрење, које је доцније често обнављано, иако није било везано за неки рок, обезбедило је будућност Новом.³² Лакоћа којом су га Венецијанци дали може се објаснити само изузетним положајем у коме су били присиљени да покажу много пажње према херцегу Стефану.

Которани су ипак успели да постигну да се сва роба која долази у Нови царини которским царинама. Херцег је узалуд покушавао да се ослободи овог незгодног терета.³³ Тачно после годину дана затражио је Стефан и код свога „господара“ краља Алфонса сличну дозволу за Нови. Ствар је представио овде нешто друкчије јер је више тражио. Изгледа да право трговања његових поданика у Апулији није изазивало веће тешкоће, те је херцег од свога сењера и заштитника хтео да издејствује да се роба коју извози у Нови не царини. На напуљском двору су зато посланици испричали како херцег у граду Новом има свој двор, а место је јако удаљено од осталих области, па није у могућности да довози за своје потребе жито, со и друге потребне ствари.³⁴ Прича о потреби намирница за свој двор је била потребна ради ослобађања од царина, јер је роба за личну употребу феудалаца, уз разумљива ограничења, била ослобађана царине.

³¹ H. Kretschmayr, *Geschichte von Venedig II*, 464, само додирује овај интересантан проблем, који, изгледа, није проучаван. Без претензија на потпуност, наводимо нека документа само из једне књиге *Listine IX*, 3, 6, 47, 67, 110, 123, 145, 411, 429, 432.

³² Čremošnik, *Kotorski dukali*, 171—172.

³³ *Listine X*, 20.

³⁴ Thallóczy, *Studien*, 389—391

Таква повластица му је давана по обичају и у Дубровнику, али је херцег, будући у исто време и спретан трговац, злоупотребљавао. Такво ограничење је ставио и краљ Алфонс тражећи да се роба носи искључиво у Нови и да не прелази вредност од 2000 дуката. У Апулији је добио дозволу и за довоз соли, али је она мало помагала, јер је Венеција строго контролисала промет, сматрала такву со за кријумчарену и пленила је. Херцег се ипак сналазио и одржавао свој "кумерк" соли у Новоме. На првом месту отворио је солане и на тај начин обезбедио један део соли која се продавала. На руку су му ишли радници на соланама који су са которске територије бежали у Нови и отварали нове солане.³⁵ Ипак њихова производња није задовољавала потребе. Луштичани су кришом у велиkim количинама односили со у Нови.³⁶ Посебни интереси градова под венецијанском влашћу омогућавали су херцегу да заобилазним путем добија со. Знало се да је "подеста" Будве веома лако давао исправе којима се дозвољавао извоз соли, па је велики део те соли тајним путевима одлазио у Нови. Тако је долазила со и из Албаније.³⁷ Упорно је херцег ипак чинио покушаје да добије дозволу да легално довози со или без успеха.³⁸ Тражио је исто тако без успеха да се листа дозвољене робе прошири и на вуну и боју (*guadum*). Одбијен је и његов протест што му се не дозвољава да са бродова који долазе у Боку купи вуну.³⁹ Венеција је чак почела да прави разне сметње у снабдевању солју на њеним поседима. Нису дозвољавали ниједно место куповине, сем Пага, и ту су одредили вишу цену од 10 дуката за центенар модија.

За десет година се у Котору веома јако осетило постојање Новог, приходи од соли, који су раније износили 25 до 40.000 перпера, пали су у 1462. на једва 12.000 перпера.⁴⁰ Которска бла-гајна је била приморана да се задужи. Због тога су мере против кријумчарења соли биле све одлучније. Поред Стефанове по-нуде да на со увезену из Апулије плаћа 5 дуката по центенару, бродови са солју били су чак из новске луке одвођени и плењени од стране млетачких галија.⁴¹ Ткачница је, и поред сметњи у снабдевању сировинама, радила. Погрешне су зато оцене по којима херцегови подухвати у Новом нису успели. 1462. у јесен је Венеција била присиљена да обнови и поштри мере за сузбијање дубровачких и новских тканина веома високом царином од 10% и забраном да венецијански поданици купују и извозе ове тка-

³⁵ Čremošnik, *Kotorski dukali*, 183.

³⁶ Čremošnik, *Kotorski dukali*, 168.

³⁷ Čremošnik, *Kotorski dukali*, 181.

³⁸ Listine X, 72, 102—3, 168, 228, 229.

³⁹ Listine X, 193, 198.

⁴⁰ Listine X, 225. Опадање которских прихода се у првом реду мора приписати разарању солана у рату са деспотом.

⁴¹ Listine X, 121.

нине.⁴² Нешто података о новским тканинама имамо и из последњих година херцеговог живота, они показују да је радионица тканина била активна и у дане најтежих политичких криза. Из 1464. и 1465. имамо три податка о новским тканинама, од којих један изричito показује оно што се могло слутити, да су новске тканине биле по квалитету слабије од дубровачких и да је бојење представљало посебну тешкоћу. Новске тканине су биле, по владиним одлукама, бојкотоване у Дубровнику, али је из разних обзира у овим тешким годинама учињено неколико изузетака. У јесен 1464. Радину Госту, великом пријатељу града, Дубровчани су дозволили да донесе 18 печа новских тканина да их у Дубровнику обоји. У децембру је Ивану Кабужићу и Матеју Буњићу дозвољено да 8 печа белих новских тканина, добијених за дуг, сбоје и продају. Бенку Главашу није то исто дозвољено за 10 печа иако се у предлогу предвиђало да се неће стављати никакав печат да се не би наносила „инфамија“ дубровачким тканинама.⁴³

Херцег није само у Новоме својим поступцима нарушавао обичајима и уговорима утврђени ред, који су приморски трговци тако љубоморно чували. Средином 1450. спровео је или обновио неколико мера које су имале да донесу знатне приходе његовој комори, и то на рачун трговаца који су пролазили кроз његову земљу. Већ почетком јула су дубровачки трговци обавестили владу да је херцег увео царину на стоку у огромној висини од 10%.⁴⁴ Царини је била подложена не само стока која се купује на херцеговој територији већ и она што се дотеријала из турских области и деспотове земље. Ова мера није имала никаквог оправдања у обичајима који су дотле владали у односима феудалних господара и трговаца, те се херцег прилично колебао бранећи је пред дубровачким протестима. Прво је тврдио да су то сами цариници узимали без његовог знања, да комора није од тога имала никакве користи и обећавао да ће ствар довести у ред. Дуго ипак није давао одговора, а царина је наплаћивана.⁴⁵ Кад су дубровачки посланици у јесен 1450. опет покренули ово питање, тврдио је да је царину увео због тога што су у Дубровнику утврђене неповољне цене. Трговцима је наређено да за волја ће плаћају више од 6 а за брава више од 1 перпере. Одустао је и

⁴² *Listine X*, 226.

⁴³ *Cons. Rog. XVIII*, 93', 13. IX 1464; 254, 2. XII 1465. *Cons. Maius XII*, 182, 26. IX 1464. Херцегове тешкоће и успехе у вези са Новим приказају детаљно у посебној расправи.

⁴⁴ *Cons. Rog. XI*, 212, 6. VII 1450.

⁴⁵ *Lett. di Lev. XIV*. 43'—44, 7. XI 1450.

од овог тумачења кад су Дубровчани затражили да се пред њима провери ова информација.⁴⁶

После неколико дана херцег је изјавио да, уколико укине царину, неће дозволити да стока која се гони кроз његове области пасе његову траву.⁴⁷ Полазећи од штете коју подноси због напасања стоке, постављао је доцније као услов за укидање царине плаћање травнине. Трговци који би гонили стоку морали би да плаћају травнину као и херцегови Власи. Дубровчани су били спремни да плаћају травнину у износу од 3%.⁴⁸ Колико се издаље, само фрагментарно сачуване преписке види, споразум на овој основи није био постигнут. Поново је постала актуелна "крамарина", намет који је изазвао тегобе са поносницима. За релацију пута за коју је раније најмљиван један поносник, морала су се сада узимати три уз троструко поскупљење превоза. Херцег је од поносника узимао трећину дуката, а нешто и непосредно од трговаца за чији рачун се "понос" вршио. Доцније је обећавао да од трговаца неће ништа наплаћивати и да ће поносник бити дужан да робу носи до уговореног места. Дубровчани су уз то тражили гаранције да други Власи или вазали херцегови неће присиљавати трговце да робу носе од места до места.⁴⁹

Неке промене су извршене и на обичним пролазним царинама, опет тобоже без знања херцеговог. Он је чак био запрепашћен кад су му посланици изнели где се све и у ком износу наплаћују царине, одмах је послao једног дијака по Рајка Mrђеновића, који је саставио званични списак, веома мало различит од пописа царина у Сандаљево време који су имали Дубровчани. Херцег је изражавао спремност да све врати у стање како је било у време Сандаља, само је инсистирао на царини у Тјентишту коју је убирада његова мајка Катарина.⁵⁰

Дубровчани су предлагали да се то остави док не сврше друге ствари. А то је било питање трга солуја отворено под Ношим и дријевске царине. Тржиште соли скопчано са забраном да се купује со у Дубровнику су на прво место стављали Дубровчани. "Остајући при "новштини" са кумерком соли и не опозивајући забрану својим људима да купују со где хоће, никада неће моћи бити право пријатељство међу нама", говорили су њихови посланици херцегу.⁵¹ Дријевској царини је посебну паж-

⁴⁶ Lett. di Lev. XIV, 46, 20. XI 1450.

⁴⁷ Lett. di Lev. XIV, 49, 13. XII 1450.

⁴⁸ Lett. di Lev. XIV, 57—58, 15. I 1451. Радин Гост је већ раније покушавао да ствар реши на овој основи кад је говорио пред херцегом да су се споразумели да се плаћа 3%. Дубровчани су тала тврдили да о томе никад није било речи. Lett. di Lev. XIV, 46, 20. XI 1450.

⁴⁹ Lett. di Lev. XIV, 57—58, 15. I 1451; Dipl. Rag. 499.

⁵⁰ Lett. di Lev. XIV, 46, 20. XI 1450.

⁵¹ Lett. di Lev. XIV, 45, 7. XI 1450.

њу указивао херцег трудећи се да је прода по што скупљој цени. Дубровчани су увиђали, „ако узмемо царину, престаће великим делом размирице међу нама“ и изражавали, бар на речима, спремност да је купе, „не да би зарадили, већ само да престану скандали међу нама“.⁵² Обе ствари су биле тесно повезане јер су Дубровчани постављали услов при куповини царине да се укине и нови кумерк и забрана набавке соли у Дубровнику. У тој вези је лежала јачина херцеговог положаја у преговорима. Цену царини одређивао је он сам не држећи се много њене реалне вредности. С друге стране, поменутим мерама довео је дубровачку трговину солју у веома тежак положај. Нису извршена проучавања која би показала колики је био удео прихода од продаје соли у укупним приходима дубровачке општине. Управо жестоко реаговање Дубровчана у овом случају показује да је продаја соли имала велики значај за градске финансије. Дубровник је, гледано чисто економски, био доведен у ситуацију да мора препустити херцегу део прихода од продаје соли. Ако остане тржиште соли у Новом и забрана, херцег привлачи себи купце и приходе, дубровачке финансије се тиме лишавају једног дела прихода, чију величину ни сами савременици нису могли утврдити због променљивости услова. Ако се куповином дријевске царине постигне укидање ових мера, то се мора платити прихватањем херцегове високе цене царине. Дубровчани су очигледно увиђали да је овај други поступак везан за мање губитке, те су се трудили да купе царину, али ипак под најбољим могућим условима.

Херцег је тражио за царину 10.000 дуката годишње.⁵³ Колико је то огромна и нереална сума, види се из поређења са последњим уговором са Сандаљем из 1435. За свој део, половину царине, Сандаљ је добијао 1600 дуката. Стефан је хтео да постигне тројструку цену. Дубровчани су га одмах подсетили на рђаво искуство са високим ценама које је имао са Криналдићима, Влахушом Латиничићем и неким Корчуланином, које је на kraју морао „везати“ јер нису могли да исплате царину. У исто време су му доказивали да чак ни нагонећи своје, Иванишеве и некадање краљеве Влахе да купују со у Дријевима, није могао, кад одбије све трошкове, истерати из царине 3000 дуката прихода. Три хиљаде су Дубровчани били спремни да плате одмах, доцније су пристајали и на пет хиљада, док је херцег спустио цену на осам хиљада, али ништа испод тога, мада је један „пријатељ“ из херцегове околине саопштио посланицима да је господар спреман да пристане и на 5.000.⁵⁴

⁵² *Lett. di Lev. XIV, 47', 57, 20. XI 1450. и 10. I 1451.*

⁵³ *Lett. di Lev. XIV, 47, 20. XI 1450.* У тексту X дуката очигледно је омашком изостало M.

⁵⁴ *Lett. di Lev. XIV, 49', 13. XII 1450.* Хуњадију су тврдили сами Дубровчани 1451. да царина вреди 8000 дуката. *Dipl. Rag.* 497.

Преговори који су почетком 1451. вођени у Фочи, Соколу Ђурђевцу и доцније у другим местима, нису могли да приближе гледишта. У један мах је Дубровчанима изгледало да ће ствари узети веома повољан обрт по њих. Јануара 1451. је стигла вест да је у Венецији јавно проглашено да ниједан феудалац са копна не може имати тржишта соли у Приморју и да су се барке које је херцег послao по со вратиле празне.⁵⁵ Само тешке техничке препреке су имале услова да наведу херцега да се окани трговине сольу. Према свим позивањима на обичаје, уговоре и заклетве остајао је глув. Нека схватања која је херцег у вези са тим испољавао звуче сасвим необично за његово доба. “Свако је дужан да се брине за своју корист”, изјављивао је посланицима и тврдио да може да отвори колико хоће тргова сольу и где хоће.⁵⁶ Дубровчани су са много упорности тврдили безброј пута да су се од старине господа српска, босанска, зетска и приморски градови договорили да само на четири места сме бити трг соли: у Дријевима, Дубровнику, Котору и Светом Срђу и да свако може куповати со где хоће. И када је на тренутак усвајао дубровачко становиште, херцег је налазио чудновате изговоре, тврдио је да се осећа везан само повељама свога оца и стрица које се заклео поштовати, а да није дужан да се равна по повељама друге господе.⁵⁷ Још увек је била актуелна и претња о пресељењу царине у Орман. Дријева су некад била подељена на четири дела и свако је имао део права, сад су цела Дријева његова, тврдио је херцег, и може њима да располаже како хоће. Ко не би хтео да се сели у Орман, може да иде на друго место, два “борга” никако неће да држи.⁵⁸

Приликом приказивања херцегових мера, могло се уочити да су оне обухватале све главне гране привредног живота, трговину стоком, трговину сольу и трговачки промет у широком смислу путем повећања пролазних царина и увођења нових услова за транспорт робе. Стока је представљала свакако један од најважнијих, ако не и најважнији производ који је извозила претежно планинска и великим делом сточарским Власима насељена херцегова земља. Подаци Дубровачког архива не дају ни приближну слику о интензитету и масовности трговине стоком. Пут којим се набављала стока и склапали послови није водио кроз дубровачку канцеларију, уговори о купопродаји стоке су зато врло ретки. Пљачке и разне незгоде које су трговци стоком доживљавали на путевима и тужбе подизане због тога бацају много више светlostи на трговину стоком него купопродајни уговори, који су склапани само у особитим околностима (замена стоке за теканине нпр.) и бележе тек по неки податак беззначајан по учешћу у укупном

⁵⁵ Lett. di Lev. XIV, 58', 19. I 1451.

⁵⁶ Lett. di Lev. XIV, 46'—47, 20. XI 1450.

⁵⁷ Lett. di Lev. XIV, 49, 13. XII 1450.

⁵⁸ Lett. di Lev. 49, 13. XII, 1450.

промету.⁵⁹ Много више показује случај дубровачког месара Марка Ђеланића, који је само на једном путу изгубио прво код Језера 160 грла стоке, а затим на домак Дубровника у Требињу још 385 грла.⁶⁰ Стока је успште, као веома цењена имовина и извор прихода, била најчешће предмет пљачке. Има тако много случајева да их је немогуће све набројати.

Стоком је трговао готово свако од властеле,⁶¹ преко трговаца до сељака и Влаха. Ови последњи су и увучени у трговину баш преко промета стоком. Најактивнији су били Дробњаци. Удруженци у мала друштва, често у заједници са Дубровчанима, позајмљивали су знатне суме новца (готово увек у сребру) на веома кратке рокове, највише до два месеца. Управо занимање Дубровчана код којих се задужују и са којим ступају у ортаклуке, најчешће вунари и месари, показује да је новац употребљаван за куповину стоке. Међу овим Власима има правих трговаца који годинама послују и по сумама које позајмљују заузимају сасвим истакнуто место. Највећа њихова активност пада у време почетка Стефанове владе 1435—1444. После рата са Дубровником Дробњаци се веома ретко задужују у Дубровнику.⁶² Далеко мање активни Бањани обнављају своју делатност последњих година херцеговог живота.⁶³ Власи осталих катуна се јављају само спорадично.⁶⁴ Као се делатности домаћег становништва и дубровачких трговаца дода још и транзит стоке из деспотовских и турских подручја, о коме Дубровчани изричito говоре, може се сагледати од коликог је привредног значаја и какве је приходе могла донети херцегу царина на стоку од 10%.

Исто тако добро је био срачунат ударац који је погодио транспорт. Кроз херцегову земљу су водили најкраћи, најпогоднији и зато најпосећенији каравански путеви. Роба која је ишла из Дубровника за сву источну Босну, Србију и неке турске об-

⁵⁹ *Div. Canc.* LVIII, 270', 271; LVIII 43; *Div. Not.* XXXIV 72, bis.

⁶⁰ *Lam. de for.* XXV, 147', 152, 290.

⁶¹ Требињски војвода Радоје Љубишић продао је у један мах Дубровчанима 100 грла стоке. *Div. Canc.* LVII, 147'.

⁶² Највише података пружају *Debita Notariae*. Има вести о 25 Дробњака који активно послују са Дубровником, 15 од њих се задужује у току више година. *Deb.* XVII, 8, 133, 134', 150, 152, 166; XVIII, 37; XIX, 36, 74; XX, 29', 37' 52', 170, 175, 182'; XXI, 19', 117, 119, 120, 128, 133', 148', 153, 162, 172; XXII, 9, 55, 117; XXXII, 97; *Div. Canc.* LVIII, 141'; *Div. Not.* XXXVII, 78—78'; XL, 94'. *Test.* XVII, 34'. Најистакнутији су Жур Стјепановић, активан 1441—1459, његов ортак Радман Петковић 1435—1442, Радич Градисалић 1439—1442, Брајан Токољевић 1435—1442. Нису ретка задужења пре-ко 600 перпера, али увек у друштву.

⁶³ Тако Власи из Оногашта, који се једном називају Никшићи: *Deb.* XXXIII, 65, 34, 115, 160', 162.

⁶⁴ Тако Власи из Оногашта, који се једном називају Никшићи: *Deb.* XXI, 189'; XXXII, 97; *Boban!*: *Deb.* XXXI, 76; XXXII, 68; XXXV, 62'; Плеске: *Deb.* XXI, 144'; XXII, 121; Кресојевићи: *Deb.* XX, 47'; Угарци: *Deb.* XX, 32, 33; Малешевци: *Deb.* XXXIV, 29; Журовићи: XXXV, 32.

ласти и обратно преношена је највећим делом од стране херцегових поданика⁶⁵ и пролазила поред херцегових царина. Царине су стално доносиле приходе, али се нису могле повећавати неограничено. Зато је херцег нашао начина да преко поносника будуће у добити трговаца.

Даље ометање трговаца од стране херцега није било ни потребно да би Дубровчани увидели да морају предузети одлучне кораке. Околност да је херцег одузeo неким трговцима извесну количину воска и платио га по цени коју би добили у Дубровнику, само је добро дошла Дубровчанима да оправдају забрану крећања трговаца кроз његову земљу. Одлука о забрани је донета 18. јула 1450. и везана за херцегова објашњења, свакако у вези са новим мерама.⁶⁶ Поред извесног колебања, потврђена је по следњег дана тога месеца и остала је на снази непрекидно од почетка рата и даље, наравно, за све време непријатељстава.⁶⁷

Обустављање трговине се најчешће практиковало због опасности услед рата, турских провала и сл. или при изразито непријатељским поступцима господара земље. Овога пута забрана је имала карактер блокаде. Штету је имао да трпи Дубровник, али у далеко већој мери сам херцег. Интензивни привредни живот његових области морао је спласнути, промет на путевима опасни, а то је морало довести до значајног смањења прихода. Све најновије херцегове привредне мере постала су промашене. Обустављање трговине имало је и свој политички аспект. Познато је да се управо преко херцегове земље водила дубровачка трговина са деспотовим и турским областима. Деспот је зато морао посредно осетити последице херцегових затегнутих односа са Дубровником. Разумљиво је да су кривицу за такво стање бацали на херцега, са њихове тачке гледишта он је затворио путеве трговцима. Дубровчани нису пропустили да посаветују деспота да се жали султану како трпи велику штету због тога што је „херцег затворио путеве“, јер трговци чине земље у којима делују плодним, од њих има користи које му служе да плати хараче и задовољи друге потребе.⁶⁸ Слично су чинили и код

⁶⁵ Динић, Дубровачка караванска трговина.

⁶⁶ Cons. Rog. XI, 217, 18. VII 1450:... de refinendo mercatores nostros quod non vadant per contratam de chercech cum mercanciis quoisque non habebitur responsum littere que mittitur chercech Stjepano.

⁶⁷ Cons. Rog. XI, 218', 221, 23. и 31. VII 1450. Поуздано се може утврдити да је блокада трајала непрекидно до рата на основу издавања или ускраћивања дозвола за изузетан пролаз или одвожење robe. Одлуку је доносило Веће умольених, па је у записнику Већа остао траг о свакој молби. Дозволу су тражили херцег и остала властела, краљ, затим деспотови и турски трговци. О дозволама се расправљало 5. и 11. августа, 12. септембра, 5, 14, 15. октобра, 14, 19. новембра, 10, 12, 15. децембра, 23. јануара 1451, 9. и 13. фебруара, 1, 3, 11, 26, 29. марта, 3, 17, 19, 28. априла, 10, 12. јуна 1451.

⁶⁸ Lett. di Lev. XIV, 70, 6. IV 1431.

босанског краља.⁶⁹ Да су Дубровчани политички користили ову блокаду, показује начин како су правили изузетке. Све до дана најтеже затегнутости у току рата одобравао се извоз ствари за херцегов двор. Иванишу Павловићу, међутим, ускраћивана је дозвола, кад је после његове смрти дошао Петар Павловић, неки посебни разлози су навели Дубровчане да му одобравају снабдевање.⁷⁰ Есебегу нису смели да спрече увоз тканина и других ствари, али зато нису ниједном допустили глухавичким Турцима.⁷¹ Где год су хтели да развију нерасположење против херцега, Дубровчани су пуштали да се осете последице блокаде.

Самом херцегу је забрана трговине приказана опет на друкчији начин. Трговци лишени могућности да зарађују због терета које им је он наметнуо, неће више да иду у његову земљу, кренули су другим путевима, „где су лепо гледани, где се са њима лепо поступа, где налазе корист и част“.⁷² Посебно су се задржавали на случају трговаца којима је одузет восак. Иако је херцег платио колико восак вреди у Дубровнику, ипак они трговци чији је био восак нису били слободни; чак да је платио и више, они не би могли бити задовољни јер нису слободни да носе своју робу куда хоће. Влада се извињавала да не може да забрани трговцима да иду тамо где им је боље.⁷³ Херцег се у почетку није показивао много погођен престанком трговине мада су и ова извињавања дошла као одговор на његове жалбе. Он је ступио у преговоре са Дубровчанима који су трајали од почетка новембра 1450. до краја јуна 1451, тј. до избијања непријатељства. И поред обећања и херцегових попуштања на речима у току дугих расправа са бескрајним понављањима увек истих ствари, нису постигнути никакви резултати. Први део тих преговора до марта 1451. приказали смо говорећи о херцеговим привредним мерама; о другом делу није сачувана преписка. Тај део је морао бити интересантан, јер су Дубровчани до последњег часа гајили наду да ће се измирити са херцегом под условима какве су желели за решавање овога спора. У сенци дипломатије и ратних припрема остали су занемарени и изгубљени можда

⁶⁹ *Dipl. Rag.* 491.

⁷⁰ Забране Иванишу: *Cons. Rog.* XI, 238', 248', 12. IX и 14. X 1450. Одobreња Петру Павловићу: *Cons. Rog.* XI, 272, 15. XII 1450; исто XII, 4', 23. I 51. Средином априла 1451. су ускратили и Петру дозволу за тканине: *Cons. Rog.* XII, 59, 19. IV 1451.

⁷¹ Дозвола Есебегу: *Cons. Rog.* XI, 263', 14. XI 1450; „*etio* XII, 14', 19, 19', 13. II и 1. III 1451. Забране Турцима из Глухавице: *Cons. Rog.* XI, 226', 11. VIII 1450; *etio* XII, 11', 78'. 9. II и 12 VI 1451.

⁷² *Lett. di Lev.* XIV, 44, 7. XI 1450.

⁷³ Прави карактер забране се види из писма фојничким трговцима који су нарушавали блокаду: *aperte comandemo che da mo avanti non sia alcuno che olse ne presume vignir ne mandar alcun suo aver per lo paexe de chercech in fina non semo d'accordio...* *Lett. di Lev.* XIV, 54, 15. XII 1450. Иначе се у том смислу влада позива на ранију одлуку о забрани.

драгоценни подаци који би још боље објаснили непопустљивост херцега и Дубровника у спору око привредних питања, основном узроку рата који је избио у лето 1451.

*
*   *

После дубровачке забране трговања домаћи трговци и пословни људи постали су главни носиоци привредног живота. Домаћих трговаца је било у херцеговој земљи. Дубровчани су, међу осталим, изнели на сабору угарске властеле у пролеће 1451. и једну врло интересантну и значајну жалбу. „Херцег хоће — стојало је у упутству за посланика — да наши трговци не иду да купују робу у његовој земљи, он хоће да његови долазе у Дубровник са поменутом робом и да је продају пред градским вратима; то не чини ни због чега другог већ само да би свака ствар пролазила кроз његове руке. То ниједан други господин није чинио ни захтевао осим њега.“⁷⁴ Ова жалба је послужила као основа за мишљење које влада у нашој историјској литератури да је херцег хтео да ослободи привреду своје земље од сваког посредништва, а на првом месту дубровачког. Да је жалба истинита и да је наведено мишљење тачно, морали бисмо истовремено узети да су Дубровчани чинили услугу херцегу кад су забранили кретање и рад својих трговаца у његовој земљи и кад су упорно одржавали ту забрану. Читава земља је била ослобођена од дубровачког посредништва, а херцег није могао бити много задовољан. Он је заратио са Дубровчанима и чим је после ратног пустошења дошло до првих веза и преговора о примирју, међу првим стварима се залагао за обнављање трговине тражећи да његови људи долазе у Дубровник, а дубровачки трговци у његову земљу. Херцег је чак обећавао да ће сам платити сваку ствар која би дубровачким трговцима била узета силом или крађом на његовој територији.⁷⁵ Херцегове привредне мере нису имале за циљ да спрече трговачки промет већ да ојачају херцегове финансије, да уравнотеже његову „комору“, која је била суочавана са све већим захтевима.⁷⁶

Херцег није могао тешити за истискивањем дубровачких трговаца и због тога што у самој земљи није било довољно снага које би могле одржавати привредни живот на потребној висини. Подручје којим је Косача владао имало је несумњиво трговачких средишта и трговаца. Питање је само у томе кога су ранги били

⁷⁴ Dipl. Rag. 500.

⁷⁵ Lett. di Lev. XIV, 86, 6. VII 1451; исто XV, 145, 19. VII 1451.

⁷⁶ Претерано је говорити о „економској политици“ херцеговој. Уп. Торовић, *Хисар. Босне* 489, реч је само о доследном и енергичном спровођењу мера које су разни владаоци и феудалци примењивали или покушавали да примене.

ти трговци, каква су била средства којима су располагали и докле су својим пословима продирали. Према извornом материјалу који нам стоји на расположењу, на читавом том подручју деловао је само један велики трговац, који се, по капиталима које је улагао, по својим трговачким везама и областима до којих је допирао, могао мерити са знатнијим дубровачким трговцима. Био је то сам херцег. У средњовековној Босни није необична појава да се властела бави трговином. Херцег се истиче само начином на који је у својој личности и деловању спојио феудалца и трговца. Херцег носилац власти, господар великих територија и огромних маса људи помагао је херцегу трговцу свим средствима која је имао на располагању. Херцег трговац се одуживао новцем који је био неопходан да се одржи сила и власт. Тврђење да је херцег био трговац није произвољна формулатија; сами савременици су га сматрали трговцем. Неки Дубровчани су били осумњичени да: *sono stati saxon de far chercech mercadante;*⁷⁷ а ни он сам се није устезао да пред посланицима изрази жељу: *far mercantie cum Ragusei et forestieri.*⁷⁸

Херцегово трговачко деловање је било врло разгранато. То показују места до којих је досезало његово пословање и релативно велика разноврсност робе која му је пролазила кроз руке. У увозу и куповању није лако из наших података одвојити шта је херцег куповао за потребе свога двора, војске и посада у тврђавама, а шта је међу набављеним стварима било намењено трговини. Оружје у свим видовима, од „пушака“ преко балиста и оклопа до шлемова, као и сумпор, шалитра и готов барут, по свој прилици није било предмет трговине. За жито, које је у више махова извожено из Дубровника, то је већ теже рећи.⁷⁹ Со је далеко највећим деловима служила трговини, имала је посебно место у херцеговом пословању, као што смо показали поводом солана у Новом. Тканине су биле најмасовније увожена роба у наше крајеве. Ако изузмемо тканине произвођене у Новом, које су свакако једним делом пролазиле кроз херцегове руке, мало је вести из којих би се дало закључити да је херцег трговао и тканинама. Ношење тканина на његов двор одобравано је и у време најстрожих забрана кретања трговца.⁸⁰ Није вероватно да је све

⁷⁷ *Lett. di Lev. XIV, 57', 15. I 1451.* Ти исти људи су, према изјави једног дубровачког „пријатеља“ из херцегове околине, снабдевали херцега оружјем и барутом сакривајући га у бурадима испод друге робе и откривали му све тајне. Влада је затражила да посланици питају „пријатеља“ ко су ту Дубровчани. Нема вести из којих би се видело да је настало

⁷⁸ *Lett. di Lev. XV, 37, 6. III 1450.*
поводом тога нека афера.

⁷⁹ *Cons. Rog. VII, 112', 126; исост VIII, 109'; исост IX, 105, 116'; исост*

⁸⁰ *Cons. Rog. VIII, 75, 15. XII 1441; Cons. Maius IX, 92, 10. XII 1449; Cons. Rog. XI, 264', 19. XI 1450; исост XIV, 112, 11. XII 1454.* Тканине је Стефан набављао и у Котору. Стјепчевић-Ковијанић, *Косаче-Хранић у Котору* 317.

XVI, 87'.

намењено личним потребама херцега и околине. У тој сумњи нас још више учвршћује случај Јована Болице, Которанина, иначе дубровачког трговца, који је последњих година свог живота много трговао са херцегом. Из Боличиног тестамента се види да му је херцег остао дужан само за тканине преко две и по хиљаде дуката.⁸¹ Херцег је долазио до тканина још и путем поклона и залога.⁸² Херцег је увсезио из Венеције гвожђе⁸³, а из Дубровника и друге ствари, за које је немогуће рећи да ли су остаяле на двору.⁸⁴ Ткачници у Новом су биле намењене боје, вуна и сапун које је често тражио.⁸⁵ Херцег је био велики љубитељ накита и драгоцености. Позивао је продавце себи да би обавили посао, а његови прокуратори у Дубровнику су у један мах морали дати гарантије неповерљивом занатлији да му херцег неће ништа одузети.⁸⁶ За херцега је радио и јувелир Рамболт Вахтер из Брижа, који је са сином Рајмундом једно време радио у Дубровнику и одлазио у Босну. Када је извршен обрачун свих узајамних послова, херцег је остао дужан 5.000 дуката мајстору из далеког Брижа.⁸⁷ Приликом једне херцегове набавке накита избила је афера због лажног дијаманта у једном „завезу“. Спорни предмет је послан на испитивање у Венецију, где се потврдила херцегова сумња.⁸⁸ Сирово сребро је херцег свакако набављао у Сребрници или одузимао од трговаца. Познат је само један случај набавке сребра (40 литара) од дубровачког властелина Драгоја Соркочевића.⁸⁹

Херцег је извозио црвац, олово, восак и смолу. За црвац (крмез) смо имали прилике већ да кажемо да је ближе непозната материја, по многим знацима, органског порекла.⁹⁰ За првац су се интересовала средишта мануфактурне производње тка-

⁸¹ *Testamenta XIII*, 220.

⁸² *Cons. Rog. XI*, 254', 26. X 1450.

⁸³ *Cons. Rog. XI*, 148', 30. I 1450.

⁸⁴ *Cons. Rog. XI*, 184, 190, 220, 233. Уље, лекови и зачини, канап.

⁸⁵ *Cons. Rog. XIV*, 51, 26. IV 1454; 260' 18. II 1456; и и.о *XVI*, 7, 18. I 1459.

⁸⁶ *Div. Not. XXXII*, 87', 22. XII 1447.

⁸⁷ *Div. Not. XLII*, 52—53, 23. I 1459.

⁸⁸ *Cons. Rog. XVI*, 147', 148', 211', 213, 213', 273.

⁸⁹ *Cons. Rog. XIV*, 20', 12. II 1454.

⁹⁰ Приказ мишљења о црвцу: Божић, *Дубровник и Турска*, 306—307. У најновије време Б. Храбак, *Протилосиј Пљевалја*, Историјски записи, 1955, 23, упорно брани Јиричеково мишљење да је црвац руда — цинабарит; исто мишљење заступа и Д. Ковачевић, *Трговина у средњовјековној Босни*, Сарајево 1961, 146. Тешкоћу за присталице схватања о рудном пореклу црвца представља околност што се он управо увељико куповао и набављао у херцеговој земљи, за коју немамо поузданних података о рударској активности. Није без интереса споменути да се црвац скупљао. У једном уговору се наводе следећи начини како се долази до црвца:... omne et totum cremesi quod colliget aut colligere faciet et emet et mercabitur... *Div. Canc. IV*, 180—180', 6. V 1440. Уп. у вези с тим и *Повеље Џајса II*, 351.

нина јер је служио за бојење. Управо првих година Стефанове владе почело је велико интересовање за ову скupoцену робу. У Дубровнику је 1440. год. литра црвца стајала 36 гроша, скоро дукат; доцније се цена усталила у Босни на око пола дуката за литру.⁹¹ Војвода Стефан се није одмах укључио у трговину црвцем; он је само енергично интервенисао на тржишту, монополисао је трговину и право искључиве куповине продавао, бар у прво време, трговцима. 1441. је издао „привилегију“ о црвцу Дубровчанину Влахуши Латиничићу.⁹² Захваљујући споровима и жалбама насталим услед Влахушиног монопола, сазнајемо по нешто о промету црвцем. Куповао се у велиkim количинама; Јероним Јакова из Фераре је, на пример, купио 700 литара црвца,⁹³ а склапана су и трговачка друштва за набављање црвца и узimanе позајмице за куповину ове материје.⁹⁴ Од 1446. сам војвода Стефан шаље црвац преко мора. Његове ствари су биле ослобођене царина, али су Дубровчани ипак о сваком случају посебно одлучивали. Октобра 1446. је црвац послан у Фиренцу, 1448. га је посланик пронео кроз Дубровник, свакако опет за Италију. Јануара 1449. је отпремљена опет једна пошиљка, док је септембра исте године посланик Прибисавац однео у Анкону око 1800 литара црвца.⁹⁵ Кад је херцегово трговање узело велике размере, Дубровчани су већ мање били расположени да робу пропусте неоцарињену. Крајем 1450. је од Прибисавца за црвац и осталу робу узето 50 дуката на име залога у висини 3% вредности док се о царини не донесе коначна одлука.⁹⁶ Због тога јединог случаја херцег је у свакој прилици подизао жалбу на Дубровчане, који тобоже једини царине његове ствари. За време рата црвац се није могао слати преко Дубровника, него је свакако одлазио другим путевима. После рата је херцег опет и преко Дубровника слao ову робу.⁹⁷

Није сасвим јасно како је херцег долазио до олова које је слao у Дубровник, Венецију и Апулију. Нема ни једног јединог податка који би говорио о рударској активности на територији херцегове земље. Чињеница да херцег извози олово, не може сама по себи да буде доказ о постојању оловних рудника на њего-

⁹¹ *Div. Canc.* LIV, 180—180', 6. V 1440; *Lam. de for.* XVIII, 231', 4. XI 1444. За 700 литара црвца плаћено 350 дуката.

⁹² *Cons. Rog.* VIII, 169, 15. X 1442:... dicendi Vlachusse Latinizich quod dare et ostendere debeat privilegium alias sibi factum per voivodam Stipanum pro facto chremosi.

⁹³ *Lam. de for.* XVIII, 231, 4. XI 1444.

⁹⁴ *Deb.* XXI, 5, 20. VIII 1441. Увише махова се у Дубровнику узимају позајмице искључиво за довоз црвца.

⁹⁵ *Cons. Rog.* X, 35, 173, 175'; XI, 104', 260', 275; *Cons. Minus* XII, 44'.

⁹⁶ *Cons. Rog.* XI, 260', 275.

⁹⁷ *Cons. Rog.* XIV, 253..

вом подручју.⁹⁸ Много је вероватније да је херцег долазио до олова, као и други трговци, куповином. Изгледа да му је стајао на расположењу јшт један извор. Познато је да је већ Сандаљ, у време кад су Павловићи представљали далеко већу војну и политичку силу, успео да обезбеди себи убирање једног дела прихода оловске царине.⁹⁹ У повељи краља Фридриха III, којом је 1448. потврдио Стефану поседе, после свих градова помиње се на крају и dominium Czarijna Olofska.¹⁰⁰ Изнета је сумња да је Стефан у то време имао удела у царини,¹⁰¹ повеља у сваком случају показује да је на њу полагао права. После краткотрајног непријатељства Петра Павловића у пролеће 1449, Павловићи су дошли под веома јак утицај Косаче. Од некадашњих супарника они су пали скоро на вазални положај, па су чак давали херцегу војску за напад на Дубровник. Такво је стање остало све до пропasti ове породице. Тешко је и замислiti да у тим околностима херцег није имао никаквог удела у олову. Упадљиво је да се тек од 1450. појављују вести о херцеговом пословању оловом. Руско Тудровић и Иван Сирчевић склопили су неки уговор о олову у време забране трговања. Руско Тудровић је допао зато затвора и на испитивању признао да је одговоран само за половину олова. Тек октобра му је враћен уговор, а нешто доцније му је дата и дозвола да оде и прими од херцега око 105 милијара олова (преко 30 тона) под условом да га донесе у Дубровник.¹⁰² Одмах после рата је херцег тражио барке да пошаље олово у Венецију.¹⁰³ Јужна Италија се интересовала за наше олово, па је краљ Алфонс у јесен 1450. замолио Стефана да одобри да се извезе извесна количина олова за његове, Алфонсове, потребе.¹⁰⁴ Херцегово олово се извозило и преко Новога.

⁹⁸ Храбак, *Прошлост Пљеваља*, 24, тврди, на основу једног дела података о херцеговој трговини оловом и развијеног промета црвцем, “да је на територији војводе, односно херцега Стјепана морало бити оловних рудника”. Остаци рударских радова не дају се ни приближно датовати. О Сасин-пољу, које наводи Јиречек, не знају ни веома брижљиви описи плјеваљског краја. Уђ. *Насеља I*, Београд, 1902, 225—256.. Б. Храбак није употребио писмо краља Алфонса којим тражи од херцега рударе, Thallóczy, *Studien*, 388. Ни то писмо не може да буде одлучан аргументат. Упућено је истовремено краљу Томашу, Скандербегу и херцегу, па се изјава... “не мало вештих мајстора имате у својој земљи” не сме узети буквално. Кад је Vic'nus Albanensis, Алфонсов посљачик у овоме послу, дошао у Дубровник, интересовао се за рударе из Ђене и Сребрнице. Уп. Динић, *За историју рударства*, 26.

⁹⁹ Динић, *Земље Херцега*, 234.

¹⁰⁰ Thallóczy, *Studien*, 379.

¹⁰¹ Динић, *Земље Херцега*, 234. 1462. је Олово било сигурно у поседу Павловића... de Olovo partium Bosne territorii voyvode Pethari Paulovich et comitis Nicole eius fratriss... Div. Not. XLVI, 78, 10. VII 1462. То не значи да херцег није могао имати удела у царини.

¹⁰² Cons. Minus. XI, 186, 3. IX 1450; Cons. Rog. XI, 256' и 259, 27. X i 4. XI 1450.

¹⁰³ Cons. Rog. XIV, 91, 5. X 1454.

¹⁰⁴ Thallóczy, *Studien*, 384.

Влахо Стефановић са Лопуда се обавезао почетком 1463. да ће својим бродом одвести из Новог у Венецију извесну количину херцеговог олова.¹⁰⁵ Олово је чинило и главну садржину једног брода натовареног исте године у Новом за рачун неког каталанског трговца.¹⁰⁶ Само један подatak имамо о херцеговом пословању са сребром. 1461. је прошло кроз Дубровник 800 литара његовог сребра за Венецију.¹⁰⁷

Поуздано знамо да је херцег у више махова извозио восак који је његова земља производила у велиkim количинама и смолу јако тражену у Венецији за потребе бродоградње.¹⁰⁸ Дубровчани су, правдајући се од херцегове оптужбе да му царине ствари, говорили да је херцег почeo да тргује црвцем, воском и другом робом шаљући је у Венецију, Фиренцу и другде.¹⁰⁹ Са тим центрима је одржавао трајне везе, на Венецију и Апулију су га упућивале и политичке потребе, али Фиренца је за њега могла имати само привредни значај. Прибисав Вукотић је 1457. покушао да издејствује право извоза робе из Фиренце без царине, али је Сињорија стајала чврсто на својим правима. У своме писму је засипала херцега комплиментима називајући га „јединственим доброчинитељем“ и „оцем града и трговаца“, али се извињавала што не може прекршити градске уредбе.¹¹⁰ О херцеговим везама са Фиренцом сведочи и један спор који се водио у Дубровнику око 144 дуката предата у име херцега неким Дубровчанима да их исплате у Фиренци.¹¹¹ На повратку са једног трговачког пута, као што је био овај у Фиренцу, Прибисав Вукотић или Прибисавац, како га некад зову, пао је у руке неких Беновљана. Патрон брода је заробљеног Прибисава довео пред Дубровник и ту се посредством Дубровчана цењкао око откупна. Да искупи Прибисава и вероватно ствари које је носио собом, херцег је морао да плати 600 дуката.¹¹²

У својој земљи херцег је одржавао тесне везе са трговцима; већ смо имали прилике да покажемо да је са њима склапао уговоре и пословао. Наклоност господара земље је била трговцима драгоценна и они су се трудили да је задобијају поклонима. Знамо, нпр., да је Јован Болица поклонио херцегу једног коња, али ни при састављању тестамента није био начисто да ли је то био

¹⁰⁵ *Div. Not.* XLV, 191, 27. I 1463.

¹⁰⁶ *Cons. Rog.* XVI, Прилог 1. Олово је примио за део херцеговог дуга и Рамболд Вахтер, *Cons. Minus* XV, 65, 4. XII 1459.

¹⁰⁷ *Cons. Rog.* XVI, 213', 14. I 1461.

¹⁰⁸ *Cons. Rog.* XI, 260'; XIV, 91; Čremošnik, *Kotorski dukali*, 180; *Listine* X, 123.

¹⁰⁹ *Lett. di Lev.* XV, 77' (19. IX 1452).

¹¹⁰ Макушев I, 531—532, 27. IV 1457.

¹¹¹ *Cons. Rog.* XIV, 201, 205, 27. VIII и 10. IX 1455.

¹¹² *Cons. Rog.* XIV, 277', 278', 280', 282. III—IV 1456.

његов лични поклон или заједнички дар у име више трговаца.¹¹³ Венецијанац Пасквал Градениго, који је 1451. дошао у херцегову земљу да тргује, давао је велике поклоне и свима који су имали утицаја на херцега. С једне стране, да би обезбедио њихову наклоност, а с друге да би до херцега дошли гласови о његовој дарежљивости, како су оцењивали Дубровчани. Пасквал је наступио са „много помпе и сувишних трошкова које трговина не воли“ и на крају доживео пословни слом. Дошавши код херцега непосредно пред почетак рата са Дубровником, он је, не слутећи ништа, примао за своју робу сребрни новац, што му је олакшавало склапање послова надајући се да ће за тај новац купити сребро и још зарадити у Венецији. Дубровчани су током рата повукли новац и пустили нову вреднују емисију, па је Пасквал претрпео тешку штету. Код самог херцега, који није био уредан плашић, а и због рата био доведен у оскудицу, Пасквалу је остала повећа сума новца. Његове неприлике су се наставиле у Котору, где му је Марин Јакетић побегао опет с великим сумом новца и склонио се код неког босанског властелина.¹¹⁴ Нису увек трговци били херцегове жртве; дешавало се и обратно — да трговци побегну са новцем или неисплаћеним дугом, па је херцег био приморан да годинама преко посланика прогони дужнике са венецијанских поседа.¹¹⁵

Колико је год херцег Стефан био велики и спретан трговац и колико год му је положај феудалног господара омогућавао да савлада препреке које су стајале на путу обичним трговцима с његовог подручја, његова делатност не сме да нам заклони скромну, али трајну активност домаћих људи, активност која је била на путу да друштвено преобрази Босну. На жалост, имамо сувише мало средстава на расположењу да би могли осветлити рад трговаца из херцегове земље. Једини извор наших вести је Дубровачки архив, у коме је остало нешто трагова о делатности домаћих трговаца. Али у вези са архивским вестима поставља се низ питања на која се не може дати задовољавајући одговор. Колики део домаћих трговаца је пословао са Дубровником и долазио у град? Највећи део података имамо о задуживању херцегових поданика. Да ли су се сви трговци који су долазили у град и задуживали или само један део и колики део? Делатност домаћих трговаца можемо само да видимо кроз призму дубровачке канцеларије. Слика коју добијамо је због тога нејасна и једнострана.

¹¹³ *Test. XIII*, 230'. Херцег је узвраћао дарове трговцима. Приликом поделе Бартола и Влахуше Латиничића забетежена је и таза una de argento che ne dono conte Stephano. *Div. Not. XXII*, 88, 19. VIII 1438.

¹¹⁴ *Lett. di Lev. XVI*, 76'—80. Пасквал је сву кривицу за свој слом бацјо на Дубровчане, па је Венеција вршила притисак на Дубровник.

¹¹⁵ *Lam. de for. XXI*, 124; *Div. Not. XXXII*, 144'; *Listine X*, 73, 105, 121.

Свет који се у херцеговој земљи бавио трговином живео је искључиво у неколико већих средишта. Несумњиво најјача и највећа међу њима била је Фоча. Насеље на важном караванском путу са колонијом дубровачких трговаца имало је и домаћег трговачког света. Тканине довожене из Приморја и производи плодне околине црзац, власак, коже и друго пружали су прилике становницима да се окушају у трговачким пословима. Место је почело да се истиче под Сандаљем, а прави процват доживљује тек у време Турака. За херцеговог живота насеље је морало бити у сталном успону. У разним облицима пословних веза са Дубровчанима оставило је трага 55 људи из Фоче. Највећи број упознајемо као дужнике дубровачке властеле и грађана. Ретки су међу Фсчанима они који континуирано раде са Дубровником у току више година. Понеки дођу једном, задуже се један или више пута у току године а даље им се замеће сваки траг. Има случајева да се после више година изненада појаве. У међувремену свакако да нису престали да раде. Такви случајеви показују само на како слабим темељима почивају наша знања о домаћим трговцима. Сви се задужују на релативно мале суме. Чак и кад су удруженi, зајмови једва да негде пређу 50 дуката. Домаћи трговци су упућени један на другог, па склапају ортаклуке и задужују се солидарно.¹¹⁶ Јачи и већ познати у Дубровнику наступају као јемци за нове и непознате.¹¹⁷ Долазак Фочана у Дубровник је прилично неравномеран, најактивнији су били 1435, затим 1441, 1442. и 1448. Ако се њихово одсуство у Дубровнику 1437—1439. може објаснити ратовима који су се водили тих година, тај разлог не може важити за релативно мирне године 1446. и 1447, кад се Фочани исто тако веома ретко појављују у Дубровнику. Политички чиниоци нису довољни да објасне ову појаву а подаци не пружају основу ни за какво објашњење. После 1448. године Фочани скоро не долазе у Дубровник, тек у години херцегове смрти као да се почињу враћати.¹¹⁸ Међу фочанским трговцима се истичу Радич Миомановић (активан 1440—1448) и његов ортак Милут Тврдисалић (1441—1448),¹¹⁹ затим браћа Радивој и Радета Цреповићи. Радивој је био кнез Фоче (1435—и

¹¹⁶ *Deb.* XVII, 74, 194; XVIII, 17; XX, 141', 156, 162', 168', 182', 184', 185; XXI, 11, 28, 105', 113, 146, 186', 187'; XXII, 1', 114; XXIII, 102, 154, 155; XXIV 7, 13', 33', 174'; XXX, 27.

¹¹⁷ *Deb.* XX, 100', 141', 156, 160, 161, 162', 177; XXI, 12, 82'; XXIII, 157.

¹¹⁸ *Deb.* XXXVII, 71, 134'. У Фочу су се највише довозиле тканине. *Div. Not.* XIX, 43, 44; XX, 67; XXVIII, 213; *Lam. de for.* XVI 267. И извозио се власак. *Div. Canc.* LII, 127; исто LVIII, 95. *Lam de for.* XX, 21; коже: *Div. Canc.* LII, 127; црвац: *Lam. de for.* XIV, 14; XVII, 21; XVIII, 231.

¹¹⁹ Радич Миомановић: *Deb.* XX, 100'; XXI, 47'; XXII, 72, 181; XXIII 24, 155; XXIV, 96'. Задужује се највише код Клемента Гучетића а ради и са Галеацом Бруњолом из Мантове. Само у један мах сарађује и са својим братом Добровојем. Задужује се углавном на суме 20—30 дуката. Милут Тврдисалић: *Deb.* XX, 162', 177', 180'; XXI, 28', 82', 113'; XXIII, 97'; XXIV, 33'.

1445), а Радета је са Дубровчанином Бојком Ненковићем држао у закуп Сандаљев део оловске царине.¹²⁰ У Фочи је почeo активност и Тврдиша Мирошковић, који се после 1440. преселио у Горажде, где је био један од најјачих трговаца.¹²¹ Из Фоче је, изгледа из редова трговаца, и Прибисав Вукотић, доцнији коморник и дипломата херцегов.¹²²

Гораждански трговци се јављају у Дубровнику истих година кад и Фочани и престају да долазе исто тако уочи рата са Дубровником. Тргује се истом робом као у Фочи. За Вукосава Љубавића кнеза Горажда (1457—1459) знамо да је од босанског властелина Павла Клешића куповао сребро.¹²³ Поред већ поменутих Тврдише Мирошковића и Љубавића, који су били трговачка породица, истичу се Радич Вукосалић, Радоје Будисалић, Вукосав Обрадовић и Радосав Стојмиловић.¹²⁴

Церница долази одмах иза Горажда по броју људи који су оставили трага у Дубровнику. Церничани долазе у Дубровник и за време рата и појављују се уопште много равномерније него Фочани и Гораждани, али се задужују далеко мањим сумама. Изузетак чине унеколико Вучета Радмиловић, кнез Цернице (1444), и Брајулин Бокчић.¹²⁵ Следећа два значајна трга херцегове земље, Пријепоље и Плевља, гледани из Дубровника, једва се разликују међусобно. Караванске станице са знатним транзитом из Србије и са нешто дубровачких трговаца са дућанима, ова два места су у херцегово доба била тек у почецима развитка. Десетина трговаца из оба места се задужује у Дубровнику и припада истом рангу и по сумама на које се задужује и по истрај-

¹²⁰ Радивој Цреповић: *Deb.* XVII, 168'; 192, 193'; 258; XXI, 162'; *Div. Not.* XXV, 142. Послује у заједници са братом Радетом: *Deb.* XVII, 180, 180'; *ucđ.* XXII, 158'; *Div. Not.* XXI, 26'; *Test.* XIII, 216, 220.

¹²¹ *Deb.* XVIII, 86', 100; *Div. Not.* XXII, 97; *Div. Canc.* LIV, 252. Од 1442. Тврдиша је Горажданин.

¹²² *Div. Not.* XXXVII, 75—78; *Div. Canc.* LIV, 252'. О Прибисаву Вукотићу објавићу посебан прилог.

¹²³ *Div. Canc.* LXVIII, 137' bis, 138.

¹²⁴ Вукосав и Оберко Љубавићи: *Div. Not.* XIX, 234'; XXXVII 75—78; *Lam. de for.* XXX, 26. Занимљиво је да се они не задужују у Дубровнику. Радич Вукосалић: *Deb.* XX, 104, 168; XXI, 11; *Div. Canc.* LVIII, 89, можда је идентичан са Радашином Вукосалићем из Гораждла, који се јавља у архивским књигама: *Deb.* XVII, 190'; XXI, 9'; *Div. Not.* XIX, 234'. Радоје Будисалић се јавља само 1441, али се задужује на веће суме 107, 171 и 282 дуката. *Deb.* XX, 172'; XXI, 3. *Div. Canc.* LIX, 25. Исто тако се и Вукосав Обрадовић задужује на повеће своте, *Deb.* XX, 143, 147', 174'; *Deb.* XXI, 154' (270 дуката); XXII, 114. Радосав Стојмиловић: *Deb.* XX, 168'; *Deb.* XXI, 12, 186.

¹²⁵ Вучета Радмиловић (1438—1448): *Deb.* XVIII, 48'; XX, 107; XXIII, 152', 155'. Брајулин Бокчић: *Deb.* XXI, 35, 177'. Из Цернице се нарочито извозио восак. *Lam. de for.* XVI, 14, 55; XVII, 67; XVIII, 3'; *Div. Canc.* LVIII, 203.

ности у одржавању пословних веза.¹²⁶ Тјентиште, настало на месту караванске станице, далеко је скромније. Свега неколико људи се задужује у Дубровнику; помиње се један стањанин (албергар) и царина коју је сакупљала херцегова мајка Катарина.¹²⁷

Херцегове области у близини Приморја заостају знатно у привредном погледу за развијенијим источним подручјем. Ако се изузму Дријева, где су се, поред трговине сољу, водили и други послови, сва остале места и области у дубровачком залеђу су само неисцрпан извор радне снаге која долази у Дубровник на службу и учење заната. Највећи број даје Требиње, а затим Невесиње, за њима долазе Гацко, Попово, Дабар и Драчевица. Приближно десетину укупног броја представљају женска лица, која у огромном проценту ступају у службу странаца у Дубровнику. На занате долази око половина, далеко највише код ткача, затим тесара, обућара и крзнара.¹²⁸ Људи за које се на основу задужења и веза са Дубровчанима сматра да се баве трговином јављају се упадљиво касније но из других области. Док се пре херцеговог рата са Дубровником Требињани јављају само спорадично, после рата постају активнији, највећи број задужења је из 1454, 1455, 1459. и 1460.¹²⁹ Појава Требињана праћена је појавом других људи из околине Јубомира (1459 и 1460), Мичевца (1459. и 1460), Врма (1459), Билеће (1460—62), Клобука (1463).¹³⁰ Тако појединачно се могу забележити људи из Новог, Рудина, Гацка, Горице, Невесиња, Вратара, Подсокола, Коњица, Благажа, Дабра¹³¹. Сасвим за себе стоји случај Шаина

¹²⁶ За Плевља уп. Храбак, *Прочлост Пљевља*, 10—21. Пријепоље: Deb. XIX, 125; XXI, 37, 155, 155', 177'; XXIII, 76, 157; XXIV, 58', 87, 124; Test. XVII, 34'; Lam. de for. XV, 218. Дубровчани су у Пријепољу имали дућане, код Живана Пасквића су нађене неоцарињене теканине. Div. Canc. LXIX, 34. Из Пријепоља је у Дубровник довезено у један мах 3000 литара олове. Div. Canc. LX, 229'—230.

¹²⁷ Deb. XIX, 75, 104; XX, 182'; XXII, 109; XXIV, 7, 99, 174'; Div. Canc. LXI, 96; Test. XIII, 220; Lam. de for. XX, 23; Lett. di Lev. XIV, 46.

¹²⁸ Регистровали смо 196 случајева ступања у службу. На првом месту је Требиње (31), затим Невесиње (27), Гацко (24), Попово (8), Дабар (14), Драчевица (14). Из осталих места су сасвим малобројни случајеви. Од укупног броја су 14 женска лица, 12 је ступило у службу код странаца, а 2 код Дубровчана.

¹²⁹ Deb. XVIII, 86; XXI, 146, 196; XXII, 1', 17', 87, 121, 129', 158, 159, 218; XXIII, 42, 49', 167; XXV, 109'; XXIX, 1', 5, 49', 84, 106'; XXX, 27, 87, 91'; XXXI, 24; XXXII, 101, 177; XXXIII, 23, 26, 55', 56', 65, 94; XXXIV, 22', 80, 174', 175'; XXXV, 61; XXXVI, 29, 176; XXXVII, 53; Div. Canc. LXVIII, 53; LXXI, 23'.

¹³⁰ Јубомир: Deb. XXXII, 184; XXXIV, 30; Мичевац: Deb. XXXIV, 30; Test. XVII, 34; Div. Canc. LX, 99'. Врм: Test. XVII, 34'. Билећа: Deb. XXXIV, 33'; XXXV, 52'. Клобук: Deb. XXXVI, 37.

¹³¹ Рудине: Deb. XXII, 42; XXXVI, 48; Deb. XXIV, 47'; XXXII, Гацко: 157. Горица: Deb. XXXII, 105. Невесиње: Div. Canc. LX, 98'; Вратар (Подвратар): Div. Not. XXVI, 165; XXXVII, 75; Div. Canc. LXVIII, 120'. Подсоко: Div. Not. XXVI, 165. Коњиц: Test. XIII, 221'; Благаж: Test. XIII, 220. Дабар: Div. Canc. LX, 98'.

Жуњевића из Подјелеча, најјачег трговца из херцегове земље, који се губи 1440. Он је у вези са већим бројем дубровачких трговаца из најзначајнијих властеоских кућа, Бенком Гундулићем, Стефаном Соркочевићем, браћом Замањићем, Дамјаном Ђурђевићем, затим са странцима Галеацом Бруњолом, Јованом Салим-беном, Филипом Силвом итд. Шайн довози велике количине црвца, послује сребром и узајмљује огромне суме новаца у поред ћењу са другим трговцима. Последњи пут се задужио 19. септембра 1440. код више лица на укупно 719 дуката.¹³² Преоскудни изворни подаци не допуштају нам да се упустимо у приказивање занатства у херцеговој земљи; помен неколико златара и неколико презимена што указују на занатлијско порекло не представља довољну основу за такав подухват.¹³³

Приказ привредне делатности на херцеговом подручју, поред свих резерви и ограда које се морају ставити због фрагментарности изворног материјала, ипак показује да су у питању привредно неразвијене области у којима домаће економске снаге играју подређену улогу. Херцегова земља се налазила управо у почетној фази привредног успона. Снаге страних трговаца који су је везивали за европска тржишта биле су још увек неопходне. Херцег зато није могао да тежи за истискивањем дубровачких трговаца, како су то огорчени Дубровчани хтели да представе; истина је била сасвим супротна; они су бојкотовали херцегову област да би херцега, суоченог са тешкоћама, натерали на попуштање.

¹³² *Deb.* XVII, 117, 160, 253, 254; XVIII, 58; XIX, 28', 29, 98', 100, 123, 123', 124; XX, 33, 35', 38, 67, 68', 69. У документима се никде не каже чији је поданик Шайн. Поред Јелеча у херцеговој земљи, постојао је Јелеч у Србији, тако да не можемо бити сигурни да је реч о босанском трговцу. И. Божић, *Дубровник и Турска* 75, мисли се да је реч о деспотовом човеку.

¹³³ Уп. Храбак, *Прошлост Пљеваља*, 15.

ГЛАВА VII

ДИПЛОМАТСКО ДЕЛОВАЊЕ ДУБРОВНИКА И ХЕРЦЕГА СТЕФАНА. ПРИПРЕМЕ ЗА РАТ. НАПАД НА КОНАВЛЕ И ЖУПУ. ПРЕГОВОРИ И СКЛАПАЊЕ ПРИМИРЈА. ДУБРОВАЧКИ ПРЕГОВОРИ О САВЕЗУ СА ДЕСПОТОМ ЂУРЂЕМ, КРАЉЕМ ТОМАШЕМ И ВЛАДИСЛАВОМ ХЕРЦЕГОВИЋЕМ. ДРУГИ НАПАД НА ДУБРОВНИК. ПЛАН ЗА ОТКУП ХЕРЦЕГОВИХ ЗЕМАЉА ОД ТУРАКА. ПОСРЕДОВАЊЕ ПАПСКОГ ЛЕГАТА. ДУБРОВАЧКЕ ПРИПРЕМЕ ЗА ОСВАЈАЊЕ КОНАВАЛА. СТЕФАНОВИ ПРЕГОВОРИ СА ВЕНЕЦИЈОМ. УГАРСКО-ТУРСКИ МИР И ПРЕДАЈА КОНАВАЛА ДУБРОВНИКУ.

У позадини заплете и сукоба између херцега и Дубровника око привредних питања водила се на свим странама и истрајна дипломатска борба. Ни херцег ни Дубровчани нису ни хтели ни могли да своје спорове и размирице решавају до краја сами, изолујући се од утицаја свих оних сила које су на било који начин могле да утичу на ток њихових међусобних односа. Херцег је хтео да обезбеди поштовање својих привредних мера војном силом и оружјем. У тадањим заплетеним приликама није се могло очекивати да би напад на Дубровник остао без крупних последица. Стефан је могао имати у сећању случај Радослава Павловића од пре две деценије. За њега се задатак дипломатских акција састојао у обезбеђењу од свих неочекиваних обрта. На првом месту на Порти, која је морала бити обавештена о свакој знатној акцији својих вазала. Дубровник је, наспрот томе, морао створити на свим дворовима и код свих заинтересованих влада уверење о Стефановој кризици за рат да би, у случају да не успе да предупреди Стефанов напад, добио што је могуће више савезника.

Херцег је без сваке сумње на почетку овог двојоба био у повољнијем положају. То ће се јасно видети из прегледа дипломатске делатности херцега и Дубровника у току 1450. и 1451. године код сила које су имале интереса за Босну. На Порти је Стефан као турски вазал и харакар имао огромна преимућства пред Дубровником који је номинално био подложен држави која се налазила у рату с Османлијама. Порта се ипак није лако решавала да своме вазалу да пристанак за једну акцију којој су се све последице тешко могле предвидети. Према информацијама које су имали Дубровчани, Стефан је у лето или јесење 1447. тражио на Порти да нападне Дубровник и да га натера на

плаћање харача. Халуд-паша је тада одговорио да је султан посредством деспота уговорио мир са Дубровником, да се на њега заклео и да хоће да га поштује.¹ Дубровчани су имали једину могућност да сузбијају Стефанов утицај на Порти преко деспота Ђурђа. Том приликом 1447, а и сваки пут доцније, кад год би се сазнало да херцег нешто преговара на Порти, Дубровчани су деспота молили да својим утицајем спречи одлуке које би довеле град у опасност. Тако су почетком 1449, преко својих људи на деспотовом двору: Паскоја Соркочевића и Дамјана Ђурђевића, скретали пажњу да је херцегово посланство на Порти радило нешто што је против „части и наше државе“. Деспота су замолили да „пријатељу“ — тако су као неком врстом шифре означавали херцега у писмима — препоручи град и стави до знања да неће дозволити никакву непријатељску акцију.² Други пут којим су се Дубровчани служили ишао је преко Угарске и састојао се у тражењу да се став Дубровника према Порти и њеним вазалима регулише уговором о миру између Угарске и Турске.³ Даље херцегове акције против Дубровника на Порти познајемо само сумарно из дубровачких жалби да је против њих радио на Порти, у Венецији и на другим странама.⁴

Када је фебруара 1451. дошло до промене на османлијском престолу, после смрти Мурата II, херцег је био суочен са тешкоћама. Требало је да и код новог султана обезбеди потврду својих поседа. Већ 9. фебруара дошао је склав са Порте захтевајући 50.000 дуката да би Стефан био „потврђен у господству“.⁵ Херцег је тада обновио и своје акције против Дубровника у вези са све већим затезањима у међусобним односима. Послао је на Порту Ивана Влаховића и затражио дозволу да одузме Дубровнику Конавле. У Дубровнику је опет примењен поступак преко деспота. Десило се да је на Порти у исто време био Паскоје Соркочевић, те се одмах заузeo за Дубровник доказујући дубровачка права повељама Сандаља и браће и повељом султана Мурата, али није ништа постигао. Већ се пре 10. маја знало у Смедереву да су на Порти издате неке „привилегије у корист херцега Стефана против Дубровника“.⁶ Деспот је тада већ узео ствар у своје руке и обећао упутити посланство које ће се зало-

¹ Lett. di Lev. XIII, 244'—245, 18. X 1447.

² Деловање Паскоја и Дамјана је љутило херцега и он се у више махова жалио деспоту на њих. Lett. di Lev. XIV, 7'—8, 28. I 1449.

³ Dipl. Rag. 479.

⁴ Dipl. Rag. 477.

⁵ Lett. di Lev. XIV, 71'—72, 13. IV 1451:... come l'e vignuto ale 9 del presente lo schiavo del Turcho a chercech domandando a chercech ducati L. M. per confermarlo nela signoria.

⁶ Lett. di Lev. XIV, 81', 24. V 1451.

жити да се те привилегије опозову и пониште.⁷ Деспот иначе својим снагама није могао да помогне Дубровник јер се налазио у рату против краља Томаша због Сребрнице.

Главна нада Дубровника је била Угарска, која није била у стању да пружи граду било какву осетну помоћ. Она није могла чак ни да делује као јединствена држава. Хуњади и властела која га је подржавала налазили су се у сталном непријатељству са присталицама краља Ладислава Посмрчета, заточеног од краља Фридриха III. Хрватско-далматински бан, који је једино могао помоћи Дубровнику, био је у сукобу са Хуњадијем и водио због тога посебну политику. Хуњади са присталицама је за Дубровчане важио као представник угарске државе, те су се њему обраћали за заштиту. Средином 1450. су затражили да писмима скрене пажњу краљу Томашу и херцегу да је Дубровник део краљевине и да се она о граду стара.⁸ Тада још Дубровчани нису осећали непосредну опасност. Када је у јесен 1450. постало јасно да се не могу надати лаком побољшању односа са херцегом, писали су у Угарску „отворено о ономе што херцег ради против Дубровника“.⁹ Доције су осетили потребу да непосредније представе у Угарској своје тешкоће и опасности, па су крајем јануара послали на сабор угарске властеле дум Ивана Округљића. Он је на сабору изнео жалбе против херцега у знатно претераном облику и тражио да сабор упути гласника који би ишао краљу Томашу да се захвали на пријатељству показаном према Дубровнику, а затим и херцегу. Не знајући како ће се завршити преговори које су баш у то време дубровачки посланици водили с херцегом, Дубровчани су задатак овог посланика замишљали прилично растегљиво и тиме слабили оштрину свога захтева. Ако дубровачки посланици буду до долaska саборског посланика утанаčили нешто с херцегом, он би имао да постигне код херцега поштовање свега што је уговорено. Уколико преговори с Дубровчанима не буду довели до повољног резултата, овај посланик је имао да поступа тако да покаже да Угарска неће никако допустити да се Дубровнику као делу круне наносе неправде или насиље: „Што се учини граду Дубровнику, биће учињено круни или Краљевини Угарској“.¹⁰

Средином марта је посланик стигао херцегу.¹¹ Како се преговори нису померили с мртве тачке, угарски посланик Томаш је имао да иступи с претњама. Како су текли његови преговори

⁷ На истом месту.

⁸ Cons. Rog. XI, 221', 1. VIII 1450; Dipl. Rag. 474. Хуњади је преко Дубровника тада упутио писмо краљу Томашу. Cons. Rog. XI, 260', 6. XI 1450.

⁹ Cons. Rog. XI, 252, 18. X 1450.

¹⁰ Dipl. Rag. 478—9.

¹¹ Cons. Rog. XII, 33, 34', 36, 22—24. III 1451.

с херцегом, нисмо обавештени. Хуњади је том приликом преко овог посланика покушавао нешто са херцегом против Венеције или бана Петра, али је био одбијен.¹² Херцег није остао само у ставу одбране, изашао је пред саборског посланика са низом жалби против Дубровника.¹³ Томаш је после тога дошао и у Дубровник. Донео је поруке не само са угарског него и босанског двора, где се такође задржао. Њихов садржај, на жалост, не познајемо. Сигурно је само да је Томаш затражио да се у Угарску пошаље један дубровачки властелин да пружи пуна обавештења о размирицама са херцегом. И херцег је обећао да ће упутити своје посланство у Угарску, па је тамо требало да се саслуша цео спор и на известан начин пресуди. Средином априла је отправљен у Угарску Жигмунд Гучетић.¹⁴ Он је ишао код бана Петра Таловца да извиди колику ће војну помоћ моћи да пружи у случају потребе и да испита односе према босанском краљу, који су, за разлику од Хуњадијевих, били хладни и на моменте непријатељски. Гучетић је посетио и краља Томаша.

После непријатељства које је трајало у јесен 1448, у пролеће и лето 1449. и почетком 1450. односи између херцега и краља су се некако средили. Преговори су вероватно били у току већ почетком јесени. 1. октобра 1450. су Дубровчани писали краљу Томашу „не помињући херцега ни добро ни рђаво“.¹⁵ У другој половини новембра тражила је влада обавештење од трговца у Босни о томе како иду ствари између краља и херцега.¹⁶ Преговори су вођени још прилично времена. Крајем јануара, кад је Округљић полазио у Будим, знало се да је краљ Томаш спреман да склопи мир са херцегом.¹⁷ Да ли се доцније, у току пролећа, ово примирје претворило у мир, не знамо, сигурно је да се и Томаш залагао код херцега да остави Дубровчане на миру и да му је у пролеће 1451. слao посланике чија је делатност задовољила Дубровчане.¹⁸ Краљ је у току ратова против херцега изгубио нешто од својих територија.¹⁹ Дубров-

¹² *Listine IX*, 380.

¹³ *Dipl. Rag.* 501—503. Издавачи су изоставили наслов: *Copia dell'i agravamenti fatti per cherzech a Tomaso ambasador del governador e baroni de Hungaria. Lett. di Lev. XIV*, 80.

¹⁴ *Dipl. Rag.* 489

¹⁵ *Cons. Rog. XI*, 243, 1. X 1450.

¹⁶ *Cons. Rog. XI*, 266, 21. XI 1450.

¹⁷ *Dipl. Rag.* 477.

¹⁸ *Dipl. Rag.* 491.

¹⁹ Знамо сигурно да је изгубио своје Влахе. Међу Власима којима је херцег 1450. забранио да купују со у Дубровнику помињу се, поред Павловићевић и Сладоја Семковића, још и: *li vlachi che forno del re. Lett. di Lev. XIV*, 47', 20. XI 1450.

чани су му сада стављали у изглед могућност да у савезу са њима поврати изгубљене области.²⁰ Од Хуњадија је Гучетић такође имао да затражи одлучне војне мере уколико херцег не би издао свечану повељу и обавезао се да ће поштовати границе и царине, укинути кумерк соли, држати отворене путеве, дозволити да свако слободно долази у Дубровник да купује со без сметње и репресалије и да ће поштовати сваку „уханс“ што је била у време Сандаља и Вукца.²¹

Хуњадију је стављено у изглед лако освајање херцегове земље ако ступи у савез са краљем Томашем и његовим присталицама и баном Петром. Угарској би на тај начин могао вратити Хум и Дријева који су од старине били угарски. Дубровчани су овом приликом, покушавајући да привуку Хуњадија, представљали вредност дријевске царине знатно друкчије него у преговорима са херцегом. „Вредела би вашој висости сваке године 8.000 дуката“, поручивали су увек финансијски оскудном губернатору. Долазећи лично с војском у Босну, могао би губернатор да учини још једну значајну ствар, — саветовали су они — могао би да освоји Ходидјед који је у турским рукама и да спречи Турцима приступ у Босну.

Херцегови посланици на сабору нису успели. Хуњади је дао сву подршку Дубровнику. Гучетићу је обећао да ће доћи лично с војском у Босну те је влада писмом од средине јуна поручивала губернатору да полаже сву наду у њега и молила да „своју свету намеру спроведе у дело“. ²² Хуњадију је било потребно да пре тога среди односе са деспотом, а надао се и да ће његову експедицију Дубровчани финансирати. Херцег се због Хуњадија није много бринуо. Трезвено је процењивао ситуацију. Нешто раније је говорио Дубровчанима „будите ви само добро са мном и не брините за Угре јер су далеко од вас и иначе

Дубровачки тајни посланик фра Михаило је доцније говорио краљу да херцег скупља војску да га нападне заједно са Турцима. Стефаново непријатељство према краљу посланик је илустровао и другим приме-рима: *Et che per molti modi se po cognoscere, che el detto chercech non volse mai bene al prefato re, et che li tolse li Vlachi et Sladoie Senchovich...* Dipl. Rag. 513.

²⁰ ... ve podesti vendegar del dicto cherzegh et reaquistar el vostro. Dipl. Rag. 492.

²¹ Dipl. Rag. 496. Гучетић је пред Хуњадијем изнео већ познате тужбе против херцега. Неке, уосталом, неистините, да је преместио дријевски трг у Орман и да не пушта дубровачке трговце у своју земљу. Једини нови елеменат је спор око 12000 Сандаљевих дуката које Дубровчани нису хтели да издају херцегу. Cons. Rog. XII, 21', 23, 25'.

²² Dipl. Rag. 497, 505, 506, 507.

не могу доћи у моју земљу против моје воље.²³ Херцег је у исто време добијао из Угарске поуздана обавештења да Хуњади неће моћи ништа да предузме. Два брата Рачићевића, рођака Клешића, прогнани од краља Томаша, налазили су се на двору Хуњадија. Они су свога брата Ђурђа који је био у херцеговој околини обавештавали да херцег не мора ништа да се брине јер Дубровчани неће добити никакву помоћ од губернатора.²⁴

Стање на дубровачким границама у пролеће 1451, кад су оружана непријатељства била на помolu, није било ни приближно онако како је представљено у нашој литератури. Освајање земљишта на границама, сталне пљачке, паљевине, убиства и друге страхоте не дају се ишчитати из архивских података. Последњи спор око граница је био тачно годину дана пре почетка рата. Зупци су тада почели да ору конавоску земљу код Ситнице, Конака и Кожидола.²⁵ После жалбе упућене херцегу крајем јуна 1450. па све до освајања Конавала нема више ни речи о неком насиљном заузимању дубровачког земљишта. Чак ни пљачкашки упади нису чешћи него раније. Средином новембра 1450. је била пљачка у Конавлима организована од већ злогласног Алексе Зупца.²⁶ Пљачка извршена крајем марта 1451. нагнала је Дубровчане на репресалије. Одобрено је да се херцеговим људима могу узимати намирнице и ствари. Почетком априла је кнез Драчевици успео да врати Дубровчанима опљачкане ствари, па је одмах одобрен долазак херцегових људи на дубровачко земљиште. Изузети су били само пљачкаши и они који су окривљени за „крв“.²⁷ Средином априла је била двострана пљачка, херцегови људи су упали у Конавле а дубровачки сељаци у Драчевицу, њихов је плен био већи и влада је одбијала да врати коње опљачкане том приликом.²⁸ Тада је поново херцеговим људима забрањен долазак на дубровачку територију.²⁹ Трговци ионако нису ишли кроз херцегову земљу, па се с те стране нису могле десити веће штете. Сами трговци, вођени личним интересима, нису се до краја покоравали владиној одлуци. Из Дубровника се могло контролисати и спречити путовање у Косачину област, али је то било скоро немогуће за трговце који су се налазили у Србији или у краљевој Босни. Поуздано се зна да су фојнички трговци у један мах прекршили

²³ *Dipl. Rag.* 495.

²⁴ *Lett. di Lev.* XV, 143. Прецртани део писма од 24. VII 1451. (датум на основу одлуке Већа умольених и садржаја *Cons. Rog.* XII, 110°) објављеног у *Dipl. Rag.* 517—519, који су издавачи изоставили.

²⁵ *Cons. Rog.* XI, 177, 7. IV 1450. Исто XI, 209, 211, 26. и 28. VI 1450.

²⁶ *Cons. Rog.* XI, 266', 21. XI 1450.

²⁷ *Cons. Rog.* XII, 41, 41', 47', 48, 29. III и 3. IV 1451.

²⁸ *Cons. Rog.* XII, 55, 57, 57', 62', IV 1451.

²⁹ *Cons. Rog.* XII, 57, 17. IV 1451.

забрану, али су имали нека оправдања, па су ослобођени кривице.³⁰ Једној групи трговаца који су тако, упркос забрани, дошли из Србије херцег је узео неко сребро и восак иако им је претходно дао „веру“.³¹

Вести које су долазиле од посланика упозоравале су на опасност од рата, а не стање на границима. Од друге половине марта 1451. Дубровчани се почињу припремати за евентуални сукоб.³² Шаљу се војници у Стон, Конавле и на важне прилазе Дубровнику, Томбу на Ергату и Ветерно. Барке и бригантини се оружају и постављају на важне одбрамбене тачке, Цавтат, Молунат и у Стонски канал. Шаљу се посланици у област тарентског кнеза да заврбују и доведу италијанске најамнике.³³ Највећа пажња је обраћена Конавлима, Томби и Ветерном. У Конавле је, поред уобичајених стражака, послато добро наоружаних још и 100 домаћих најамника.³⁴ На Ветерно је послато 20 балистара и 30 домаћих најамника, а на Томбу 30 наоружаних људи.³⁵ Кад је 27. маја стигло 126 најамника из Јужне Италије, 40 их је стављено на Томбу, 20 на Ветерно, а остали сви у Конавле. Том приликом је додато још по десет домаћих најамника на сваки од ова три положаја.³⁶ Тако у другој половини јуна је одлучено да се пошље још по 300 страних најамника и да се нађе 100 људи са дубровачке територије и из околине ради упућивања у Конавле.³⁷ Бродови код Молунта и Цавтата су крајем марта добили наређење да прегледају лађе и да их задрже ако носе оружје. У питању су свакако бродови који су ишли за Нови. Од те акције је Дубровник имао већу штету него корист. Кад је задржана барка која је долазила из Венеције са херцеговим послаником, Стефан се жалио Венецији, па је Република св. Марка забранила Дубровнику сваку непријатељску акцију на мору. Захтевала је да се чак повуку и бродови одређени за помагање одбране Конавала. Ако је веровати Дубровчанима, они су повукли те бродове уочи самог Стефановог напада.³⁸

Подаци из одлука Већа показују дубровачке снаге знатно мањим него што су у ствари биле. Изгледа да све одлуке о дислокацији трупа нису уношene у записнике или су чак доно-

³⁰ Cons. Rog. XI, 270', 271, 10. XII 1450; Lett. di Lev. XIV, 54, 15. XII 1450.

³¹ Cons. Rog. XII, 22, 3. III 1451; 57, 15. IV 1451.

³² Упадљиве припреме почињу крајем марта, а то је тачно три месеца пре напада, тако да се може мислiti да је према уобичајеној обавези херцег већ тада објавио непријатељства.

³³ Cons. Rog. XII, 36, 36', 38, 43.

³⁴ Cons. Rog. XII, 41, 43, 29. III и 1. IV 1451.

³⁵ Cons. Rog. XII, 61, 27. IV 1451.

³⁶ Cons. Rog. XII, 74, 74'. Cons Minus XII, 247.

³⁷ Cons. Rog. XII, 80, 85', 15. и 22. VI 1451.

³⁸ Cons. Rog. XII, 36. Listine IX, 380, 381. Lett. di Lev. XV, 130—131, 15. VII 1451.

шене ван Малог већа и Већа умољених, мада посебних органа за вођење рата у то време још није било. Само се тако може објаснити чињеница што доцније, за време окршаја, срећемо знатно веће дубровачке снаге.

Као и доцније, током читавог рата херцегова војна делатност нам је неупоредиво мање позната. И он је као и Дубровчани доводио најамнике из Италије.³⁹ Имао је и команданта најамничке војске Италијана који је био рањен у сукобу 1. јула, па је долазио на лечење у Дубровник. Поред најамника, у војсци су били сви херцегови вазали са својим одредима. Са стране је херцег, колико знамо, добио војску једино од Петра Павловића. 21. јуна 1451 су Дубровчани писали Петру жалећи се што даје херцегу војску против Дубровника.⁴⁰ Дубровчани кажу да је херцег имао велику војску: „сву снагу коју је могао да скупи“.⁴¹ Свакако претеријући забележили су да је пошао против Дубровника са 30.000 људи.⁴²

Дубровачки посланици су још боравили код херцега кад је наређен поход. Изгледа да је херцег уочи поласка војске затражио да му се преда Конавле. 24. јуна, поред Николе Гундулића и Марина Ђурђевића, који су већ били код херцега, изабрана су још два посланика Алвиз Гучетић и Жигмунд Ђурђевић.⁴³ Посланици нису могли да учине ништа друго сем да херцега, који је 25. или 26. јуна ушао у Конавле, опомену да не иде даље. Позивали су се при томе на повељу султана Мурата II из времена Конаваског рата по којој је свако ко наруши стање утврђено повељом имао да плати казну од 100.000 дуката султановој комори. Херцег се није освртао на ову претњу јер је

³⁹ Најамници су довожени преко мора у Нови. Због венецијанског протеста, капетан бригантина на Молунту добио је крајем маја наређење да се „не меша“ у ствари „посланика и најамника“ који иду у Нови. *Cons. Rog. XII*, 71, 20. V 1451. Два херцегова италијанска најамника Франческо из Венеције, балистар, и Кота де Нардо дошли су још у јесен 1450. у Нови. *Lam. de for. XXIII*, 226, 28. X 1450.

⁴⁰ *Cons. Rog. XII*, 83, 21. VI 1451. Петров посланик Вук је доцније твrdio да његов господар није дао никакву војску херцегу и молио да се не одузимају баштине у Дубровнику. Дубровчани му нису веровали. Краљ Томаш се много трудио да привуче Павловиће, али му то није успело. *Lett. di Lev. XIV*, 90. У херцеговој војсци приликом напада нашли су се и неки Которани. *Lett. di Lev. XV*, 130'.

⁴¹ *Lett. di Lev. XV*, 153 (8. VII 1451). Датуми у загради значе да је писмо недатовано а датум утврђен посредно преко одлука Већа и садржаја писма.

⁴² *Lett. di Lev. XV*, 149 (24—30. VII 1451). У концепту писма пали наведен је тај број, али је прецртан и вероватно у оригиналу писма изостављен.

⁴³ *Cons. Rog. XII*, 90, 24. VI 1451. Пре тога је од херцега затражен слободан пролаз за нове посланике. Исто 88', 29. јула су сви ослобођени дужности. *Cons. Rog. XII*, 94.

имао дозволу султана Мехмеда.⁴⁴ По вестима које имамо, херцегу није пружен никакав отпор у Конавлима иако је 22. јуна послато још 100 људи, а 24. издато упутство да војници у Конавлима могу изабрати погодна места за одбрану и премештати се по потреби.⁴⁵ Све снаге су пребацивани на Томбу на Бргату да би се херцегу затворио пут ка Дубровнику.⁴⁶ У Конавлима је једино остало у дубровачким рукама град Соко. У граду је осталла опкољена, добро снабдевена посада. У први мах херцег није дирао ни Цајтат. 27. јуна је наставио своје освајање ушавши с војском у жупу Жрновницу.⁴⁷

Херцегово поступање са освојеним областима Дубровчани су сликали у најстрашнијим бојама, он је палио куће, секао дрвеће, разарао винограде и проливао хришћанску крв. У писму папи су нарочито наглашавана, а тешко да нису и претеривана, недела у односу на цркву. Опљачкао је цркве, направио од њих штале за коње, а лик Христов бацао под ноге људима и коњима. Убијено је и неколико свештеника у Жупи који су дошли да служе мисе.⁴⁸ После Жрновнице херцег је свој напад уперио на Томбу, где је била главнина дубровачких бранилаца. 1. јула је Стефан напао тај положај. Поделио је своју војску на два дела. Један део је ноћу послao преко Шумета. Дуж водоводног канала је тај одред дошао за леђа дубровачкој војсци, док је сам херцег са остатком напао са стране са које су га браниоци очекивали. Тај Стефанов маневар опкољавања ставио је дубровачке браниоце у безизлазан положај. Резултат је био поразан за Дубровчане. Описујући тај сукоб у писму посланицима код деспота,

⁴⁴ *Lett. di Lev.*, XV, 144 (16. VII 1451).

⁴⁵ *Cons. Rog.* XII, 85', 22. VI 1451. 24. је донета одлука о склањању породица и стоке конавоских сељака. *Cons. Rog.* XII, 88.

⁴⁶ 24. јуна је заповедник најамника Неспуло са детом стрених најамника пребачен на Томбу. *Cons. Rog.* XII, 88'. Истог дана је одлучено да се што више људи из града и сублисти пошаље на Томбу и да се изграде залони како је саветовао Неспуло. Оч је имао неке своје идеје у погледу одбране овога положаја. Марин Цријевић, заповедник Дубровчана, после пораза и свога ослобођења из ропства вређао је Неспулу. На Томбу су послати и људи из Луштице, који су дошли у помоћ граду. То су свакако „Албанеси“ из извештаја Љуроја Сокочевића и причања старих дубровачких хроничара. *Cons. Rog.* XII, 89, 43', 94; *Cons. minus* XII, 259—259'.

⁴⁷ ... poi alo XXVII del passato vene cum tutto suo sforzo in Breno e li comenzo brusar ie caxe, taiar vigne et arbori e far ogni mai e desfation per li nostri teritorii. *Lett. di Lev.* XV, 153 (8. VII 1451).

⁴⁸ *Lett. di Lev.* XV, 130, 149, 153. О разарању цркве у Конавлима говори и једна ћирилска белешка у Архиву. *Повеље и писма II*, 65.

они кажу да је убијено, рањено или заробљено 400 њихових људи, док је херцег имао само неколико мртвих.⁴⁹

Већ сутрадан после овог пораза Дубровчани су донели одлуку да поштаљу гласника да од херцега затражи слободан пролаз за посланство.⁵⁰ Тврдили су доцније да је херцег испољио жељу да преговара и прими посланство. Стефанов логор је био у Жупи, па је тамо упућен као посланик окретни и способни Марин Ђурђевић, који је последњих неколико месеци стално преговарао с херцегом. Он је примио и ову мисију, далеко тежу од свих досадашњих. После сваког разговора са херцегом долазио је у Дубровник и враћао се са новим налогом. Истога дана (2. јула) дат је налог Петру Прокулићу, коначавском кнезу, и Јакову Бунићу провидуру, да се ноћу укрцају на барке, натовавре све оружје и дрва и напусте Цавтат са свом војском која је још тамо, доводећи истовремено и све бродове.⁵¹

Прво Ђурђевићево упутство је било доста неодређено, он је имао да подсети херцега на старо пријатељство и да га прекори што је због неких спорова тако сувово поступио и што им је нанео штете „да не могу бити веће“. Сва међусобна питања се могу решити, а и херцег и Дубровник имају заједничке пријатеље, чија би добра воља могла средити ствари у којима сами нису дошли до споразума. Ђурђевић је имао у преговарању да се ослони на Радина Госта и да му обећа да ће га частити ако се склопи мир или примирје.⁵² Стефану је тако по природи положаја било препуштено да диктира преговоре.

Није никакво чудо што су се јавила углавном стара питања. Своје освајање Конавала Стефан је бранио врло надмено. Изјавио је да хоће Конавле јер је господар и има дозволу од султана. Тачно је да је херцег сада господар Конавала — имао је да изјави Ђурђевић — али он исто тако зна боље него ико други да су Дубровчани држали Конавле по правди и „разлогу“ као своју ствар купљену и добијену на чистан начин. Због тога је херцег неправедно освојио Конавле. Пошто он каже да је

⁴⁹ Опис у писму властели у Смедереву. *Lett. di Lev.* XV, 153 (8. VII 1451). Извештај Драгоја Соркочевића и осталих „официјала“ за најамнике показује извесне занимљиве детаље. У извештају, којим се у ствари правда утроши новац, јавља се и ставка „за закопавање 54 мртва“. То је, дакле, укупан број жртава у боју. Рањених је с дубровачке стране (јер су од официјала примили иакнаду) било 140. Укупно се у извештају јавља 2210 дубровачких војника. На Томби је само сељака било 600, за друге се не каже где су били распоређени. Нешто је било „Албанаца“ (Луштичана) и Мађара. *Cons. Minus* XII, 259—259', 21. VII 1451. Дубровачки војници су од Бргата бежачи пречи мору гоњени од нападача. Неки су се утопили у море, *Cons. Minus* IX, 207, а неки су били опљачкани. *Lam. de for.* XXIV, 229, 12. VII 1451.

⁵⁰ *Cons. rog.* XII, 95, 2. VII 1451.

⁵¹ *Cons. Rog.* XII, 96, 2. VII 1451.

⁵² *Lett. di Lev.* XV, 157, 3. VII 1451.

добио дозволу од султана, Ђурђевић је изразио спремност Дубровника да обе стране упуте посланства на Порту и да она одлучи коме ће Конавле припасти. Обе би стране биле обавезне да поштују ту одлуку.

Стефан је опет покренуо питање Сандаљевог поклада од 12.000 дуката, а Дубровчани су опет понудили да ствар одлучи неко трећи. Херцег је затражио и дукате које је за рачун Дубровника потрошио на Порти за време деспотовог боравка у граду. Дубровчани су изјавили да се не сећају да су му икад поручили да учини такав трошак, али ипак, верујући му на реч, пристају да плате 500 дуката.

Стари аргументи су опет потегнути и кад се повела реч о Дријевима. Стефан је пребацивао што нису примили царину за 8.000 дуката кад он добија из ње толико. Увек изванредно добро обавештени о ситуацији у тргу, Дубровчани су му скретали пажњу да је могуће да добија толико ако рачуна и оно што је код рђавих дужника и што не може да наплати. Убеђивали су га да је боље да прими чистих и сигурних 5.000 дуката него да даје царину по вишој цени, а да у ствари не добија ни толико. Дубровчани су затражили да херцег прода царину по разумној цени да не би трпели губитке, али је Ђурђевић ипак имао овлашћење да на крају пристане и на 8.000 дуката. Дубровчани су пристајали да херцегове ствари ослободе царине, као што је тражио, али су, због његове трговачке делатности, тражили да да своју *parola di signor* да међу тим стварима нема робе за трговину ни ствари неког трговца. Ђурђевић је затражио да херцег за време док се воде преговори не чини друге штете на њиховој земљи. Споразум је сразмерно лако постигнут. Чим је дат пристанак на цену од 8.000 дуката, Стефан се сложио у питању Дријева. Дубровчани су одлагали узимање царине до септембра да херцег дотле распродада своју со. Исто тако су се сложили у питању накнаде трошкова на Порти.

Нова тема у преговорима било је питање заробљеника. Позиције су биле неједнаке; док је херцег држао велики број Дубровчана, свакако преко три стотине, они су имали нешто Крајињана и погдекога херцеговог заробљеника. Из те разлике херцег Стефан је хтео да извуче користи. Дубровчани су се позивали на обичај који влада у целом свету да се заробљеници пуштају кад се уговара мир и изражавали готовост да ослободе његове људе. Но херцег је хтео новац, а неки заробљеници су му већ сами обећали откуп. Влада је била присиљена да понуди до 600 дуката за све заробљенике спомињући увек посебно Марина Цријевића, заповедника положаја на Томби. Херцег је у даљем току преговора покренуо још једно ново питање. У питању је право на прогоњење бегунаца. Обичај је био да се бегунци прогоне само до Бргата. Сад су Дубровчани попустили и дозвољавали да се бегунци хватају све до градских капија. И херцег

је показао спремност за уступке, дао је обећања да ће платити све што се одузме у његовој земљи дубровачким трговцима било силом било крађом. Радин Гост је ишао на руку дубровачком посланику, па му је обећан дар од 200 дуката и позив да дође у град да прими новац и да се мало одмори. И Иваниш Влатковић је показивао особиту наклоност и пријатељство према Дубровнику.⁵³

Чим су почели преговори, херцег је затражио дозволу за своје људе да могу доћи у Дубровник. Пре него што је стигао одговор, неки његови поданици су већ били пред капијом на Плочама. Дубровчани су тражили да се стрпе неколико дана „због рана које су још свеже“, због којих би могао да настане какав „скандал“.⁵⁴ Изузетак је направљен са командантом херцегових најамника; њему су дали веру да дође у Дубровник да се лечи.⁵⁵ Херцег није пристао на понуђену суму за откуп заробљеника, он је тражио 1000 дуката, али су се споразумели за 800, исто тако није пристао да се та сума наплати из сребра и воска који је узео раније трговцима, већ је тражио готов новац.

На тој основи је у херцеговом логору у жупи Жрновници склопљено усмено примирје које је за Дубровчане пре свега било средство да склоне Стефана да напусти њихову територију. Они су овај свој чин тумачили као привремено отклањање опасности. Својим посланицима код деспота су објашњавали да су, видећи да засад херцега не могу силом истерати, одлучили да га на какав скrivени начин наведу да оде да би избегли веће штете и опасности.⁵⁶ Да не би себи везали руке за даље дугорочне акције против Стефана, Дубровчани нису пристали да направе било какав писмени докуменат о преговорима. 12. јула су били у Дубровнику Стефанови посланици Радивој Шиглица и Дубравац и Вук, посланик Петра Павловића. Шиглици је исплаћено 800 дуката иако сви заробљеници још нису били пуштени. Истовремено су ослобођени и Стефанови људи.

Далеко од помисли да се задовоље новонасталим стањем ствари, Дубровчани су чинили све да добију савезнике за борбу против Стефана. На првом месту је била брига за враћање Конавала. То би уједно значило и отклањање најтежег губитка у овом рату. Према уговору о примирју, одлука је била у рукама Порте. Стефану је било лако да упути посланство на Порту, где је имао бројне везе. Дубровчани су тражили известан рок, па је договорено да то буде до празника св. Марије у септембру. Стефан је ипак журио и у Дубровнику се знало да

⁵³ Lett. di Lev. 85—86, 86—87, 5, 6. и 7. VII 1451. Lett. di Lev. XV, 157, 3. VII 1451.

⁵⁴ Cons. Rog. XII, 98, 7. VII 1451.

⁵⁵ Lett. di Lev. XIV, 86', 6. VII 1451.

⁵⁶ Lett. di Lev. XV, 153 (8. VII 1451).

његово посланство треба да пође већ 18. јула. Код деспота су предузете мере да својим утицајем делује на Порти у корист Дубровника. Влада је молила да деспот пошаље свога челника Паскоја Соркочевића да тражи враћање Конавала. Али дубровачки планови нису били само дефанзивни. Требало је да Паскоје издејствује и дозволу за деспота и друге да нападну и пустоше Стефанове области. Деспот је био овлашћен да учини све потребне трошкове. У Смедерево су послате копије свих повеља о продаји Конавала, а нарочита је пажња обраћена повељи султана Мурата, којом су Дубровчани добили никад неостварено право на Требиње. Врм и Клобук. Дубровчани су истовремено сужбили и гласину коју је пустио херцег да је између њих склопљен мир. Изјављивали су да није било никакве заклетве ни писмене исправе и наглашавали жељу да се освете. Предузели су и мере у том смислу, послали су у Италију по 1000 најамника и надали се помоћи од Босанаца, Мађара и друге господе.⁵⁷

Примијре склопљено у Жупи са роком до повратка посланства са Порте и до одлуке о Конавлима није много задовољавало ни Стефана. Један од првих поступака против примирја било је рушење цавтатских зидова до темеља. Херцег се бринио да су се становници Конавала и Обода жалили због Цавтата и да су Дубровчани слали најамнике у Соко. Херцег је претио, с друге стране, да ће опседати Соко јер је градска посада излазила ноћу и ступала у везу са Конављанима да би му радили о глави. Дубровчани су саркастично одговарали да није часно извиђење за једног господара кад каже "учинио сам нешто јер су ме сељаци навели да то урадим". За опколјени Соко су тврдили да нема никог толико глупог да би поверовао да су могли да шаљу најамнике у Соко кад херцег држи целе Конавле, и да је посада могла да излази било дању било ноћу. Поручивали су херцегу да је боље да каже да је сруштио зидове јер му је то била воља. Своме посланику је влада у упутству резигнирано додавала да су речи узалудне да могу да кажу шта хоће, а зид је ипак срањен са земљом.⁵⁸ Поред тога, Стефан је почeo да тражи да се примирје склопи писмено иако је по договору то требало да се учини тек после одлуке Порте о Конавлима. 17. јула се већало о томе и херцегов захтев је био одбијен.⁵⁹ Стефан је и даље инсистирао, а Дубровчани су се енергично бранили. Наложили су Ђурђевићу да пред Стефаном каже да о томе не сме ни да пише

⁵⁷ Lett. di Lev. XV, 144 (16. VII 1451).

⁵⁸ Lett. di Lev. XV, 145—146, 19. VII 1451; 147, 23. VII 1451.

⁵⁹ На итл. месн. Већ 12. јула Cons. Rog. XII 101' одлучено је да се одговори Радивоју Шиглици као што је расправљано non faciendo aliquam scripturam. 17. јула се расправљало на основу Ђурђевићевог писма: de faciendo scripturam de teugra (!). Предлог је одбијен са значајном већином 22 : 6.

у Дубровник јер сн „има само једно лице и један језик“, а раније је као посредник постигао споразум о усменом примирју. Имао је да тражи од херцега „да остане на ономе што је једном закључено и да не тражи сваки дан нове ствари“.⁶⁰ Тада прекор је био уместан јер се и Стефан није осећао много везан за примирје, он је доиста измишљао све нове и нове спорове, а извршење својих обавеза, на пример враћање сребра и ћоска узетог код Врапча, везивао за решење тих спорова. Сад је тако, пошто су Дубровчани пристали да купе дријевску царину за 8.000 дуката за једну годину, тражио да је одмах узму за четири године. Није хтео да врати залоге узете од заробљеника иако су они откупљени за 800 дуката. Тражио је и кућу која му је одузета, али му је одговорено да је кућа дата за Конавле, па како држи Конавле, није право да има и кућу.^{6¹} Иако није било у плановима Дубровчана да пристану на писмено примирје, под Стефановим притиском праћеним једним упадом и пустошењем Сланског приморја, ипак су испустили. Дали су сагласност да се склопи писмено примирје које ће трајати до краја септембра. 22. јула је у Већу умољених донета одлука о прихватању писменог примирја са свега 2 гласа већине (15:13) и о одлуци је обавештен Ђурђевић. 24. је јањено херцегу да упути посланике, а до 29. је свакако примирје утврђено јер је Марин Ђурђевић ослобођен дужности.^{6²} Херцегу ни то није билоовољно, захтевао је од Дубровчана да се никоме не жале против њега и сумњиво гледао на њихово посланство у Венецију.

И после склапања писменог примирја, и једна и друга страна се спремала за даље вођење рата. Дубровачка активност у том погледу је много боље позната од херцегове. Колико год је изгледало да је херцег свога противника разбио војнички, одузео му значајан део територија и присилио га на примирје, он му је у ствари мало наудио. У току времена ће херцег имати прилике да осети освету жилаог непријатеља. Енергичан и сувор напад је само олакшао Дубровчанима рад на стварању непријатељског ланца који ће се чврсто стегнути око херцега.

Од Угарске Дубровнику није дошла никаква помоћ. Хуњади је обећавао похи лично против Стефана са 20.000 људи, али је хтео да зна са колико новца су Дубровчани спремни да финансирају његову акцију. Стефана је од ове евентуалне опасности избавио већ сам дубровачки одговор који је садржао одлучно одбијање ма какве финансиске помоћи за Хуњадијев поход. „Свако село под угарском круном брани читава краљевина“, писали су Дубровчани и подвлачили да угарска краљевина треба

^{6⁰} Lett. di Lev. XV, 145—6, 19. VII 1451.

^{6¹} Lett. di Lev. XV, 145—6, 19. VII 1451.

^{6²} Cons. Rog. XII, 107, 22. VII 1451:... de faciendo treugam cum cherzech Stjepano per scripturam p. 15. c. 13. Исто 108'.

да брани и њихов град и саопштавали да плаћање губернаторове војске далеко прелази њихове могућности.⁶³ Свакако је тражени издатак био огроман и тешко да би га могла намирити дубровачка комора, али се не сме губити из вида да су Дубровчани готово у исто време, као што ћемо видети, били спремни да издају 50.000 дуката Порти учествујући у откупљивању и подели Стефанових земаља. Војни поход губернатора против херцега није био по-духват који улива велико поверење. Време је дало за право Дубровчанима. Већ јула је беснео рат између Хуњадија и Јискре, а у време кад је херцег други пут напао Дубровник Хуњади је био тучен код Лошонца у горњој Угарској. Бан Петар Таловац је остао у непријатељству са Хуњадијем и босанским краљем, његов посланик се налазио код херцега у логору у Жупи првих дана јула.⁶⁴ Улрих Цељски је чак отворено помагао херцега шаљући му топове, друге ратне потребе и "инжењере".⁶⁵

Знатно незгоднија била је по херцега чињеница што су се дотле разједињени противници почели измиравати међу собом. Тиме је створено погодно тло за дубровачке акције на склапању савеза. За време док је Стефан преговарао с Дубровчанима, дошло је до помирења између Хуњадија и деспота и споразума о браку између обе породице.⁶⁶ Готово у исто време дошло је најзад уз дубровачко посредовање и до склапања мира између деспота и краља Томаша и предаје града Сребрника у деспотове руке.⁶⁷ Краљ Томаш је већ раније изразио готовост да склопи савез са Дубровником против херцега чим се измири са деспотом.⁶⁸ Тако је створена нова значајна могућност за Дубровчане. Ерзо и изненадно дошао је херцегу ударац са деспотове стране. Последњег дана јула Ђурађ је одлучио да пошаље Стефану све повеље и уговоре, што је био знак прекидања односа и почетка непријатељства.⁶⁹

Дубровчани нису пропуштали прилику да искористе ове повољне околности. Већ 18. августа су упутили посланика краљу Томашу. Посланик Алвиз Гучетић је подсетио краља на обећање учињено преко кнеза Рестоја и Михаила Растића да ће склопити савез против Стефана и изјавио да је сада време за такав савез. Посланик је истицао дубровачку снагу, велики број војни-

⁶³ Dipl. Rag. 509—510.

⁶⁴ Lett. di Lev. XIV, 86, 5. VII 1451.

⁶⁵ Lett. di Lev. XV, 134, 2. IX 1451: ... appresso ve avisemo come Orlich ha dato bombarde e trabuchi et altri instrumenti de guerra e specialmente di gitar fogo et anche inzigneri e maistri al nostro in'migo e bombarderi...

⁶⁶ Dipl. Rag. 514—517. са погрешним датумом. У оригиналу јасно стоји 1451.

⁶⁷ Динић, Сребрник крај Сребрница, Глас 161, 168.

⁶⁸ Lett. di Lev. XIV, 89, 18. VIII 1451.

⁶⁹ Dipl. Rag. 515. Lett. di Lev. XIV, 89, 18. VIII 1451.

ка, галија и других бродова. Краљу је саопштено и да је деспот спреман да му укаже помоћ. Краљу Томашу су саветовали да гледа да придобије Петра Војсалића и Павловиће. Дубровчани су сматрали краља слабијим у војном погледу од херцега. Гучетић је носио собом и пројекат уговора о савезу. Краљ би био обавезан да нападне херцега до средине септембра, а Дубровчани да га помогну бродовима и свим средствима ако дође у Приморје или Луку. Једна страна без друге не би смела склопити мир са херцегом. Дубровчани су од овог рата хтели да виде и користи, па су у пројекту уговора тражили да краљ, ако освоји, преда Дубровнику Драчевицу с Новим, Требиње са Мичевцем, Лугом и Површи и Врм са Клобуком. Ако би сами Дубровчани освојили или купили на Порти ове градове и жупе, краљ је био обавезан да их потврди. Дубровчани су још обећали и да ће радити да придобију хумску властелу за краља.⁷⁰

Дубровчани су имали успеха и у својим акцијама код папе. Још почетком јуна Никола V је издао булу којом се претило екскомуникацијом свакоме ко би указао помоћ херцегу или ступио у његову службу.^{70a} Иако папа није био у стању да пружи помоћ граду, његова подршка је имала значаја због утицаја на Венецију и краља Алфонса. Папа је упутио Венецији и Дубровнику своје "бреве" са булом којом се опозивају црквене милости дароване Стефану од стране папе Евгенија IV. И була и папска писма налазили су се код хварског епископа Томе Томазинија.. Он на молбу краља Томаша није објавио булу јер је босански краљ страховао да ће се Стефан потужити на Порти и довести Турке да пустоше Босну.⁷¹ Дубровчани су се августа 1451. залагали код Томазинија за објављивање буле јер нема више бојазни за краља пошто је он, помиривши се са деспотом, средио и своје ствари на Порти.⁷² Објављивање буле у том моменту и није могло да има већи ефекат. Венеција је већ била прогласила строгу неутралност којом су у ствари били погођени Дубровчани. За бранујући сукобе на мору и држање ратних бродова подједнако за обе зараћене стране, Венеција је у ствари наносила штету Дубровнику пошто херцег на мору није имао никакве значајније снаге.⁷³ Исто је тако и краљ Алфонс, и поред тесних веза са херцегом, у последње време забранио врбовање најамника у својим земљама.⁷⁴

Успеси који су уливали много наде Дубровчанима постигнути су и у херцеговој непосредној околини. Већ у току јула, за време

⁷⁰ Lett. di Lev. XIV, 87'—90', 18. VIII 1451.

^{70a} Theiner, *Monumenta Slavorum* I, 408.

⁷¹ Lett. di Lev. XIV, 88, 18. VIII 1451.

⁷² На истом месецу

⁷³ Listine IX, 404.

⁷⁴ Lett. di Lev. XV, 161 (22. VI 1451).

преговора са херцегом, Марин Ђурђевић је ступио у тајне везе са херцеговим сином Владиславом и хумским војводом Иванишем Влатковићем. Први траг преговора са Владиславом налазимо у дубровачком писму Ђурђевићу од 23. јула.⁷⁵ Последњих дана јула или првих дана августа отишло се у преговорима тако даљеко да је Владислав изразио жељу да склопи са Дубровником савез против свога оца. Очекивао је да му град пружи помоћ у новцу и војницима кад буде устао против заједничког непријатеља. Владислав се залагао да Дубровник склопи и савез са краљем Томашем и да се и њему пружи помоћ пошто је између Владислава и краља Томаша већ постојао савез.⁷⁶

Једно дубровачко писмо из 1459. баца извесну светлост на догађаје у херцеговој околини. Иницијатива је потекла од херцегове жене Јелене и кнеза Владислава. На њихову молбу деспот и краљ Томаш су одлучили да заједно ударе против херцега.⁷⁷ То показује да су односи у херцеговој породици увек велико деловали на стварање ове завере. Херцег је 1451. држао на своме двору неку младу конкубину Јелисавету, по доцнијим вестима, Фирентинку. *Domina Helisabeth de cherzech* се чак обратила у време примирја Дубровнику да набави неке ствари.⁷⁸ Сасвим је разумљиво да је Јелена тражила начина да се освети. Владислав се, свакако под њеним утицајем, одлучио за борбу против оца. Уочи склапања савеза он је затражио од Дубровчана 500 дуката. Пројекат уговора о савезу поднели су Дубровчани пошто су пет ратних саветника размотрли Владислављеве предлоге.⁷⁹ У највећој тајности Владислав је својеручно написао и издао 15. августа у Дринаљеву повељу о савезу. Лако се препознаје да је

⁷⁵ За Владислава је у преписци употребљавана тајна ознака „стари“ (*vechio*). Текст који се односи на Владислава у овом писму није јасан: *al fatto del vechio havemo voltato carta e provisto segondo ne scrivesti. Lett. di Lev. XV, 147'*, 23. VII 1451.

⁷⁶ *Lett. di Lev. XV, 142, 8. VIII 1451:... Et che nui anche faciamo liga con lo re de Bossina siando lui in liga cum esso vechio...*

⁷⁷ *Lett. di Lev. XVI, 41, bis 25. VII 1459.* Одговара се краљу Томашу: ... perche avanti che noy trattassem tal facenda cum la maiesta soa za luy insieme cum lo despoto ad petition della socera soa et de conte Vladisauo erano in acordio de proceder contra el ditto cherzech et za siando composte le cosse noy fosse (!) rechiesti et intrassem...

⁷⁸ *Cons. Rog. XII, 112, 30. VII 1451.* О вестима Халкокондила о херцеговој авантури и искићеној традицији насталој из ње упореди J. Радонић, *Задаћи Европа*, 274—275. и J. Радонић, *Херцег Стјепан Вукчић Косача и Поподица му у историји и наројној алијацији*, Jagić—Festschrift 406—414. Нову светлост је унео у ово питање италијански хроничар Брољо да Лавело, који каже да су херцегови посланици довели из Фиренце девојку која је у ствари из Сијене. Они су је наменили Владиславу, али се херцег заљубио и чак за кратко време затворио сина. Уп. Тирковић, Вести Броља да Лавело Историјски часопис XII—XIII (1963) 169—172 Госпођа Јелисавета је била на двору и после помирења са женом и после смрти Јелене Балшићке. *Cons. Rog. 13. 268'*, 21. XII 1453.

⁷⁹ *Lett. di Lev. XV, 142, 8. VIII 1451.*

текст спремљен у Дубровнику. Владислав је пристао на све што су Дубровчани пожелели. Они су се овом приликом уздржали од тражења Требиња и Драчевице, али је Владислав обећао да ће за накнаду штете коју је херцег починио “даровати земље котара нашега на крајиште њих котара”⁸⁰ По Владислављевом предлогу, савез је имао да важи од тренутка кад се буде побунио против оца, а никакав рок није био предвиђен.

Иваниш Влатковић је независно од Владислава ступио у преговоре са Ђурђевићем још првих дана јула. Хварском епископу Томи је као убеђени католик изразио спремност да на неки начин помогне Дубровнику. Тома је посредовао код Дубровчана и препоручивао хумског војводу, а влада је саветовала Томи да тајно јави Иванишу да слободно пошље неко поверљиво лице у град да се договоре о свему.⁸¹

Примијре је обострано тажено. Озбиљне ратне мере су у ствари Дубровчани увели тек после првог пораза и примирја. 3. августа су изабрали пет ратних саветника.⁸² Затим су заробили неке Крајињане који су ишли на Хвар, али су их на протесте хварског кнеза пустили. Дубровачки сељаци су можда са знањем владе напали и опљачкали херцегово село Ускопље.⁸³

Ратни саветници су добили задатак да израде план операција за освајање Конавала. 24. августа је у начелу усвојен њихов план. Њиме је било предвиђено сакупљање бродова, обезбеђење веслача са острва, снабдевање храном у логорима, набавка материјала за дрвена утврђења која су имала да замене срушени зид Цавтата. Одређено је да се изабере један главни капетан, а за два саветника су одређени заповедници најамника. Акција није предвиђена пре 1. октобра, када је Беће умољених имало да донесе коначну одлуку.⁸⁴ Дотле је трајало примирје.

Херцег је опет почeo да пребацује Дубровчанима да примирје нису склопили искрено јер доводе најамнике. У то исто време је по његовом наређењу опседан град Соко у Конавлима. Властела из херцегове околине је тврдила да су Дубровчани склопили примирје са утврђеним роком до 1. октобра да би могли да скупе летину и приходе и да би требало да примирје буде везано за повратак посланства с Порте.⁸⁵

Привидно и неискрено примирје је најзад одлучно прегазио херцег. Он није могао мирно гледати дубровачке војне припреме

⁸⁰ Повеље и писма II, 124—127.

⁸¹ Lett. di Lev. XIV, 88, 18. VIII 1451.

⁸² Cons. Rog. XII, 114, 3. VII 1451.

⁸³ Lett. di Lev. XIV, 87', 18. VIII 1451; XV, 141', 8. VIII 1451.

⁸⁴ Cons. Rog. XII, 127', 24. VIII 1451.

⁸⁵ Lett. di Lev. XV, 141', 8. VIII 1451.

за време док се обруч непријатеља све тешње стезао око њега. Пред крај августа је предузео енергичне акције. Последњих дана месеца Дубровчани су очекивали да ће опет упасти на њихову територију и већ су смишљали план како да га по други пут уклоне. 31. августа се на долазак херцега у близину Дубровника гледало као на неминовну ствар. 2. септембра је његов логор већ био на Томби.⁸⁶

Дубровчани су се жалили да чини далеко горе и теже штете него први пут. Поседе и куће је опустошио и лишио град свих прихода.⁸⁷ После тога се приближио још више граду. 10. септембра је донета одлука да се уклоне галије из луке на оближња острва кад херцег довуче топове и постави их тако да би могли да туку луку и бродовима нанесу штету.⁸⁸ Из аутентичних савремених докумената не види се даљи ток догађаја. У току следећих дана септембра Стефан је и даље притискивао Дубровник. Дубровчани су имали могућности за жилаву одбрану самога града, али снаге нису биле довољне да се супротставе херцегу на отвореном пољу. Дипломатске припреме још нису уродиле плодом, па се није могла очекивати ни помоћ са стране. Још пре херцеговог доласка Дубровчани су одлучили да се користе једним старим и опробаним средством, али су његову примећу свакога дана одлагали. Најзад, 11. септембра су донели одлуку о „прогласу“. Полазећи од чињенице да је Стефан као и низ других феудалаца био дубровачки властелин, они су га због напада на Дубровник представљали као издајника који је устао против своје отаџбине. Земље и градови имају права — образложена је одлука — да предузму све мере, чак и да кажњавају смрћу да би се ослободили од напада таквих „оцеубица“. Због тога је донет проглас којим се свакоме ко би убио Стефана Вукчића обећавала награда од 15.000 дуката у злату, годишња провизија од 300 дуката, кућа у вредности од 2.000 дуката и наследно дубровачко племство. 12. септембра је проглас прочитан уз звуке труба на

⁸⁶ Cons. Rog. XII, 131, 30. VIII. Тада се очекивао долазак херцегов. По једној одлуци од 2. септембра која је неко расправљање везивала за долазак херцегов на дубровачку територију, могло би се мислiti да још није дошао. Истог дана, вероватно само доцније, написано је писмо посланицима код деспота, у коме се каже *lo inimigo del Signor despot e nostro e venuto cum tuto suo sforzo supra li nostri terreni et e acampato ala Tomba.* Lett. di Lev. XIV, 91, 2. IX 1451.

⁸⁷ Lett. di Lev. XIV, 91, 2. IX 1451.

⁸⁸ Cons. Rog. XII, 133', 4. IX 1451. Дубровачки хроничари знају да је херцег тукао топовима град, чак да је испалио 87 зрна, али да није било веће штете. Окрњен је торањ доминиканског манастира, а камење је оштетило суседне куће. Resti, Chron. 319.

српском и италијанском језику у граду и читавој области која је остала под влашћу Дубровника.⁸⁹

Стари дубровачки хроничари и модерна историјска литература једнодушно придају велики значај овоме прогласу. Стефан је због несигурности и страха да се неко из његове околине не полакоми на огромну награду журно напустио дубровачку територију. Био је свакако још један разлог херцеговом журном одласку. Док је стајао пред градом, дошли су каторски посланици да га моле да помогне Котор који су нападали неки Арбанаси — млетачки издајници. Нико није могао изаћи из града а да не буде опљачкан, заробљен или чак убијен. Иако је био много заузет својом државом, како је доцније говорио, херцег је пошао у помоћ Котору и разбио и казнио нападаче.⁹⁰

Док је Стефан био улогорен код Томбе, Дубровчани су на дипломатском плану предузели нову значајну акцију против њега. Деспотова ранија акција на Порти је већ уродила неким плодом, средином августа су стигла писма султана и канцелара Портних. Дубровачки посланици код деспота су их упутили даље у Дубровник, али нам садржај тих писама није познат.⁹¹ Деспот је том приликом поново питао колико су Дубровчани спремни да потроше на Порти за своју ствар. Они су тада изложили колико широко и далекосежно замишљају акцију. Требало би да деспот у своје име и у име босанског краља и Дубровника обећа султану 150.000 дуката и везирима 50.000 дуката за читаву земљу и све градове херцегове. Новац би исплатили тек кад поседе добију у своје руке, а за њих би плаћали харач који је плаћао Стефан. То би био најкраћи пут да се уништи непријатељ. Дубровчани су имали неке идеје о томе како би се поделила Стефанова земља. За себе су тражили само крајеве у суседству, а у складу са њиховом величином би био и удео у плаћању. Деспот би узео земље до Дрине, а остало би споразумно поделио са босанским краљем. Да покажу како је овај план реалан, Дубровчани су подсећали на раније искуство кад су деспот и Сандаль купили земљу краља Твртка и деспот на тај начин загосподарио Зворником и Усором. У случају да се не пође тим путем Дубровчани су били спремни да дају 50.000 дуката, колико је и херцег обећао султану за Конавле, али су за тај новац тражили и Драче-

⁸⁹ *Cons. Rog.* XII, 137. 11. IX 1451. О „eridi“ се говорило већ раније, *Cons. Rog.* XII, 136; на проглас се свакако мисли приликом предлога о проведименту ... pro facto cherzech. *Cons. Rog.* XII, 131, 30. VIII 1451. Како су оцењивали уцену као средство против непријатеља. Уп. *Jorga* II. 106.

⁹⁰ *Listine IX*, 119—120.

⁹¹ *Lett. di Lev.* XIV, 91. 2. IX 1451.

вицу, Требиње и Врм са градовима.⁹² Крајем месеца је о тој ствари стигла нека вест од деспота, па је препуштено самом деспоту да одреди да ли да се на Порту пошаље неко од дубровачких посланика у Смедереву или да се упути посланство непосредно из Дубровника.⁹³

Поред тога су Дубровчани радили на чисто војничким премама. Поново су почели да се баве планом за освајање Конавала. Зато нису примили са задовољством појаву улцињског епископа Пагамина, који је као папски легат радио на посредовању и склапању мира. Папи су се Дубровчани, као што смо раније видели, обраћали ради тражења помоћи, а далеко је од њих и била помисао да моле за посредовање за мир. Још за време Стефанове опсаде они су упутили у Рим дубровачког фратра Влаха Костадина да се пожали на нови напад и да завапи за помоћ. Требало је да Влахо тражи од папе да упути о свом трошку у помоћ граду 500 најамника за шест месеци. Поновљена је и ранија молба да папа забрани хришћанским силама да помажу Стефана и да Дубровчане препоручи као борце католичке вере против неверника и јеретика.⁹⁴ Улцињски епископ је вероватно послат на херцегово залагање. Кад се 30. септембра 1451. појавио у Дубровнику, понуђен му је гласник да затражи од Стефана слободан пролаз.⁹⁵ Кад се приближио рок епископовог поласка, Дубровчани су се отворено усprotивили. Кнез је са Малим већем добио налог да изложи легату све околности које су против његовог пута херцегу и да га саветује да одустане, препуштајући му ипак да сам одлучи.⁹⁶ Легат је ипак изабрао да ради на извршењу свог задатка, па је отпутовао и преговарао са херцегом. Отуда је почетком новембра слао преко Дубровника писмо папи о току своје мисије.⁹⁷ Његов боравак у Босни се одужио, па је добио накнадно још десет дуката за трошак, а ускоро затим се појавио у Дубровнику са херцеговим порукама. О њима није било ни речи, већ се од легата затражило да изврши папину булу објављујући екскомуникације које она садржи.⁹⁸

⁹² На истом месту. Овде се изричito каже: ... nostro inimigo ha promesso per Canal ducati 50 milla... На другом месту у одговору папског легата, *Lett. di Lev. XV*, 77—80 (23. IX 1452), Дубровчани кажу да је херцег за Конавле дао султану 5000 дуката. Прву суму је, као што смо раније видели, султан тражио за потврду херцегових поседа.

⁹³ *Cons. Rog. XII*, 145', 29. IX 1451. Код везира је план наишао на одобравање, али се султан усprotивио. Вести о томе су стигле тек кад се Владислав побунио, и Дубровчани су били врло задовољни јер би остварење плана о куповини херцегових земаља створило велике компликације са Владиславом.

⁹⁴ *Lett. di Lev. XIV*, 93—94, 11. IX 1451.

⁹⁵ *Cons. Rog. XII*, 146', 30. IX 1451. Био је то епископ Пагамин, Rački Bogumili i patareni, 469.

⁹⁶ *Cons. Rog. XII*, 151, 5. X 1451.

⁹⁷ *Cons. Rog. XII*, 164, 6. XI 1451.

⁹⁸ *Cons. Rog. XII*, 179, 26. XI 1451.

Да ли је легат послушао Дубровчане, није познато. Његова мисија се, узевши у целини, свршила неуспехом, он није успео чак ни да створи могућност за преговоре. Тешко је рећи која је од две стране била непомирљива.

Дубровчани су за време легатовог боравка пришли већ свим практичним мерама за своју офанзиву. Спровођење плана о Конавлима је првобитно било предвиђено за почетак октобра, али све прилике нису биле још сазреве, па је ствар одлагана до средине месеца. Кад је 18. октобра ствар узета поново у разматрање, почетак акције је везиван за вести из Смедерева, што значи у ствари за податке деспотових саветника о преговорима на Порти.⁹⁹ То се поновило и 21. октобра.¹⁰⁰ 27. октобра је стигло очекивано писмо са охрабрујућим вестима, те је почело извршавање "проводимента", оружањем галија и приправљањем свих потребних ствари. Првих дана новембра издано је упутство за довођење људи са Ластова, Мљета, Колочепа и Шипана потребних за службу на бродовима.¹⁰¹ Рок за сакупљање је био 12. новембар. До предвиђеног дана је сакупљање обављено, па је донета одлука да се капетани и патрони галија "у име бога и светог Влаха" украју на галије и пођу према Цавтату, који је одређен да буде база једног дела акције.¹⁰² Херцегово обезбеђење Конавала није било нарочито сигурно, он је област оставио на управу Рајку Mrђеновићу и са њим нешто најамника који нису били сасвим поуздани. Са осморицом од њих су Дубровчани одржавали везу и врбовали их да пређу у службу града.¹⁰³ Уједно је припремана и сувоземна војска. За њу су довођени и људи са Пељешца и из Сланског приморја, поред конавоских сељака који су се повукли у Дубровник и најамника, требало је да копнена војска иде са конавоским кнезом Петром Прокулићем.¹⁰⁴ Полазак ове војске је, међутим, стално одлаган. 26. новембра је рок поласка још једном одгођен, али су за то време у Цавтату радом људи са галија дизана дрвена утврђења наместо зида који је срушио херцег. 2. децембра је донета одлука да Никола Гучетић, главни заповедник војске, са саветницима, командантима најамника крене на Конавле. Одбијен је предлог по коме је требало да уско сарађују и учествују у командовању и заповедници гали-

⁹⁹ Cons. Rog. XII, 154, 15. X 1451:... de induciando ad eundum ad recuperationem Canalis ... ad primas litteras que habebuntur de Smederevo

¹⁰⁰ Cons. Rog. XII, 157, 21. X 1451.

¹⁰¹ Cons. Rog. XII, 158, 162, 27. X и 2. XI 1451.

¹⁰² Cons. Rog. XII, 152', 11. X 1451. Ни Рајко Mrђеновић није био чврст, извршио слетећи устога

¹⁰³ Cons. Rog. XII, 152', 11. X 1451. Ни Рајко Mrђеновић није био чврст, с њим је тајно разговарао Михо Буцињолић, Cons. Rog. XII, 177', 24. XI 1451. И Радин Михачевић је био у околини и хтео да се врати у службу Дубровника, али је влада тражила да да синове за таоце. На истом месту

¹⁰⁴ Cons. Rog. XII, 177, 22. XI 1451.

ја.¹⁰⁵ Истовремено је одлучено да се пошаље што је год могуће више људи из Дубровника. У Џавтат су отишла и двојица од пет ратних саветника.¹⁰⁶ Међутим, баш у погледу сакупљања појачања од дубровачких поданика настале су тешкоће које су још једном одгодиле поход. Дубровачки поданици се нису показвали нарочито ратоборни. Више су волели да раде на својој земљи, па се морао издати проглас којим се забрањивао свим дубровачким поданицима од 18—60 година рад по виноградима и на земљи под претњом високе казне од 50 перпера.¹⁰⁷ Због тога је акција одложена док не дођу и најамници из Стона да војни логор буде још јачи.¹⁰⁸

10. децембра је поновљено наређење да се изврши напад на Конавле и конавоски кнез постави на своју дужност.¹⁰⁹ Са Стеванове стране нису примећене никакве противмере нити појачања одбране, тако да је план проширен и на освајање Драчевице. Напад на Драчевицу је схваћен врло озбиљно, тако да је донета одлука да се награде са укупно 600 дуката први, други и трећи ратник који се испне на зидове Новога кад буде освајан град.¹¹⁰ Ипак до напада на Нови није уопште дошло. Сувоземна војска је 13. децембра кренула на Конавле да заузме Жупу и постави на власт дубровачког кнеза. У Жупи је, међутим, доживела тежак пораз. По причању једног учесника у походу, херцегова војска је чекала у заседи и напала с леђа дубровачки одред, затим је дошла и главнина, те су Дубровчани натерани у бекство према Џавтату оставиши знатан број мртвих и рањених.¹¹¹ Истога дана кад је издато наређење за напад, упућено је и друго којим се тражило враћање галија у Џавтат, а сутрадан је 150 људи са Јулијаном да Фано послато хитно у Стон.¹¹² Поход је био осуђен у ствари малим херцеговим нападом на другој страни дубровачких поседа. Напад је био толико изненадан да је кнез Сланог напустио своје место и побегао.¹¹³ Из конавоске војске су враћени људи из Сланског приморја у свој крај "да чувају себе и своје ствари", а двојица од ратних саветника добили су налог да изврше евакуацију људи и стоке из Сланског приморја у Стон.¹¹⁴ Од целе конавоске акције остало је још само зидање Џавтата, које је настављено.¹¹⁴

¹⁰⁵ Cons. Rog. XII, 181', 2. XII 1451.

¹⁰⁶ Cons. Rog. XII, 182, 2. и 3. XII 1451.

¹⁰⁷ Cons. Rog. XII, 185, 6. XII 1451.

¹⁰⁸ Cons. Rog. XII, 187, 6. XII 1451.

¹⁰⁹ Cons. Rog. XII, 188, 10. XII 1451.

¹¹⁰ Cons. Rog. XII, 189, 13. XII 1451.

^{111a} Опширније о томе в. Ћирковић, *Вести Броља др Лавело*, Историјски часопис XII — XIII (1963) 177 — 183.

¹¹¹ Cons. Rog. XII, 189', 13. XII 1451:... de scribendo capitaneo et patronis gallearum quod revertant ad Civitatem Veterem.

¹¹² Cons. Rog. XII, 195, 21. XII 1451.

¹¹³ Cons. Rog. XII, 189, 14. XII 1451.

¹¹⁴ На иштом месецу.

Готово у исто време Дубровник је забележио значајан дипломатски успех, преговори са краљем Томашем започети још јула и августа доведени су најзад до краја. Највише тешкоћа је било због тога што се босански краљ осећао финансијски веома слаб и тражио за борбу против херцега велику новчану помоћ.¹¹⁵ Дубровчани су му, наглашавајући да имају огромне трошкове, изјавили да ће ипак учинити скоро “више него што је могуће” и обећали 6.000 дуката, односно 18.000 перпера, под условом да краљ уђе у Стефанове области и истраје у рату. Ако дође у приморске области Хум, околину Благада или Требиње, даће му се још 300 најамника.¹¹⁶ У току преговора су, на краљево тражење, Дубровчани одустали од захтева за Требињем и Врмом. Краљ је правио тешкоће око Рисна и Риђана. Кад је најзад повеља о савезу издата 18. децембра 1451, у њој остало је обећање да ће Дубровчани добити Врсиње и Драчевицу са Новим и Рисном. Краљ Томаш се у повељи обавезао напасти Стефана свом силом “не имајући турске војске на себи”.¹¹⁷

Са Иванишем Влатковићем ствари су ишли нешто теже. Откако је посредством епископа Томе успостављено међу њима поверење, Дубровчани су показивали највећу обазривост према Иванишу. Крајем августа ослобођени су неки заробљени Хумљани, а у јеку херцегове краткотрајне опсаде допуштено је Иванишевом човеку Павлу Драгићијевићу да дође у Дубровник.¹¹⁸ Октобра је издато одлучно наређење заповедницима у Стону да се уздрже од нападања на људе Иваниша Влатковића и друге хумске властеле, затим Вукашина Гргоревића и његових рођака.¹¹⁹ За то време су већ Борђе Гучетић и Марин Ђурђевић водили тајне преговоре, на којима је постигнута начелна сагласност о помоћи коју ће Иваниш указати граду. Иваниш је обећао да ће се побунити до св. Мартина, тј. 11. новембра. Неколико дана пре овога рока дошао је у Стон неки фратар Франческо у тајној мисији. Он је одвео Бартола Гучетића и Дамјана Сорковчевића на састанак са Иванишем Влатковићем. Хумски војвода није хтео још ништа да започиње док не обезбеди подршку краља Томаша или кнеза Владислава. Дубровчани су му продолжавали рок за осам дана и препуштали да се сам определи да ли ће се ослонити на краља или на Владислава. Том приликом су вођени и преговори о низу ствари које је требало узајамно регулисати. Неких тешкоћа је било око сталне помоћи од 600 перпера које је тражио Иваниш. Да би и с ове стране видели неку корист,

¹¹⁵ Lett. di Lev. XIV, 98'—99, 17. XI 1451.

¹¹⁶ На истом месецу.

¹¹⁷ Попеће и Писма II, 181—182. Интересантно је да је још фебруара 1452. било у Дубровнику неслагања са краљевом повељом. Cons. Rog. XII, 219, 1. II 1452.

¹¹⁸ Cons. Rog. XII. 126', 133', 24. VIII и 4. IX 1451.

¹¹⁹ Cons. Rog. XII, 156', 21. X 1451.

Дубровчани су тражили половину Дријева уколико Иваниш за-
господари целим тргом. Правили су планове да код Дријева по-
дигну тврђаву и преговарали о потребном земљишту.¹²⁰ Рок за
устанак је био близу, а разговори нису текли глатко. 18. новем-
бра, после скоро две недеље преговора, Гучетић и Соркочевић
су добили упутство да дођу у Дубровник.¹²¹ Неке наде су гајили
Дубровчани и у погледу Вукашина Гргоревића, који је иначе био
веран вазал Стефанов; 6. новембра је дато наређење да се на
његовим границама одржава мирно стање.¹²²

Почетко децембра се опет појавио фра Франческо и опет
су му упућени посланици. Кад је, међутим, дошло до одлучног
тренутка, кад је Дубровчанима била потребна највећа подршка
за напад на Конавле и Драчевицу, Иваниша је напустила храб-
рост. Он је, изгледа, сам учествовао у нападу на Сланско при-
морје. То је изазвало дубровачко нерасположење, па је 16. де-
цембра издато наређење да се нанесе "нешто штете области
Иваниша Влатковића".¹²³ Могуће је, с друге стране, да је херцег
нешто посумњао и да је ова мера требало да га разувери и умири.
Стилизација одлуке као да говори за такво тумачење. Дубров-
чани су неколико дана доцније покушали да обнове везе са Ву-
кашином Гргоревићем, а фра Франческо је још увек био у
Стону. Пошто је при нападу на Сланско приморје била одузета
нека стока, поведени су са оба властелина преговори о враћању
отете стоке. Последњег дана године су посланици имали Иванишу
Влатковићу да "дају речи за речи".¹²⁴ План о устанку је за из-
весно време морао бити напуштен.

Ни херцег са своје стране после септембарске опсаде није
одустао од намере да и даље напада Дубровник. То најбоље по-
казује рад његових посланика у Венецији крајем октобра и током
новембра 1451. Тајно, али без околишења, херцегови посланици су
позивали Венецију да учествује у нападу на Дубровник. Репуб-
лици је као поморској сили био препуштен напад с мора. Није
јасно да ли је херцег већ тада, као нешто доцније, препуштао, у
случају успеха, освојени град Републици, а за себе тражио само
Омиш и Польница и 200.000 дуката из дубровачких депозита. Ви-
соку цену за млетачко суделовање је морао свакако и овом при-
ликом понудити. Одговор, који је показивао пуно разумевање за
херцегов план, али је у исто време тражио одлагање до погод-
нијег времена — није задовољио Стефанове посланике. Они
су у неколико махова упорно излазили пред дужда тра-
жећи акцију. Прво зима и незгодно време за ратовање, а

¹²⁰ Cons. Rog. XII, 163, 163', 173, 4, 6. и 18. XI 1451. Lett. di Lev. XIV, 97—98', 6. XI 1451.

¹²¹ Cons. Rog. XII, 173, 18. X 1451.

¹²² Cons. Rog. XII, 165, 6. XI 1451.

¹²³ Cons. Rog. XII, 188', 192, 13. и 16. XII 1451.

¹²⁴ Cons. Rog. XII, 195', 196, 200, 21—31. XII 1451.

после заплети с Фирентинцима и с Портом пружали су Републици згодан изговор. Поред изјава датих у строгој тајности пред посланицима да су херцегове намере истовремено и њихове намере, Венецијанци нису озбиљно мислили да се упусте у ризичан подухват. Тих дана је Венеција од папе добила писмо и опомене којима су у духу дубровачких жеља одређене дужности католичких држава према Дубровнику. Прилике у Италији су упућивале синьорију на одржавање добрих односа с папом.¹²⁵ Херцег је ипак остао упоран, тражио подршку и јавио да ће сам напasti Дубровник у време кад о нападу није више могло бити ни говора.

У међувремену се одиграо један значајан догађај који је у највећој мери утицао на даљи ток рата између херцега и Дубровника. Султан Мехмед II је 24. новембра 1451, вероватно уз посредство деспота, склопио трогодишњи мир са Угарском. Уговором о миру је био обухваћен и Дубровник, султан се сложио да Стефан мсра да врати све што је одузео граду.¹²⁶ Тиме није била решена само судбина Конагала, већ су и зараћене стране стављене у сасвим нов положај. Оваквим развојем ствари је најтеже био поゴђен херцег. Први склав који је дошао с Порте првих дана 1452. донео му је наређење да више не сме нападати Дубровник. Град св. Влаха је био тако заштићен угарско-турским уговором о миру, док тај исти уговор није спречавао обрачунање међу самим турским вазалима. Деспоту, босанском краљу и савезницима остале су слободне руке да ратују против херцега. Султанов склав Мурат са Портином одлуком о Конавлима очекивао се у Дубровнику већ крајем децембра 1451. Уочи његовог долaska су враћене из Цавтата заставе и сви преостали војници да би се ваљда уклонио сваки траг још недавно припреманог напада.¹²⁷ Али склав није брзо пристизао.

Тек средином јануара је дозвољен долазак Руђеру Дивчићу и Радивоју Шиглици, херцеговим посланицима, који су са тумачем Шаином долазили заједно са склајом. Херцеговим посланицима је обезбеђен смештај и храна, али је под претњом врло високе казне забрањено да се с њима ступа у везу.¹²⁸ 19. јануара је дошло до првог састанка са склавом и херцеговим посланицима, на коме су Дубровчани изложили своје гледиште. Сутрадан су из Цавтата позване галије да би превезле у Конавле склава, херцегове посланике и дубровачку властелу.¹²⁹ У Конавлу је требало направити "збор", на коме су имале бити опроштене све увреде и неправде учињене влади за време рата. Та амнистија је обухва-

¹²⁵ *Listine*, IX, 401, 402, 403, 404, 410, 411, 413.

¹²⁶ Божић, *Дубровник и Турска* 121.

¹²⁷ *Cons. Rog.* XII, 196¹, 199, 27. и 29. XII 1451.

¹²⁸ *Cons. Rog.* XII, 208¹, 209, 209¹, 16. и 18. I 1451. Херцег је по посланицима упутио и уобичајени дар у стоци.

¹²⁹ *Cons. Rog.* XII, 210, 20. I 1452. -

тала све Конављане који би се за четири дана вратили кућама, а остали су сматрани за бунтовнике.¹³⁰ Присутни сељаци у Конавлима су заклети на верност и ослобођени свих дажбина за прошлу годину. Изгледа да је било тешкоћа са конавоским пла-нинама јер је властели која је преговарала са склавом упућено писмо у вези са враћањем планина.¹³¹ Склав је изгледа имао овлашћења да решава и остале несугласнице и посредује за мир. У његовом присуству покренуто је питање херцегових поседа у Дубровнику и поред њих још и херцеговог поклада, према коме су Дубровчани задржали непромењен став и, читajuћи пред скла-вом и посланицима повеље о покладу, били своје гледиште. Пре одласка Мурата зараћене стране су се сагласиле да ће дозволити промет трговаца, али тек кад се начине писмене испра-ве.¹³² Мислило се, изгледа, на мировни уговор. Средином фебруа-ра су Дубровчани слали краљу Томашу копију склопљеног ми-ра.¹³³

Основни губитак у рату су Дубровчани повратили, остале су још само штете из времена рата које су они у овај мах били спремни да забораве. У Дубровнику су настале значајне проме-не. Разоружана је већина бродова и престало се са даљим бира-њем пет ратних саветника. За сваки случај још нису отпуштени најамници. Изгледало је да је рат херцега и Дубровника завршен.

¹³⁰ *Cons. Rog. XII*, 210, 210'. Списак проглашених за бунтовнике из Ко-навала, *Deb. Not. pro Comuni I*, 195—195', садржи имена 18 сељака из Конавала који се нису јавили у року од четири дана. Један је ослобођен ускоро, а Бадањ Попадић и његов син Ратко су пали у руке власти и обешени. Списак садржи и имена 39 сељака из Приморја који су за време рата прешли на херцегову територију, настанили се и ступили у његову службу.

¹³¹ *Cons. Rog. XII*, 211', 22. I 1452.

¹³² *Cons. Rog. XII*, 212', 213', 214.

¹³³ *Cons. Rog. XII*, 212':... loquendi cum sclavo imperatoris et ambas-siatoribus cherzech pro facto pacis. *Cons. Rog. XII*, 230, 18. II 1452:... et mittendo copias pacis facte.

ГЛАВА VIII

ПОНОВНО ЗАУЗИМАЊЕ КОНАВАЛА. ПОБУНА ВЛАДИСЛАВА И ИВАНИША ВЛАТКОВИЋА. НОВИ СУЛТАНОВ СКЛАВ И ВРАБАЊЕ КОНАВАЛА. ПРВИ ДОЛАЗАК КРАЉА ТОМАША У ХУМУ. ВЕНЕЦИЈА ЗАУЗИМА КРАЈИНУ И ДРИЈЕВА. КРАЉ ТОМАШ И САВЕЗНИЦИ У ХУМУ. СУКОБИ У ТАБОРУ ХЕРЦЕГОВИХ ПРОТИВНИКА. ПИТАЊЕ РАТНЕ ШТЕТЕ. КРАЉ ТОМАШ И ВЕНЕЦИЈА. ПОЛОЖАЈ ВЛАДИСЛАВА И ИВАНИША. ПРЕГОВОРИ ХЕРЦЕГА И СИНА. ПОСРЕДОВАЊЕ ПАПСКОГ ЛЕГАТА ТОМЕ ТОМАЗИНИЈА. ТУРСКА ПОМОЋ ХЕРЦЕГУ И БОРБЕ У ХУМУ. НОВИ ПРЕГОВОРИ. БОБАЉЕВИЋЕВА МИСИЈА. МИР ИЗМЕЂУ ХЕРЦЕГА И ВЛАДИСЛАВА.

Споразум постигнут у току преговора склава и зарађених страна нарушен је после једва недељу дана од Муратовог одласка из Дубровника. Склав је напустио Дубровник 27. јануара, а већ 3. фебруара у Конавлима нешто није било у реду. Кастелан Сокола је добио наређење да, без обзира на све одредбе, прими у град конавоског кнеза и његове слуге.¹ Истога дана донете су у Већу умољених још две одлуке које само делимично осветљавају до-гађаје. Петру Прокулићу, конавском кнезу, издат је налог да се са шесторицом слугу склони у Соко, а осталих тридесет људи из своје околине да пошље у Цавтат. Ако не могу безбедно отићи до Цавтата, нека се „спасу“ под градом или на неко друго место где најбоље знају. Истовремено је додељено и тридесет људи поткнезу Жупе за појачање страже.² Петар Прокулић се склонио у Соко и приликом спасавања изгубио неке ствари.³

Конавли су опет дошли у херцегове руке без већег војног похода и ратне акције. Из ових дана није сачувано ниједно писмо дубровачке владе, тако да не знамо на који начин и каквим снагама су поседнути Конавли. Највероватније је да су у овом догађају крупну улогу одиграли становници Драчевице и Врсиња. Кад су по други пут Конавли у априлу предавани Дубровнику, тражило се да буду присутни војвода и кнез Драчевице и главари Зубаца. Дубровчанима није остало ништа друго до да протестују

¹ *Cons. Rog. XII*, 219, 3. II 1452.

² *Cons. Rog. XII*, 220, 3. II 1452.

³ *Cons. Rog. XII*, 221, 6. II 1452.

код херцега и да се жале на Порти због његовог поступка.⁴ Кад је са Порте дошао други склав заједно са посланицима и властелом, морао је да ослобађа кнеза затвореног у Соколу. Али у међувремену су се одиграли далеко значајнији догађаји.

29. марта 1452. Владислав је отворено устао против оца. Усљед Владислава су стали єдмах мајка и баба и војвода Иваниш Блатковић са браћом. Побуна је била добро организована, тако да су Владислав и савезници єдмах првог дана заузели значајну територију са исто тако значајним тврђавама. Првог дана побуњеници су заузели Елагай, затим Точјевац, Вратар у Сутјесци, којим су владали Радивојевићи, и два града на мосту код Неретве. Сутрадан, 30. марта, заузети су Вјенчац у Невесињу, Имотски, Крушевић и Нови у Луки. По оцени Дубровчана, првих дана априла у рукама побуњеника био је цео Хум осим Јубушког и још три тврђаве. Доцније је и Јубушки дошао у руке херцегових непријатеља.⁵

Овај устанак је изазвао велику радост у лагору херцегових прстивника. Дубровчани су богато обдарили гласника који је донео добре вести. „Нема ствари значајније за нас од ове неслоге нашег непријатеља и сина“, писали су својим посланицима код деспота.⁶ Владислављева побуна у ствари није представљала никакво изненађење за Дубровчане. Они су били у току припрема, јер су већ 22. марта упутили Марина Ђурђевића и Марина Гундулића у Усињ, вероватно да ступе у везу са завереницима.⁷

⁴ Cons. Rog. XII, 220', 4. II 1452: ... de scribendo chercech pro istis novitatibus. Јакета Гундулић и Влахо Рањина, којима је било стављено у дужност да са деспотовим послаником и гласником Хуњадија иду на Порту, имали су у упутству: ... andarete ala Porta per regatiar lo impreadar e visieri del retornar de Canal e per graverse del tuore dapo chel fexe della deta contrada de Canal. Lett. di Lev. XV, 122 (20. III 1452). Још један документ несумњиво показује да Конавли од почетка фебруара до средине априла 1452. пису били у дубровачким рукама. 16. априла је у уговору о деоби браће Бутковића било предвиђено да Никола Бутковић добије за свој део 400 перперера у случају: Si dominatio Ragusii infra tempus duorum annorum proxime futurorum non recuperaret contrataam Canalis. Div. Not. XXXVI, 100, 16. IV 1452.

⁵ Lett. di Lev. XV, 110, 4. IV 1452: Сачуван је само концепт писма. Сва имена градова су прецртана сем Елагая. Очигледно је место набрања изабран сажети облик: ... et ha preso Blagay e tutta la contrada de Chelmo excepto L'ubuschi...

⁶ На истиом месту.

⁷ У записнику се не наводи коме одлазе посланици. У тренутку побуњеници су у Владислављевој околини, тако да нема никакве сумње да су последњих дана уочи устанка сарађивали са Владиславом и Иванишем. Cons. Rog. XII, 257', 258, 264', 21, 22. и 31. III 1452; Lett. di Lev. XV, 111, 31. V 1452. У потпуној тајности, без иједне белешке у записницима, склопили су Дубровчани још месец дана раније савез са Иванишем и браћом Павељем и Јакетом Гундулићем. Писма II. 133—138.

Стефановим противницима је овај обрт донео и нове бриге и напоре. Владислављев поступак је у суштини значио побуну против господара и оца, дакле управо онај преступ за који су Дубровчани оптуживали Стефана и сматрали да га треба казнити смрћу. Било је зато потребно обезбедити положај Владислављев и некако га легализовати. На првом месту помоћи га војнички да може да се одупре очевом нападу и истраје у борби. Одмах је из Дубровника послато 100 најамника стационираних дотле у Стону, под командом Јулијана да Фано, и 30 домаћих људи, пушкара и балистара, а поред тога и већа количина оружја и војних потреба. Упућене су и две фусте и стављене потпуно на располагање Владиславу и мајци.⁸ У исто време су Дубровчани помагали непосредно и Иваниша, коме су ласкали да се у њега више уздају него у Владислава. Њему су дали и мајсторе за зидање тврђаве и новац да купи коње.⁹ Дубровчани су се трудили да Владиславу обезбеде подршку у самој земљи, па су издали проглас да ће сваки херцегов човек који приђе Владиславу бити третиран као савезник и моћи да долази у Дубровник да слободно тргује.¹⁰ Херцегову жену Јелену су позвали у Дубровник или Стон да се син не би морао бринути о њеној безбедности и да би се могао боље посветити својим пословима. С друге стране, из Дубровника или Стона могла би деловати на околну властелу да приђе Владиславу. Владислав је преко Ђурђевића тражио депозит који су му на водно узурпирали отац и брат. Бринуо се да регулише своје односе са Портом због побуне и тражио новчану помоћ јер је био без икаквих финансијских средстава. Добио је из Дубровника 1.500 дуката. Лакше је било са другим дипломатским интервенцијама које је тражио код папе, губернатора Хуњадија и деспота, са којим је иначе имао веза.¹¹ У првој половини априла 1452. већ се очекивало да ће доћи краљ Томаш у Хум у помоћ Владиславу.¹²

Поред побуне сина и хумске властеле, херцег Стефан је и са стране Порте примио ударац. Упућен је нови склав не само да нареди херцегу да врати Конавле већ и да га натера да плати штете од времена турско-угарског мира. Херцегови посланици овог пута нису ни пуштени заједно са склавом у град. Од склава се тражило да пошаље неког и пита да ли посланици имају овлашћења да предају Конавле и накнаде штету као што је наредио султан. Пошто је, изгледа, одговор био

⁸ *Cons. Rog. XIII*, 265, 265', 267', 268, 268', 270, 1—8. IV 1452; *Lett. di Lev. XV*, 111, 3. IV 1452. *Cons. Minus XII*, 58'.

⁹ *Lett. di Lev. XIV*, 104'—107, 18. IV 1452.

¹⁰ *Cons. Rog. XII*, 265', 1. IV 1452.

¹¹ *Lett. di Lev. XIV*, 104'—107, 18. IV 1452.

¹² *Lett. di Lev. XIV*, 104', 18. IV 1452.

повољан, дат је слободан пролаз Руђеру Дивчићу, Радивоју Шиглици и преводиоцу Турчину Шаину.¹³

Склав је замољен да упути своје људе са Конављанима да изведу Петра Прокулића из Сокола и да позове војводу Гојка и кнеза Вука из Драчевице и неке од Зубаца. На збору је заједно са султановим наређењем о враћању Конавала скренута пажња самим становницима да остану верни граду, а суседима из Драчевице и Врсиња да не дирају у Конавле ако хоће милост султанову.¹⁴ Стедећих дана је склаву и преко њега султану изречена захвалност за враћање Конавала и за обећање накнаде штете. Херцеговим посланицима је исто тако изречена захвалност „колико пристоји“ и напоменуто да херцег свакако треба да плати штету.¹⁵ Дубровчани су још изјавили да ће остати при миру који је закључен између султана и Угарске.¹⁶

За то време је херцег био увеки заузет и догађајима у Хуму и долини Неретве. Владиславу и Иванишу су дошли у помоћ краљ Томаш и Петар Војсалић са војском. Средином априла су се састале војске савезника и дошли до Блата у Хуму.¹⁷ Херцег није показивао да има могућности и воље да сам једним ударцем скрши уједињене противнике. Он је морао да тражи дипломатско решење. Средином априла је заједно са млађим сином Влатком преко кнеза сплитског понудио Венецији да узме Дријева и Крајину. Венецијанци би се лако сложили и прихватили предлог и да није био поткрепљен молбом једне делегације становника у којој је био неки властелин Радош из Пољица.¹⁸ Стефан је исто тако био присиљен да упути посланике папи Николи и затражи да посредује за склапање мира. Папа је том приликом одредио хварског епископа Тому Томазинија, и он је са херцеговим посланицима имао да дође у Дубровник.¹⁹ Херцегу је ишла на руку завађеност грофа Цељског и бана Петра са Петром Војсалићем и краљем Томашем. Петар Војсалић је био особито угрожен од Улриха Цељског

¹³ Cons. Rog. XII, 273', 276, 277', 13, 15. и 17. IV 1452.

¹⁴ Lett. di Lev. XV, 107 (21. IV 1452).

¹⁵ Cons. Rog. XII, 288, 27. IV 1452.

¹⁶ Cons. Rog. XII, 288', 27. IV 1452.

¹⁷ 17. априла се већ знало да су заједно краљ Томаш, Владислав и Петар Војсалић. Cons. Rog. XII, 278, 17. IV 1452. Lett. di Lev. XIV, 104', 18. IV 1452. Да је краљ први пут дошао само до Блата кажу изричito сами Дубровчани. Lett. di Lev. XV. 95', 16. VI 1452.

¹⁸ Listine IX, 415—416. У току маја је херцег са истим порукама упутио свога секретара. Listine IX, 423.

¹⁹ Lett. di Lev. XV, 101, 12. IV 1452. 1. маја је већ стигао Павле Газуло са порукама Томе Томазинија у Дубровник. Cons. Rog. XIII, 2'.

и Дубровчани су улагали много напора да спрече излазак Петра Војсалића из коалиције.²⁰

У табору савезника је владала неактивност. Узалудни су били напори Дубровчана да убеде краља да је тренутак за напад особито повољан. Краљ је, према доцнијој дубровачкој изјави, обећавао: „сутра ћемо, проксултра ћемо, а после неколико дана се вратио у Босну не учинивши ништа.“²¹ Кад су Дубровчани протестовали и распитивали се за разлог одласка, краљ је одговорио да је принуђен да се врати у Босну због Турака који му из дана у дан пустоше земљу. Тражио је времена да се обезбеди на тој страни и обећавао учинити читава чуда кад се буде поново вратио у Хум.²² Због краљевог одласка Дубровчани су Јулијану као најискуснијем команданту војске дали упутство да буде будан у погледу интереса Дубровника и Владислава. Положај побуњеника после краљевог одласка није био сјајан. Посланици су имали прво да извиде војну снагу, па тек онда да предају оружје послато из Дубровника да не падне у руке непријатеља.²³ Сукоби краља и Петра Војсалића са баном Петром само су отежавали ситуацију Стефанових противника.

За време краљевог одсуствовања из Хума осетио се плод Стефановог маневра с Венецијом. Позив за освајање Крајине и Дријева је у Венецији био врло озбиљно схваћен услед страха да се Дубровчани не дочекају тих места. Позив добијен од Стефановог становништва је добро дошао да се проширење поседа изведе у строгој легалној форми. Већ 28. априла сплитском кнезу је дато упутство да прими становнике који хоће од своје воље да дођу под венецијанску власт. Сви управници приморских места су били дужни да о овој ствари пруже помоћ сплитском кнезу. 9. маја, поводом боравка кнеза Радоша из Пољица и неког Сплићанина, који су донели понуду од становника Крајине и Дријева, поновљено је ово упутство и наређено да се од нових поданика затражи заклетва. Послате су и три заставе св. Марка да се истакну у Крајини. Поред тога је сплитски кнез морао да обавести Дубровчане о предаји ових места и да затражи да се уздрже од сваког мешања.²⁴

Док су се Дубровчани упињали да наговоре краља Томаша да се врати из Босне и пође против херцега, за време док су слали све потребно за градњу једног моста на Неретви код Го-

²⁰ Cons. Rog. XII, 275', 14. IV 1452; XIII, 27', 9. VI 1452. Lett. di Lev. XV, 108, 19. IV 1452. Бан Петар је одузeo и неке тканине Дубровчанима. Lett. di Lev. XV, 105, 2. VI 1452; Dipl. Rag. 520—521. Писмо Цељском: Lett. di Lev. XV, 104 (9. VI 1452).

²¹ Lett. di Lev. XV, 95—96, VI 1452.

²² На иштом месецу

²³ Cons. Rog. XIII, 1', 29. IV 1452.

²⁴ Listine IX, 415—416, 423.

рице, преко кога би краљ и савезници прешли на херцегово подручје, побунили су се становници Крајине против Владислава и затражили млетачку власт. Нарочито су одлучни у томе били Качићи. Већ 17. маја су Дубровчани писали посланицима код краља и Владислава о Крајини.²⁵ Али то није једина штета коју су савезници претрпели на овој страни.

Нешто доцније допловила је у област Неретве мала млетачка флота од 17 барки и једне фусте са задатком да изврши одлуку Сената о преузимању Дријева. Заповедник те мале флоте Папалић упутио је заповеднику дубровачких лађа које су се налазиле узводно у Неретви на чувању моста подигнутог на баркама код Горице, оштру поруку и захтев да се повуче. Није предузимао ништа док су се дубровачки људи споразумевали са владом. Неколико дана доцније је код Папалића био дубровачки посланик и објашњавао да бродови имају за задатак да чувају мост преко кога треба да пређу босански краљ Владислав, Петар Војсалић, Сладоје Сенковић и други да ратују против њиховог непријатеља.²⁶ Венецијанска је флота после симболичког освајања Крајине поставила заставе св. Марка, кренула уз реку и последњих дана маја, највероватније 27. или 28., освојила Дријева без икаквих тешкоћа, пошто утврђења није било, а изгледа ни војске. Одмах је на торњу у Дријевима истакнута, поред краљеве заставе, и застава св. Марка. Преко ноћи су Венецијанци скинули краљеву, тако да је остала само венецијанска застава.²⁷ Тако је остварен Стефанов и венецијански план, Крајина и Дријева нису били у рукама непријатеља, а нису дошли ни под власт Дубровчана. У међувремену су се ствари краља Томаша на Порти средиле, те је дошло до повлачења Турака из Босне.²⁸ Тиме су створене могућности за краљев повратак у Хум, који су вести о успесима Венецијанаца само могле убрзати. Пре но што је дошао по други пут у Хум, краљ је на вест о побуни Качића послao Владислава и Иваниша Влатковића са око 4.000 пешака у Крајину. Они су опустошили и попалили област, а нарочито Качиће. Међу становницима Крајине није било једнодушности у погледу примања млетачке власти. Неки Радоје Вановић је ишао да доведе Иваниша и војску.²⁹ Краљ је са коњицом наставио пут

²⁵ Грађење моста: *Cons. Rog.* XIII, 8, 12. V 1452. Дубровчани су саветовали и да се код Горице изгради тврђава. Исто XIII, 17, 24, 24. V и 4. VI 1452. О побуни Качића: *Cons. Rog.* XIII, 12. и 17. Уп. Прилог II.

²⁶ Прилог II. *Cons. Rog.* XIII, 21', *Lett. di Lev.* XV, 103 (3. VI 1452). Тајно је том приликом упућен краљу Николају Палмотић да упозори на велику опасност која прети Босни ако се Венецијанци учврсте у долини Неретве. *Isčio* 102—102'.

²⁷ Прилог II.

²⁸ *Lett. di Lev.* XV, 105, 2. VI 1452

²⁹ Прилог II. *Listine* IX. 431.

према Горици. Стигавши, одмах је затражио од венецијанске посаде у Дријевима да напусти место јер је оно краљева „баштина“. Венецијанци су се, проценивши свакако да немају снаге да се одупру великој краљевој војсци, повукли оставивши свега шест људи и заставу св. Марка. Кад су краљеви људи уклонили заставу, и та шесторица Венецијанаца су напустили Дријева.³⁰ У међувремену су се у Горицу вратили Владислав и Иваниш са својих 4.000 војника. Тако се пред мостом код Горице нашла сва војска савезника. Са друге стране реке, на неких осам миља даље, налазио се с мало војске херцег Стефан. Дубровчани су подвлачили да је тренутак особито повољан за напад јер је херцегово становништво врло нездовољно његовим господством и непокорно. Дубровчани су у исто време наговарали да се учини одлучан корак и пређе мост и саветовали краља, Владислава и остале да сазидају у Горици тврђаву. Сав њихов труд је, међутим, остао без успеха јер је међу босанском господом дошло до неспоразума и сукоба.

Основни узрок раздора лежао је у подели Стефанових земаља. Краљ Томаш је хтео да постане господар Благада и тражио је од Владислава да му преда град. Краљеву намеру је подупирао и Иваниш Влатковић. Владислављево одбијање је изазвало нерасположење и размирице. Он је за уступање Благада тражио накнаду, хтео је да га краљ учини господарем области од Чемерна до мора. Краљ је пристајао на то, али се спор затезао око једног прилично важног питања. Благада је био у Владислављевим рукама и могао је да га преда непосредно краљу, а области које је требало за узврат да добије имале су тек да буду освојене. Дубровачки посланици Алвиз Гучетић, Марин Ђурђевић и Стефан Бенешић, који су стално боравили за све време овога рата први код краља, а други и трећи код Владислава, место да уклоне ове неспоразуме, својим пристрасним ставовима су их још и појачавали. Због тога су добили врло оштре прекоре од владе. Било је још разлога неспоразума и свађе за које Дубровчани кажу да босанска господа неће да изнесу јавно. Како је распламсавање овога сукоба довело до краљевих претњи да ће напустити Горицу и вратити се у Блато, Дубровчани су проглиди наћу начина да измире своје савезнике. У једници са Иванишом Влатковићем нашли су решење у предлогу да Владислав преда Благада Дубровчанима, који би га предали краљу тек кад се буде испунила краљева обавеза према Владиславу, тј. кад буду освојене земље од Чемерна до мора и предате Владиславу. То решење није задовољило краља и он је 10. јуна напустио Горицу и отишao у Блато.³¹

³⁰ Прилог II.

³¹ Lett. di Lev. XV, 95—6, 98—98', 99, 101—102'. Прилог II.

Реаговање Дубровчана на ову вест било је оштре и огорчено. Жалили су се краљу да су свима и сваком говорили да имају начина да се освете непријатељу уз краљеву помоћ, да су у њега полагали све наде, да су одбили наговоре папе, арагонског краља и Венеције да склопе мир. Иако је папа послao легата који се очекује свакога дана да склопи мир између њих и херцега, они су се ипак одлучили да се не упуштају у преговоре уздајући се у оно што им је краљ обећао и на што се заклео. Краљев изговор да се повлачи због Турака, Дубровчани нису уважавали, називали су то извињењем „мале вредности“. Посланици су на прву вест о краљевом одласку, кад се још није знало куда заправо краљ намерава да оде, добили упутство да одмах, поред већ поменутих прекора, отворено изнесу свој план о Благају и понуде да приме град у своје руке. Краљу је стављено до знања да је Владислав спреман да дâ Благај, али да хоће да буде сигуран да ће краљ поћи у област Чемерна против Стефана. Изгласано је 1.000 перпера за подмићивање властеле у краљевој околини да би утицала на Томаша да пређе реку. Још увек се није знало куда је краљ отишао. Мислило се да је пошао у Љубушки или Крушевац.³² Даља преписка није сачувана, два кратко скицирана одговора показују да је 14. или 15. јуна дошло до некаквог договора између краља, Владислава и Иваниша, али ништа ближе не знамо о његовом садржају. У исто време је краљев логор био центар врло живе дипломатске активности. Код краља је било посланство из Угарске, поклисари Павловића и султанов склав.³³

Најкрупнија последица краљевог повлачења било је разбијање дубровачког положаја састављеног од флоте у Неретви и најамника. Већ 16. јуна донета је, истина с малом већином (18 : 14), одлука да се расклопи мост и бродови доведу ближе мору. Мост је имао да се растави следећег уторка и у исто време да се бродови преместе низводно на погодно и безбедно место укрцавши претходно на њих Јулијана са најамницима. Даље повлачење са тог места било је везано за посебно наређење.³⁴

Са Владиславом и Иванишем Дубровчани су одржавали и даље честе и тесне везе. Владислав је тражио средства да унајми 500 мађарских коњаника, али је одлука о зајму одложена. Иванишу Влатковићу је Дубровник уступио 40 својих људи да

³² Lett. di Lev. XV, 101—102', 12. VI 1452; Cons. Rog. XIII, 31'.

³³ Lett. di Lev. XV, 97, 20. VI 1452. Две прилепљене цедуљице у којима се наводе тачке одговора посланицима код краља и код Владислава. Потпун садржај друге цедуљице:

A messer Aluise

Confortar el re al retornar per la convention fata tra lo re e Vladissau e Juanis per la resposta e se (!) have de Vinexia e Dalmacia con che venne l ambasata de Ungaria e de Paulovich con che venne sclavo del imperador per littera scritta al ban per governador.

³⁴ Cons. Rog. XIII, 32', 16. VI 1452.

их постави као посаду у тврђаве. Са њим су били у неком договору у погледу потапања барки на ушћу Неретве да би се затворио пролаз бродовима. Одобрено је да се у ту сврху пошаље 60 перпера, али не знамо шта је учинјено.³⁵ Тих дана, крајем јуна, Дубровчани су добили обавештење о доласку новог султановог склава. Овај трећи склав је дошао са приличним друштвом, с њим је био деспотов посланик, затим један човек Павловића и најзад херцегови посланици.³⁶ Склав је донео султаново писмо, чију су копију Дубровчани одмах послали краљу Томашу. Циљ његовог доласка је било регулисање ратне штете. Са овим склавом Дубровчани нису имали много среће. Он им није донео никакву корист, а нанео много штете. Дубровчанима је он нарочито био неугодан и изгледало им је да је противник деспотов и велики пријатељ херцегов. Колико се дало назрети из дубровачког писма властели у Смедереву, султаново писмо је садржало наређење Стефану да накнади штете које је нанео граду од времена угарско-турског мира, али склав није хтео да присили херцега на плаћање. Алвиз Гучетић је однекуда знао да је склав обећао извршити наређење кад буде на „неким границама“.³⁷ Херцегови посланици су одједном у току преговора напустили Дубровник. Пошто се без њих није могло одлучивати и спровести наређење, влада је обећала 50 дуката тумачу ако постигне да склав доведе херцегове посланике.

После десет дана боравка склав се најзад сагласио са Дубровчанима да у пратњи властеле пође у Млине да саслуша дубровачке људе како би проценио величину штете о којој треба да донесе пресуду. Требало је да изда писмену исправу наводећи тачну суму. Све се то радио без херцегових посланика. Склав им је упутио позив, па се очекивало да ће се придржити у Млинима. Није јасно да ли је склав довео тај посао до краја по жељи Дубровчана. Вероватно да свој задатак није извршио. У току скоро две следеће године много се расправљало о исплати штете, а никде се није помињала ни процењена сума ни пресуда. Сигурно је, међутим, да је склав изашао пред Дубровчане са једним захтевом који им није био нимало по вољи. Он је тражио да свечано изјаве и издају повеље да ће се придржавати мира склопљеног између Турске и Угарске. Дубровчани су у томе гледали Стефаново лукавство да би могао да их оптужи на Порти ако одбију да то учине. Дубровчани су написали ту исправу на српском, потврдили је и послали склаву у Жупу 16. јула. Од склава се очекивало да ће дати неку „декларацију“,

³⁵ Cons. Rog. XIII, 37, 21. VI 1452. Lett. di Lev. XV, 97, 20. VI 1452.

³⁶ Cons. Rog. XIII, 45', 46, 3. и 4. VII 1452.

³⁷ Lett. di Lev. XV, 87 (22. VII 1452). Необјављени прециртани додатак писма Хуњадију објављеног у Dipl. Rag. 519—520; Lett. di Lev. XV, 91, 7. VII 1452; Cons. Rog. XIII, 46, 4. VII 1452.

па је наређено да се његова изјава писмено забележи.³⁸ У вези са склавом су настале и друге невоље. Један његов слуга побегао је с новцем из Дубровника у Италију. Због тога је задржан караван дубровачких трговаца у Арти и ослобођен тек после исплате 1.100 дуката на име штете коју је претрпео склав.³⁹ Односи са склавом су сасвим охладнели због свега тога, па је на поласку уместо са 1.000 дуката обдарен само са 100 перпера.⁴⁰

За то време је Владислав у Хуму постигао један успех у борби са оцем. 7. јула је дарован његов гласник који је дошао са вешћу о победи.⁴¹

Увучена једном у све ове сукобе, Венеција је и даље ишла на руку херцегу. Већ почетком јуна се знало у Венецији да се краљ с војском спрема против њених људи. Његовим и Владислављевим посланицима је сињорија изразила незадовољство због мешања и приписивала га утицају Дубровника, који хоће да загосподари овим местима.⁴² Изабран је посланик који је одређен у исто време да буде провидур за Крајину и Дријева. Карло Морозини, коме је тај задатак пао у део, имао је дужност да се у Сплиту обавести о току догађаја и прикупи сву преписку коју је кнез имао око Крајине са херцегом и Влатком. Краљу је имао да понови млетачке аргументе. Крајину и Дријева Република није узела из жеље да завлада и да их задржи јер има „веома многе градове и земље“, већ само зато што је позвана од херцега, правог господара земље, и од народа тога краја. Никога то не би смело да повреди и узнемири. Краљево писмо са тражењем да одустану од тог праведног подухвата, примили су са великим чућењем. Морозини је имао да убеди краља да одустане од даљег мешања у њихову акцију.⁴³ Посланник је посетио краља негде у току јула. Краљ је, како кажу Дубровчани, јавно показивао да се не слаже и да не пристаје на венецијанске захтеве, али је у току ноћи позвао посланика и његовог нотара и склопио неки споразум. Одмах се проширио глас да је краљ пристао на све што је тражио венецијански посланик. Сигурно се знало да је дошло до споразума да краљ упути у Венецију поклисара који ће коначно преговорима уредити ствар.⁴⁴ Крајем августа посланик још није стигао, а Венеција је повукла Морозинија и препустила бригу око Крајине сплит-

³⁸ *Cons. Rog.* XIII, 49', 50, 51, 54, 56; *Lett. di Lev.* XV, 87 (22. VII 1452), 91, 97, 7. и 11. VII 1452.

³⁹ *Lett. di Lev.* XV, 87 (22. VII 1452).

⁴⁰ *Cons. Rog.* XIII, 60', 29. VII 1452.

⁴¹ *Cons. Rog.* XIII, 47, 7. VII 1452. Владислав је из тога сукоба имао и заробљенике које је натурао Дубровнику. *Cons. Rog.* XIII, 59', 24. VII 1452.

⁴² *Listine IX*, 421—422.

⁴³ *Listine IX*, 425—428.

⁴⁴ *Lett. di Lev.* XV, 91, 7. VIII 1452.

ском кнезу.⁴⁵ Дубровчани су били нездовољни, али немоћни, жалили су се деспоту и тражили лека. Односи савезника према Венецији доводили су их до очајања. Иваниш Влатковић је играо нарочиту улогу. Иако је крајем маја учествовао у пустошењу Крајине, он је у току јуна писао сплитском кнезу „много лепих речи“ тражећи да се сачувaju његови поседи у Крајини и Дријевима. Морозини је зато добио упутство да се на Иваниша ослони у спровођењу своје мисије код краља.⁴⁶ Он је ишао и даље и на велико нездовољство својих дубровачких савезника живо је наговарао Владислава да се измири и сложи са Венецијом у погледу Крајине. Опет су Дубровчани били приморани да траже од деспота да писмом утиче на Владислава у супротном смислу.⁴⁷

Ускоро после одласка из Горице краљ је коначно напустио Хум. Међу развојеним савезницима се осетила потреба за догоовором, па је заказан станак. Већ почетком јула је из Дубровника дато одобрење Алвизу Гучетићу да иде са краљем ако овај пође на разговор с деспотом. Неколико дана доцније издато је упутство посланику код Владислава да наговори војводу да не иде на станак.⁴⁸ Станак је изгледа одржан тек почетком октобра. Почетком септембра је изгледало да ће ипак и Владислав поћи деспоту, па је Марину Ђурђевићу наређено да га прати на путу. 12. септембра је дато упутство дубровачким посланицима код деспота да будно прате све што се буде радило на станку и да о свему обавесте владу.⁴⁹ Шта се на станку расправљало и решавало, ипак не знамо. Једина позната ствар је одлука о краљевом посредовању између деспота и Венеције.⁵⁰

Владислав и Иваниш су после краљевог одласка и повлачења дубровачких најамника и флоте остали препуштени сами себи.

И поред успеха који је Владислав постигао почетком јула, њихов положај није уливао много наде. За пет месеци протеклих од побуне осим заузимања Хума њихова борба против херцега није показала резултата, иако су имали уз себе војску краља Томаша и других савезника. Остављени сада сами нису могли бити нерасположени према преговорима. Слично је било и у херцеговом табору. Порта, која је толико пута извлачила, својом помоћи херцега из неприлика, заузела је према борби између њега и сина строго неутралан став.⁵¹ Своју одлуку да не

⁴⁵ *Listine IX*, 449—450.

⁴⁶ *Listine IX*, 427.

⁴⁷ *Lett. di Lev. XV*, 84, (2. IX 1452).

⁴⁸ *Cons. Rog. XIII*, 51, 57', 12. и 19. VII 1452.

⁴⁹ *Cons. Rog. XIII*, 81', 7. IX 1452. *Lett. di Lev. XV*, 85, 12. IX 1452.

⁵⁰ *Listine IX*, 456.

⁵¹ *Lett. di Lev. XV*, 105, 2. VI 1452.

помаже ни Стефана ни Владислава султан није хтео да промени ни када је херцег понудио 30.000 дуката за земље које му је Владислав одузео. На Порти је одбијена и херцегова молба да му се да у помоћ 300 тимарника уз обећање 10.000 дуката султану и 5.000 дуката везирима.⁵²

Иницијатива за преговоре је изгледа потекла од херцега, који није био довољно јак да се војнички обрачуна са противницима и коме је било у интересу да ликвидира сукоб са што мање штете. Он је дошао у додир са Иванишем Влатковићем, код кога је наишао на разумевање и подршку. Иваниш је створио огромно нерасположење код Дубровчана тиме што је негде изјавио да је он човек који ће средити односе између херцега и његовог сина.⁵³ Нерасположење је било тим веће што су средином августа 1452. доведени до краја преговори између Влатковића и Дубровника и издата повеља којом је Иваниш са браћом примљен за властелина и добио 600 перпера годишњег „провизијуна“.⁵⁴ Кад већ нису могли да потпуно спрече преговоре између Владислава и херцега, Дубровчани су хтели да им дају такав облик и ток да могу сами непосредно учествовати да би имали надзор и вршили стално утицај на своје савезнике, у које нису имали до краја поверења. Зато су 7. августа јавили Иванишу да тражи од херцега да пошаље посланство у Дубровник ради склapanja мира. У случају да се херцег сложи, требало је да и Владислав упути посланике, а Иваниш да дође лично да води преговоре.⁵⁵ Ствари су се, међутим, развијале друкчије.

Преговори су, вероватно под херцеговим утицајем, пошли другим путем обилазећи Дубровник. Знало се да је крајем августа Владислављево посланство било код оца. Ђурђевић је јављао да се преговори воде *per molti modi*.⁵⁶ Дубровчанима није преостајало ништа друго до да изврше велики притисак на Владислава, који је иначе био врло поводљив. Његово се посланство још није вратило од оца када је Марин Ђурђевић, који је некада и склопио тајни уговор са Владиславом, у једној по-

⁵² Jorga II, 471.

⁵³ Lett. di Lev. XV, 82 (4. IX 1452).

⁵⁴ Повеље и писма II, 133—138. Ове повеље су од 25. марта 1452; па ипак 9. VIII 1452 је донета одлука... de firmando privilegium lectum in presenti consilio quod volumus facere vayvode Jyanis Vlatchovich cum fratribus et consanguineis. Cons. Rog. XIII, 67. Иваниш се залагао у Дубровнику за Сладоја Сенковића, властелина кога је херцег „одузео“ од краља 1450. Dipl. Rag. 513. Сладоје се ускоро после Владислављеве побуне опет нашао на краљевој страни. Влада је прво одбијала, али после ипак примила Сладоја за властелина. Cons. Maius IX, 9', 31. III 1453. Сладоје је имао поседе у Крајини, његово је било село Игране у области Макарске. Vjesnik. Zem. arh. XVI, 42—43. Сладоје се јула 1453. вратио под херцегову власт.

⁵⁵ Cons. Rog. XIII, 66, 7. VIII 1452.

⁵⁶ Lett. di Lev. XV, 82 (4. IX 1452).

себној аудијенцији изложио огромне опасности које младом војводи прете од преговора с оцем. Нема лица, имао је да каже Ђурђевић, које жели добро Владиславу које би могло поверијати да херцег те преговоре води из неких добрих побуда. Једина његова жеља је да сина ухвати да би могао да му се освети. Неки то говоре јавно, неки тајно, а „и камење и ваздух би то рекли кад би могли да говоре“. Неки предвиђају — имао је да каже даље Ђурђевић — да ће му се десити као Радичу који се поуздао у војводу Сандаља и кнеза Вукца, други опет предвиђају да ће се са њим десити као и са ћином цариградског цара и ћином краља Стефана које су њихови очеви ослепили.⁵⁷ Зато га сви који га воле моле да се не упушта у те преговоре. Једнога дана ће поћи у једно место да се састане, други пуг у друго, док једном не буде опкољен, ухваћен и злостављан. Ако жели да сачува живот, нека се чува да не падне у очеве руке. Ако Владислав не верује њима, мајци, баби, краљу, деспоту и пријатељима из Хума, онда ће свакако веровати писмима која херцег шаље у Венецију и на друге стране у којима каже да се неће смирити док се не освети Владиславу. Дубровчани нису пропустили прилику да предоче Владиславу како брат Влатко не мисли ништа друго, „већ само како би се издигао пред очима Владислава да буде већи господин“. Иваниш Влатковић је добио том приликом прекоре што не делује као дубровачки властелин. Ако се много поверава речи и обећањима херцега, — скренута му је пажња — „од господина што је сада постаће вазал, а могу му се десити и горе ствари“. У сваком случају већ се говорило и са Жарком Влатковићем и рачунало се на њега да задржи активност брата да не буде узрок пропасти куће.

Владислав и Иваниш су сложно одговорили да све то није истина и да без воље дубровачке владе неће преговарати о миру.⁵⁸ Изгледа да је Владислав примио к срцу дубровачке савете или је на јасан начин показао да неће ићи далеко у споразумевању с оцем. Само се тако може објаснити да су му Дубровчани лако и брзо одобрили зајам од 500 дуката и 1500 перпера. Док се раније допуштала могућност да ће Владислав можда поћи оцу, сад се само још говорило о његовом одласку код деспота.⁵⁹

Почетком августа започео је своју посредничку делатност и папски легат, хварски епископ Тома Томазини. Дубровчани су му 5. августа упутили писмо с позивом да прво дође у Дубровник, па тек после тога иде херцегу.⁶⁰ Легат се ипак одлучио да

⁵⁷ На иштом месецу.

⁵⁸ Lett. di Lev. XV, 83 (19. IX 1452).

⁵⁹ Cons. Rog. XIII, 81°, 7. IX 1452.

⁶⁰ Cons. Rog. XIII, 64°, 5. VIII 1452.

прво оде херцегу, у чијој је околини боравио све до средине септембра. Херцег је легату истицао да је рат повео по турском наређењу и да жели да склопи частан мир.⁶¹ Шта је подразумевао под тим и какве је услове постављао није познато. Једино што је од њега легат понео у Дубровник био је списак већ одајено познатих жалби. Тужио се да Дубровчани насељавају његове људе на своју територију наносећи му тиме велику штету, да му затварају и муче поданике, да су за време док је био у Зети пустили глас да је потучен и заузели његово земљиште на границима и да га срамоте на многим местима. Суму потрошених на Порти да ослободи Дубровник опасности у време кад се деспот склонио у град, херцег је сад већ дигао на 30.000 дуката. При томе се толико заборавио да је у 1441. пренео и босанског капетана, тврдећи да је он везивао дубровачке трговце. Из савремене преписке знамо да је то учинио склав који је дошао из Сребрнице, босанског капетана у то доба није ни било. Даље се још жалио, као и раније, да му узимају царину за ствари које носи за свој двор. Нова и мало необична је била жалба да Дубровчани нису ослободили његове заробљенике после примирја.

Легату је у Дубровнику предат писмени одговор на сваку тачку херцегове тужбе. Задржаћемо се само на оним тачкама које се јављају први пут. Повеље Сандаља и браће — одговарали су Дубровчани — оправдавају насељавање оно мало људи што је дошло на дубровачку територију. Забрањено је било само да се примају људи из Драчевице и Врсиња. Дубровчани су у својој одбрани заборавили да су 1445. сами једном повељом проширили ову забрану насељеника и на Требињане. У погледу заробљеника се нису уопште бранили, изнели су легату само да је херцег за 800 дуката пустио око 180 људи, а да је 136 заробљеника послao на дар султану и они ће бити „у вечном ропству код неверника“. Посебно су, поред побијања оптужби, изнета сва доброчинства која је град учинио херцегу, части које му је указивао као и нечувена незахвалност којом је он узвратио. У том делу побројане су познате жалбе против херцега.⁶² Влада је изјавила да исто тако хоће мир и подсетила да је херцег сам тражио на Порти одобрење да нападне град, да је дао 5.000 дуката за Конавле и да је обећао присилити град да плаћа харака.⁶³ Мир мора сачувати и њихову част. Како легат није донео никакве услове, затражено је да херцег саопшти како замишља услове под којима би се мир могао склопити. Легат се за време боравка у Дубровнику залагао за ослобођење неког човека Вукашина Гргуревића, али су Дубровчани одбили да му

⁶¹ Lett. di Lev. XV, 77—80 (23. IX 1452).

⁶² На истом месту.

⁶³ На истом месту.

испуне жељу.⁶⁴ Легат се ускоро вратио на Хвар и водио преписку са обе зараћене стране. Тек 18. новембра Дубровчани су му писали да дође да му изложе своју намеру и да опет покрене преговоре.

Јесен је протекла у знаку веома слабе активности у војном погледу. Особито се мало зна о херцеговој делатности. Он је и даље био у тесним пријатељским везама са Венецијом, почетком октобра упутио је посланике заједно са Иваном Црнојевићем, сином Стефаничним, који је још од времена рата у Зети боравио као талац на херцеговом двору. За Иваново ослобођење се Венеција јако залагала, притиснута молбама самог Стефанице, који јој је у рату са деспотом био драгоцен. Косача није пропуштао да предајући Ивана Венецији искаже бојазан да би Стефаница могао да нападне и њега и Венецију. Сенат га је умиривао општим изјавама о верности Црнојевића. Да се Стефан осећао слаб у војном погледу, показује тражење 300 балистара од Венеције. Због рата у Ломбардији „и невероватних трошкова“ Република му није могла помоћи јер је и сама била присиљена да за западно бојиште скупља стрелце по Далмацији. Стефан је сматрао да му је положај на Порти јако поколебан, па је затражио чак од Венеције да упути посланика који би се за њега заложио код султана. Република је одлучила да му изађе у сусрет. Иначе се интересовао за релативно беззначајне ствари с обзиром на ратно стање и тешку ситуацију у којој се налазио. Залагао се за оправштање казне неком Гаспару Станојевићу, кога је осудио каторски кнез, тражио је даље поступак против неког Корчуљанина који је остао дужан за закуп дријевске царине и против друга своја два дужника — Бартоломеја Контаринија и Николе Квартара.⁶⁵

Крајем године херцег је ипак добио турску помоћ и заједно са Турцима предузео акцију у Хуму.⁶⁶ Према дубровачком опису ових догађаја, у Хум су упали Турци, а за њима и херцег са својом војском. Средином новембра 1452. је Владислав тражио најамнике, а 9. децембра је из Дубровника упућено шест барки „да бране Посредњицу и чувају Иванића“. Доцније је послато још шест барки. Средином децембра је Владислав променио место боравка, па је посланицима наређено да се крећу заједно са њим и да се не задржавају трајно у Дријевима. 18. децембра

⁶⁴ Cons. Rog. XIII, 86, 23. IX 1452.

⁶⁵ Listine IX, 451—452. Иван Црнојевић је био на херцеговом двору непрекидно од 1444. или још годину две раније. И Которани су се залагали у Венецији за Иваново ослобођење. Listine IX, 439.

⁶⁶ 11. октобра су предузете у Дубровнику мере *pro novis habitis de Teucris*. Наоружан је бригантин. Почело се опет са слањем најамника, оружја, барута и хране. Cons. Rog. XIII, 94, 99, 100, 101.

су Владиславу послати музичари и „здравица“, али нисмо у стању да утврдимо каква је свечаност била у питању.⁶⁷

Дубровчани су турску снагу која је дошла да се бори против Владислава проценили на око 2.000 коњаника. Херцег је сам почeo да опседа тврђаве у Хуму. Особито је много пажње посветио освајању Новога у Луки који је бранио Жарко Влатковић. Чим је херцег отпочeo опсаду Новог, Владислав је почeo мировне преговоре. У току тих преговора отац и син су се сложили да ћe послати у Дубровник посланства да закључe мир.⁶⁸ Херцег је једно време и после тога опседао Нови, тукао га дуже времена топовима, али није имао успеха. Жарко Влатковић и други који су бранили град држали су се храбро, тако да је, по дубровачком саопштењу деспоту, много херцегових људи изгинуло док су браниоци имали свега неколико жртава.⁶⁹ Где су се одвијале друге борбе и где су били остали противници херцегови, нисмо у могућности да кажемо.

Почетком јануара 1453. Дубровчани су упутили шест барки у Неретву, а капетан те мале флоте имао је да пусти глас да долази ради одбране Дријева и да стално буде у вези са Иванишем, његовом мајком и браћом и да им стоји на расположењу ако се укаже потреба.⁷⁰ Турци у Хуму нису нанели велике штете, јављали су Дубровчани Хуњадију. Крајем јануара, поред разног ратног материјала, послато је Ани Влатковић у помоћ још шест барки. Док је херцегова војска деловала на копну и опседала градове, на Неретви су се појавиле барке Вукашина Гргоревића стварајући опасност да спрече везе Дубровчана са савезницима воденим путем. Изdato је зато наређење заповеднику флотиле и преко њега Дријевљанима да хватају и спаљују ове барке.⁷¹ Дубровачке барке су имале задатак да чувају људе и стоку пребачену на Посредњицу.⁷²

Владислав је дошао у тешку ситуацију. Поред опустошене земље и опкољених снага у градовима, њему се учинило још и да Дубровчани хоћe да без њега склопе мир са херцегом и да га оставе на ћедилу. Послао је зато Павла Газула у Дубровник и тражио разјашњење. У питању су били преговори преко папског

⁶⁷ Dipl. Rag. 530—531. Lett. di Lev. XV, 58 (6. II 1453); Cons. Rog. XIII, 112, 120, 18. XI и 9. XII 1452; Исто XIII, 124¹, 18. XII 1452.

⁶⁸ Dipl. Rag. 528. Lett. di Lev. XV, 53, 20. II 1453. Херцег је турску помоћ добио тек уз обећање новца. Дубровчани су 20. фебруара јављали властели у Смедереву да се 28.XII 1452 вратио склав који је дошао херцегу per tor li ducati...

⁶⁹ Lett. di Lev. XV, 53, 20. II 1453.

⁷⁰ Lett. di Lev. XV, 63, 9. I 1453.

⁷¹ Cons. Rog. XIII, 137, 23. I 1453. Исто XIII, 142¹, 1. II 1453.

⁷² Cons. Rog. XIII, 142¹, 1. II 1453. Тада још Турци нису изашли из Хума. Слање посланика Иванишу је одложено ad prima nova que habebimus de Chelmo recedentibus Teucris de dicta contrata.

легата и Дубровчанима није било тешко да га разувере, јер су стварно лојално радили на томе да не склопе мир без својих савезника. Незгоднија је била околност што је Владислав преко Павла тражио да дође у Дубровник.⁷³ Не знамо да ли је посреди била жеља да поступи по претходном договору са оцем или је, уплашен развојем ситуације, која није обећавала ништа добро, просто хтео да побегне из опасне ратне области и да се склони у Дубровник. Његов одлазак у томе тренутку и напуштање области којом је владао било је врло незгодно. Дубровчани су се зато супротставили томе плану. Поручивали су да није згодно да долази сада кад је турска и очева војска у Хуму. Његове присталице, остављене саме себи, могле би се поколебати и прићи оцу. Кад се повуче непријатељска војска, договориће се преко писама или посланика о његовом доласку.⁷⁴ Владислав је пре тога упутио једно посланство деспоту. Изгледа да је деспотовим посредством вршен притисак на краља Томаша да се покрене на нову акцију против херцега у Хуму.⁷⁵ Дубровчани су свакако добили неке охрабрујуће вести, можда од самих краљевих посланика који су били у граду, па су 17. фебруара овластили Марина Волчића, капетана барки, да пође са баркама све до Новога уколико краљ дође у Хум.⁷⁶ Краљ, међутим, није дошао, а херцег је 18. фебруара напустио боиште у Хуму и вратио се „кући“.⁷⁷ Одмах се приступило припремама за Владислављев дочек у Дубровнику. У исто време се чуло да ће и херцег доћи у Нови, па су предузете мере у вези са њиховим проласком кроз Конавле.⁷⁸

Обе стране су стојале пред великим и важним преговорима који су по обостраним жељама имали да доведу до склapanja мира. На згодан начин ујединила су се два правца у преговорима, директни између Владислава и херцега и други посредством папског легата. Већ смо имали прилике да истакнемо да су средином новембра Дубровчани позвали епископа Тому да обнови преговоре. На тај поступак присилјавале су их вести са Порте. Постојала је бојазан да ће промене до којих је дошло у септембру 1452. у Угарској, ослобођење краља Ладислава из

⁷³ Cons. Rog. XIII, 146, 8. II 1453; Lett. di Lev. XV, 51, 10. II 1453. Дошло је и до неког инцидента између људи краља Томаша и Владислава. Крајем јануара је Владислав упутио Вукаса Вачића краљу: *per far la scusa del caso ocorso per li homeni d'esso re i quali vegnino per intrar in Imozchi etc. et per domandar che esso re se degnave vignir cum la hoste ad aiutar el detto s. Vladissauo over mandar la dicta hoste...*

⁷⁴ Lett. di Lev. XV, 51, 10. II 1453.; Исто XV, 56. Цедуљица са одломком савета Владиславу да у овом тренутку не долази у Дубровник.

⁷⁵ Владислављево посланство деспоту је упућено и: ... per fato de quella parentela che vuy savete... Lett. di Lev. XV, 53, 20. II 1453.

⁷⁶ Cons. Rog. XIII, 151, 17. II 1453.

⁷⁷ Lett. di Lev. XV, 53, 20. II 1453.

⁷⁸ Cons. Rog. XIII, 151'—155', 157', 18. и 26. II 1453.

руку краља Фридриха и његов долазак на угарски престо, изазвати нарушавање турско-угарског мира. Ту бојазан је Дубровчанима саопштио Паскоје Сиркочевић, који је нешто раније био на Порти и саветовао да се нагоде са Турцима. Оно што би се сада могло постићи једним харакем неће се доцније мочи ни са два — јављао је Паскоје у своме писму. Он је вероватно показао да нема изгледа да се ствари на Порти могу средити према првобитним намерама, па су се код њега Дубровчани одмах распитивали да ли се и уз колики трошак могу уредити ствари код Турака уз одрицање било каквих дсбитака од херцега.⁷⁹ Поред тих, нимало ружичастих перспектива, нагонило је Дубровчане на искрено залагање за мир и херцегово ратовање у Хуму. Због честих покрета војске становништво дубровачке територије било је у великом страху, тако да се њихов положај једва разликује од положаја оних који су у рату — јадали су се Дубровчани Хуњадију.⁸⁰

Зато је епископ Тома, када је последњих дана године 1452. стигао у Дубровник, дочекан са задовољством. Одмах му је понуђен курир да јави Стефану о свом доласку и да затражи одговор. Легат је био расположен да одмах иде Стефану, али га је влада задржавала док се не чује одговор Стефанов, да би му се за то време објаснило како стоје ствари са њима, Владиславом и Иванишем. Кад су једном искрено прихватили легатово посредовање, Дубровчани су се одмах старали и да обезбеде свој пун утицај над њим. Хварски епископ као да се томе није много ни противио. Лако су се споразумели да чланови Већа умољених напишу писмо које ће легат упутити херцегу. То је писмо сачувано, али је без значајних предлога и идеја. Легат се у њему обраћа херцегу са жељом да чује даље намере у погледу мира и жали се на своје године, зимско доба и тешкоће на путовању, па тражи да Стефан одреди место састанка.⁸¹ Писмо је упућено 13. јануара, а легат је још пре 20. изјавио жељу да пође на пут. Ипак није кренуо, већ је саслушао дубровачке планове и намере у погледу мира. На две ствари су Дубровчани јако полагали у изношењу свога гледишта легату. Једна је била истовремено склапање мира са Владиславом, Иванишем и краљем, а друга питање ратне штете. О склапању сепаратног мира нису хтели ни да чују јер су се својим савезницима обавезали да ће се заједнички борити и заједнички склопити мир. У погледу ратне штете изложили су неспоразум из времена кад је био у Дубровнику султанов склав. Херцег је тада показивао спремност да плати штете учињене после јануара 1452, кад је добио наређење од султана да престане да напада Дубровник,

⁷⁹ Lett. di Lev. XIV, 113, 2. XI 1452.

⁸⁰ Dipl. Rag. 531.

⁸¹ Lett. di Lev. XV, 62 (13. I 1453); Cons. Rog. XIII., 132', 12. I 1453.

а они су захтевали да се плате штете од угарско-турског мира, тј. од 24. новембра 1451.⁸² Штете нанете палењем, пустошењем, уништавањем дрвећа и винограда, кућа, одузимањем прихода, затим у мртвима и заробљенима износиле су, по њиховом мишљењу, велику суму. Сада су, изгледа, први пут предложили да херцег те штете исплати уступањем неких села у околини.⁸³ То је био максимални захтев, али је жеља да се дође до мира била, после свих тешкоћа које су настале у коалицији, толика да сада нису ни правили проблем од тога да ли да се штете рачунају од новембра 1451. или јануара 1452, већ су били спремни да, ако се у свему другом сложе, препусте питање о штети легату као арбитру да сам одлучи.⁸⁴ Од легата су затражили још и да обавести деспота пре но што се закључи мир и понудили да после тога једно њихово посланство посредује међу деспотом и херцегом у духу раније изражене херцегове жеље.⁸⁵ Дубровачки услови у погледу мира били су, dakле, више него умерени, тражили су само у крајњој линији мир и обнову свих повеља између обе стране и нису хтели да напуштају своје савезнике.

Владислав, који је претрпео пораз и још раније показивао склонјости да се мири с оцем, није ни у ком случају могао постављати теже услове. Према развоју ситуације, може се с правом мислiti да је херцегу, који је и затражио легата за посредовање, највише било стало до мира.

Пре но што је дошло до успостављања веза са херцегом, вођени су о миру живи разговори између Владислава и Дубровчана. Био је предлог да у Дубровник дођу и Иваниш и Сладоје Семковић, али је та идеја напуштена. Иваниш је могао показати сувише иницијативе. Он је ипак почетком марта дошао као Јелин посланик. Владислав се налазио у приличној невољи. Требало му је 1000 дуката да их из неких разлога дарује Есебегу. Дубровчани су му их дали без отезања. У погледу преговора је одлучено да се заједно са Владислављевим у Нови пошаље и дубровачки посланик. У име Дубровника ишао је Андрија Бобаљевић, док је Владислава заступао иначе непознати Вукас Вачић. Оба посланика су добили упутства прочитана у строгој тајности пред Већем умољених, Владиславом, Иванишем и папским легатом. То упутство иначе није садржало ништа нарочито. У њему је изнет историјат сукоба са нарочитим на-

⁸² 22. јануара су изабрана 3 већника да израде неку врсту меморандума о дубровачком ставу и условима за склапање мира. Концепт тога документа је сачуван. *Lett. di Lev. XV, 21—23*. Потврђен је у Већу умољених 26. I 1453. *Cons. Rog. XIII, 139'*.

⁸³ *Lett. di Lev. XV, 21—23* (26. I 1453).

⁸⁴ На истом месецу.

⁸⁵ На истом месецу. Херцег је још раније покушавао да се сепаратно измири са деспотом. *Dipl. Rag. 532*.

глашавањем да је Дубровник нападнут, да није крив за рат и да је био присиљен да тражи савезнике које сад не може да напушта. У погледу ратних штета предвиђао се херцегов отпор, па је посланик могао одмах да обећа да ће препустити одлуку легату⁸⁶ ако се све друго добро сврши.

Херцег је хтео преговоре да искористи и за једну дипломатску акцију. Тражио је од Владислава слободан пролаз за посланике који треба да иду бану Петру. Дубровчани су одмах саветовали свога савезника да одбије херцега јер су од неких пријатеља из херцегове околине били обавештени да посланство није намењено Петру Таловцу, већ новом угарском краљу, од кога је Стефан тражио да добије потврду свих повеља које је имао од краља Жигмунда и других угарских краљева. Знало се чак да рачуна на подршку грофа Улриха Цељског. Изгледа да је ипак Владислав одобрио пролаз посланицима, јер су Дубровчани тражили од деспота да преко својих људи у краљевој околини спречи приступ посланства краљу Ладиславу све док не буде склопљен мир са Дубровником и савезницима.⁸⁷

Херцег се о преговорима саветовао са Радином Гостом и заједно с њим одговарао посланицима. Одмах су поручили да о исплати штете не може бити ни речи, јер су Дубровчани учинили херцегу још нешто много горе, они су били узрок породичне несреће одвојивши од њега жену и сина. Како на остале тачке посланства није одговорио, може се с разлогом мислiti да је то била једина препрека у преговорима. Одмах је упућен одговор који је тражио од херцега да размисли и сам увиди да је крив за своје невоље. Стављено је одмах до знања да ће се о штети лако споразумети, изражена је нада да ће херцег, ако се измири са Владиславом, сам на неки начин наградити Дубровчане због штета које су претрпели.⁸⁸ На херцега је вршен и притисак. Бобаљевић је добио налог да згодном приликом изјави да нема разлога да више борави у Новом ако херцег није спреман да скlopи мир, само зато да би видео како ће херцег реаговати.⁸⁹ С друге стране, папски легат је замољен да предочи Стефанду да је већ више пута улагао напоре да се испуни папина жеља и да ће морати, ако се мир овог пута не склопи, да извести папу како стоје ствари и ко ствара тешкоће због којих није могло да дође до споразума.⁹⁰

У току следећа два-три дана настале су извесне промене којима не знамо узрока. Владислав и Иваниш су се појавили

⁸⁶ Cons. Rog. XIII, 158—164, 28. II—11. III 1453; Lett. di Lev. XIV, 114—115, 12. III 1451.

⁸⁷ Cons. Rog. XIII, 165, 16. III 1453; Lett. di Lev. XV, 15—15' (16. III 1453).

⁸⁸ Lett. di Lev. XV, 25—25', 20. III 1453.

⁸⁹ На истом месецу.

⁹⁰ На истом месецу.

пред Дубровчанима са планом који је потекао по свој прилици од херцега, по коме је Иваниш требало да оде до херцега у Нови.⁹¹ Дубровчани су се јако колебали, јер Влатковић је могао да покаже више иницијативе и да поведе преговоре путем који не би сасвим одговарао Дубровнику. Осим тога над Иванишем се није могла спровести таква контрола као над Вукасом Вачићем који без Бобаљевића није смео ништа да предузме. Био је прво предлог да се саветује Иванишу да не иде у Нови из разлога личне безбедности. Одмах затим одбачен је и супротан предлог да се Иванишу саветује да пође. На крају су се већници ипак сложили да кажу да им је терет саветовања о одласку Иванишевом претежак и препустили су да Иваниш и Владислав поступе како сами мисле да је најбоље.⁹² Владислав као да то није схватao или није хтеo да схвати, па му је још једном реčeno да прошли пут нису саветовали ни да Иваниш иде ни да не иде, а сад кажу да он сам добро познаје херцегову нарав, па ако мисли да Иваниш треба да иде, нека пођe.⁹³ Али у сваком случају да затражи таоце и писмене гаранције, а град ће дати барку за превоз Иванишу. За таоце је издат одмах и слободан пролаз. Иваниш ипак, изгледа, није отишао у Нови.⁹⁴ Легат се вратио у Дубровник и чуло се да херцег хоће да напусти Драчевицу па се предвиђао и повратак посланика. Исто тако се чуло да Радин Гост треба да дође у Жупу, у том случају би добио позив да посети Дубровник. Посланици су се вратили не закључивши ништа коначно. Изгледа да је дошло до споразума да се преговори наставе у Дубровнику. Док се легат спремао да поново пође херцегу, дошли су херцегови посланици и тражили да се њиховом господару врате дохоци и поседи у Дубровнику.^{94a}

Уједно су вршене и припреме за Владислављев повратак у Хум.⁹⁵ Владислављев боравак је искоришћен и за неке дипломатске акције, дата је барка за његовог посланика Скендербегу, а уступљена је барка и дубровачки властелин за посланство краљу Алфонсу.⁹⁶ Владислав је имао и неке намере које су узнемиравале Дубровчане. Тешко је одредити шта је било у питању само на основу дубровачке одлуке: „... de consulendo comiti Vladissauo quod non faciat novitates in suis contratis... et quod noster Raguseus qui ibit ad dominum regem Aragonum

⁹¹ Cons. Rog. XIII, 166', 20. III 1453.

⁹² Cons. Rog. XIII, 167, 20. III 1453.

⁹³ Cons. Rog. XIII, 167', 20. III 1453.

⁹⁴ 23. марта се херцег спремао да напусти Драчевицу. Тога дана је одлучено да се, ако Иваниш оде херцегу, упути и један дубровачки властелин. Cons. Rog. XIII, 167'.

^{94a} Cons. Rog. XIII, 169, 169', 24. и 25. III 1453.

⁹⁵ Cons. Rog. XIII, 170, 170', 25. III 1453. дар од 4000 перпера и бригантин.

⁹⁶ Cons. Rog. XIII, 170, 171, 25. III и 2. IV 1453.

non se impedit de predictis.⁹⁷ Био је то, дакле, неки план у вези с Арагонцима. Нешто доцније се тражило од Паладина Гундулића, одређеног за ово посланство, да ништа не сме рећи у својој мисији против Венеције и Дубровника.⁹⁸ Али то је била уобичајена забрана свим Дубровчанима који су ишли у посланства за рачун туђих господара.⁹⁹ Јелена се интересовала код Дубровчана за Владислава и они су јој јавили о частима која су указали њеном сину, о даровима и специјалном обећању записано у катастiku нотарије.¹⁰⁰

Владислав је, дошавши у Хум, успео да се сложи с оцем у погледу примирја. 11. априла 1453. су му Дубровчани поручили сагласност да се склопи примирје.¹⁰¹ У исто време су обновљени преговори за мир. У Дубровнику је изабран за посланика Вук Бобаљевић, који се истакао у својој мисији у Цариграду и Мореји 1451.¹⁰² Заједно са легатом он је отишао у Хум код Владислава да би се тамо придружио и Владислављев посланик, па да сви заједно оду херцегу. Владислав је после примирја нешто охладнео у својој жељи за склапањем мира, па је требало да га Бобаљевић наговара. То изгледа мало чудно кад се има у виду да су сами Дубровчани положај Владислављев оцењивали као врло слаб јер му је земља опустошена и изгладнела.¹⁰³

Преговори су текли повољно, Владислав је само хтео да обавести краља Томаша и деспота да је спреман да закључи мир и да затражи њихову сагласност. Одлучено је да се пошље за то Иваниш Влатковић и један дубровачки посланик. Требало је да пође Вук Бобаљевић, који се налазио код Владислава. И краља и деспота он је имао да саветује и моли да се не само сложе него и да утичу на Владислава да закључи мир, али свакако у заједници са Дубровником. Због подршке коју херцег има на Порти нико не сме да га нападне, а рат изискује велике трошкове, док стално добијају савете од папе и друге господе, да свакако треба склопити мир уз очување части. У погледу услова, Вук би објаснио краљу и деспоту да се још нису коначно договорили, али да ће га склопити што је могућно повољније и да неће бити на уштрб части ни државе ни једног од њих двојице. Владислав се ипак предомислио, тако да посланство краљу

⁹⁷ Cons. Rog. XIII, 171', 2. IV 1459.

⁹⁸ Cons. Rog. XIII, 177', 9. IV 1453.

⁹⁹ Cons. Rog. XIII, 171', 2. IV 1453.

¹⁰⁰ Cons. Rog. XIII, 172, 3. IV 1453.

¹⁰¹ Cons. Rog. XIII, 179, 11. IV 1453. Кнез је овлашћен да са Малим већем одговори Павлу Газулу, Владислављевом посланику, и да каже: quod sumus contenti quod faciat treugam cum cherceh secundum petiti...

¹⁰² Б. Крекић, Вук Бобаљевић, Зборник радова Византолошког института IV (1956), 128.

¹⁰³ Lett. di Lev. XIV, 116—117, 10. IV 1453. Нешто доцније су Дубровчани говорили: debile conditione del. S. Vladissauo e che lo paese suo e disfatto e afamato. Lett. di Lev. XIV, 117', 7. VII 1453.

и деспоту није отишло.¹⁰⁴ Легат се био поново вратио у Дубровник и влада га је замолила да ту сачека даљи развој догађаја. Средином маја је одобрен пролаз трговцима са ограниченим количинама тканина кроз херцегову земљу.¹⁰⁵

У току је била преписка између херцега, Дубровника и легата, а у другој половини маја појавили су се у Дубровнику султанов склав Бранислав, посланик Есебега и један херцегов посланик. Пред склава су изнеле опет неке жалбе на херцега.¹⁰⁶ Почетком јуна су преговори већ ушли у детаље, те је Владислав могао да пошаље тачке уговора у Дубровник и да затражи савет. Види се само да је у тим „капитулума“ било предвиђено да ће по Владислава доћи склав и известан број поименично одређене властеле да га одведе оцу. Владислав је добио савет да пристане само ако се херцег строго придржава свих тачака пројектованог уговора.¹⁰⁷ Изгледало је да стоји непосредно пред потписивањем мира. Дубровчани су зато одлучили да упуне још једног посланика Владиславу, који ће заједно са Бобаљевићем моћи да иде херцегу, деспоту, краљу Томашу, јер се тежило да се и они прикључе да би уговор био чвршћи и праведнији.¹⁰⁸

Нови посланик је био сувишан, он је имао прилике само да јави једну врло црну вест за Дубровник. Поред свега залагања да се мир склопи заједнички, херцегу је пошло за руком да одвоји два главна савезника. Првих дана јула био је склопљен мир између херцега и сина, а Дубровник при томе није ни поменут.¹⁰⁹ Услови преговора били су, по оцени Дубровчана,

¹⁰⁴ Lett. di Lev. XIV, 117'—118, 7. VII 1453. Крекић, *Бобаљевић* 127.

¹⁰⁵ Cons. Rog. XIII, 193, 15. V 1453.

¹⁰⁶ Cons. Rog. XIII, 195, 23. V 1453.

¹⁰⁷ Lett. di Lev. XIV, 119, 20. VI 1453.

¹⁰⁸ На иштом месецу. Cons. Rog. XIII, 205, 14. VI 1453.

¹⁰⁹ У нашој литератури се обично узима да је мир склопљен 19. јула, кад је херцег на Пишчу на Пиви издао две познате повеље. *Повеље и маја* II, 66—72. Ни једна од те две повеље није, међутим, уговор о миру. Прва је повеља о опроштају и њен главни садржај је тежња да се спречи стварање даље неслоге деловањем клеветника и „панкаваца“ и обезбеде права вазалне властеле. Друга је у ствари писмо султану, везирима и крајишнику, којим се херцег обавезује да ће поделити земљу синовима и тражи санкцију од Турака. Први помен мира је 6. јула, кад су изабрана три већника ad scribendum domino despoto pro facto pacis et maiestati regis Bosne, Cons. Rog. XIII, 212. У писму посланицима од 7. јула, у коме је налог за протесте због склопљеног мира, каже се: perche ser Lorenzo de Ragnina et ser Volzo de Babalio nostri ambasadori ne hano avisati per sua litera como lo signor Vladissauo ha concluxa la pax con padre ... Lett. di Lev. XIV, 121, 7. VII 1453. Како се 1. јула одлазак легата везивао за писмо посланика, значи да је оно могло доћи 2—6. јула. 14. јула је херцег боравио у Билећи и писмо је отуд стигло за један дан, вероватно да је и почетком месеца херцег боравио у крајевима близу Приморја, склапање мира би због тога требало везати за време од 1—5. јула, и то ближе последњем датуму. Радонић, *Зап. Енрођа*, 282, мисли да је мир „углављен био углавном“ крајем јуна, а „формално склопљен“, 19. јула.

онакви какве је желео херцег. Владислав се обавезивао да преда оцу хумску земљу са свим градовима, поседима и приходима и да буде „с оцем једно“ како кажу Дубровчани. Остали побуњеници из Владислављеве околине Иваниш Влатковић, Сладоје Семковић и Ђурђић¹¹⁰ имали су да задрже оно што поседују. Склапање мира под овим условима мора се рачунати у огромне успехе херцегове. Савезници који су најдуже држали заједно најзад су одвојени. Дубровчани су остали изоловани и убрзо су осетили последице новога положаја.

Извршење уговора о миру је потрајало још неко време. Разумљиво је било да су огорчени Дубровчани, поред горких и жестоких прекора, чинили покушаје да осујете извршење мира и предају тврђава бар док се не склопи мир и са њима, да би на тај начин вршили притисак на херцега. Овај покушај је имао неке услове за успех због тога што је Иваниш Влатковић држао неке Владислављеве градове, а међу њима и Благај. Он је, изгледа, давао Дубровчанима наде. И после амнстије загарантоване повељом од 19. јула, дубровачка влада је наговарала Иваниша да Благај не преда херцегу, да га задржи за себе или да краљу Томашу. Учинили су му чак и фантастичан предлог да град преда у угарске руке обавезујући се да ће добити из Угарске људе да приме град. Понуђен му је и новац.¹¹¹ Иваниш није имао намеру да квари односе који су му обезбеђивали мир и безбедност после више од годину дана борбе и опасности.

На Пиви у Пишчу херцег је на свечан начин, „очистивши своје срце и ујединивши га са сваким правим милостивим и добровољним хтењем“, опростио сваку „сугреху и супротивштину велику и малу“ на првом месту својој жени Јелени и сину Владиславу, затим свој властели и властеличима хумске земље. Међу одметницима примљеним у милост посебно се помињу војводе Иваниш Влатковић и Сладоје Семковић и кнежеви Ђурађ Ратковић и Вукашин Санковић. Повељом о амнстији биле су предвиђене и одредбе које су имале да обезбеде трајан мир у дому, уперене против клеветника или „панкаваца“. Сви чланови породице били су обавезни да не затаје никога ко уноси „злу вољу“ или „неправду“. Таквом се као невернику имала одузети баштина, а било је предвиђено и „да му главу господа педесају“. За осталу властелу која није спадала у породицу предвиђено је да херцег не сме ништа предузимати док сумњу не би прво огледали дјед цркве босанске, дванаест стројника, међу којима је резервисано било место Радину Госту,

¹¹⁰ Lett. di Lev. XIV, 121, 7. VII 1453. Овај Gjurgić би могао бити Ђурађ Рацићевић, рођак Клешића, који се нашао међу побуњеницима и кога су Дубровчани помагали још почетком априла. Cons. Rog. XIII, 173; или Ђурађ Ратковић, који се помиње у повељи од 19. јула, уколико то можда није једно лице.

¹¹¹ Lett. di Lev. XIV, 121, 123.

и дванаест најглавније властеле. За хумску властелу се исто тако предвиђало прво испитивање случаја од „суда“ и „питанија хумског“, после чега је долазило право херцега да казни.¹¹² Други акт издат истог дана посвећен је само Владиславу, а на мењен Порти, султану, везирима и намеснику у Босни. Отуда је у њему онај често спомињани додатак у титули „милости божјом и великога господина ми цара Амир-султана Мехмед-бega“. Тај акт имао је за циљ да регулише Владислављев положај према Турцима. Херцег Стефан је потврђивао да му се Владислав вратио у верност, а преко њега и великому господару. Херцег је јављао да је примио Владислава за верног сина. Далеко важнија је херцегова одлука о којој је такође обавештавао Порту овом повељом. Он се обавезао „вером и речју господском“ да ће за живота разделити тачно на половину своју државу, властелу, слуге, комору, градове, царине и приходе и дати их синовима да их држе и управљају и служе великому господару. Чудно стилизовано, ово место у повељи као да није обезбеђивало део самом херцегу. Предвиђало се да се сваком или чак обојици, ако би били непослушни, одузму њихови делови земље. Резервисано је било право херцегу да нешто одузме „у крух“ члановима породице, а нарочито мајци. Њен део би после смрти имали право да разделе. Султана је херцег овлашћивао и молио да одузме део оноге од синова који би посегао за делом другога.¹¹³

¹¹² Повеље и њисма II, 66—68. Хум би према томе имао посебно право и установе различите од остале херцегове земље. Сто година раније један Хумљанин је тражио да му бан *faza raxion segondo usanza de terra de Chelmo. Dipl. Rag.* 29.

¹¹³ Повеље и њисма II, 69—72.

ГЛАВА IX

ХЕРЦЕГОВО ПОСЛАНСТВО У УГАРСКОЈ. ТЕШКОЋЕ У ПРЕГОВОРИМА С ДУБРОВНИКОМ. ПОВРАТАК КРАЈИНЕ. МИР С ДЕСПОТОМ. СУКОБ ОКО ЗЕМАЉА ТАЛОВАЦА. ГЛАД У ХЕРЦЕГОВОЈ ЗЕМЉИ. НАСТАВАК ПРЕГОВОРА С ДУБРОВНИКОМ И СКЛАПАЊЕ МИРА. ОБНОВА ОДНОСА СА АЛФОНСОМ АРАГОНСКИМ. ОДНОСИ С ДУБРОВНИКОМ. ВЕРСКО ДЕЛОВАЊЕ ХЕРЦЕГОВО. ЖЕНИДБЕ ХЕРЦЕГА И СИНОВА. ОДНОСИ С УГАРСКОМ. ВЛАТКОВ ПУТ У ВЕНЕЦИЈУ И ПРЕГОВОРИ. ПРОТЕРИВАЊЕ ВЛАТКОВИЋА.

У исто време кад је обновио јединство своје државе, херцег је постигао још један значајан успех. У другој половини јула вратили су се његови посланици из Угарске са поклоњења код новог краља Ладислава, где су били добро примљени и „добро гледани“. Он је стигао да изрази верност новоме краљу пре него Дубровник, који је увек истицао своју притпадност „светој угарској круни“. На угарском двору, који је био у несигурном положају, тај поступак је морао бити добро гледан и награђен. Херцег је свакако тада добио и потврду својих земаља. У свему му је ишао на руку стари савезник, гроф Цељски.¹ Са посланицима је дошао на херцегов двор и гласник из Угарске, неки Немац, вазал или човек са двора Улриха Цељског. Основни циљ његовог доласка не знамо, сигурно је само да се мешао у херцегов спор са Дубровчанима и да је подржавао дубровачки став, па су Дубровчани доцније о томе јављали са задовољством краљу, Хуњадију и Цељском.² Међутим, ни његове интервенције нису помагале. Развој преговора је добио врло интересантан обрт.

Први сепаратни преговори Дубровника са херцегом вођени су после 10. јула у Билећу. Херцег је показивао велику спремност да се мири, изјављивао жаљење за све што се десило у његовим односима са Дубровником, али је рекао да не може склопити мир док то не стави до знања „великом Турчину“ и док од њега не добије дозволу. Дубровчани су одмах изашли са приговорима. Такав поступак неће бити добар ни за њега, ни за њих. Можда ће султан тражити да се мир склопи тако да неће одговарати жељама ни једне ни друге стране. Најзад, та дозвола није ни потребна истицали су они. Сви склави који

¹ Lett. di Lev. XIV, 123, 125, 19. и 30. VII 1453. Dipl. Rag. 535.

² На исцим месцима.

су долазили за време примирја наговарали су их да се измире, а то је знак да ће велики господар бити задовољан ако се мир склопи. Никад у уговорима и повељама његови претходници нису тражили да се обезбеди заповест султана, као што ни Дубровник то није тражио за угарског краља.³

У знак побољшања односа херцег је понудио да Дубровчани пусте своје трговце да пролазе кроз његове земље и обећавао сâм да ће својим људима дозволити да долазе у Дубровник да купују и продају све осим соли. И то због његове царине, а кад се склопи мир, договориће се и о томе. Природно је да су Дубровчани одмах устали против ограничења. Требало би да људи буду слободни у куповини соли као и у свему другоме. Больје би било да његови поданици набављају со у Дубровнику него код других, као што то сад чине. Дубровник, од кога су његови претходници и он сам имали толико части и користи, лишен је добитка од продаје соли, а херцег од тога нема баш никакву корист. И они су били сагласни да се ствар са царином реши кад се среде све друге ствари. У погледу кретања трговаца кроз његову земљу, исказали су задовољство и обећали да ће, пошто је херцег склон миру и дао обећање да трговци неће више бити као раније пљачкани и злостављани, наговорити трговце да крену у његове области. Нека се херцег само не чуди, поручивали су, што трговци неће посећивати Дрину јер је та област нездрава, па трговце који прођу кроз њу не пуштају у деспотове области. Чим „бог да здравља“, трговци ће посећивати и ту област.⁴ Дубровчани су користили прилику да га наговоре да се мири са деспотом и краљем Томашем. Објашњавали су да је овој господи стало до мира више него икад из многих разлога које он сам зна. Алудирало се свакако на велики турски успех са освајањем Цариграда. Влада је хтела да зна да ли је херцег задовољан што је султан освојио Цариград и да ли му је упутио посланство са поклонима.

Из Билећа је херцег отишao на Пиву, а затим у Језера. Дубровачки посланици су га пратили на томе путу. У Језерима је дошло до наставка преговора. Поред већ познатих и често употребљених аргумената, појавили су се овога пута и неки нови моменти. Дубровчани су, на херцегово питање како замисљају мир, изложили да би требало да се издају повеље с једне и с друге стране. Херцегова би имала да садржи потврду свих ранијих привилегија Сандальја, Вукца и самог Стефана јер би се тиме обновило старо пријатељство. Ту би биле решене и царине и сва друга питања, а да би се избегли скандали, њихова би жеља била да се у ту исправу унесе тачно шта и где треба трговци да плаћају у његовој земљи. Остало је већ од

³ Lett. di Lev. XIV, 122, 122°, 19. VII 1453.

⁴ На истом месецу.

раније познато тражење сребра и воска одузетог још пре рата, пуштање заробљеника и плаћање ратне штете. Опет је предложено да о штетама одлучи легат, а уколико херцег на то не пристане, препустили би одлуку њему. Херцег је одустао од захтева да тражи дозволу од султана за склапање мира, али је захтевао још нешто теже. У уговору је требало да се предвиди да он, у случају султановог наређења, може напasti Дубровник а да не буде оптужен за превару и нарушавање мира. Тешко је рећи да ли је ово тражио из стварног страха да ће од све силнијег Мехмеда добијати и таква наређења или је само хтео да отежа преговоре. Не можемо се задржавати на навођењу свих дубровачких протеста против овог захтева. Султан би на тај начин могао сваког дана да уноси неслогу међу њих да би „прогутао“ обе стране. То би било против части и слободе и херцега и Дубровника. Копијама свих ранијих повеља су му доказивали да нешто слично никад раније није било предвиђено.⁵

Преговорима се прије дужио папски легат, а подржао их је и посланик угарског краља. Па ипак у августу је херцег почeo да тражи сасвим нове и нечуvene ствари. Бобаљевићу и Рањини су у херцегово име саопштили Радин Гост и Радован Бардић да господар тражи половину Конавала или 1000 дуката годишњег дохотка и једно село. Вредно је истаћи на како је безобзиран начин херцег поткрепљавао своје захтеве. Према његовим изјавама, Сандаљ је био присиљен да прода Конавле јер је био јако стар, без деце и злостављан од Дубровчана. Разлог којим је тражио 1000 дуката је у правом смислу речи измишљен. Марин Ђурђевић је, по његовом тврђењу, раније обећао у име града 1000 дуката за Конавле. Док је први захтев било лако одбити доказивањем да су продају Конавала извршили Сандаљ и сва три брата и да су издали с томе повељу коју је сам Стефан приликом долaska на власт потврдио, са другим је било теже. Никада није био дат налог Марину да учини такву понуду, а сам Марин је изјавио да никад није учинио такво обећање, а није ни могао да га учини без упутства.⁶ И код једне и код друге стране све је остајало на голим изјавама. Дубровчани су очигледно овакво херцегово поступање доводили у везу са турским успесима и јачањем и скретали пажњу да „колико год је велики Турчин моћнији, толико је за херцега важније да буде у миру и јединству са Дубровником“.⁷

У преговоре се умешао и Владислав. Он је посланицима саветовао да због свега што им је учинио треба да пристану на један од та два предлога. Врло оштро су му посланици у четири ока саопштили да су они њему много више учинили, да су због њега пропустили прилике да часно и повољно склопе мир, да

⁵ Lett. di Lev. XIV, 124'—126, 30. VII 1453.

⁶ Lett. di Lev. XIV, 123, 124'—126, 126—127', 19. и 30. VII и 8. VIII 1453.

⁷ Lett. di Lev. XIV, 126', 8. VIII 1453.

су га помагали и против турског наређења и да би требало да он утиче на херцега да одустане од захтева који нису ни разумни ни часни.⁸ Херцег је хтео да уговора нешто у вези са Дријевима, али су Дубровчани то избегавали. Пошто је Радин Гост већ имао велики утицај на херцега, умольен је у поверењу да подржи њихову ствар и да се заложи да се мир склопи под условима којим се обнавља старо стање. Обећано му је за ту услугу 400 дуката, а Радовану Вардију 100 дуката. Радин Гост, који је био осетљив према новчаним понудама, лако је пристао и дао обећања која су у Дубровнику примљена са великим задовољством.⁹ Ипак у преговорима није било успеха. Читав следећи месец задржавали су се око истих ствари јер ни једна ни друга страна није попуштала. Херцег је однекуд нашао још један чудан аргумент. Није право, тврдио је, да Дубровчани држе и Сандаљев депозит и Конавле, али су Дубровчани лако показали да те две ствари немају везе. Херцег се жестио и говорио да Дубровчани хоће да склопе мир, али на његову срамоту.¹⁰ По свој прилици, око ових истих ствари затезали су се преговори и у току целог септембра, па су се октобра дубровачки посланици вратили кући необављеног посла.¹¹

Откако је склопљен мир са Владиславом, Дубровчани нису били ни издалека једина нити главна прескупаџија херцегова. Формално ратно стање није тражило ни људских ни финансијских жртава. Додуше, још је остао прекид трговине у његовим земљама, али и то питање се срећивало по обостраној потреби и жељи независно од успеха мировних преговора. Већ је било одобрено да трговци са ограниченим количином тканина одлазе у херцегову земљу. Преостао је далеко значајнији задатак — враћање Крајине узете од Венеције у лето 1452. Дријева су дошла непосредно у херцегове руке. Дубровачки становници су се у време борби склонили на Посредњицу, где су се налазили још почетком 1454. Од владе су примали савете да се стрпе тамо док се коначно не уреде ствари с херцегом.¹² Крајина је, међутим, остала у венецијанским рукама. Када је новембра 1453. херцег затражио да му се област врати, Република је против свога обичаја пристала наглашавајући посланицима да је Крајина примљена без икаквих услсва. Више него жељом да покажу пријатељство и љубав, како су изјављивали, Венецијанци су били руковођени страхом од херцегових веза са Турцима, са којима је Република од освајања Цариграда била у рату.¹³

⁸ Lett. di Lev. XIV, 129—129', 4. IX 1453. Одговор на два посланичка писма из Вишеве од 28. и Вјеначца од 31. августа.

⁹ На иштом месецу.

¹⁰ Lett. di Lev. XIV, 129, 4. IX 1453.

¹¹ Cons. Rog. XIII, 245, 6. X 1453.

¹² Cons. Rog. XIV, 5, 8. I 1454.

¹³ Listine X, 19—20. Већ почетком 1453. Венеција није хтела да прими Дријева од краља Томаша. Listine X, 1.

Склапање мира с Владиславом омогућило је херцегу да обрati пажњу и на друге стране. Две значајне околности су му ишли на руку. Већ смо раније имали прилике да покажемо да је у жилавој борби за утицај на Порти вођеној за читаво време рата у првом реду између херцега и деспота, херцег само привремено губио. Он је на крају ипак успео да пољуља Владислављев положај и да обезбеди турску помоћ. Он је у пуном смислу речи био у милости код султана. Зато га Мехмедово освајање Цариграда није застрашило док је за све његове противнике представљало тежак удар. Дубровчани су у један мах изјавили да се нико не усуђује да нападне херцега јер има подршку Турака. На деспоста је освајање Цариграда тешко утицало. На реду је била његова држава. Непосредно после освајања Цариграда проносили су се гласови да је султан захтевао од деспота Смедерево и Голубац и да је Ђурађ склањао драгоцености и био спреман на најгоре. Сасвим је разумљиво што се трудио да се измири са херцегом, поготово што је Косача већ раније показивао мирољубиве намере. Владислављевим измирењем са оцем отпала је и деспотова морална обавеза према њему. Августа 1453, кад су дубровачки посланици бсравили у херцеговој околини, вођени су и преговори са деспотом. У преписци Дубровчана са властелом у Смедереву више се не јављају тужбе на херцега. Не знамо кад су и под којим условима завршени преговори. Поуздано знамо да је посланство које је средином октобра полазило у Венецију носило и позив за учешће на свадби херцеговог сина. Средином новембра сињорија је саветовала Стефану Црнојевићу да се уздржи од напада на Жабљак због сродства и брака склопљеног између деспотове куће и херцега.¹⁴ Брак о коме се говорило није у ствари склопљен тада; до њега је дошло тек 1455.

Априла 1453. умро је бан Петар Таловац, који је последњих година у оквиру својих посебних интереса у унутрашњим угарским борбама био на страни Стефана и Венеције против босанског краља, Дубровчана и Петра Војалића. Иза његове смртистало је упражњено место не само бана Хрватске и Далмације већ и његови поседи око Цетине са врло важним градовима. Суседима су они морали запасти за око, те се око њих развила борба. Синови бана Петра били су још врло млади и уместо њих је управљала банова удовица Хедвига. И херцег и босански краљ покушавали су да дођу до Таловчевих земаља покушавајући да склопе брак са Хедвигом. Како је Стефанова жена Јелена умрла почетком октобра 1453. он је имао могућности да се ожени баницом.¹⁵ Вођени су преговори и знамо да је Хедвига имала своје неке захтеве, о којима је скрадински бискуп обавестио Вене-

¹⁴ Listine X, 20, 22.

¹⁵ Cons. Rog. XIII, 245'. 10. X 1453. Дубровчани су одлучили да не изјаве саучешће херцегу и синовима. 21. XII 1453 се опет јавља domina Helisabet, Cons. Rog. XIII, 268'.

цију.¹⁶ Поред босанског краља, против херцегових акција на западу највише су се дигли Сплићани. Стефана је од раније био глас да жели на сваки начин да постане херцег сплитски. Сплитски кнез је успео да постигне са заповедницима Клиса, Сиња и Чачвина споразум уперен против херцега, по коме су се кастелани ставили под венецијанску власт и заштиту док синови покојног бана не напуне 18 година. Венецијанска власт у Сплиту се обавезала указати помоћ у снабдевању и одржавању ових тврђава.¹⁷

Због супарништва око Петрових земаља обновљен је у пуној оштрини сукоб између краља Томаша и херцега, који је довео дотле да је херцег позвао крајем октобра Турке у Босну.¹⁸ Средином јануара тек имамо вести о преговорима за мир између њих двојице.¹⁹

Крајем 1453. године захватио је херцегову земљу, а вероватно и још неке области, читав талас елементарних несрећа. Већ смо видели да је болештина, вероватно куга, владала у области Дрине. Готово у исто време Дубровчани избегавају пут кроз долину Неретве јер је нездрав, а и с пролећа 1454. имамо вести да је у Дријевима владала куга.²⁰ Далеко теже су се морале осетити последице глади, која је почела да хара још у јесен. Не може се докучити шта лежи иза ове појаве глади: да ли временске непогоде или војна пустошења, да ли прекид трговине и спушта изолација херцегове области, која је трајала читаве две године. У сваком случају већ овај први талас глади био је доволно јак да подигне знатне масе становништва да напусте своја огњишта и насеља и да се крену ка Приморју, које је морало изгледати као обећана земља. Крајем 1453. већ је у Дубровнику било толико изгладнелих бегунаца да је влада морала да се позабави њима. Донесене су одлуке да се проптерају из Дубровника све гладне скитнице које немају стана.²¹ То није ишло лако. Није тешко замислити са колико су насртљиве упорности безнадежни гладни људи покушавали да продру у град. Влада је морала да постави страже на капије. Налазећи се још

¹⁶ *Listine X*, 25—6, 29. Писмо Јована Соботе из Трогира ed. Rački, *Rad I*, 154—155. с погрешним датумом. Садржина писма се односи на крај 1453. год.

¹⁷ *Listine X*, 26.

¹⁸ *Rad I*, 155. *Cons. Rog. XIII*, 252, 30. X 1453: ... scribendi S. d. regi Aragonum, regi Bosne et mercatoribus nostris in Venetiis pro novis que habuntur de Teucris qui intraverunt Bosnam ad petitionem cherzegh.

¹⁹ *Dipl. Rag.* 546; *Cons. Rog. XIV*, 13', 26. I 1454.

²⁰ *Lett. di Lev. XIV*, 122', 19. VII 1453; *Cons. Rog. XIII*, 212, 6. VII 1453; *Cons. Rog. XIV*, 3. IV 1454.

²¹ Први пут се јављају у одлукама јануара 1454. али се ту каже да су дошли ab aliquibus mensibus citra. *Cons. Rog. XIV*, 12', 25. I 1454. 9. II је донет „праведимент“ о заштити града од изгладнелих. *Cons. Rog. XIV*, 19'.

увек у ратном стању са херцегом, Дубровчани нису предузимали код њега мере да се спречи долазак ових људи као што су то доцније чинили.²²

Кад су се почетком октобра 1453. вратили посланици, нису била затворена врата за даље преговоре. Ни једна ни друга страна није заоштравала непријатељства. Херцегу је због нових подухвата, у које се упутио, био потребан мир, а колико су за њим тежили Дубровчани, имали смо већ прилике да видимо. Влада је престала да утиче на Иваниша Влатковића у правцу затезања односа са херцегом. Одмах после повратка посланика дошли су Влатковићеви људи и тражили савета шта да раде са градовима и тврђавама. У Већу умољених је са неколико гласова претегла већина, која је одбила да се меша и да дâ савет Иванишу да преда градове у угарске руке.²³

Ограничени промет преко херцегове територије и даље је трајао. Односи су ипак били хладни. Већници су одбили да изразе херцеговим синовима саучешће због Јеленине смрти.²⁴ Негде у новембру одговарали су неког Грка, рођака Јелениног, да иде преко херцегове земље. Пред крај године је учествала преписка херцега са Дубровником, у један мах због неке пљачке Зубаца у Конавлима. Та пљачка и њене последице отклоњене су враћањем ствари на једном састанку конавоског кнеза са Вуком Остојићем, кнезом Драчевиће.²⁵ Од краља Ладислава се тражило да делује на херцега да се граду обезбеди мир.²⁶ Дубровчани су се и даље ослањали на Иваниша Влатковића. Краљу Томашу, који је у исто време водио преговоре, јављено је у један мах да чекају војводу Иваниша, па ће све што чују од њега у погледу преговора које ће водити с херцегом, јавити краљу.²⁷

Почетком фебруара 1454. се очекивало да ће херцег проћи кроз Конавле на свом уобичајеном путу у Нови. Одлучено је да се поздрави и почести као у време мира. Херцег је прошао тек 24. фебруара, а сутрадан је у град дошао Владисављев посланик. Истога дана је донета одлука да се херцегу упути посланство. Вероватно је Владислав утицао на ову одлуку или је можда још раније уговорено да се преговори наставе у Новоме. У Нови су пошла три дубровачка посланика: Марин Растић, жупан Бунић и Андрија Бобаљевић. Они су по обичају изјавили да желе да склопе мир, обнове и учврсте право и истинско пријатељство са херцегом. Саветовали су да се херцег измири

²² Cons. Rog. XIV, 34', 22. III 1454.

²³ Cons. Rog. XIII, 245, 6. X 1453.

²⁴ Cons. Rog. XIII, 245', 10. X 1453.

²⁵ Cons. Rog. XIII, 257, 265, 268, 268', bis.

²⁶ Dipl. Rag. 546.

²⁷ Cons. Rog. XIV, 13', 26. I 1454.

са краљем јер ће тада сви бити сигурнији и снажнији. Херцег је са своје стране показивао склоност да се мири, али да се уговором сачува и његова част. Затражио је да се пониште све мере које су биле предузете против његове личности, нарочито уцена главе.²⁸ Дубровчани су сматрали да већ од примирја те мере нису на снази, па им је било врло лако да обећају да ће новим прогласом опозвати све раније.

Да су тачне слутње изнете у нашој литератури да је херцег овако лако и попустљиво поступао са Дубровчанима због неких посебних интереса, показује његова жеља испољена пред посланицима да се сад с њим склопи онакав савез какав су Дубровчани својевремено склопили са краљем, деспотом и Владиславом. Дубровчани су се извлачили дајући неодређене изјаве да су раније били присиљени на склапање савеза и да сад хоће мир једино зато да би живели у љубави и пријатељству, а херцега ће увек подржавати као што су чинили и раније. Током преговора се појавио херцегов захтев да његови посланици буду у Дубровнику третирани у погледу царина и осталог као дубровачки грађани, а поред тога стари и неприхватљиви захтев да се преступници са његове територије шаљу пред његов суд. Посебно су се преговори задржали око питања форме у којој треба да се закључи мир. Пошто су старе повеље упрљане од сбе стране, херцег се залагао да се направе нове. На тај предлог су се оборили дубровачки посланици. Било би то светогрђе кад би раскинули и опозвали повеље и привилегије које претстављају понос Дубровника. Оне потичу од најзнатеније босанске господе и треба да буду сведочанство и потврда великог пријатељства које је владало између њих и града. Да би се што брже дошло до циља, посланицима је наређено да по могућностима избегавају да се са херцегом „парниче“ тачку по тачку. Ипак су обавештени о ставу владе према херцеговим захтевима да би у случају потребе могли да одговоре. Јављено им је да су у питању о тобожњем обећању од 1000 дуката спремни да се закуну сви, а не само дванаесторица, како је тражио херцег, али да не би требало да се уводи обичај пороте, кога никад раније није било у њиховим међусобним односима. За земљу у Застољу коју је тражио херцег да би могао угодније да се смести ако буде морао да дође у Дубровник, рачено је да и сада има места довољно и за њега и за синове и читав двор. Како је земља подељена властели и не може се одузимати, херцег би само могао да преговара са суседима и да покуша да се замени за друге своје поседе у Дубровнику.²⁹

За време преговора херцег је из неког разлога позвао себи дубровачког властелина Марина Буђу. Одлазак Маринов

²⁸ Cons. Rog. XIV, 20, 25', 26, 12. и 25. II 1454. Cons. Maius X, 75', Lett. di Lev. XIV, 133'—135, 6. III 1454, 135'—137', 18. III 1454.

²⁹ Lett. di Lev. XIV, 133'—135, 135'—137'.

није био по вољи влади, па се поступило на типично дубровачки начин. Херцег је обавештен писмом да је Буђи допуштено да га посети, али је Буђи у малом Већу забрањено да се користи том дозволом. Забрањен је одлазак у Нови и још двојици дубровачких грађана.³⁰ То није сметало да преговори напредују захваљујући херцеговој попустљивости јер посланици нису смели одступити од основних ставова. Крајем марта је један од тројице посланика отишао у Дубровник, где се већ писао пројекат повеље коју херцег треба да изда. Радин Гост је упоредо преговарао и о дријевској царини. Од херцега се тражило да пошаље своје људе у Дубровник да припреме дубровачку повељу о миру. Пројекат написан у Дубровнику упућен је у Нови, херцег га је прегледао и дао да се изради његов пројекат који се унеколико разликовао од дубровачког. Влада је одмах дала упутство да се посланици залажу свим силама да се усвоји њихов пројекат и да се уклоне несагласности.³¹ У исто време обратио се Дубровнику Владислав са молбом да му се уступи галија са посадом која ће га одвести на ходочашће Богородици у Лорету. Галија је 11. априла послата у Нови са свим музичарима који су били на расположењу. У Новом је Владислав укрџан на галију и доведен у Дубровник, где су га примили с великим почастима.³²

За то време су се преговори одвијали даље. Интересантно је да је херцег препустио послове око мира великом делом Радину Госту. С њим су се дубровачки посланици натезали да приближе што је могуће више оба пројекта повеље. Радин Гост је правио тешкоће око две тачке у дубровачком пројекту, око царина и „турскога цара“.³³ На основу ранијих разговора може се са сигурношћу тврдити да је била реч о томе да су Дубровчани у свом пројекту изоставили тачку о херцеговим обавезама ако турски цар нареди да нападне Дубровник и, с друге стране, о њиховом покушају да се у повељи прецизирају сва места где се плаћа царина и у ком износу. Нови дубровачки пројекат је водио рачуна о овим захтевима, па се сматрало да је издавање повеље свршена ствар. 7. априла из Дубровника је послат и материјал на коме ће се исписати повеља.³⁴

10. априла херцег је заиста издао повељу о миру. Њоме је на првом месту потврђивао све раније повеље и у духу обичаја при склапању мира поништавао све крви, вражде и освете настале због ратног сукоба. Херцег се повељом јавно одрекао такозваног приузма, који се у његовој земљи прилично практиковао. Царине су у повељи одређене по жељи Дубровчана у истој

³⁰ Cons. Rog. XIV, 34', 35, 18. III 1454.

³¹ Cons. Rog. XIV, 37, 23. III 1454. Lett. di Lev. XIV, 138, 4. IV 1454.

³² Cons. Rog. XIV, 39, 39', 40', 44, 44', 45; Lett. di Lev. XIV, 139, 139',

³³ Lett. di Lev. XIV, 138', 7. IV 1454.

³⁴ Cons. Rog. XIV, 44; Lett. di Lev. XIV, 138', 7. IV 1454.

висини и на месцима где су биле пре рата, али нису поименично наведене. За случај рата херцег се обавезивао да ће три месеца пре почетка непријатељстваја јавити и „испратити“ трговце са имањем из своје земље. Старој дубровачкој тужби због поносника изашао је херцег у сусрет. Претио је казном од 50 дуката сваком поноснику био Србин или Влах ако би се усудио да скида товаре трговцима. На повељу се заклело, поред херцега и синова, и 12 „поглавите“ властеле, међу којима су се налазили и доскорашњи побуњеници Иваниш Влатковић и Сладоје Семковић. Херцег се са властелом заклео да неће „потворити“ повељи „ни за једну ствар на земљи, ни за страх, ни за благо, ни за ниједнога господина и ниједног другог человека вољу осим великог господара господина цара турског Мехмед-бега“. Обавезао се ипак и у случају турског наређења да ће јавити три месеца раније и отпремити трговце.³⁵

Већ сутрадан, 11. априла, били су у Дубровнику херцегови посланици на челу са Радином Гостом и наставили преговоре да би се издала дубровачка повеља херцегу. И херцег је дао копију пројекта повеље која је имала 9 тачака. Дубровчани су предлагали да се унесе још једна о угарском краљу, вероватно због тога што је у херцеговој истакнута обавеза према султану.³⁶ Иако повеља Дубровчана херцегу, за чудо, није сачувана, на основу дискусије која је вођена и бележака у архиви, можемо донекле реконструисати њен садржај. Сва три већа су се морала на тражење херцеговој заклети за сигурност главе херцега и синова. То је у ствари значило поништење свих мера против Стефанове личности у току рата.³⁷ Једна тачка је тражила да се становници из Новога третирају као сви други херцегови поданици, да могу долазити да купују и продају у Дубровнику. Дубровчани и Которани су рђаво гледали грађане Новога баш због специјалне политике херцегове у вези са овим градом. Ово дубровачко попуштање само је једна етапа на путу којим је Нови са својим становницима добијао своје место у тадањем свету.³⁸ Енергично су се Дубровчани оградили од својих људи који су као дужници отишли у Нови да се користе правом азила, они се нису подразумевали под новским грађанима.³⁹ Херцег је тражио преко својих посланика да се уведе још једна новина у међусобним односима. Била је реч о људима који су у време кад су дукатници обилазили насеља да сакупе намете бежали на дубровачке територије и избегавали плаћање. Сад су на тражење посланика пристали да све бегунце прили-

³⁵ Повеље и ђисма II, 72—75. У регистру погрешан датум 11. место 10. мај.

³⁶ Cons. Rog. XIV, 46, 46', 47, 47', 48, 11, 13, 14. IV 1454.

³⁷ Cons. Rog. XIV, 49, 18. IV 1454.

³⁸ Cons. Rog. XIV, 49, 18. IV 1454.

³⁹ На истом месецу

ком скупљања дуката претерају из градске области. Значајно је да су Дубровчани пристајали да се то чини само једном, за ону годину у којој су пребегли ти људи, и да се не обухватају они који су се насељили на дубровачку територију.⁴⁰

Са овим дубровачким уступцима пошао је Радин Гост са Покрајцем, херцеговим „дворским“, и Марином Растићем у Нови. Узгред су у Дубровнику регулисана још нека питања. Једно од најважнијих било је питање размене новца који је остао код херцега, јер су у међувремену у Дубровнику повучени стари и пуштени у оптицај нови гроши. Споразумели су се да до краја године могу мењати старе гроше, тежину за тежину, али да се на сваку унчу гроша наиме трошкова ковања плати по један грош.⁴¹ Радин Гост је после неколико дана поново дошао у Дубровник, па је пред њим и осталим посланицима прочитана повеља коју град издаје херцегу. Повеља је послата херцегу, који је по свој прилици 4. маја прихватио и јавио то по посланику Вучићу, који је богато дарован, јер су тек од овог тренутка Дубровчани рачунали да је коначно склопљен мир.⁴² Радину Госту су Дубровчани изразили спремност још пре него је вест стигла да изврше све што су му обећали и да га задовоље и за оно што је тражио преко неког трећег лица.⁴³

Уследило је и неколико израза добре воље према херцегу. Обећана је исплата интереса на Сандаљев поклад од 12.000 дуката за време рата, опроштено је на херцегову молбу сину Јована Болиће из Котора, који се замерио влади што је за време рата боравио код херцега. Обећана је барка посланицима за Венецију и Сењ. Томе треба додати и свечани опроштај неколицини Дубровчана који су раније проглашени за бунтовнике због тога што су се насељили у Новом.⁴⁴

⁴⁰ *Cons. Rog. XIV*, 49', 18. IV 1454. Било је говора о посебној повељи која би се односила на случај да синови херцегови дођу у Дубровник због међусобних сукоба. О тој повељи се није ни гласало. *Cons. Rog. XIV*, 52', 29. IV 1454.

⁴¹ *Cons. Rog. XIV*, 50, 19. IV 1454. Полазак Радинов у Нови. *Исто XIV*, 51: замена гроша.

⁴² *Cons. Rog. XIV*, 55, 5. V 1454:... de donando Vuchich qui portavit litteram de cherceh pro pace acceptata. Још 2. маја су Дубровчани очекивали писмо посланика quibus fuerimus avisati de pace facta et conclusa. *Cons. Rog. XIV*, 54.

⁴³ *Cons. Rog. XIV*, 53', 1. V 1454.

⁴⁴ *Cons. Rog. XIV*, 51', 52, 52', 55', 56', 57, 62, 63'; *Lett. di Lev. XIV*, 140'-141', 15. V 1454. Уговор о миру с херцегом је тек створио могућност да се среде односи Павловића са Дубровником. Када је крајем октобра био у Дубровнику посланик војводе Петра, речено му је quod voyvoda Petar mittat huc suos bonos, homines pro loquendo nobiscum et pro reponendo amittiam et faciendo bonam pacem... *Cons. Rog. XIII*, 251. Почетком јула је у преговорима дубровачка влада одбијала да плати конавоски доходак pro tribus annis quibus habuimus guetram... *Cons. Rog. XIV*, 71', 72, 10. VII 1454. Од смрти Иваниша нису биле обновљене повеље између Павловића и Дубровника; то је коначно сређено тек маја следеће године.

Скоро трогодишње ратно стање између херцега и Дубровника било је на тај начин прекинуто. На први поглед може изгледати да је Дубровник изашао као победник. Није претрпео никакве територијалне губитке и успео је уговором о миру да обезбеди режим за трговце у херцеговој земљи какав је владао пре увођења злогласних херцегових привредних мера које су изазвале рат. То је несумњив успех. Не сме се, међутим, губити из вида да се током рата показало да се нека права града не могу више никад повратити. Дубровник је сасвим напустио борбу за поштовање од старине утврђених обичаја у веома важном промету соли. Чињеница да су Дубровчани били присиљени да у Цавтату уведу азил за дужнике и признају једнака права новским трговцима — значи капитулацију пред херцеговом политиком стварања привредног средишта у Драчевици. Кад се узму у обзир сви трошкови и губици због рата и још више због обустављања трговине главним путевима на копну који су довели до економског исцрпљивања града, мора се признати да је град због рата много више изгубио него што је добио. За херцега то исто важи у још далеко већој мери. Све што је изгубио због рата не долази у пуној мери до изражaja због специфичних политичких прилика. У вези са османлијским успесима он је због својих необично јаких веза на Порти у години завршетка рата са Дубровником био на врхунцу своје моћи. Ни пре ни после 1454. и 1455. херцег није уживао толики углед међу балканским феудалцима.

Херцеговој моћи и угледу доприносиле су свакако и пријатељске везе са другим великим силама тога доба. Имали смо прилике да прикажемо његове односе са Угарском и Венецијом у последње време. За време боравка у Новом марта и априла 1454. херцег је имао прилике и да обнови уговор склопљен пре десет година са краљем Алфонсом. Делимично очувана и објављена грађа са арагонског двора показује да су везе између Косаче и високог заштитника у Напуљу биле трајне, иако уговор из 1444. није у пракси спровођен у живот. Противно уговору, обе стране су водиле сасвим независну спољну политику. Херцег је сасвим непотребно обухваћен као „следбеник и присталица“ напуљског краља миром који је овај склопио са Фиренцом и Венецијом. Случај Венеције, са којом је Стефан био за време Алфонсовог рата у сасвим нормалним односима, показује како су необична била међународна правна схватања тога доба. Херцег је само путем рата против краља Томаша, који је обухваћен тим истим миром као млетачки савезник, имао неке везе са непријатељством Напуља и Венеције.⁴⁵ За време рата са Дубровником Алфонс није много фаворизовао свога штићеника. Кад га је Стефан у тешким данима 1452. подсетио да га је пре много година

⁴⁵ Thallóczy, *Studien* 381—384; *Listine IX*, 356.

изабрао за заштитника, Алфонс је писмом препоручио херцега римском цару Фридриху и Хуњадију.⁴⁶

У току 1453. Вукман Југовић и Радивој Шиглица су се појавили на Алфонсовом двору са жељом да уговоре са краљем „неке тачке“ у име свога господара. Како нису имали сва потребна, овлашћења, краљ Алфонс их је са пројектом уговора отпремио у Босну. Стефан је на основу тога предлога издао 30. марта 1454. у Новом повељу о својим обавезама према краљу. У латинском преводу та повеља је у целини унета у повељу коју је са своје стране издао краљ Алфонс 1. јуна. Херцег је овога пута примио знатно мање обавезе него пре десет година. И овога пута он је обећавао да ће бити веран службеник краљев. Уместо плаћања 1000 коњаника као херцеговог војног одреда у краљевој служби, сад је било предвиђено само да ће херцег о своме трошку ратовати на сваку заповест краљеву у области од Бојане до Гладре и у унутрашњости у појасу од 30 миља од краљевих земаља у Албанији које држи Скендербег. Ако би краљу затребали људи за флоту, предвиђало се да ће их херцег дати на краљев трошак. Херцег је обећао даље послати властелу на двор у Напуљ да би господа и с ове и с оне стране Јадрана видела да је херцег краљев службеник. Ако би Алфонс успео да ослободи херцега од служби и плаћања данка турском цару, херцег би му исплаћивао 5000 дуката годишње.

Краљ је са своје стране потврдио херцегове поседе и обавезао се указати му помоћ ако било ко зарати против њега, а није савезник краљев. С друге стране, краљ је обећавао да неће указати никакву помоћ херцеговим непријатељима. Унета је и карактеристична одредба да ће херцег моћи да добије војску у помоћ тек пошто пошаље новац за исплату војника. Поред тога краљ Алфонс је примио и обавезу да ће херцега унети у сваки мировни уговор или уговор о савезу који буде склапао с ове или оне стране Јадрана.⁴⁷

Отпор на који је наишао код Венеције приликом покушаја да се прошири на рачун наследника бана Петра, није изазвао значајније погоршање односа. Одмах после закључења мира са Дубровником пошао је херцегов посланик у Венецију, али не знамо шта је тамо преговарао.⁴⁸

Само односи са Дубровником и после закључења мира нису постали срдачни. Већ почетком августа дошло је до првог већег инцидента. У Тјентишту је херцег наредио задржавање једног каравана и одузeo све сребро и новац што су се налазили код

⁴⁶ Thallóczy, *Studien*, 391—392.

⁴⁷ Thallóczy, *Studien*, 394—400.

⁴⁸ Cons. Rog. XIV, 56', 10. V 1454.

трговаца.⁴⁹ Посланик који је боравио код херцега успео је после скоро месец дана преговора да постигне да се врати део сребра и новца. Остао је део Божичка Најешковића за који је херцег тврдио да припада деспоту и његовим људима и да га мора задржати по налогу Турака. Дубровачки посланици су пружали доказе, али је он тражио још и заклетву дванаесторице дубровачких већника. Даљи разлози дубровачког незадовољства биле су пљачке које је извршио неки Радослав Требињанин. На дубровачку жалбу херцег је рекао да је Радослав и њега оштетио и да не ради с његовим пристанком.⁵⁰ Не знамо колико се може озбиљно узети говор дубровачког посланика одржан том приликом, у коме је хвалио сигурност херцегове земље, у којој се не усуђују ни са стране да долазе разбојници а камоли да пљачкају домаћи људи. Херцегови људи из Драчевице почели су на територији Конавала да граде кречане.⁵¹ Један велики пљачкашки упад Риђана у Конавле, после кога је одведено 350 грла стоке, само је појачао нерасположење.⁵²

Опет су полетеље у Будим жалбе на херцега да се не придржава мира, да одузима трговцима новац, сребро и другу робу. Слично су поступали и краљ Томаш и Петар Павловић и задавали исту бригу Дубровчанима.⁵³ Добрим делом су то чинили под притиском Турака.

Турци су за то време освојили добар део Србије, али је успех Хуњадијеве војске створио на Порти расположење за мир. Херцег је са будном пажњом пратио све што се догађа. Марин Гундулић је, боравећи новембра 1454. у херцеговој околини у Фочи, сазнао за деспотов повратак у Смедерево и прелазак угарске војске преко Дунава. Херцег је из дана у дан очекивао вести о сукобу, јављао је Гундулић.⁵⁴ Дубровчани су после првих вести о могућности преговора са султаном тражили да Угарска издејствује упућивање једног склала босанској господи да их упозори на поштовање повеља и уговора.⁵⁵

Почетком новембра су Дубровчани забранили сваки пролазак трговцима кроз херцегову земљу, у којој су оскудица и глад владали читаве 1454. године.⁵⁶ Нове масе изгладнелих после оних

⁴⁹ *Cons. Rog. XIV*, 76', 9. VIII 1454. Но то се можда односи на сребро одузето још уочи рата. О заплењеном каравану у Тјентишту, *Cons. Rog. XIV*, 85, 10. IX 1454.

⁵⁰ *Cons. Rog. XIV*, 86', 91, 95', 99, 99', 109', 110, 115', 116, 124, 128, 133, 135. *Lett. di Lev. XIV*, 256, 6. XII 1454. Радосав Требињанин је опљачкао групу трговаца и узео скоро 1500 дуката. *Lam. de for. XXVII*, 140.

⁵¹ *Cons. Rog. XIV*, 102, 107. *Lett. di Lev. XVI*, 249, 251, 256, 17. XI, 6. и 28. XII 1454.

⁵² *Lett. di Lev. XVI*, 251, 17. XI 1454.

⁵³ *Dipl. Rag.* 558.

⁵⁴ Thallóczy—Aldasi, 186—7.

⁵⁵ *Dipl. Rag.* 563—4.

⁵⁶ *Cons. Rog. XIV*, 98', 5. XI 1454.

с краја 1453. долазиле су у Приморје у нади да ће наћи нешто да одрже живот. Дубровчани су енергично забрањивали улазак у град и ефикасним мерама, посебним стражама заиста спречавали долазак гладних скитница.⁵⁷ Херцега су обавештавали о томе и молили да предузме мере да се спречи долазак ових људи. Он је обећавао, али ништа није предузимао. Његови изгладнели поданици су лутали дуж обала од Крајине па све до Новог и тражили прилику и молили да се неким баркама или бродовима пребаце преко мора у Апулију. Број ових несретника је био врло велик и, према дубровачком опису, сваког дана се увећавао. Многи су од глади у том лутању и умирали.⁵⁸

Херцег је за то време показивао више бриге за душе својих поданика. Он је у јесен 1454. једним писмом затражио од краља Алфонса да му пошље неколико часних фрањеваца који би поучили и учврстили становништво у правој вери. Напуљски краљ је почетком новембра изашао у сусрет жељи и упутио преко мора Јована, епископа Осане, са неколицином мале браће.⁵⁹ Не знамо како је херцег уредио своје односе са папом Николом V. Послачи који су тражили од папе да посредују за мир почетком лета 1452, морали су на неки начин оправдати свога господара екско-муниципијалног булама тог истог папе. У сваком случају у позиву фрањевцима не треба гледати знак неког новог или одлучно на克лоњеног става према католичкој цркви. Те исте године херцег је показао и много пажње према православљу. У Горажду је завршио цркву св. Ђорђа и поставио на њу натпис у коме се обраћа заштитнику цркве „да помолит се о мне грешном владише мојему Христу“.⁶⁰ Некако у то време херцег је почeo да шаље дарове и монасима манастира св. Катарине на Синају. Необавештени калуђери су се обратили цариградском патријарху Генадију за савет како треба да се односе према далеком господару о чијем православљу нису имали доволно обавештења. Херцег је од „мало времена“ постао изнутра хришћанин, јавно то неће да покаже јер се боји властеле — писао је патријарх. Милостиња се од њега сме примати, али га јавно на литургији не треба спомињати јер крије своје православље. У благодарењима која одржавају међу собом, монаси смеју да се помоле да господ сачува живот херцегов. Херцег помаже осим тога епископа Босне, који је многе „кудугере“ привео у крило грчке цркве. Тог заслужног, али нама загонетног епископа босанског монаси су смели да по-

⁵⁷ Cons. Rog. XIV, 86', 88'—90.

⁵⁸ Cons. Rog. XIV, 86', 17. IX 1454. Lett. di Lev. XVI, 207, 214—215, 8. IV и 18. V 1455.

⁵⁹ Thallóczy, Studien, 401.

⁶⁰ Dj. Mazalić, *Hercegova crkva kod Goražda i okolne starine*, GZM 1940. 27—42. И Руварац, *О напису на цркви херцега Стефана у Горажду*, Глас САН 16, 3—29; Č. Truhelka, *Eine apokryphe Inschrift, Wiss. Mitt.* III, 503. 509.

мињу засада и јавно у молитвама. Ако се у току времена покаже да није искрен, неће пасти на њих грех, јер „нико не може знати будућност осим бога“.⁶¹ Ова је резерва веома чудна ако се под епископом Босне подразумевао милешевски митрополит, чувар гроба св. Саве.

У пролеће 1455, кад су упућени посланици по кнегињу Барбари Лихтенштајн, несуђену жену херцегову, обећано је будућој херцежици да ће моћи да остане у католичкој вери и да доводи себи свештенике.⁶² Из тога би се смело закључити да херцегов двор није био католички. Којој је цркви припадао сам херцег, не може се са поузданошћу тврдити. Он је и доцније до краја живота подржавао патарене, био у тесним политичким везама са папом и држао у својој околини Давида, милешевскога митрополита. Сигурно је поштовао светачке мошти и иконе. Као по некој иронији, своме сину Стефану, потоњем Ахмет-паши, великим везиру, завештао је тестаментом „моћи мое и иконе кое су примили ношено оковане златом и сребром и бисером начињеније“.⁶³ Подједнако је називао „својим редовницима“ и Госта Радина и митрополита Давида.⁶⁴ Ма колико необично звучало, ризично је категорички тврдити да је херцег од св. Саве „умро као православни“.

Није ништа лакше осветлiti верске прилике херцегове земље. Несумњиво је у херцеговим областима живело становништво које је припадало православљу, католичанству и цркви босанској. Несавладиве препреке настају тек при детаљнијем испитивању, када треба утврдити рас прострањеност поједињих цркава, њихову јачину итд. Западни део Хума је важио још у XIV веку као католички крај. И у херцегово време ту господаре Влатковићи, изразито католичка властела. У Новом је такође морало бити католика и католичке цркве. Становништво је овамо долазило са стране и из Приморја, где католичанство није имало супарника. Немогуће је рећи где је у унутрашњости било католика изузимајући трајно или привремено присутне приморске трговце. Већ у Фатници становао је поп Новак који је имао кћер и који нас не оставља у сумњи у погледу цркве којој припада.⁶⁵ У Драчевици, у најближем суседству јаких католичких општина, људи су се у херцегово време женили и растављали „по обичају Босанаца и патарена“.⁶⁶ Из Добра, из Оногашта, Корита и катуна Влаха Плески забележени су људи који су се тек у Дубровнику

⁶¹ Ј. Ковачевић, *Неколико прилога за црквену и юлијанчу историју Јужних Словена*, Гласник СУД 63, 12–13.

⁶² Thallóczy, *Studien*, 175–176.

⁶³ Повеље и ђисма II, 88.

⁶⁴ Повеље и ђисма II, 89.

⁶⁵ Div. Not. XXXIII, 155, 18. VI 1449:... Milam filiam de Novach prete de Vatniza...

⁶⁶ Стјоменик САН 105 (н. с. 7), 43.

крстили и добили том приликом нова имена.⁶⁷ За источне области херцегове земље се може рећи да су углавном биле православне. У Тројичином манастиру код Плевала јеко је у херцегово време у *Требник* уз анатеме старих патарена додао „и Радин Гост херцегов да будет прсклет“.^{67a} Веома је нејасна црквена ситуација у области Дрине. У Горажду, где је херцег подигао православну цркву, десетак година раније седео је Гојсав Гост и вршио чак и неке функције власти. Пре уласка у херцегову земљу трговци који су долазили из области Павловића морали су да се обрате Гојсаву за слободан пролаз „кроз његову земљу“; у противном случају он је немилосрдно одузимао сву имовину.⁶⁸ Имамо још једну вест о насиљу горажданског Госта над трговцима.⁶⁹ Како је за тако кратко време дошло до толико велике промене? При садашњем стању извора наша радозналост мора остати незадовољена.

Све више је долазио до изражаваја турски притисак. Као и приликом првог освајања деспотовине, Турци су предузимали мере и против Дубровчана. Током прве половине јануара 1455. дошао је у Соко на херцегов двор опет један склав са енергичним захтевом да му се преда сребро и новац одузет од Дубровчана, да се похватају трговци, па чак и посланици ако их нађу. Херцег је био присиљен да саветује посланику Паладину Гундулићу да се врати у Дубровник или повуче и склони негде док склав не оде. Исто тако је затражио да трговци не пролазе кроз његове области да би се избегао сваки скандал.⁷⁰ Промет додуше није од новембарске забране успостајао, али је влада сбећала херцегу да неће пуштати трговце док год он не јави. Дубровчани нису имали разумевања за херцегово држање, озлојеђивало их је што никако не исплаћује и не враћа сребро и новац што је прошлије јесени одузео. У један мах је чак изјавио посланику који је чекао враћање да то може потрајати данима и месецима.⁷¹

Почетком 1455. у херцеговом дому почеле су припреме за велику свадбену свечаност. Сам херцег и оба његова сина стојали су пред женидбом. Владислав је још за време рата чинио покушаје да се ороди са деспотовом кућом, а када је у јесен 1453. склопљен мир, уговорен је и брак између Бранковића и Косача. Владислајева невеста је била дакле позната. Била је то Ана

⁶⁷ *Div. Not.*, XXI, 95, 25. II 1435; *uc̄to* XXVII, 122, 27. III 1444; *uc̄to* XLIII, 13', 5. VI 1460; *Div. Canc.* LXV, 35', 30. V 1455.

^{67a} Стобиенник САН, 56, 25.

⁶⁸ *Lam. de for.* XIV, 128', 2. I 1441. *Conc. Rog.* VII, 187, 22. VIII 1440.

⁶⁹ *Lam. de for.* XIV, 164', 22. II 1441.

⁷⁰ *Lett. di Lev.* XVI, 241—241', 22. I 1455. Дубровчани су ту говорили херцегу да има толики ауторитет и толику милост код султана да би му веома лако било да среди ствар са Турчином тако да трговци не трпе штету.

⁷¹ На исходу месецу.

Кантакузина, рођака деспотице Јерине.⁷² Влатку је била обезбеђена једна од нећака грофа Улриха Цељског. Најтеже је, изгледа, било наћи жену за самога херцега Стефана. Преговори са баницом Хедвигом су се већ одавно разбили. Будућа херцегова жена је тражена, вероватно посредством Цељскога, на Западу. Крајем зиме 1455. прављене су комбинације са Барбарам Лихтенштајн. 1. марта је херцег у Кључу издао докуменат који је регулисао права своје будуће супруге.⁷³ Кад је из Кључа полазио посланик Лихтенштајнима, склапање тога брака није долазило у питање. 10. марта су већ херцегови посланици затражили у Дубровнику галије и бригантине за довођење невеста.⁷⁴ Том истом приликом Владислав и Влатко су затражили „помоћ“ за своје венчање. Добили су 1000 перпера, али су бродове морали доцније тражити у Венецији јер их је влада одбила. Сутрадан се већ у Већу умољених расправљало о упућивању посланства на свадбу.⁷⁵ Планови су међутим ускоро прилично изменјени. Уместо Барбаре Лихтенштајн, која је, изгледа, у задњем тренутку одбила да се уда за херцега, на пут у Босну је пошла нека друга Барбара, кћи *ducis de Paygo*.⁷⁶ Исто тако је већ средином априла напуштен план да се обави трострука свадба. Није могуће ни наслутити због чега је Владислављева женидба и овога пута одложена. Поклони су у Дубровнику купљени за сву тројицу, јер се знало да ће ипак за кратко време бити Владислављева свадба. Из Дубровника су три посланика са богатим даровима и тканинама и већим бројем музичара пошли 10. маја према Соколу, где се очекивало да ће бити одржане свечаности. Невесте су за то време млетачким бродовима довезене из Сења у Неретву. Заповедници млетачких галија представљали су Републику св. Марка на свадби. Преко Дубровника је дошао и посланик краља Алфонса.⁷⁷ После весеља су два дубровачка посланика морала да продуже на двор војводе Петра Павловића, који се takoђе женио. У задњем тренутку посланици су били ослобођени једне непријатне дужности. Поред веома красноречивог „благослова“ и изјаве да

⁷² Thallóczy, *Studien*, 404; о овим женидбама уп. посебну расправу В. Ђоровића, *Годишњица* 48, 140—145.

⁷³ Thallóczy, *Studien*, 175—6.

⁷⁴ Cons. Rog. XIV, 139, 10. III 1455. Да су галије тражене за невесту видимо из доцнијих докумената.

⁷⁵ Cons. Rog. XIV, 141, 11. III 1455.

⁷⁶ Thallóczy, *Studien*, 174, 177.

⁷⁷ Cons. Rog. XIV, 155', 157', 158, 160, 162, 163; *Listine* X, 55—56. Галија је довела херцегову и Влаткову жену до Дријева. Алфонсов посланик је био неки Сперанте ин Део Кардона. *Lett. di Lev.* XVI, 210' (26. V 1455). Заједно с дубровачким посланицима Алвизом Гучетићем, Николом Кабужићем и Михом Буцињолићем пошао је на свадбу и неки Гијом, опат из Перпињана. Гост се није осећао нарочито сигуран, па је Паладин Гундулић зајамчио са 500 дуката опату да му неће бити спречен повратак у Дубровник. *Div. Canc.* LXV, 16, 16. IV 1455.

Босна „никада није видела дан достојнији да се запамти“⁷⁸ требало је да посланици после свечаности проговоре са херцегом и о неким непријатним стварима. Реч је била о њиховим обостраним односима са Угарском.

После првих дубровачких жалби да херцег не поштује уговор о миру, Хуњади му је упутио једно писмо.⁷⁹ То Дубровчанима изгледа није било довољно. У пролеће 1455. су тужбе угарском двору посталаје све жешће и све чешће, иако се у међусобним односима херцега и Дубровника не виде догађаји који би оправдали овотико нерасположење. Односи су се, чак, изразито развијали у правцу смиравања и побољшања. Ако се изузме инциденат са грађењем кречана крајем јануара, нема ни трага о неком сукобу или штети нанетој трговцима. 13. јануара је чак одобрено трговцима да иду у Босну без новца и драгоцености.⁸⁰ Два дана после тога пошла је једна група трговаца да од херцега наплати отштету.⁸¹ Средином фебруара је Стефан саопштио Паладину Гундулићу да трговци могу долазити у његову земљу, а 25. фебруара је ово одobreње издато трговцима без икаквих ограничења од стране Већа умољених.⁸² Па ипак од 15. марта почeo је низ најжешћих оптужби дубровачких против херцега. Тада је почела серија инвективних писама пуних жестине, једа и крупних речи, а сасвим неодређених у садржају. У једном се каже да би херцег пio крв Дубровчанима кад би могao. У другом, где се налази често помињана изјава „ако се сме херцегом назвати онај кога су Турци одликовали херцешким именом“, кажу опет, да њихов сусед хоће да им стегне омчу око врата и да сву своју наду полаже у Турке који су освојили део деспотовине.⁸³ Херцег је наводно тежио да обезбеди помоћ Венеције и арагонског краља да би могao да нападне град. Колико су далеко већници ишли показује случај херцеговог посланика у Напуљу. У једном писму су тврдили да посланик припрема услове у Апулији за рат против Дубровника, а много дана доцније су се и сами распитивали зашто је управо дошао тај посланик у Напуљ.⁸⁴

Цела та серија напада је изазвана у ствари једном херцеговом тужбом на угарском двору. Стефанови посланици су изнели краљу да су Дубровчани својим бродовима пресељавали херцегове поданике преко мора.⁸⁵ У питању је било пребацивање из-

⁷⁸ *Lett. di Lev. XIV*, 165'—166', 10. V 1455.

⁷⁹ *Dipl. Rag.* 566—567, 570; *Cons. Rog.* XIV, 120', 11. I 1455: Хуњадијево писмо преко Дубровника херцегу.

⁸⁰ *Cons. Rog.* XIV, 126.

⁸¹ *Cons. Rog.* XIV, 128', 131, 1. II 1455.

⁸² *Lett. di Lev.* XIV, 231; *Cons. Rog.* XIV, 135, 25. II 1455.

⁸³ *Dipl. Rag.* 574, 577—8; *Lett. di Lev.* XVI, 216.

⁸⁴ *Dipl. Rag.* 577—8. То писмо је написано 23. марта а 30. априла су се распитивали шта је радило херцегово посланство у Напуљу и да ли је говорило што против Дубровника. *Lett. di Lev.* XVI, 213.

⁸⁵ *Lett. di Lev.* XVI, 211, 18. V 1455.

гладнелог становништва које се склонило у Приморје, и град у тој ствари није био без кривице.⁸⁶ Тешко је рећи да ли је ова тужба стварно ишла за тим, како су мислили Дубровчани, да изолује град од угарског краља да би га лакше напао.⁸⁷ Изгледа да код краља, и поред заштите Улриха Цељског, није било много потребе да се Дубровчани од оптужбе бране. У сваком случају херцегово посланство није богзна како прошло. Једно ново дубровачко писмо из друге половине априла навело је краља Ладислава да заиста опомене херцега. У томе писму је саопштено краљу, између осталог, и да се херцег јавно хвалише да има писмо од угарског краља којим се ослобађа од учешћа у рату против Турака све док краљ не потчини земље до Једрена, а да од султана Мехмеда има писмо којим се ослобађа од давања војске за рат против Угарске све док султан не дође до Будима. Поред тога је, према истом писму, херцег Стефан јавно предвиђао краљев сукоб с Турцима и приказивао га као погодан тренутак за напад на Дубровник. Угарски краљ ће морати да се бори са Турцима и да чува своје земље и неће моћи да пошаље помоћ Дубровнику.⁸⁸ Краљ Ладислав је упутио херцегу једно строго писмо,⁸⁹ чији је садржај инспирисан баш овим дубровачким оптужбама. То писмо је сачувано, али херцег га није никад прочитao. Писмо је упућено преко Јакете Бунића, дубровачког посланика, који га је донео у град. Ситуација се свакако променила, Дубровчани су се морали осведочити да херцегови планови нису тако опасни и да би краљево писмо само заоштрило односе, те му га нису никад ни послали.⁹⁰ Још нешто пре тога стигло је писмо из Беча, где се налазио двор и посланици. Повољне вести садржане у њему довеле су до опозивања налога посланицима да се после свадбе пожале херцегу због деловања његових посланика на угарском двору.⁹¹ Тако се завршио период досада преувеличаване велике затегнутости између херцега и Дубровника.

⁸⁶ Поред силног правдања Дубровчана да је само понеки патрон барке укрцао понеког од изгладнелих на његово преклињање, чињеница је да је Мало веће овластило „officiales causam mortis“ да превози гладну сиротињу у Апулију и друга места и да сме учинити потребан трошак. *Cons. Minus XIII*, 250', 17. I 1455. Радоња Радојевић је са барком пуном Босанаца на путу за Апулију пристао на Шипану и начинио штету. *Lam. de for. XXVIII*, 215, 29. VIII 1455.

⁸⁷ *Lett. di Lev. XVI*, 226, 23. III 1455.

⁸⁸ *Dipl. Rag.* 578—580.

⁸⁹ *Listine X*, 59.

⁹⁰ *Cons. Rog. XIV*, 167', 2. VI 1455: наређење Бунићу да се врати преко територије босанског краља и да не шаље херцегу писмо угарског краља. Слање писма је одложено 15. јуна и затим коначно 20. јула. *Cons. Rog. XIV*, 183, 185. После тога о писму нема више ни речи.

⁹¹ *Cons. Rog. XIV*, 163, 166', 14. и 26. V 1455. *Lett. di Lev. XVI*, 214—215, 8. IV 1455. Исто *XVI*, 211, 18. V 1455.

У септембру је опет, уз учешће дубровачких посланика, проплављена и Владислављева свадба.⁹² Интересантно је да кнез Влатко није присуствовао венчању свога брата. Нешто раније је он по својој или очевој жељи имао да обави једно, за тадашње појмове велико путовање — до Венеције. Из тога путовања пре лежи очева жеља да после Владислављевог пута у Лорето пружи слично задовољство и млађем сину него нека озбиљна политичка мисија. Дипломатски део Влатковог боравка у Венецији је иначе испуњавао рад искусних посланика. Чим су средином септембра чули за херцегову жељу, Дубровчани су понудили галију.⁹³ До kraja месеца је већ било утвачено да властела из Дубровника дође по Влатку у Мичевац. Галија је чекала у Ободу, док је Влатко у друштву са дубровачком властелом долазио из Требиња. Успут су му пратиоци саветовали да се не залаже код владе за ослобођење од казне неких дубровачких грађана јер му се у томе неће моћи изићи у сусрет. Влатку су пратиоци скретали пажњу да ће ући у град кроз врата кроз која су некад прошли цар Душан, краљ Твртко, Сандаљ и деспот. Због рђавог искуства које је имао Владислав приликом становиња, Влатку је предложена за смештај, место кнежевог двора, архиепископска палата. Доцније је ипак прешао у кнежев двор, вероватно по сопственој жељи. У Дубровнику се, у разговорима које су повели, Влатко интересовао за питање неких „писама“. Дубровчани су то одложили до његовог повратка јер им је и иначе јако стало да се из Венеције врати право у Дубровник и да се никако не искрца на другом месту.⁹⁴ У Влатковој пратњи је био и „глумац“ Мрвац, који је забављао друштво и после Влатковог одласка и био на-грађен оделом.⁹⁵ Галија је требало да путује без задржавања до Венеције. Никола Еунић, капетан галије, после искрцања у Каналу Гранде најавио је Сињорији долазак кнеза Влатка и са дванаест људи изашао пред дужда.⁹⁶ Влатко се у свечаној аудијенцији такође појавио пред млетачком владом док су преговоре водили посланици.

Неоспорна је чињеница да је развој прилика а нарочито велики турски успеси упућивао босанског херцега и Републику св. Марка због њених великих поседа дуж јадранске обале на пријатељство и сарадњу. С друге стране, херцегове старе тежње

⁹² Cons. Rog. XIV, 213, 222'. Lett. di Lev. XIV, 176, 2. X 1455. Вероватно је Владислављева свадба одложена због турског рата и техничких незгода у вези са доласком невесте. Ипак је херцег за то време правио комбинације са ћерком португалског краља посредством Алфонса Арагонског. Негативан одговор је стигао после Владислављеве свадбе. Thallóczy, Studien, 403.

⁹³ Cons. Rog. XIV, 205, 11. IX 1455.

⁹⁴ Cons. Rog. XIV, 206', 207', 209—210, 214', 215, 216, 220', 20. IX—24. X 1455; Lett. di Lev. XVI, 183—183' (27. IX 1455); Tadić, Promet putnika, 124—125.

⁹⁵ Cons. Rog. XIV, 216, 8. X 1455.

⁹⁶ Lett. di Lev. XVI, 181 (7. X 1455).

за проширењем своје области стварале су непрестано повода за спорове и сукобе. Поготову због тога што је турско освајање спречавало све друге правце херцегове експанзије осим оних који су морали ићи на уштрб венецијанских интереса. То су били обласци Цетине на северу и деспотови поседи у Горњој Зети. После великих турских освајања у Србији створила се ситуација готово идентична са оном приликом првог пада деспотовине. Одсечене деспотове области стојале су између Турака, који нису показивали много интереса, херцега и Венеције, која је имала овога пута једно велико преимућство, што је на њеној страни био Стефаница Црнојевић. Сукоб овог пута није узео ни издалека тако оштар облик као некада. Сигурно је само да је херцег још почетком 1455. улагао много напора и тежио „на све начине“ да се дочека Горње Зете.⁹⁷ Венеција је сама посвећивала сразмерно мало пажње томе. Стефаница је имао и слободније руке и више познавања локалних прилика па и много жеље да прошири своју власт на остатак Зете под врховном заштитом Венеције. Отако је 1452. ослобођен, уз залагање Венеције, његов син Иван из херцегових руку, он се, и поред венецијанских гаранција, светио херцегу. Слао је људе који су упадали и пустошили херцегову земљу.⁹⁸ Он је и решио у венецијанску корист борбу око Горње Зете. Заједно са Ђовани Боланијем, провидуром, он је успео да сакупи неку врсту зетског сабора, на коме су се представници 51 катуна и племена предали Венецији под условом поштовања православне цркве и права и уређења које је било под Балшом.

На северу су Венецијанци исто тако задржали и онемогућили херцегово проширење на цетинску област узимајући под своју заштиту наследника бана Петра. Разумљиво је да су све ове ствари морале дати повода за разговоре приликом Влатковог боравка у Венецији. Зете се изгледа херцег лако одрекао и затражио је да влада само обезбеди обуствљање напада Стефанице и његових људи. У том погледу добио је потребна обећања. На одлучан отпор је наишао у својим плановима на северу. По ко зна који пут је затражио од њих Омиш, за који је овог пута изјавио да га је добио од краљице Барбаре, мајке краља Ладислава (!). Венецијанци природно нису изменили ни став ни аргументе. Исто је тако био мало прихватљив и захтев Стефанов да му се одобри да узме област Цетине, наследство бана Петра. Херцег је јављао да му је угарски краљ Ладислав уступио цетинску област. Како су му они раније саопштили да су се синови бана Петра ставили под заштиту Републике, он се из љубави и пријатељства уздржавао и није ништа предузимао. Сада, ако је могућно, тражи допуштање да крене против Цетине; ако се Република не буде противила, добар део ће моћи да узме. Оно

⁹⁷ *Listine X* 54.

⁹⁸ *Listine X* 54.

што је његово, припада исто тако Републици као уосталом и сва остала његова добра. Ипак је изражавао спремност да учини по вољи Сињорије и да се уздржи од сваке акције ако је њој непријатна. Одговор је био врло кратак, тражило се да херцег у овом погледу не предузима ништа.⁹⁹

Значајно место у преговорима заузимала су разна привредна питања, о којима смо говорили на другом месту. Херцег је тражио да се у Новоме не узима каторска царина, да се дозволи довољни соли у Нови, да се не праве сметње извозу тканина, да му се дозволи да купује боју и вуну и др. У целини узеши, Влаткова мисија није била нарочито плодна. Ни један од значајнијих захтева херцегових није добио подршку Сињорије. Глатко и са обостраним задовољством прихваћене су само најопштије изјаве пријатељства и опште обавезе које из тога произлазе. Херцег се са синовима, земљама и градовима предавао у заштиту Венеције и обећавао помагати Републику против свих непријатеља. Сињорија је са своје стране примила херцега и синове за чланове Великог већа и обећала безбедан долазак и боравак у Венецији. Венеција је ступила у понуђени савез са оградом да се не обавезује на ствари које би биле противне миру склопљеном са Турцима. О пријатељству и савезу и помоћи против свих нападача, изузимајући Угарску и Турску, дужд је издао повељу херцегу, а Влатко у име целе породице Венецији.¹⁰⁰

Већ у раду посланства у Венецији дошла је до израза и једна херцегова брига, која је ускоро узела облик нове унутрашње борбе. Повратак Иваниша Влатковића под херцегову власт није био сасвим искрен. Имали смо прилике већ да видимо да је више месеци после закључења мира и повратка у милост још увек правио неке комбинације са градовима које је држао у својим рукама. Шта је он све радио, не знамо; сигурно је само да су до херцега долазили многи гласови који су о Иванишу и браћи говорили рђаво. Како се повељом од јула 1453. херцег обавезао да неће предузимати ништа против својих људи док их не испита властела и босанска црква, он је дао прилике Влатковићима да се оправдају. Сведочанство о њиховом држању је тражено од Венеције и од Дубровника. Влада је одговорила посланицима да о Иванишу ништа рђаво није чула ни сазнала.¹⁰¹ У Дубровнику се нека изјава о Иванишу и тражила много раније непосредно уочи Влатковог поласка у Венецију. Да је била реч о истој ствари, види се из дубровачког одговора ... *respondeendi ambassiatoribus cherzechi Stiepan excusando vaivodam Ivanis et fratres et offerendo sibi sacramentum ad purgandum ipsum vaivodam Ivanis in con-*

⁹⁹ *Listine X.* 67—68, 72, 74.

¹⁰⁰ *Listine X.* 69—75, 75—77. Влатко се вратио средином децембра преко Дубровника. Ту је преговарао о некој соли и пљачкама. *Lett. di Lev. XVI,* 169, 12. XII 1455.

¹⁰¹ *Listine X.* 75.

silio.¹⁰² Одговори са стране били су dakле повољни по Иваниша иако неистинити, али то није решило случај. Спор се свакако продужавао у оквирима херцеговог двора. Иваниш је, не слутећи на добро, тражио у Дубровнику позајмицу и помоћ.¹⁰³

Почетком децембра су већ свакако почела непријатељства. Дуброњчани су 16. децембра 1455. изјавили Иванишу саучешће због спаљивања његовог града „Китана“ или „Китама“, али су му одбили помоћ.¹⁰⁴ Даљих месец дана Иваниш је пружао отпор, али је средином јануара његов положај изгледао безнадежан, очекивало се да ће бити присиљен да напусти Хум и да се баркама низ Неретву склони у Стон.¹⁰⁵ Страх од херцегових репресалија спречавао је Дубровчане да отворено помогну Иванишу. Одбили су да му дају оружје и чак да га приме на бригантин који је пловио између Пељешца и ушћа Неретве.¹⁰⁶ За Иванишем је ишла херцегова војска, па је постојала опасност да се користи баркама Дријевљана да би наставила гоњење, па су због тога барке повучене према Стону. На тим истим баркама превезен је Иваниш са породицом и стварима у Стон. Одатле је одмах позван у Дубровник, али је дошао тек почетком фебруара 1456.¹⁰⁷ Протеривање Иваниша и његове браће имало је дефинитиван карактер. Установљена „невера“ повукла је одузимање баштина; тек после херцегове смрти Влатковићи су се поново приближили Неретви.¹⁰⁸

¹⁰² Cons. Rog. XIV, 215', 7. X 1455.

¹⁰³ Cons. Rog. XIV, 231', 22. XI 1455.

¹⁰⁴ Cons. Rog. XIV, 239, 16. XII 1455: ... de describendo vaivode Juan-nis et condolendo de casu sibi intervento de combustione Chitani (Chitam) castri...

¹⁰⁵ Cons. Rog. XIV, 247', 16. I 1456.

¹⁰⁶ На истом месецу.

¹⁰⁷ Cons. Rog. XIV, 248', 253.

¹⁰⁸ Дубровчани су преузели бригу око Влатковића. Упутили су фра Илију Богишића као строго тајног посланика краљу Томашу с молбом да се постара за Влатковића „прогнане са својих баштина“. Краљу је дужност да брани права властеле потчињене његовој круни итд. Од Влатковића ће имати велике користи јер су „храбри, великодушни, омиљени и одани“. Lett. di Lev. XVI, 161—161' (има и концепт 156—158'), 12. II 1456. Ствари нису, међутим, ишли лако јер је у то време краљ био завађен са Влатковићима. Док су Дубровчани припремали измирење Влатковића и покушавали да се некако сами снађу, Иваниш је тражио почетком априла бригантин до Сплита, а Жарко средичом маја свој брод да оде њиме на Хвар. Cons. Rog. XIV, 283, 10. IV 1456. Исто XV, 4', 13. V 1456. Иваниш ипак није, изгледа, отишао или се вратио до почетка јуня, кад је затражио савет од Дубровчана. Дат му је одговор да треба да иде краљу Томашу и обећана му је препорука за каторског архијакона-папског нунција. Cons. Rog. XV, 12', 4. VI. 1456. Тада је дата Иванишу

његова фуста да оде до Сплита или Шибеника. Знамо сигурно да су после измирења са краљем Влатковићи добили нове поседе. Када је Жарко у пролеће 1458. хтео да се „провижијун” удвостручи, позивајући се на дубровачку повељу, влада му је одговорила да је тачно да су прогнани са баштина (...licet sint expulsi de eorum bastinis...), ипак не живе у Дубровнику *etiam quod invenerunt alias bastinas apud Maestatatem Regis Bosne...* *Cons. Rog.* XV, 218, 13. IV 1458. Тако је дарован и которски архијакон „за напор који је поднео измиријући Иваниша и браћу са босанским краљем”. *Cons. Rog.* XV, 223, 1. V 1458. Где су биле нове баштине Влатковића, тешко је рећи. Крајем 1464. Иваниш Влатковић је станововао у Ливну, тамо је упућен посланик Никола Гундулић, *Cons. Rog.* XVIII, 107', 10. XI 1464. Не можемо бити сигури да је он владао Ливном непрекидно од 1456. до 1458. Краљ Матија је крајем 1463. даровао Ливно војводи Владиславу, можда баш зато што су њиме господарили Влатковићи, стари савезници Владислављеви. Thallóczy, *Studien*, 421.

ГЛАВА X

ТУРСКИ ЗАХТЕВ ЗА УЧЕШЋЕ У ПОХОДУ ПРОТИВ БЕОГРАДА, ХЕРЦЕГОВИ ОДНОСИ С ВЕНЕЦИЈОМ, БОСНА И ПЛНОВИ ЗА КРСТАШКИ РАТ, СУКОВ ХЕРЦЕГА И КРАЉА ТОМАША, ОДНОСИ С ДУБРОВНИКОМ, ПРЕГОВОРИ О МИРУ ИЗМЕЂУ КРАЉА И ХЕРЦЕГА, ВЕЗЕ СА ТУРСКИМ НЕПРИЈАТЕЉИМА, ПРЕГОВОРИ О ДРИЈЕВСКОЈ ЦАРИНИ, ТУРСКИ НАПАД НА ХЕРЦЕГОВУ ЗЕМЉУ, ТРЕЋИ БРАК ХЕРЦЕГОВИ, СУКОВ СА ВЛАДИСЛАВОМ.

За време док се обезбеђивао од даљих побуна и невера, сплеткарења и завера којима је Иваниш био увек склон, херцег је имао прилике да осети колико је била варљива нада да ће успети да се држи по страни у сукобу између Угарске и Турске; и колико су била непоуздана обећања султанова на која је рачунао кад је говорио да од Турака неће бити узнемиран све док не освоје Будим. Да би обезбедио свој поход против Београда, Мехмед II се у пролеће 1456. јавио босанској господи са једним захтевом прилично неубичајеним у ово време. У односима са вазалним владарима и властелом он је хтео да обнови обичаје који су владали под Муратом и Бајазитом. Затражио је од краља Томаша десет хиљада људи са намирницама, од херцега 8000, а Петра Павловића 4000. Поред тога је тражио да се господари лично са војском придруже походу. Према краљу Томашу је имао један посебан захтев, — тражио је да му преда четири своја града, од којих је један, Бистрички код Ливна, био на стратешки веома важном месту. Овај султанов захтев представљао је нешто исувише тешко и понижавајуће чак и за наше људе навикнуте на безобзирна новчана грабљења, пустошења и задирања у управу над својим областима. Сва тројица су једнодушно одговорила да неће послати ни људе са намирницама ни војску, већ да ће плаћати уобичајени данак као и ранијим царевима.¹

¹ Imperator vero per se cum totis suis viribus se ad iter preextruxisset ut in futuro mense castra Zendereu et Nandoralbense castra metaret et obssideret. Requirit etiam idem imperator Turcorum prefatum regem Bozne et Sthepan (!) Herczegh ac Petrum wayvodam filium Radozlafy wayvode et mandat eisdem, ut prefatus rex decem milia hominum et Sthepan Herzegh octo milia, ipse vero Petrus wayvoda quatuor milia hominum cum frugibus ponderosos in auxilium imperatoris darent et administrarent. Insuper cum viribus ipsorum penes ipsum imperatorem ire et prosisti deberent, qui unanimiter responderent quod dictos ponderosos homines et nec exercitus in

У самом почетку 1456. се већ у околини херцеговој осећало да са Портом није све у реду. Почетком јануара херцег је позвао Драгоја Соркочевића и отпратио га у Дубровник са неким порукама које је овај кнезу и Малом већу саопштио у највећој тајности. У питању је било свакако нешто озбиљно. Дубровчани су одговорили херцегу да пошље неког од својих секретара, па ће уредити ствари како је најбоље и за град и за његову државу.² Кад је нешто доцније херцег дошао у Драчевицу, водио је са посланицима углавном уобичајене разговоре о текућим стварима, на првом mestu о Дријевима. У те преговоре се на непознати начин умешао и склав Јонус-бега, који је боравио у то време код херцега. Разговори између њега и херцега нису ишли како треба, па је дубровачки посланик био умољен да посредује.³ Један склав је био нешто иза тога, крајем марта или почетком априла, код херцега са одређеним циљем. Донео је забрану извоза сребра из Босне. Све сребро се морало извозити у Турску за потребе цареве ковнице. Херцег је том приликом добио наређење да заплењује све сребро које пролази кроз његову земљу.⁴

Суочени са све јачим притиском краљ и херцег су се, како смо видели, донекле приближили. Петар Павловић је већ од раније био под јаким утицајем херцеговим.⁵ Ступили су у везу са папом. Которски архиђакон је као папски гласник одлазио херцегу у Нови крајем марта, а почетком маја је посетио и краља Томаша.⁶ Наша властела је суделовала у ратоборним плановима хришћанских држава некако теоријски. У своме саобраћају са хришћанским дворовима приказивали су се, можда искрено, као непријатељи Турака. У јеку дискусија у Бечком Новом Месту краљ Томаш је чак јављао да је заратио с Турцима, што је, најблаже речено, била претерана информација.⁷ Херцег се у исто време интересовао код свога заштитника, краља Алфонса, да ли мисли ратовати или се мирити са Турцима.⁸ У својој

auxilium imperatoris darent, sed quod census de medio ipsorum consuetos et imperatori provenire debentes extradarent et amministrare facerent, sicut aliis cesaribus... Писмо Јована Короћа, Мачванског бана, Ивану Капистрану. Pettkó B., *Kapistrán János levelezése a Magyarokkal*. Törtenelmi tár 1901, 193—4. О тој истој ствари говоре посланици босанског краља почетком јуна 1456. *Listine X*, 87.

² Lett. di Lev. XVI 164, 9. I 1456.

³ Cons. Rog. XIV, 271, 8. III 1456. Истом приликом су Дубровчани поручили склаву да имају у Србији добре људе и трговце и да Касумбег може по њима поручити шта жели. Божић, *Дубровник и Турска*, 141.

⁴ Lett. di Lev. XVI, 150, 24. IV 1456.

⁵ Херцег је крајем 1455. тражио од Венеције да прими Петра Павловића за пријатеља *hucusque predictus Petrus voivoda stabit et tenebit se in liga et amore ac obedientia domini ducis sicut modo sunt ...* *Listine X*, 74.

⁶ Cons. Rog. XIV, 277, 31. III 1456. и Cons. Rog. XV, 1°, 7. V 1456.

⁷ Thallóczy, *Studien*, 403.

⁸ Thallóczy, *Studien*, 404.

земљи, пак, суочени са надмоћном турском силом и разједињени међу собом, нису били у стању да покрену било какву значајнију акцију. Краља Томаша је крајем маја 1456. посетио доминиканац Никола Барбучи из Драча. Пред њим је краљ изјављивао да је спреман да учини све што жели папа, али да мора добити помоћ јер се сам не може борити против Турaka због манихеја који чине већи део земље и више воле Турке него хришћане.⁹

Јединствено деловање краља и херцега против Турaka спречавала је у највећој мери супротност њихових интереса у Далмацији. Улрих Цељски је почeo да остварује још раније добијену власт над Хрватском и Далмацијом и при томе угрожавао краља Томаша и Венецију, док је херцег на ширење старог савезника гледао са симпатијама. И Цељски је поставио себи циљ да дође до наслеђа Таловаца. Он је освојио Острвицу и опсео Книн, али га је краљ Томаш са војском отерао од града.¹⁰ Улрих Цељски и херцег Стефан су били одавно везани пријатељством, а од скора и сродством. Цељски је својим огромним утицајем на краља Ладислава заслужан за све што је Стефан на угарском двору постигао. Томаш је Венецији поручивао да је Цељски израдио код краља Ладислава и привилегију којом се херцегу дарује Сплит. Томаш се осећао довољно снажан да спречи напредовање Цељског, али није могао да се упусти и у непријатељство са херцегом. Тражио је зато начина да га одстрани из ових догађаја. Молио је Венецију да пише Стефанду и тражио од њега да се не меша у корист Цељског и да не напада банове наследнике.¹¹ Није остало трага у архиву да ли је Венеција опоменула херцега. Краљу је свакако давала за право да би проширење Цељског до те мере да успостави заједничке границе са херцегом било врло неповољно и по краља и по Републику.¹²

Херцег се нашао у финансијској оскудици и почетком јула без успеха тражио у Дубровнику зајам од 10.000 дуката.¹³ Са Турцима је успео да среди односе. Ма да је одбијао сарадњу и слање војске на север против Београда и Угарске, пристајао је да пружи помоћ султану у његовим нападима на Албанију. Још крајем априла Јуније Градић, деспотов дипломата, чуо је у Риму да је Мехмед од војске која је требало да иде на Београд одвојио део у јачини од 20.000 коњаника и послао га заједно са херцеговом помоћном војском у Албанију против Скендербега.¹⁴ Можда

⁹ Thallóczy, *Studien*, 415—416. Писмо је погрешно стављено од издавача међу документа 1457. године. Јиречек га чак користи као да је из 1459. *Историја Срба I.* 388. Барбучи је једино 1456. крајем маја могао код краља Томаша срести дубровачке посланике. Писмо је из Капистрановог архива, што упућује на ово време као и садржај.

¹⁰ Listine X, 88.

¹¹ Listine X, 89.

¹² Listine X, 90.

^{12a} Cons. Rog. XV, 22', 3. VII 1456.

¹³ Радонић, *Скендербег* 62—63.

је ова вест само један одјек многобројних паничних гласова о Турцима и можда није имала основа у стварним догађајима. У сваком случају и са друге стране има вести да је херцег са дosta енергије подржавао турску ствар у Зети и Албанији. Средином јула се знато у Венецији да херцег убеђује све и сваког у Зети да се потчине турском цару као највећем господару на свету. Венецијанске власти су ухватиле и херцегова писма упућена неким личностима у Зети, па чак и у Котору, у којима је позивао да напусте власт Венеције и пређу Турцима.¹⁴ У оваквом херцеговом деловању Венеција је видела много опасности. Не толико због својих градова у Приморју колико због тога што је херцегов утицај могао поколебати пла-нинска племена и катуне Горње Зете, који су били у прилично неодређеним и лабавим везама са венецијанским органима. Херцегу је дошао Алвизе Канали са прекорима и саветима да се уздржи од таквог деловања, али не знамо како га је херцег примио. Изгледа, повољно, јер се сличне тужбе једно време не понављају. Уосталом, највећим делом ту херцегову делатност у Зети треба приписати непријатељству према Стефаници, који је и даље нападао херцегове области.¹⁵ И на крајњем северу херцегових поседа дошло је до локалних затезања и сукоба. Сплитски кнез, чија се територија граничила са Радобиљом, одвео је неке становнике те херцегове области. С друге стране, суседи Пољичани нанели су неке штете становницима Радобиље. Сплитски кнез се још једном замерио Стефану. Око Божића 1456. један херцегов брод, на коме је била плаћена млетачка посада, доживео је због буре бродолом на неком острвцу близу Сплита. Део морнара се са целим бродским прибором склонио на Хвар рачунајући да ће тамо бити у сигурности. Хварски кнез је, међутим, узео ствари, продао их и присвојио новац. После је још послao две барке да покупе остатке разбијеног брода. Херцег је огорчено пребацивао Сињорији због поступака њених органа. Поручивао је да се не жали толико због бродића, који је ситна ствар, већ због срамоте која му се наноси као да није „господар“.¹⁶ То није била једина невоља на мору. У пролеће 1456. Ђеновљани су заробили Прибисава, херцеговог посланика, и пустили га тек за откуп од 600 дуката.¹⁷

Турски пораз код Београда и повлачење кугом десетковане војске ослабило је само за кратко време турски утицај. Франо Бенешић, посланик код босанског краља, који се вратио у Дубровник ускоро после вести о хришћанској победи код Београда, изложио је у строгој тајности у Већу умољених неке ствари о

¹⁴ Радонић, Скендербег, 70—71.

¹⁵ Listine X, 94.

¹⁶ Listine X, 104—106.

¹⁷ Cons. Rog. XIV, 277', 278', 279, 280, 282, 31. III — 7. IV 1456.

Босни.¹⁸ Вести су биле, изгледа, толико значајне и опасне да је за нарушавање тајности била одређена казна од године дана затвора.¹⁹ Немамо вести о активности у Босни до краја 1456. Куга која је владала у султановој војсци, у Дубровнику и у турским областима сигурно није мимоишла ни Босну, иако немамо изричите изворне потврде. Вест из почетка 1457. показује да султан није одустао од својих захтева према Босни. И даље је тражио тврђаве од краља.²⁰ У Босну је послao велики број дрводеља и других занатлија да изграде бродове на Сави. Ускоро је послao око 8000 војника да чувају раднике и обезбеде читав подухват.²¹ Покрет турске војске је захватио и херцегову област. Почетком фебруара је забрањен одлазак трговаца у Босну, а средином месеца је херцегу изражено саучешће због новости о Турцима.²²

Због свега тога краљ Томаш је одлучно решио да се бори против Турака. Јавио је своју намеру угарском краљу и папи и затражио крсташке заставе и позвао папског легата Карвајала да дође у Босну.²³ Код црквених кругова је наишао на велико одобравање. После смрти Капистрана и Хуњадија, с обзиром на нереде и борбе што су настале у Угарској, ови кругови су се носили мишљу да Босну учине центром новог крсташког похода, а краља његовим вођом. Познаваоци прилика су примили то са великим резервом. Кардинал Павије, Јован, на вест о одласку легата Карвајала у Босну писао је да му се чини, пошто познаје снагу краљеву, да је било боље да је легат остао у Будиму. Заједно са Карвајалом је био и млетачки посланик Петар Томази код краља Томаша у Добору. Једно његово писмо о састанку са краљем сачувано је, али у таквом стању да се из оштећеног одломка једва нешто може разабрати. Види се јасно да краљ у тим разговорима није показивао много поверења у своју снагу. Херцег је додирнут у том разговору и окарактерисан као турски човек, а помоћ коју би он могао дати нису оцењивали високо.²⁴ Краљ Томаш је успостављао везе и са Скендербегом, али против Турака није ништа предузимао.

Ни високи крсташки идеали ни турска опасност нису сметали Томашу да покуша освајање на рачун суседа. Због смрти грофа Цељског и нереда који су настали у Хрватској предузео је освајање у цетињској области, где је дошао у сукоб са кастеланима градова Петрових наследника. Већи део области је по херцеговом доцнијем казивању освојио, видећи да се херцег за

¹⁸ Cons. Rog. XV, 47', 2. IX 1456.

¹⁹ На истом месту

²⁰ Макушев II, 216—217.

²¹ Макушев II, 215—216.

²² Cons. Rog. XV, 93', 99, 5. и 19. II 1457.

²³ Макушев II, 216—217.

²⁴ V. Fraknoi, *Kardinal Karvajal u Bosni* 1457. GZM II (1890), 9—12.

љубав Венеције не меша, иако је од турског цара добио дозволу да узме област Таловаца.²⁵ Херцег се жалио Венецији да му је краљево присуство у том крају непријатно јер се граничи са хумском земљом, у којој има много издајника, који су „много пута“ заводили његовог сина Владислава. Краљ Томаш се није задржавао само на цетинској области, већ је ушао и у Радобиљу, где је, по наговору издајника, вероватно браће Влатковића, намеравао да дигне тврђаву којом би угрожавао хумску земљу. Херцег је, међутим, био бржи, дошао је с војском у Радобиљу и сам саградио тврђаву, док се краљ повукао. Херцег је тврђаву завршио негде у јуну, а у Сплиту се чуло да се неће задржати само на томе, већ да жели да сагради и мост на Цетини како би имао слободан приступ у долину Польица. Польичане и сплитског кнеза је то у великој мери узнемирило, те се кнез пожалио Венецији. Сенат је зато одлучио да упути херцегу посланика да га наговори да одустане од свога плана. Херцег је одговорио да су то све сплетке сплитског кнеза и његових непријатеља и издајника. Преко лета има доста прелаза преко Цетине, а кад не пада киша — и зими, те би имао много прелаза ако би нешто хтео, али против Венеције, с којом је у великому пријатељству, неће предузимати ништа.²⁶

Непријатељство са краљем се изразило и у општој политичкој оријентацији. Док је краљ и до краја 1457. остао чврст, бар у намери да поведе крсташки рат, херцег се опет определио за Турке. Успоставио је са њима добре односе и радио на томе да од султана Мехмеда добије Зету. Средином септембра је ово његово деловање изазвало велику узнемиреност у Венецији, нарочито због тога што се чуло да ће и Турци упасти у млетачке и зетске поседе. Затражило се од Порте да нареди Стефану и турској војsci да не дира земљиште Републике.²⁷ Нешто после тога херцег се сам хвалио да је добио од великог господара дозволу да милом или силом узме поседе бана Петра.²⁸

Херцег је у току 1457. одржавао везе са морејским деспотом Томом. Средином јуна су преко Дубровника отишли херцегови посланици у Мореју. У исто време је у Дубровнику боравио у херцеговој кући Манојло Кантакузин, рођак Владислављев пре-ко жене Ане. Због страха од Турака или незгодног владања Дубровчани су били присилјени да Манојлу и његовој дружини откажу гостопримство. Још октобра те године писали су Владиславу о његовом рођаку, а децембра је Манојлова жена боравила у граду.²⁹

²⁵ *Listine X*, 122.

²⁶ *Listine X*, 109, 122, 123.

²⁷ *Listine X*, 115.

²⁸ *Listine X*, 122.

²⁹ *Cons. Rog. XV*, 139', 13. VI 1457. О Манојлу Кантакузину: *Cons. Rog. XV*, 138', 159', 181, 10. VI, 11. X, и 1. XII 1457.

У односима са Дубровником стално се провлачило питање одузетог сребра и сигурности путева, мада је у обе ове ствари херцег једва могао учинити нешто више но сами Дубровчани. Дубровчани су већ имали прилике да увиде да безбедност трговаца у унутрашњости зависи у првом реду од Турака. Чињеница да су сребро одузимали и краљ Томаш и Петар Павловић показује да се није радио о нерасположењу наше властеле, већ о строгим турским наредбама. Фојничким трговцима је кнез Павле Клешић рекао да је султанов склав наредио да се све сребро мора носити у Турску у царску ковницу. Херцег кроз чију земљу су пролазили путеви имао је наређење да спречава покушаје да се сребро кришом одвози у Приморје.³⁰ Безобзирни поступци самих дубровачких трговаца изазивали су понекад турске ре-пресалије. У Пљевљима су султанов склав и Дубровчанин Никола Фрадела, оштећен у једној великој афери око царине у Арти, одузели дукате и тканине свим дубровачким трговцима. И због ове штете Дубровчани су појурили херцегу, мада с тим није имао никакве везе, да помогне да се одузете ствари врате. Херцег се преко својих посланика заиста заузимао.³¹ Колико је добре воље херцег показивао према трговцима, показује случај Ђорђа Гучетића и још неких трговаца. Он им је вратио сребро узето по турском наређењу. Пошто ни сам није знао како ће се ствар свршити, тражио је писмене исправе о вредности сребра за случај да због тога сам претрпи штету од Турака.³²

У целини узејши, Дубровчани нису имали разлога да буду незадовољни херцегом. Ипак је у току времена долазило до низа спорова и размирица. У пролеће 1456. на Пељешцу су становали прогнани Влатковићи. Не показујући довољно обзира према интересима својих домаћина, Иванишева браћа Марко и Радивој су напала херцеговог дукатника Вука Маринића, који је у суседним областима скупљао намете. Несрећног порезника су пустили, али су задржали 227 дуката и два сребрна суда нађена код њега. Херцег се није много предомишљао како да се заштити, мјетском опату и неким људима одuzeо је ствари. Влада је била присиљена да натера Влатковиће да врате сребро, а још дуго доцније одузимала је део провижиуне да наплати дукате које је послала херцегу.³³ Опет се с времена на време појављују неуобичајене царине, а понекад и „изнуђивања“, само више никад не постају основни проблем у међусобним

³⁰ Lett. di Lev. XVI, 150, 24. IV 1456.

³¹ Божић, Дубровник и Турска 142—143. Брајак Шитлица, херцегов посланик, успео је да добије од новобрдских цариника део новца оштећених трговаца. Cons. Rog. XV, 274, 28. XI 1458.

³² Lett. di Lev. XVI, 68, 20. II 1459.

³³ Cons. Rog. XV, 37', 40, 41, 75', 94, 119', 131.

односима.³⁴ Учестале су и пљачке, може се рећи да су превазилазиле разбојништва из времена пред рат. Опет је коловођа главних напада Алекса Дабиживовића који се сада помиње као „кортезан“ херцегов.³⁵ Од једне пљачке је нарочито страдала Површ. Дубровчани су позвали херцегове управнике из суседства Павла Марковића и Вука Остојића да се својим очима увере о штетама и разарањима.³⁶ Појачаним пљачкама је доприносило и слабљење реда у херцеговој држави које је већ узимало маха. Сам Стефан се тужио на Риђане да су му непослушни, али је ипак послao свога дијака да строго нареди да не упадају у дубровачку област.³⁷ По наређењу Есебега херцег је затворио дубровачкот властелина Марина Гундулића који је био сумњив због дружења са Влатковићима.³⁸ Од херцега се одметнуо Павле Марковић, властелин пореклом из Хума, који је, изгледа, добио на управу област Гргоревића, који се више не јављају у изврима. Средином јула Павле је затражио да се склони у Стон или на Пељешац. Дубровчани су му то одбили, али су понудили да се склони на острва или у близу градску околину. На крају му је ипак одобрен боравак „ради послова“ на Пељешцу. 23. јула већ видимо карактер овог Павловог боравка. Одмах после разговора са херцеговим посланицима Дубровчани су убеђивали Павла да треба да се помири са херцегом. Он их није послушао и зато му се десила велика несрећа. У току следећих дана ухваћен је на дубровачкој територији од стране херцегових људи и одведен своме господару. Дубровчани су у два маха протестовали код херцега због ове отмице. Жалили су се посланицима који су били у Дубровнику и наложили Андрији Соркочевићу који је боравио код херцега да протестује.³⁹

Почетком 1458. краљ Томаш је добио могућности за нове акције. Искористио је смрт деспота Лазара и освојио Сребрницу и њен крај. У исто време се спремао да предузме освајачки подухват према Хрватској. Јануара је поручио у Венецију своју намеру да освоји хрватски Банат и понудио, да би обезбедио млетачку подршку, извесне градове и тврђаве. Врло уздржљива у овој ствари, Венеција је препустила краљу да ради како хоће, а понуђене градове одбила изјавом да је задовољна својим гра-

³⁴ Cons. Rog. XV, 1. V 1456:... scribendi ad cherzech pro eo quod comes Stagni scribit exigi contra consuetum per eius dohanerios a mercatoribus nostris. Cons. Rog. XV, 85, 11. I 1457.

³⁵ Cons. Rog. XIV, 285, 13. IV 1456. Исто XV, 62, 70', 99'; Lett. di Lev. XVI, 138, 138', 139, 20. и 27. XI 1456.

³⁶ Cons. Rog. XV, 126, 30. IV 1457.

³⁷ Lett. di Lev. XVI, 124—125, 21. IV и 1. V 1457.

³⁸ На ислом месецу.

³⁹ Cons. Rog. XV, 152', 154, 139', bis 141', bis. Павлу Марковићу је ово већ друга незгода са херцегом. Први пут је одбегао 1447. Cons. Rog. X, 116, 118, 155, 5. и 8. VII 1447. и 30. I 1448; Lett. di Lev. XIII, 249', 10. II 1448.

ницима.⁴⁰ Изгледа, међутим, да је краљ много оклевао са својим војним акцијама. Крајем фебруара сплитски кнез је очекивао да ће краљ поћи на Цетину средином коризме.⁴¹ У Босни су у то време били Турци па се очекивало да ће баш та војска из Босне извршити освајања остатака Србије после смрти деспота Лазара. Та војска је вршила јак притисак на краља, па је он у току марта или почетком априла склопио мир са султаном пристајући да даје редован данак. Султан је са своје стране ситуарно одустао од захтева за четири тврђаве које је раније истицао. Томаш је одмах упутио султану посланство са 9000 дуката харача.⁴² Измирење са Турцима створило је могућности и за измирење са Стефаном. У току априла између херцега и краља вођени су преговори за мир.⁴³

О херцеговом деловању у то време знамо веома мало. Септембра је боравио у Благају и упутио отуда једно велико посланство, Ђурђа Ратковића, Ђурђа Чемеровића и дијака Николу, миланском херцегу Франческу Сфорци, који је у то време већ играо крупну улогу у Италији и ковао планове за рат против Турака. Нажалост, једини траг тога посланства је херцегово акредитивно писмо, које не говори ништа о садржају саме мисије. Тек 9. новембра стигли су Ратковић и другови у Милано. 13. су саслушани и предали су дарове, а после десет дана кренули су преко Павије, Кремоне, долином Поа у Венецију да се одатле врате у своју земљу.⁴⁴ Вероватно да је ово посланство већ водило неке преговоре против Турака. Већ смо поменули да је которски архиђакон као папски посланик посетио Стефана 1456. Следеће године је Стефан већ изразио папи отворено своју намеру да нападне Турке. У јесен 1457. упућен је херцегу Ивану Навар, папски нунције, који је иначе скупљао средства за крсташки рат.⁴⁵ Почетком 1458. енглески витез Јован је као посланик папе и арагонског краља посетио херцега. Енглез је имао за дужност да се код Стефана заложи за Дубровчане. Вероватно је то био одјек дубровачких вести из јесени 1457. о султановом наређењу вазалима да нападну Дубровник. Влада га је замолила да изостави тај део своје мисије.⁴⁶ Тако је херцег све јаче уплитан у планове хришћанских држава за рат против Турака. Он је већ сада морао јасно увидети оно што ће доцније отворено говорити: да се султан у својим освајањима неће никде зауставити, да га неће задржати ни богатство ни уговори. Херцегов положај је

⁴⁰ Listine X, 125—126.

⁴¹ Nagy — Nyari I, 6.

⁴² Nagy — Nyari I, 29.

⁴³ Nagy — Nyari I, 18.

⁴⁴ Makušev II, 116—117.

⁴⁵ Acta Bosnae 232. Theiner, Mon. Slav. I, 427.

⁴⁶ Cons. Rog. XV, 207', 208', 209', 8, 10. и 11. III 1458. Ђоровић, Хист. Босне 526, пише: „Мисија Ивана Ангелика“, у обе одлуке Већа умољених је јасно забележено: Johannii militi anglico.

био већ несигуран, као и положај краља Томаша, који је сре-дином 1458, и поред мира са Турцима, саветовао Венецији ратну акцију и слао свога брата Радивоја, Николу Тесту и Марина кустода краљу Матији Корвину с обећањем да ће ступити у борбу против Турака чим је започне угарски краљ.⁴⁷

Херцега су на успостављање нових веза нагониле и велике промене на Балкану и у суседству. Од Србије је остао само још један узак појас дуж Дунава. За кратко време нестале су из политичког живота личности са којима је херцег последњих година био тесно везан у своме деловању. Умро је деспот Ђурађ, а убијен Стефанов савезник и пријатељ Улрих Цељски. Умро је Хуњади, а не дugo за њим и краљ Ладислав. У Угарској је на власт дошла странка Стефанових непријатеља. Требало је прилично времена да са њима уреди односе. Деспотове потомке је херцег помагао. Ђурђев син Гргур и царица Мара су се преко посланика саветовали са херцегом у погледу заоставштине деспота Ђурђа у Дубровнику. Дубровчани су захваљивали херцегу што их је убедио да не могу добити више од једне трећине деспотовог имања.⁴⁸ Преко херцега су ишли и интервенције Махмуд-паше Анђеловића за брата Михаила затвореног у Сmederevu због покушаја преврата.⁴⁹

У току зиме 1458. херцег је хтео да сиђе у Приморје, затражио је од Дубровчана бригантин и они су му га радо уступили.⁵⁰ Они су разумели да херцег лично хоће да се вози морем, па су уз бригантин одредили и две барке за риболов и послали јестива којима је требало херцега почастити на броду. Ускоро се, међутим, чуло да ће херцег проћи кроз Конавле за Нови, али је брод ишак послат.⁵¹ На брод је укрџан кнез Влатко, који је пловио знатно мање него што се очекивало и искрао се у Дријевима. Његов брат Владислав, стално болешљив, остао је у Благају. Одмах после прославе св. Влаха биле су предузете све мере у Дубровнику да се херцег по обичају сусретне, поздрави и почасти у Конавлима.⁵² Дубровчани су се колебали, у први мах нису хтели да му упуне посебно посланство, али су после неколико дана ишак упутили у Нови Михаила Буцињолића и Стијепа Ђорђића. Неких нарочитих проблема у њиховим односима није било. Херцег је имао тужбу против Вукана Доброгојевића, златара из Дријева, због поклада који су пре много година код њега

⁴⁷ Nagy — Nyari I, 31, 38.

⁴⁸ Lett. di Lev. XIV, 179, 29. XI 1457.

⁴⁹ Lett. di Lev. XVI, 81, 28. IX 1458.

⁵⁰ Cons. Rog. XVI, 2', 2. I 1459.

⁵¹ Cons. Rog. XVI, 4, 4', 8. I 1459.

⁵² Cons. Rog. XVI, 10', 13', 26. I и 5. II 1459.

оставили Павловићи.⁵³ Херцег је чинио покушаје да придобије Дубровчане да купе дријевску царину, али се они нису показали расположени. Разговори о закупу дријевске царине покренути су још за време преговора о миру почетком 1454. Херцег се тада вратио на цену од 8000 дуката и тврдио да је Вукман Југовић успео да из царине истера толико. За Дубровчане није била тајна да Вукман није држао царину годину дана већ читавих двадесет месеци, и то под веома повољним условима. Била је наиме забрањена куповина соли на свим другим местима.⁵⁴ Радин Гост је у то време преговарао посебно о царини, али до споразума није дошло јер су Дубровчани пристајали највише на три хиљаде дуката.⁵⁵ Тек почетком 1456. показао је херцег веће интересовање за продају царине. Због Новог су венецијанске власти правиле тешкоће у снабдевању и плениле сву со што није потицала с њихових поседа. Доцније се херцег жалио да у земљи влада велика оскудица у соли. Питање су прво покренули херцегови посланици, а после су и Алвиз Гучетић и Сигисмунд Ђорђић разговарали о томе с херцегом. Дубровчани нису показивали много интересовања за царину, па су зато затражили да прво херцег прихвати извесне услове и да се тек онда поведу разговори о продаји. О условима је састављен писмени акт, који херцег није прихватио. Најтежи услов је био разарање тврђаве у Светију на Неретви. Посада ове тврђаве је толико злостављала Дријевљане да су они били присильни да напуштају трг.⁵⁶ Херцег је упутио једно писмо посади у Светију, пребацајући својим људима због њиховог понашања и наредио да се убудуће не усуде да дирају у трговце. Том приликом, марта 1456, херцег је на тражење посланика издао једну повељу за становнике Дријева. Влада је већ похвалила посланике кад су стigli неки Дријевљани са херцеговом повељом. Влада је разочарано утврдила да повеља не потврђује стара права становника Дријева, већ само дозвољава да тргују по херцеговој земљи плаћајући царине.⁵⁷ Ускоро после тога Дријевљани су почели да се жале на неку нову царину коју је увео херцег. Реч је о царини уведеног код саме тврђаве у Светију.⁵⁸ Због свега тога, кад је Радин у пролеће 1459. покренуо дријевско питање, само једно дубровачко писмо је било довољно да обустави даље разговоре.⁵⁹ Уочи свог одласка из Новог херцег је затражио известан број оклопа, али му је ускраћена дозвола за извоз.⁶⁰

⁵³ Cons. Rog. XVI, 20, 21. Lett. di Lev. XVI, 68.

⁵⁴ Cons. Rog. XIV, 56', 10. V 1454. Lett. di Lev. XIV, 140'—141', 15. V 1454.

⁵⁵ Cons. Rog. XIV, 56', 10. V 1454.

⁵⁶ Cons. Rog. XIV, 261, 261', 262.

⁵⁷ Lett. di Lev. XVI, 157, 157', 17. IV 1456.

⁵⁸ Динић, Трг Дријева, 116.

⁵⁹ Cons. Rog. XVI, 22, 8. III 1459.

⁶⁰ Cons. Rog. XVI, 30, 14. IV 1459.

Краљ Томаш је за то време мучио муке с Турцима, који су фебруара дошли под Јајце и Врандук, и покушавао уз велике напоре да доведе до краја уговорену женидбу сина Стефана са ћерком деспота Лазара. У пролеће 1459. он је чак покушао да ликвидира турско упориште у Босни које се ослањало на тврђаву Ходидјед. Крајем априла се знало у Дубровнику да је освојио подграђе Ходидједа, спалио га, а становништво делом побио, делом одвео у ропство.⁶¹ Херцег није прекидао напоре да се прошири на област Цетине, где су кастелани, измучени притиском са разних страна, већ једва пружали отпор.⁶² Значајан успех је постигао тек средином јуна 1459. освајањем града Чачвина.⁶³

У исто време са освајањем Чачвина херцег је имао значајне догађаје у својој породици. Априла је био болестан кнез Владислав, па му је из Дубровника послат лекар.⁶⁴ Није прошло много од његовог повратка кад је херцег био поново присиљен да затражи лекара, овог пута за своју жену Барбару, која се налазила пред порођајем. Заједно са вешћу о освајању Чачвина херцег је поручио и радосну новост да је добио сина. Дубровчани су донели одмах одлуку да му честитају поводом оба радосна догађаја. Али већ сутрадан се сазнало да је рођење сина изазвало смрт мајке и посланик је добио друкчији налог, морао је да изјави херцегу саучешће због женине смрти.^{64*}

У Мантови је у то време требало да започне рад сабор који је нови папа Пије II заказао искључиво у сврху уједињења хришћанских држава и владара за рат против Турака. Босански краљ је упутио своје посланике јер је због покрета Турака био присиљен да одустане од ранијег датог обећања да ће лично отићи у Мантову. Не знамо да ли су у Мантови били и херцегови посланици. Сигурно је само да се Стефан интересовао за рад сабора и тражио обавештења о папи. Дубровчани су му поручивали да је папа стигао у Мантову, објашњавали да се град налази близу Немачке и Француске, а недалеко од Угарске, и јављали о свечаном дочеку који је папи приредио Сфорца.⁶⁵

Освајање Чачвина је довело до пооштравања старе кризе у односима између херцега и краља Томаша. Краљ, који је и сам имао, како смо видели, амбиција на овој страни, успротивио

⁶¹ Јиречек, *Ист. Срба*, I, 388. *Dipl. Rag.* 618.

⁶² *Dipl. Rag.* 605.

⁶³ *Cons. Rog.* XVI, 53, 22. VI 1459.

⁶⁴ *Cons. Rog.* XVI, 33, 21. IV 1459.

^{64*} *Cons. Rog.* XVI, 49', 53, 53', 6, 22 и 23. VI 1459; *Lett. di Lev.* XVI, 49—49' (27. VI 1459). Мисли се да је овом приликом рођен Стефан, доцнији Ахмед, најмлађи син херцегов. Један син се херцегу родио нешто пре 13. маја 1456. *Cons. Rog.* XV, 4, 13. V 1456. Једно од ова два детета је свакако умрло у раним данима. Ни по чему се не може закључити које, због тога не можемо бити сигуруни да се Стефан Херцеговић родио 1459.

⁶⁵ *Lett. di Lev.* XVI, 49' (27. VI 1459).

се промени равнотеже и затражио од херцега да му преда освојени град. Херцег је оштро одбијао и изјављивао да би Чачвину радије предао Турцима него босанском краљу. Од Венеције, која је херцегов успех примила без много узбуђења, тражио је Стефан савета у овој ствари. Од Венеције је очекивао да се заложи код краља да одустане од свог захтева. Сенат се, као и толико пута раније, уздржао да о тој ствари било шта каже препоручујући мудрости и разборитости херцеговој да учини како сматра да је најбоље.⁶⁶ Краљ Томаш је освајањем Чачвина и херцеговом непопустљивошћу био толико повређен да није уступкнуо ни пред крајњим средствима. Предаја Смедерева је довела до примирја с Турцима. То му је пружило могућност да се у исто време, док га је посланик заступао на сабору у Мантови, обрати Турцима и да их наведе против херцега.⁶⁷ Веома је лако било тада завадити херцега са Турцима. Једна денунцијација његових веза са хришћанским државама била је довољна да изазове султанов гнев.

Сигурно је да се турска опасност над херцеговом државом надвила већ октобра 1459. Средином новембра били су у Дубровнику посланици Петра Павловића,⁶⁸ који су тражили помоћ, а само три дана доцније, 17. новембра, дубровачка влада је изјавила херцеговом посланику Радићу Остојићу саучешће због турског пустошења.⁶⁹ Следећих неколико дана су и у Дубровнику предузете изузетне мере обезбеђења, а појавили су се и очекивани бегунци са херцегове територије.⁷⁰ Херцег је као и увек у сличним ситуацијама са породицом пошао ка западу и ближе Приморју и склонио се у Благај. Покушао је у Дубровнику да набави најамнике, али се влада усprotивила бојећи се турске освете. Исто тако херцег није добио ни оружје које је затражио.⁷¹ Турски упад је узео такве разmere да се и требињска властела осетила угрожена. Пет властеоских родова: Љубибрatiћи, Медведовићи, Радivojeviћи, Добрушковићи и Дабижиковићи затра-

⁶⁶ Nagy — Nyari I, 63.

⁶⁷ Херцег је доцније говорио да је султан сручио „толики гњев и толику ватру“ на њега без кривице само да би учинио задовољство његовим непријатељима. *Listine X*, 166. Много поузданije су вести са папске курије које нису стизале само од херцега, већ и из Угарске, по којима је краљ нарушио мир са херцегом и довео турску војску у његову земљу све због града Чачвина, који је херцегов, а краљ би радије желео да дође у руке Турцима. То је исто јављао и Каравајал из Угарске, а папа се слагао с његовим мишљењем и претио екскомуникацијом ако краљ не одустане од таквог деловања. *Acta Bosnae*, 240—241. Још јуна те године је папа јављао угарском краљу да му неће слати ни круну ни епископе, јер би му то само служило да сакрије издајства.

⁶⁸ *Cons. Rog. XVI*, 84, 14. XI 1459.

⁶⁹ *Cons. Rog. XVI*, 84', 17. XI 1459: ... respondendi Radiz Ostoich ambassiatori cherzecchi Stiepani condolendo graviter de casu prede acte per Turcos ex eius territorio eu se excusando a petitione soldatorum.

⁷⁰ *Cons. Rog. XVI*, 85', 88', 21. XI и 3. XII 1459.

⁷¹ *Cons. Rog. XVI*, 87', 29. XI 1459.

жили су дозволу да се склоне у Дубровник.⁷² Турски напад и општу панику и расуло у херцеговој земљи искористио је и Стефаница Црнојевић и упао у суседне херцегове области с војском. Одвео је и одатле део становништва и предао га турској посади у Медуну.⁷³ У паници која је завладала, херцега су напустила и склонила се у Дубровник и три дворјанина којима не знамо имена. Средином децембра они су затражили прилике да се врате, али су Дубровчани одбили да их препоруче господару.⁷⁴ Тих дана је турска опасност већ прошла. 15. децембра је дубровачки посланик могао заједно са саучешћем због турског пустошења да изјави и утеху због добрих вести које је Јакета Гундулић донео с Порте. Тога дана се већ знало да су те добре вести показале и резултате, јер се чуло да су сви Турци напустили херцегову земљу.⁷⁵

Чим је привремено нестало турске опасности, херцег се предао бригама о својој трећој женидби. Брак је по свој прилици био уговорен још крајем 1459. Нова изабраница, госпођа Цецилија, чије је порекло непознато, требало је да дође са севера и херцег је био уговорио да је његови људи са бродовима прихвате у Трсту. Дубровчани су му предусретљиво ставили на расположење галију. Херцег је затим затражио још једну, коју ће наоружати и снабдевати о своме трошку. У припремама је прошло прилично много времена. Вероватно су младино путовање спречавале неке тешкоће. Галије су пошли тек у другој половини марта 1460. И у погледу њихове пловидбе настале су непредвиђене промене. Галије нису ишли чак до Трста, већ само у Сењ. Тамо су се задржале дуже но што се очекивало. Средином априла су Дубровчани интервенисали код херцега да учествује својим финансијама у накнадној куповини хране за посаду. Они су чак пожуривали да се бродови што пре врате. Последњих дана априла дошли су најзад галије са невестом. Госпођа Цецилија је лепо дочекана у Дубровнику. Свадба је прослављена у Новоме 1. маја уз присуство дубровачких посланика.⁷⁶

⁷² *Cons. Rog. XVI*, 88', 3. XII 1459.

⁷³ *Listine X*, 167.

⁷⁴ *Cons. Rog. XVI*, 91, 15. XII 1459.

⁷⁵ *Lett. di Lev. XVI*, 14, 15. XII 1459.

⁷⁶ *Cons. Rog. XVI*, 95, 96', 101, 105, 120, 120', 121, 124, 125, 129, 129', 131', 135, 136, 139, 8. I do 13. V 1460; *Cons. Maius XI*, 154', 158', 166; *Cons. Minus XIV*, 80, 91', 92, 98'; *Lett. di Lev. XVI*, 12, 22. III 1460. Tadić, *Promet putnika*, 126—127. Госпођа Цецилија је измолила од Великог већа опроштај за Андрију Бондића, који је убио на путу неког морнара. *Cons. Maius XI*, 172. 7. јула су се преко Дубровника вратили неки из пратње госпође Цецилије. *Cons. Rog. XV*, 146. Са Цецилијом су остале на херцеговом двору госпође Амалта и Ануңчијата, које се помињу у исправи о слободном пролазу од 14. јуна 1463. Thallóczy, *Studien*, 434—435, са погрешним датумом 1473. место 1463.

У погледу херцеговог држања према Турцима током 1460. у великој смо недоумици. Подаци Дубровачког архива су за ово време већ увек проређени. Писама и упутства више уопште нема. Белешке у записницима Већа о писмима и посланствима не откривају њихову садржину. Ипак се кроз њих дају назрети крупни догађаји у херцеговој земљи, као што показује случај турске провале у јесен 1459. Током 1460. се не појављује ни траг узнемирења или панике, а камоли изричита вест о ратовању Турака против херцега. Па ипак два извора, која се не могу олако одбацити, говоре да су Турци те године нанели велике штете херцегу.

Сам херцег је децембра 1461. јављао Венецији да га је прошле године напао султан са својом војском. Херцег је, како сам даље прича, затражио помоћ од краља Матије. Угарски краљ, му није могао послати помоћ јер се сам налазио с војском у Чешкој. Упутио је херцега на бана Павла Сперанчића, а Павлу наредио да лично с војском пође у помоћ херцегу. Бан се опет жалио да нема довољно људи да би пошао у рат и затражио новац да би могао узети најамнике. Стефан је послao 3.000 дуката, али се банова војска није појавила. Херцег зато није могао да пружи отпор, па је био присиљен да склопи мир, по коме је султану исплатио 40.000 дуката. Осим тога је претрпео огромне штете од гљачке.⁷⁷ Други извор је хроника нирнбершког тополовивца Јерга, који је био у служби херцеговој. Он је у рату турске војске и херцега 1460. био заробљен и прешао после тога у султанову службу.⁷⁸ Како је он своју хронику писао тек после скоро три деценије а везује свој рат и своје заробљавање за одметање херцеговог сина Владислава, његово причање је можда хронолошки збркано. За херцегово се то никако не може рећи. Краљ Матија је заиста крајем 1460. био у Чешкој. Најзад, говорећи децембра 1461, херцег је могао погрешити за месец до два, али никако за читаву годину.⁷⁹ У време кад је преко Сења долазила госпођа Цецилија, херцег је морао бити у сношљивим односима са Павлом Сперанчићем.

Тaj напад је код херцега изазвао коначан прелом у политичкој оријентацији. До своје смрти он ће бити убеђени непријатељ Турака. Његови су посланици почетком 1461. пренели Венецији речи које показују веома трезвено процењивање опште

⁷⁷ Listine X, 192.

⁷⁸ F. Babinger, *Eine unverwertete Quelle zur bosnischen Geschichte, Morgenblatt No. 24, 28. I 1934, 9.* О Јергу и његовој хроници уп. А Василиев. *Jörg of Nuremberg, Byzantium X* (1935), 205—209. Јерг је ступио у херцегову службу 1456. Његову хронику је фототипски објавио Constantin Caradja, *Cronica lui Iörg von Nürnberg, Omagiu lui Joan Lupas, Bucuresti 1943.* И поред настојања, остала ми је неприступачна. З. Константиновић је припремио издање ове хронике.

⁷⁹ Јерг је хронику написао после бекства од Турака 1480. Babinger, на наведеном mestu.

ситуације и свога положаја. „Зна ваша пресветлост — поручио је херцег — шта је за ово мало времена овај неверни поганин, турски султан, учинио према толикој господи. Узео је, то зна боље ваша пресветлост, Цариград и сву његову царевину. Исто тако може да замисли ваша пресветлост колики су били богатство и моћ деспота Србије који није могао задржати и заситити великог Турчина својим богатством нити му се одупрети својом моћи. Узео је његову земљу. Слично је учинио после смрти Јанка Хуњадија кад је освојио целу Влашку, која је сарађивала са Мађарима, и њоме влада и данас. После је узео Мореју и целу њену државу. Стога ми се, пресветли господару, чини да се приближује време кад ће ме прождрети као и толике друге владаоце и господаре, јер наше границе нису ни велике планине ни велике воде. Не могу га својим богатством заситити, нити му се својом силом одупрети. А он, уздајући се у своју снагу, расположен је да узме све што може и од кога може.“⁸⁰ У таквој ситуацији, кад се напад и пораз могао очекивати свакога дана, херцег се бринуо за склониште. Затражио је зато од Венеције неку тврђаву на острву или, ако то не може, онда острво Брач или Хвар да се склони са својом породицом и људима. Венеција је изражавала наду да до тога неће доћи, али је пристала да херцегу пружи уточиште на Хвару.

Када је раније изјављивао да би Чачвину радије предао Турцима него краљу, херцег можда није ни слутио за како кратко време ће се појавити султан и затражити Чачвину. Баш у време кад је упућивао посланике у Венецију, стигао му је склав од султана и затражио овај град да би имао пролаз за Хрватску и Далмацију. Нудио је у замену што год херцег хоће. Стефан је затражио савет од Венеције јер „није расположен да учини ни ову ни било коју другу ствар без савета и жеље“ синђорије. Како, и поред ранијих интервенција, још увек није било мира између краља и херцега, Венецијанци су му на првом месту саветовали да се измири са краљем и на тај начин одузме могућност Турцима да остану при својим захтевима. Посланицима је речено да ће посебан венецијански посланик помагати да се створи јединство и мир између краља и херцега. Врло енергично је херцег затражио овог пута од Венеције да предузме нешто и казни Стефаницу Црнојевића подсећајући нарочито на његово пустошење по својој земљи. Пребацао је да се много пута жалио и да је добијао обећања, али да је сада већ стање постало неиздржљиво. Да није Венеције, поручивао је херцег, изашао би на крај и са већим војводом но што је Стефаница.⁸¹ Ипак о његовој даљој активности према Зети немамо вести.

⁸⁰ Listine X, 165.

⁸¹ Listine X, 165—168.

Некако у исто време херцег је желео да ступи у још тешњу везу са папом. Није имао на расположењу људи за мисију, па је затражио од Дубровчана да упуте папи свога властелина у његово име. Они су обећали свршити његов посао узгредно са својима када буду слали посланика папи.

За време док су посланици у Венецији износили херцегове црне слутње, он је, по обичају, боравио у Новом. Затражио је Тадеја Фирентинца, дубровачког лекара, и примио дубровачке посланике, који су тражили да се заложи да у његовој земљи буду отворени путеви за трговце.⁸² Нешто раније је Прибисав Вукотић отишао са 1800 литара сребра у Венецију да добије дукате и поправи херцегове финансије. И Прибисаву је као и самом херцегу скренута пажња да је Јулијан Гатилузија, који је био страх и трепет за бродове, запловио према западу.⁸³ Баш тих дана Дубровчани су осетили неку опасност од стране Турака, па су забранили пролаз трговцима кроз вазалне турске земље и јављали угарском краљу о својим невољама са Турцима.

У првој половини марта 1461. херцег је отишао из Новога. Није јасно да ли је отишао у област доње Неретве. Његови синови су били свакако тамо. Око Неретве пловила је дубровачка фуста под заповедништвом Франа Тудизића. Он је примио на брод Владислава и Влатка. Није јасно да ли је њихово путовање имало неког циља или је била у питању вожња морем коју су млади кнежеви волели. Тудизић није имао упутства за ово, па је кажњен са 15 дана затвора.⁸⁴

Ускоро иза тога имамо прве поуздане вести о новоз неслози између херцега и његовог старијег сина. Средином априла дошло је у Дубровник једно Владислављево писмо, које је имало за последицу упућивање дубровачког властелина Николе Гундулића херцеговом сину.⁸⁵ Почетком маја се знало у Дубровнику да Владислав жели да дође у град. Веће умољених је било подељено у мишљењу о томе шта да се уради. Једни су предлагали да му се одобри долазак не чекајући одговор херцегов на писмо којим би га обавестили о Владислављевој жељи. Други, који су остали у мањини, предлагали су да се Владиславу засад часно извине и да сачекају херцегов одговор.⁸⁶ По Владислава је послат општински бродић, а изабрана су и четири властелина који ће се бринути о њему за време боравка у Дубровнику.⁸⁷ Владислав је имао намеру да разговара о нечему са владом. Шта је било у питању, немамо вести. Боравак Владислављев је био необично дуг. Дошао је у Дубровник пре 20. јуна, а још

⁸² Cons. Rog. XV, 227, 235, 21. II и 9. III 1461.

⁸³ Cons. Rog. XVI, 213', 236, 14. I и 9. III 1461.

⁸⁴ Cons. Rog. XVI, 237, 17. III 1461.

⁸⁵ Cons. Rog. XVI, 248', 249, 20. и 21. IV 1461.

⁸⁶ Cons. Rog. XVI, 257', 9. V 1461.

⁸⁷ Cons. Rog. XVI, 257', 9. I 1461.

18. јула била су на дужности четири властелина и добила налог да преговарају са Владиславом о помирењу које треба постићи између Риђана и Конављана за крв и убиства од склапања мира наовамо. Предлагали су да Риђани и Конављани изаберу сами „добре људе“ или да Владислав и четири властелина нађу неки други начин да се реши та ствар.⁸⁸ Како се из овога види, Владислав није радио ништа заверенички против оца; напротив, Дубровчани су с њим решавали текућа питања као да је он био за то послат од херцега. Тако да би се могло довести уопште у питање да ли је између оца и сина било сукоба у то време да нема изричите изјаве херцегових посланика у Венецији. Сачуван је венецијански одговор од 20. августа 1461, из кога се види да се херцег жалио на неке поступке свога сина. Тада одговор са утешком да ће му син бити послушан и похвалом херцету да је мудро поступао, показује да је та ствар била привремено већ смирена. Из њега се још да видети да је Владислављево деловање било уперено и против Венеције.⁸⁹

Политички односи са папом нису променили ни за длаку херцегов однос према босанској цркви. Кад је краљ Томаш, да се оправда пред римском куријом за све што му се у последње време замерало, започео снажан напад на патарене у својој земљи, херцег је крстјанима широм отворио врата своје државе упркос папским наредбама. Краљ Томаш је захтевао од свих својих поданика прелазак у католичанство. Према гласовима који су стигли у курију, две хиљаде патарена се прекрстило, а 40 је побегло под окриље херцегово. Један од три знаменита патарена послата у пролеће 1461. од стране краља Томаша у Рим, саслушана од кардинала Торквемаде и покрштена, побегао је при повратку херцегу.⁹⁰

За то време су се у Босни дешавале врло значајне ствари. Јуна је умро херцегов зет, краљ Томаш. Околности под којима је умро биле су већ савременицима сумњиве, те није никакво чудо што се током времена формирала врло китњаста прича о оцеубиству.⁹¹ Било како било, тек краљева смрт је донела велико олакшање херцегу. Херцегов зет је са малим изузетима за читаво време своје владе био у исто време и његов љути, али немоћни противник.

⁸⁸ *Cons. Rog. XVI*, 276, 18. VII 1461.

⁸⁹ *Listine X*, 179—180.

⁹⁰ J. Matasović, *Tri humanista o patarenima*, Годишњак Скопског филозофског факултета I (1930), 247. Rački, *Dva nova priloga za povijest bosanskih patarena*, *Starine XIV*, 5—10.

⁹¹ Зна за њу већ тополивац Јерг, Babinger, на навед. месту.

Глава XI

ОДНОСИ СА СТЕФАНОМ ТОМАШЕВИЋЕМ. ВЕЗЕ СА АПУЛИЈОМ. НОВИ СУКОБ С ВЛАДИСЛАВОМ. ТУРСКИ НАПАД И ПАД БОСНЕ. ХЕРЦЕГОВ ПРОТИВНАПАД И ОСЛОБОЂЕЊЕ ЗЕМЉЕ. МЛЕТАЧКО ПОСРЕДОВАЊЕ У ПОРОДИЧНИМ СУКОБИМА. ПОДЕЛА ЗЕМАЉА. САРАДЊА СА МАТИЈОМ КОРВИНОМ. РАТОВАЊЕ У БОСНИ 1464. НОВИ СУКОБ СА СИНОМ. ТУРСКО ОСВАЈАЊЕ ХЕРЦЕГОВЕ ЗЕМЉЕ. УГАРСКА ПОМОЋ. КОЛЕБАЊЕ ИЗМЕЂУ УГАРСКЕ И ВЕНЕЦИЈЕ. ТЕСТАМЕНТ И СМРТ ХЕРЦЕГОВА.

Непосредно после смрти краља Томаша дошло је до помирења између херцега и новог краља. Период босанског јединства који је сад започео био је сувише краткотрајан. Иницијатива за помирење дошла је од Стефана Томашевића, који је упутио херцегу посланике. Херцег је лако и брзо пристао, а своје помирење образлагао је добрым поступањем краља Стефана према краљици Катарини. За младога краља је подршка херцегова била неопходна да би се одржао на власти, а херцегу је савезништво са краљем стварало могућност за продирање према западу. Свог сина Влатка он је послао на свечаност краљевог крунисања, које је обављено како се сам Стефан хвалио, уз једнодушни пристанак властеле.¹

Нови савез краља и херцега суочен је, поред сталне турске опасности, и са нападом бана Павла Сперанчића, који је одмах после Томашеве смрти отргао од Босне један град.² Херцег, који је, исто као и Венеција, и дотле био у затегнутим односима са баном, прискочио је у помоћ своме новом савезнику. Већ из његове поруке Венецији од 20. августа 1461. види се да је имао озбиљних планова према Хрватској. Венеција се тада није обавезивала ни на што, само се слагала са херцегом да је бан Павле „скандалозан човек“ и да није престао да узнемирава и врећа своје суседе откако је дошао на власт. Херцег је тврдио да има од краља Матије дозволу да се обрачуна са Павлом због штете коју му је нанео кад је, супротно краљевом наређењу, ускратио помоћ против Турака.³ Своју акцију против Павла херцег је обезбеђивао, изгледа, и са турске стране. Том истом приликом је обавештавао Венецију о преговорима које води са турским намесником Србије. Венецијанци су му захваљивали

¹ Listine X, 192.

² Listine X, 192.

³ На истом месту.

и похвалили мудар начин који је при томе употребио.⁴ Изгубивши упориште на Порти или не желећи да с њом има посла, херцег се обратио Мехмедбегу Минетовићу, али шта је управо било у питању, не знамо. Херцег и млади краљ добили су за савезнике и крбавске кнезове Курјаковиће. Тешкоће су, међутим, дошли с неочекиване стране. Република св. Марка се отворено успротивила пошто је коалиција против Сперанчића изгледала доволно јака да оствари своје циљеве. Венецију је највише интересовао Клис, који је за њене поседе у Далмацији био од „највеће важности“, а у нешто мањој мери и Острвица. Место помоћи коју је херцег са савезницима очекивао, Република је ступила у преговоре са баном Павлом, који се пред великим опасношћу понудио у заштиту Венецији и обећао Клис и Острвицу ако дође у такав положај да их не може одбранити.⁵ Прибисаву Вукотићу је почетком септембра у Венецији речено да се Република не може сложити са нападом и освајањем Клиса, јер је то некад био њен град. Почетком 1462. једно писмо из Трогира је саопштавало да херцег уз помоћ Босанаца и Турака хоће да упадне у Хрватску да би у првом реду освојио Клис. Не знамо како су текле војне операције савезника, ни да ли су били близу освајања Клиса. Херцег се љутио због става Венеције, па је затражио да и Република зарати против бана и јављао да ће се преко краља трудити да добије град.⁶

У хришћанским државама је ново савезништво краља и херцега дочекано с великим олакшањем, јер се с разлогом сматрало да ће се заједнички одупрети Турцима. У том погледу је и Венеција била искрено задовољна таквим развојем ствари. Код краља и херцега боравио је папски посланик, корчулански ђакон Лука де Толентис, пуна два месеца. Разговори су се морали односити на борбу против Турака.⁷

Херцег се у међувремену бавио и заступањем интереса царице Маре, која је тражила поклад београдског митрополита, сстављен давно раније у Дубровнику.⁸ У јануару 1462. херцег је дошао у Благај, док је у Драчевицу сишао сразмерно касно, тек средином марта. Још пре но што је стигао овамо, примио је два важна посланства. Једно је било од стране краља Фердинанда Арагонског, кога је заступао чувени економиста Бенко Котруљевић, а друго је било од стране Турака. Краљ Фердинанд се трудио да одржава везе са очевим пријатељима с ове стране Јадрана и да обезбеди њихову подршку. Колико је она за њега

⁴ Listine X, 180.

⁵ Listine X, 181, 202—204.

⁶ Listine X, 193.

⁷ Cons. Rog. XVII, 13', 22. IX 1461. одлазак; исто 30, 20. XI повратак.

⁸ М. Динић, *Поклад београдског митрополита Григорија из XV века*, Зборник за историју Јужне Србије и суседних области I (1936), 27—33 — *Грађа за историју Београда у средњем веку II*, ed. М. Динић, Београд 1958, 75—79.

била важна у борбама за одржање на престолу, показује случај Скендербега.⁹ Од тих истих унутрашњих борби после смрти краља Алфонса херцег је трпео велику штету, нарочито у привредном погледу, јер му је због нереда било затворено апулијско тржиште, драгоцену за снабдевање Новог. И Фердинандови непријатељи су тежили да стекну пријатеље преко мора. Пона године после Бенка Котруљевића долазио је код херцега и посланик херцега Јована, супарника краља Фердинанда.¹⁰ Недостају подаци о томе кога је херцег подржавао, вероватно је остао веран Алфонсовом наследнику.

Турско посланство су сачињавали султанов склав, посланик Есебега и Стефан из Рудника, човек Мехмедбега Минетовића. Није јасно шта су радили код херцега. Знамо само сигурно да су у пратњи Ђурђа Чемеровића дошли заједно у Дубровник. У вези с њиховим доласком одлучено је да се упути посланство на Порту и да се скрене пажња трговцима да се склањају на безбедна места јер их Турци по Србији затварају.¹¹ Не можемо чак ни са већом вероватношћу претпоставити да је долазак турских посланика херцегу био у вези са деловањем његовог сина Владислава. После боравка у Дубровнику, у лето 1461, Владислав је отишао у земљу свога оца. Октобра је куповао у Дубровнику вино, које је превезао преко Цавтата и Конавала.¹² У септембру су били у Дубровнику његова жена „Кира“ Ана и син Балша.¹³ Крајем године је био у миру са оцем и све до марта 1462. немамо о њему никаквих вести. У другој половини марта он се обратио једним писмом Дубровчанима, а само недељу дана после тога влада је осетила потребу да саветује херцегу да чува јединство своје куће због немира којима су испуњена времена.¹⁴ У то време је већ, дакле, постојао расцеп између оца и сина.

Даљи развој догађаја показује да је узрок неспоразума и непријатељства између херцега и Владислава било неиспуњено херцегово свечано обећање да ће своју земљу још за живота разделити синовима. Кажемо неизвршено обећање, јер од 1453. до почетка 1464. немамо ниједне вести која би говорила да је Владислав управљао својом посебном облашћу. Знамо сигурно да

⁹ Cons. Rog. XVII, [12, 8. II 1462.], 52, 66', 67.

¹⁰ Посланик је био неки Тобија Ђеновљанин. Дубровчани су обећали пријатељску неутралност. На путу до херцега избио је инцидент. Тобија није исплатио поноснике, па су они запленили дубровачке ствари. Целу ствар је морао да изглади Петар Пуцић, који је био у пратњи посланика анжујског херцега. Cons. Rog. XVII, 106, 121, 3. VII i 3. VIII 1462.

¹¹ Cons. Rog. XVII, 68, 72', 13. и 21. III 1462.

¹² Cons. Rog. XVII, 26, 16. XI 1461.

¹³ Cons. Rog. XVII, 12, 17. IX 1461.

¹⁴ Cons. Rog. XVII, 72', 21. III 1462. Исто XVII, 75', III 1462: ... de adiiciendo litteris scribendis ambassiatoribus nostris ad cherzeh quod bono modo eum hortentur ad unionem domus sue considerata temporum turbulentia. Прецртано јер је предлог одбијен.

му је отац, поред издржавања на двору, дао само три града на управу Острог, Сусед и Будош.¹⁵ Владислав је с времена на време упућивао у Дубровник своје личне посланике, њему су се обраћали за заштиту људи изложени насиљу, али његова места и његови поданици јављају се тек после борбе са оцем, започете још 1461.¹⁶

Почетком априла упућен је из Дубровника херцегу Стефану Бартол Гучетић. Он је имао да потражи херцега у Благају, Хуму или најдаље до Кључа. Можда непредвиђено, а можда са планом, Гучетић је добио посредничку улогу за измирење оца и сина. После Бартоловог писма, које је стигло 18. априла, јављено му је одмах да ће у Церници наћи коње и људе који треба да га одведу Владиславу. Изгледа да је иницијатива за упућивање овог посланика потекла од стране Владислава. Дубровчани су оставили Бартолу слободне руке и дали му право да се врати кад обави свој посао.¹⁷ Како је сам херцег крајем године приказивао ствари, Владислав је отишао султану да затражи свој део очевине и да се потужи да га је отац претерао из земље и да му ускраћује његов део наследства.¹⁸ Тешко је утврдiti хронологију ових догађаја. Вероватно да Владислав није већ до пролећа стигао на Порту, него су пре у питању претходни преговори којими је Владислав хтео да изнуди поделу. Ипак се почетком маја на Порти дешавало нешто интересантно за херцега, што су већници дубровачки хтели да му ставе до знања, али су на крају ипак одустали.¹⁹ Бартолова мисија се завршила без успеха.

Херцег се за то време ставио већ у тешњу везу са краљем Матијом. Заједно са краљем Стефаном је вероватно и он помагао Корвина у финансијској тешкоћи када је требало откупити круну св. Стефана из руку цара Фридриха. Почетком јула је био код херцега Павле Чиз, посланик краља Матије. Заједно са Николом Радулиновићем он је наставио пут и дошао у Дубровник у двоструком својству — као посланик краља Матије и херцега Стефана.²⁰ Средином месеца је опет био у Дубровнику Лука де Толентис, али не знамо да ли је и овога пута ишао у Еосну.²¹

Почетком септембра 1462. на херцеговој територији завладало је узнемирење. Људи из Требиња су тражили склониште на дубровачкој територији за случај да завлада „страх од Ту-

¹⁵ *Listine X*, 355.

¹⁶ Од марта 1464. Динић, *Земље херцега*, 246.

¹⁷ *Cons. Rog. XVII*, 79, 5. IV 1462. Исто XVII, 83, 85, 18. и 23. IV 1462.

¹⁸ *Listine X*, 227.

¹⁹ *Cons. Rog. XVII*, 88', 8. V 1462: ... de (scribendo прецртано) dando notitiam cherzech Stiepano de novis habitis (a porta magni turchi прецртано). Све прецртано јер је предлог одбијен.

²⁰ *Cons. Rog. XVII*, 107, 10. VII 1462.

²¹ *Cons. Rog. XVII*, 109', 15. VII 1462.

рака²².²² Тих дана је херцег преко својих посланика Андрије Соркочевића и Прибисава Вукотића тражио савете од Дубровчана. Из њиховог одговора се види да се тај савет односио на Владислава. Већници су му одговорили да се потруди да реши своје ствари прво путем Порте, па тек онда путем друге господе, а да свакако, чувајући своју част, тежи да придобије за себе Владислава.²³ Тада су се већ свакако одиграли догађаји о којима је херцег обавештавао Венецију у новембру. Владислав је, изашавши лично пред султана, затражио да му се дâ половина земаља које држи његов отац и обећао за то султану 100.000 дуката. Султан је питao Владислава одакле ће набавити толики новац кад је протеран из земље. Овај је одговорио, сасвим неистинито, да ће му Венеција позајмити 50.000 дуката, а Дубровчани других 50.000. Султан је, по Стефановом причању, дао Владиславу велику војску, а херцегу наредио да пола своје државе преда сину.^{23a} Султаново писмо Дубровчанима, којим препоручује Владислава, коме је дао „што поиска од земље очеве“, потиче из овог времена.²⁴ До напада Владислава и турске војске ипак није дошло јер се на Дунаву појавила угарска војска, па је султан повукао одред уступљен за помоћ Владиславу.

Султан Мехмед је ипак тежио да из ове ситуације која му је ишла на руку извуче што веће користи. Херцегу је упутио склава који је од њега затражио 100.000 дуката које је понудио Владислав, али се са том сумом изгледа није рачунало, па је много реалније тражио три града: Клобук и Мичевац у близини Дубровника и Чачвину, која је отварала пут према млетачким поседима. За све то султан би дао Владиславу своје земље и не би ништа узео од херцега. Херцег је то одбио, патетично је поручивао Венецији да би радије умро него дао ове градове или новац Турчину. Херцег је очекивао после тога напад султанове војске и упутио посланике у Венецију да тражи помоћ, најамнике и балисте и заштиту код султана неким посланством. Док су посланици који су донели ове поруке Венецији чекали у Дубровнику повољно време да заплове, стигао је херцегу нови склав

²² Cons. Rog. XVII, 130', 9. и 13. IX 1462.

²³ Cons. Rog. XVII, 130, 7. IX 1462: ... respondendi ser Andree de Sorgo et Pribissauo ambassadoribus cherzechi Stiepani prout fuit arrengatum consulendo sibi quod querat providere rebus suis et aptare res suas per viam Porte. Quod si non poterit videlicet si non succedit intentum suum per viam Porte tunc debeat providere rebus suis per viam aliorum dominorum et amicorum quorum auxilio possit se et suo tueri, nullam sibi faciendo mentionem de comite Vladissauo filio suo. Прециртано. Усвојен је други предлог: ... de providendo sibi modo predicto faciendo etiam mentionem de dicto comite Vladissauo videlicet consulendo sibi quod querat allicere ad se alliare ad se (sic) dictum comitem Vladissaum et habere ipsum in filium et servitorem cum honore ipsius cherzechi. p. 20. c. 11.

^{23a} Listine X, 227—8.

²⁴ Понеље и Љисма II, 243.

са оптужбама и претњама због веза са папом и Венецијом. Склав је наредио херцегу да прекине сваку везу са папом и Венецијом, али је херцег отворено одбио.²⁵ Шта је за то време радио Владислав, који је као у време рата почeo да носи титулу војводе, не знамо.

Ове јесени су последњи пут поведени преговори између херцега и Дубровчана о продаји дријевске царине. Још крајем 1461, тачно пре годину дана, понудио је херцег царину. Тада су Дубровчани одговорили да радо желе да му учине по вољи, само да не настане штета по њих.²⁶ Позвали су херцега да пошаље своје добре људе да преговарају. Тек фебруара 1462. су Радин Гост и Прибисав Вукотић почели ове преговоре. Одмах им је речено да у случају да град откупи царину, кумерк соли треба да буде само у Дријевима и Дубровнику и никада више. Том приликом су предати писмено посланицима и други услови.²⁷ Крајем марта су разговори настављени код херцега и том приликом су Дубровчани понудили цену од 12.000 перпера у духу своje старе тезе да се со продаје за сребрн новац, па да због тога и царину треба исплаћивати у сребру.²⁸ Пошто ни тада није склопљен споразум, новембра 1462. изнети су у присуству Радина Госта и Прибисава Вукотића стари услови под којима се једино може обавити посао. Велике привредне тешкоће у које је запао херцег због све безобзирнијег поступања млетачких органа власти према његовим трговима соли, нагониле су херцега да буде у разговорима мекши. Већ се у Дубровнику расправљало о томе за колики рок треба узети царину и одлучено је да то буде година дана почевши од 1. марта 1463. Ипак се посланик Јакета Гундулић средином децембра вратио необављеног посла.²⁹

Проблем Дријева је био сићушан у поређењу са догађајима који су били на помолу. Пошто и поред султановог наређења није Владиславу дао половину земље, херцег је знао да ће Владислав и Турци остварити своју одлуку силом. У таквим околностима он се уздао у савезништво са краљем Матијом и босанским краљем. Краљ Матија је крајем 1462. обећавао да ће енергично поћи против Турака у савезу са њима двојицом и да неће чекати да их Турци нападну. Султан за то време није нападао. Још једном крајем године послао је склava херцегу са новим захтевима. Требало је дати топове и војнике за напад на Дубровник. Да је султан имао у плану акцију против Дубровника, види се из ранијег захтева за Клобуком и Мичевцем. Херцег је то одбио заједно са захтевом за новац, вероватно је било у питању

²⁵ *Listine X*, 227—8.

²⁶ *Cons. Rog. XVII*, 11', 14. 1461.

²⁷ *Cons. Rog. XVII*, 52, 8. II 1462.

²⁸ *Cons. Rog. XVII*, 73, 26. III 1462.

²⁹ *Cons. Rog. XVII*, 147, 154, 157, 8. XI — 18. XII 1462.

оних 100.000 дуката за Владислављев део земље. Као да у овоме херцег није био сасвим одлучан. Затражио је савет од Венеције, где му је речено да би тај новац могао бити употребљен на његову сопствену штету.³⁰ Првих дана јануара су вести о Турцима биле такве да су у Дубровнику појачане страже и предузете мере за спасавање становништва.³¹ Тих истих дана херцег је опет тражио дубровачко посредништво за мирење са сином, док је, с друге стране, набављао најамнике за своје тврђаве. Влада му је изашла у сусрет у обе ствари. Дозволила је да скупи до 30 људи, али преко својих пријатеља да изгледа као да влада није умешана у све то.³² Јакета Гундулић је изабран за посланика који треба да посредује између херцега и Владислава. 18. јануара се већ налазио код Владислава; тога дана му је упућено једно писмо, а у исто време и херцегу. Недељу дана доцније су ипак херцегови посланици затражили још нешто у вези са радом на измирењу.³³ Тада су херцегови посланици (све чешће се у тој функцији јављају Дубровчани) затражили слободан пролаз за херцега и породицу за случај да буде присиљен да напусти земљу и дође у Дубровник. Да је херцег на ту могућност озбиљно помишљао, показује и чињеница што је то исто тражио у Венецији. Слободан пролаз је издат за Стефана, жену и синове Влатка и Стефана, затим посланике, имање, драгоцености и друго, с тим да слободно могу доћи у град, боравити у њему и по вољи га напустити.³⁴ Два дана после тога стигло је у Дубровник и заједничко посланство краља Стефана Томашевића и херцега. Посланици су затражили да им се пријдружи дубровачки властелин, па да сви заједно оду угарском краљу. Дубровчани су из страха од Турака одбили, али су сбећали током времена упутити посланство угарском краљу и свуда где где буде потребно. Уместо тога дали су барке за превоз краљевим посланицима који су ишли Скендербегу.³⁵

Све ово показује заједно с краљевом поруком Венецији у фебруару да су краљ и херцег имали поуздана обавештења која су потицала од неког султановог саветника да ће следећи напад у току те године бити уперен против њих двојище. Краљ Стефан је јављао да, по том султановом плану, и Дубровник треба да буде нападнут.³⁶

Помоћ су краљ и херцег тражили на свим странама: у Дубровнику, Венецији, код папе, угарског краља и Скендербега, али одзив није био у складу са озбиљношћу тренутка. Краљ је од

³⁰ *Listine X*, 234—5.

³¹ *Cons. Rog. XVII*, 165, 3. I 1463.

³² *Cons. Rog. XVII*, 166, 6 I 1463.

³³ *Cons. Rog. XVII*, 166, 166¹, 173, 177, 6, 7, 18. и 29. I 1463.

³⁴ *Cons. Rog. XVII*, 176, 27. I 1463.

³⁵ *Cons. Rog. XVII*, 177, 178, 29. и 31 I 1463.

³⁶ *Listine X*, 237.

Венеције добио обећање за педесет балиста, 50 стрела, 50 буради барута за топове и дозволу да сакупи колико год хоће најамника.³⁷ Краљ Матија ни у априлу није успео да скупи војску. Скендербег је био расположен да дође лично у помоћ Босни. Херцег је зато 8, а затим 20. марта тражио од Венеције дозволу да Скендербег може доћи с војском у помоћ прелазећи преко млетачке територије. Да ли због огромне спорости и средстава везе или немарности венецијанских органа, тек је 26. априла донета одлука да се напишу писма скадарском кнезу и другима о дозволи датој Скендербегу. Та дозвола је, међутим, могла доћи тек кад је све било прекасно.³⁸ Ни од Дубровчана, који су осећали да ће и град бити нападнут, није се могла добити помоћ. Одбили су да дају краљу најамнике јер су два дана раније и сами затражили да се из Италије доведе 2.000 војника.³⁹

У току фебруара је турска војска већ упала у херцегове земље. Становницима Дријева је, због панике која је настала, дозвољено да се повуку у Стон и на Пељешац.⁴⁰ Почетком марта су вести о турској војсци изазвале посебне мере предострожности и приправности у самом Дубровнику. Тих дана су два гласника из Требиња, један од властеле, а други од „збора“, тражили склониште у случају потребе.⁴¹ Великом општем походу читаве султанове војске на Босну претходило је пустошење херцегове области од стране мањих локалних одреда. Так током времена спојиле су се те две огромне акције. Први упади су имали за циљ да доведу на власт Владислава. Херцег је пред своју смрт говорио да је Владислав довео Турке у Босну путевима којима они никад не би могли проћи.^{41a} Веома је вероватно да за ове десађаје треба везати белешку у Врхобрезничком летопису, по којој су 1463. Турци разбили херцега на реци Дрезници.⁴² У вези са турским упадом појавио се одједном Владислав, његов посланик је донео у Дубровник вест *de acquisitione dominii*.⁴³ Очеки-

³⁷ *Listine X*, 235—7.

³⁸ *Listine X*, 242.

³⁹ Божић, *Дубровник и Турска*, 164.

⁴⁰ *Cons. Rog. XVII*, 189', 5. III 1463.

⁴¹ *Cons. Rog. XVII*, 191', 9. III 1463.

^{41a} *Listine X*, 354. Султан је тада само за један дан одвео 30.000 људи у ропство.

⁴² *Рјостовч и лѣтописи*, 245. Јерг под 1460. прича о нападу Турака и Владислава. Његова прича је прилично збркана. Владислав, који је био по њему "ein echter haide", свадио се с оцем, за кратко време дошао са 40000 Турака и одвео много људи од свога оца. Том приликом је заробљен и Јерг са женом и децом. Кад је султан чуо да је тополивац, поклонио му је живот и дао добру плату. Babinger, *Eine unverwertete Quelle*, 9.

⁴³ *Cons. Rog. XVII*, 193', 16. III 1463. Нема никакве сумње да је у питању освајање власти уз помоћ Турака. Подела земље са херцегом и привремено измирење десили су се тек средином или крајем јуна, као што ћемо показати. Владислав је још почетком јуна важио као турски

вало се да ће доћи у непосредно суседство Дубровника и доиста 19. марта је већ био у Застољу у Конавлима, где му је упућен дубровачки посланик.⁴⁴ Дата му је барка која је требало да одвезе до Сплита посланика упућеног краљу Стефану. Уз Владислава су били од раније познати Павле Марковић и требињски властелин Паоко Добрушковић. Са Владиславом су Дубровчани одмах преговарали о некој земљи у Дуби и Застољу.⁴⁵ Шта је за то време било са херцегом и његовом земљом, не знамо. Херцег је набављао жито у Дубровнику, а влада му је стављала барке на расположење за превоз.⁴⁶

Херцег је сам доцније говорио да је имао многе кастелане који су издајом предали своје градове Турцима заједно са свим залихама и богатством које се у њима налазило. Било је и општег бекства у паници која је завладала. У Архиву је сачуван један податак који осветљава ову ситуацију. После више од годину дана, крајем јула 1464, херцегов посланик у дубровачкој канцеларији склопио је уговор са Радославом Ратковићем, становником Новога, који је примио шест дуката за чување херцеговог града Кључа, па је из њега побегао. Сад се, после годину дана, обавезивао да ће даље служити херцегу за новац који је добио.⁴⁷ Земља је била страховито опустошена, херцег је сам крајем године говорио „где је прошао овај пас, уништио је жита, винограде, оставио је само голу земљу, разорио и све млинове“.⁴⁸ Средином маја баш у време кад се осећа да су Турци озбиљно угрозили Дријева, херцег је сматрао да се налази у опасности. Већ почетком месеца се очекивало да ће се херцег склонити у град. Одлучено је да се на његов трошак опреми галија која ће га по воли прихватити негде између Дријева, Брача, Хвара, Корчуле и Крајине и довести у Дубровник. Капетан галије није смео одвести херцега у друго место. Проносили су се гласови о доласку босанског краља у Дубровник. Изабрана је и властела да дочека и прати херцега у Дубровнику. Сутрадан, међутим, 15. јуна писмом је наређено капетану галије да се до даљег наређења креће у „оном мору“.⁴⁹ Истога дана је дошао у Дубровник султанов склав и Турчин Шајин, посланик херцегов. Овај

човек. Извештај сплитског кнеза, Ђоровић, *Хист. Босне*, 557, п. 4, од 11. јула каже да бан Павле тражи да се измири са Турцима посредством Владислава. Тада се само сумњало да би се херцег могао помирити са Турцима и својим сином.

⁴⁴ *Cons. Rog. XVII*, 195', 19. III 1463. Владислав је одмах изводио неке реформе на херцеговим конавоским земљама. Дао је неке делове Шишману и Бујаку, иначе непознатим лицима. *Cons. Rog. XVII*, 200.

⁴⁵ *Cons. Rog. XVII*, 193, 197, 14. и 22. III 1463.

⁴⁶ *Cons. Rog. XVII*, 200', 202, 4. и 16. IV 1463.

⁴⁷ *Listine X*, 285; *Div. Canc. LXXII*, 9', 28. VII 1464.

⁴⁸ *Listine X*, 288.

⁴⁹ *Cons. Rog. XVII*, 227, 227', 230, 230', 232', 233', 4—15. VI 1463; *Thallóczy, Studien*, 434—5.

долазак посланика свакако треба везати за доцније херцегово причање, по коме је султан, кад му је освојио скоро сву земљу, нудио да опет буде вазал и харагаџар. Султан је тада обећавао вратити сву земљу херцегу и бранити га према могућностима, чак га је ослободио да не мора никад лично доћи пред султана, а то је била обавеза на коју се много полагало.⁵⁰ Заповедницима у Стону је 17. наређено да приме Влахе и становнике Попова способне за одбрану, а да њихове породице пребаце на острва.⁵¹ Херцег се у међувремену укрцао на млетачку галију. Имао је намеру да дође у Стон, али му је влада одбила. Из једне вести Дубровачког архива се види да је херцег на млетачком броду долазио у близину Дубровника. Послат је брод који је имао да сртне херцега код Шипана и да га прати до Цавтата, очигледно на путу за Нови.⁵² Херцег је тако са породицом био спасен и избегао судбину краља Стефана и друге властеле.

Према вестима које су се о резултату турског похода шириле у Приморју, султан је посео 117 утврђења у краљевској Босни и херцеговој земљи, од тога се највећи део сам предао⁵³. Султан није ишао до краја у својим плановима. Одустао је од освајања Дубровника. На то га је присилило веома рђаво стање војске. Људи који су бежали из султанове војске причали су да је владала огромна оскудица хране, нарочито за коње који су били полу-мртви.⁵⁴ У другој половини јуна султан је напустио Босну и вратио се преко Србије у Турску. Према једном, вероватно пре-тераном, извештају оставио је у освојеној области посаду у јачини од 20.000 људи.⁵⁵

Нагло султаново повлачење омогућило је херцегу да, не сачекавши потпуно турску евакуацију, крене у противнапад. Основа за то је морала бити у сачуваним знатним војним одредима. Почетком јула акција за ослобођење земље је била у току. Водили су је упоредо херцег и Влатко. 14. јула је Влатков гласник донео у Дубровник радосну вест о освајању Кључа.⁵⁶ Само четири дана доцније и Владислав је јавио о свом великом успеху — освајању Љубушког.⁵⁷ Види се да се и Владислав приклучио рату против Турака. Док се почетком јуна у Сплиту још само мислило да херцег тражи начина да се измири са Владиславом, сада је то измирење било постигнуто. У новембру је херцег саопштавао да се са сином измирио три месеца пре долaska венецијанског посланика Антонија Приолија. Како је Приоли пошао

⁵⁰ Cons. Rog. XVII, 234', 235, 235', 15. VI 1463. Listine X, 350.

⁵¹ Cons. Rog. XVII, 239', 19. VI 1463.

⁵² Listine X, 285. Cons. Rog. XVII, 246', 29. VI 1463.

⁵³ Макушев II, 26—27.

⁵⁴ Макушев II, 26—27, 159.

⁵⁵ Макушев II, 26—27.

⁵⁶ Cons. Rog. XVII, 252', 14. VII 1463.

⁵⁷ Cons. Rog. XVII, 253', 19. VII 1463.

у своју мисију крајемавгуста, могао је стићи код херцега средином или крајем септембра. Због тога из херцегове изјаве излази да је измирење постигнуто крајем јуна.⁵⁸

Владислав је у тренуцима највеће опасности пристао без икаквог присиљавања од стране оца да се подела изврши тако да добије четвртину читавих херцегових поседа. Оцу и сваком од синова резервисана је по једна четвртина, коју Влатко и Стеван нису издвајали из очевог дела. Владислав је својеручно издао писмену исправу о подели и заклео се на њу.⁵⁹ Ово измирење је било врло краткога века, али је ипак имало позитивног утицаја на борбу за ослобођење земље од Турака. Херцег и синови су освајали град за градом и своје победе више нису ни саопштавали Дубровнику. Срединомавгуста Влатко је извојевао победу у источним крајевима, како херцег каже, у „мојој земљи на турској граници“. Када је средином или крајем септембра стигао Антонио Приоли, затекао је херцега како опседа и бомбардује један град. До средине или краја октобра херцег је повратио сву своју земљу осим три града, за које се надао да ће исто тако освојити ако се султан не би вратио са већом силом.⁶⁰ Влатко је за то време пошао још даље. У земљи својих рођака Павловића освојио је шест градова, међу њима и онај који највише вреди, како каже херцег, вероватно Борач. У области Ковачевића освојио је три града, један од њих је, по херцеговој изјави, био у близини Сребрнице.⁶¹ Треба имати на уму да је на Западу деловао Иваниш Влатковић са браћом и да је исто тако постизао успехе, да се добије слика распореда снага у Босни пре уласка краља Матије у рат. Према ранијем схватању, борбе херцега и синова водиле су се упоредо са ратовањем краља Матије. Уочи доласка угарског краља у Босну била је херцегова земља с малим изузетком већ очишћена од Турака.

На несрћу, уколико је породица херцегова имала више успеха, нит која је спајала Владислава и остale постајала је све тања. Владислав је врло рано показао незадовољство уговором на који је раније пристао и сдрицао се од заклетве и повеље тражећи сад једну трећину очеве земље. На гласове о сукобу који је претио да доведе до понављања догађаја из 1462, Венеција је одлучила да се пошаље посланик да ради на помирењу херцегове породице. Када је Приоли дошао са налогом да ради на измирењу, херцег се обавезао да ће поступати како Венеција одлучи. Приоли је заступао Владислављево становиште, очигледно из страха да се опет не одметне Турцима, што би у тренутку лепих успеха и великих припрема за рат против Турака било веома опасно. Херцег није хтео да повуче обећање које је

⁵⁸ Ђоровић, *Хисћ. Босне*, 557, п. 4. *Listine X*, 266—8, 286.

⁵⁹ *Listine X*, 286.

⁶⁰ *На иштом месту*.

⁶¹ *На иштом месту*.

дао посланику да ће поштовати његово решење; тако је направљена нова повеља која је садржала уговор о једној трећини земаља које је имао добити Владислав. Он је одмах узео део најмлађег брата Стефана, вероватно не у целини. Херцег је страховао од последица које би могле настати кад за нову поделу сазна Влатко, који је ратовао против Турака у источним областима земље. Он је био у заједници са младим Стефаном и херцега је плашила помисао да би сад Влатко могао да се одметне и пређе Турцима са земљом и градовима.⁶²

Владислав је, врло задовољан овим решењем, наставио да продире у Босну и освојио неколико области и градова док је још Присли боравио у земљи. Сувишна ревност услед захвалности Венецији за постигнут циљ навела је Владислава да учини погрешку. Све што је освајао, прогласио је да узима у име Венеције и тиме показао венецијанске претензије на Босну, које Сињорија у ствари није имала и претио да изазове сумњу код краља Матије. Венецијанци су морали да му скрену пажњу да заставе св. Марка које је добио — употребљава само у својим земљама, а не и у Босни која је као интересна сфера припада угарском краљу.⁶³ Херцег је решењем о подели био незадовољан и док је још Приоли боравио код њега, послао је у Венецију своје људе, који су изнели цео случај очекујући од владе ревизију поделе. Одговорено му је, међутим, да због околности у којима се налази и несрећа које је донела неслога треба мирно да прими нову поделу. Син може бити узрок његова спаса, али и узрок још веће пропasti. Све припреме хришћанских земаља и успеси у рату с Турцима уливају наду да ће се даљим освајањем изгладити све што је овом поделом рђаво учињено.⁶⁴

Нисмо у могућности да оправдамо чак ни у најопштијим линијама како је изгледала ова подела. Иако је подела извршена у лето, а затим поново почетком јесени 1463, прве податке о областима Владисављеве „јурисдикције“ имамо тек с пролећа 1464. Према резултатима истраживања проф. М. Динића, херцегова држава је у најбољим данима имала границе на Цетини, Неретви, вододелници слива Праче, негде у близини Гласинца, у долини Лима, на Лиму и Увцу, на Тари, Морачи и северној обали Боке Которске.⁶⁵ Уколико крајем 1463. херцегова земља и није обновљена у оквиру тих граница, освајањем и даровањем у руке херцега и синова дошло је и понешто што никад није било у поседу Косача, као Рама и градови у области Павловића и Ковачевића. Трећина свега тога дошла је у руке војводе Владислава. Сигурни изворни подаци нам показују само мањи део Владисављевих земаља груписаних у близини Приморја у за-

⁶² *Listine X*, 286—287.

⁶³ *Listine X*, 288.

⁶⁴ *Listine X*, 284.

⁶⁵ Динић, *Земље херцега*, 237—243.

леђу Дубровника. Под влашћу Владислављевом налазили су се до турског освајања 1465: Требиње, Љубомир, Рудине, Билећа, Церница, Ускопље, Камено Брдо, Фатница, Биоче, Грепци, Торич, Мичевац, Славогостићи, Леденице и Котези.⁶⁶ И Владислављеви Власи су груписани у подручју које омеђавају поменута места; то су: Бачићи, Бобани, Богдашићи, Враговићи, Журовићи, Кресојевићи, Малешевци, Мириловићи, Ненковићи, Оливеровићи и Плеске.⁶⁷ Знамо сигурно да је херцег у то исто време владао Дрином (у његовим рукама су још почетком 1465. Фоча, Горажде и Самобор), долином Неретве (његови су Вратар, Видово поље, град Хум и Београд у Неретви).⁶⁸ Крајње источне и јужне области су такође херцегове; у његовим рукама су Плевља, Драчевица, Врсиње и Власи Риђани.⁶⁹ У исто време док је Владислав држао Требиње и Љубомир, херцег је имао Врм. У херцеговој власти су били још Попово, Гацко и Невесиње.⁷⁰ Несигурност и релативну вредност наших података показује и чињеница да су нека Владислављева места у исто време забележена и као херцегова. Ту је по навици и традицији херцегова јурисдикција као шира и укорењена случајно поклапала нову Владислављеву.⁷¹ Нема ни једнога места за које се у документима каже да је под посебном влашћу кнеза Влатка.

Почетком октобра су се херцег и Владислав налазили заједно у близини Приморја, у Благаду, где им је послат поклон у риби по личности која је имала да обави и некакав обаве-

⁶⁶ Требиње: *Lam. de for.* XXXV, 29'; XXXVI, 2, 53, 76, 119. Љубомир: *исто* XXXV, 116. Рудине: *исто* XXXVI, 211. Билећа: *исто* XXXVI, 61', 146'. Церница: *исто* XXXVI, 53. Ускопље: *исто* XXXVI, 253'. Камено брдо: *исто* XXXVI, 48', 167. Фатница: *исто* XXXVI, 207'. Биоче: *исто* XXXVI, 167'. Грепци: *исто* XXXV, 116. Торић: XXXVI, 211. Мичевац: *исто* XXXVI, 206. Славогостићи: *исто* XXXVI, 142. Леденице: *исто* XXXV, 13'. Котези: *исто* XXXVI, 109'.

⁶⁷ Бачићи: *Lam. de for.* XXXVI, 66. Бобани: *исто* XXXVI, 73, 74. Богдашићи: *исто* XXXVI, 61'. Враговићи: *исто* XXXIV, 149. Журовићи: *исто* XXXV, 174'; XXXVI, 104, 140, 142. Кресојевићи: *исто* XXXVI, 253'. Малешевци: *исто* XXXVII, 20'. Мириловићи: *исто* XXXVI, 168'. Ненковићи: *исто* XXXV, 13'. Оливеровићи: *исто* XXXVI, 73'. Плеске: *исто* XXX, 32.

⁶⁸ Фоча, Горажде, Самобор: *Archiv f. Sl. Ph.* XIX, 25. Вратар: *Lam. de for.* XXXVII, 150'. Видово поље: *исто* XXXVII, 27'; Хум: *исто* XXXVI, 234'. Београд: *исто* XXXVI, 168'.

⁶⁹ Плевље: *Lam. de for.* XXXVI, 227. Драчевица: *исто* XXXVI, 96, 265. Врсиње: *исто* XXXVI, 207. Риђани: *исто* XXXVI, 169'.

⁷⁰ Врм: *Lam. de for.* XXXVI, 46'. Гацко: *исто* XXXVI, 46'. Попово: *исто* XXXVI, 120'. Невесиње: *исто* XXXVI, 168'.

⁷¹ Као херцегова места помињу се: Камено брдо. *Lam. de for.* XXXVI, 84; Фатница: *исто* XXXVII, 139; Церница: *исто* XXXVII, 21; Рудине: *исто* XXXVI, 135 и Власи Враговићи: *исто* XXXVI, 156. Да су у питању писарске омашке, показује случај Петка Жањевића из Брда; 5. новембра 1465. он је забележен као Владислављев човек, а 14. новембра као херцегов. *Lam. de for.* XXXVI, 48', 56. Обичај да се људи означавају као припадници *iurisdictionis hercег* уведен је далеко пре поделе, још 1460. г.

штајни задатак.⁷² У исто време боравила је у Дубровнику бивша жена Влаткова заједно са херцеговом ћерком, бившом краљицом Катарином.⁷³ Крајем истог месеца је до те мере изгледало по прављено стање у херцеговој земљи да је у Дубровнику одлучено да се један трговац упути херцегу Стефану и Владиславу ради отварања путева. Владислав је тражио да му се уступи Јакета Гундулић да у Венецији обави неку мисију за његов рачун.⁷⁴ Последњег дана октобра приспела је у Дубровник вест да је краљ Матија прешао у Босну. Тиме је имала да почне велика акција против Турака, чији је најмањи програм био обнављање босанске државе. Та је вест одмах саопштена херцегу и Скендербегу.⁷⁵ Влатко је још увек боравио у источним областима и ратовао против Турака. Почетком децембра потукао је и заробио неког пашу, који је изгубио, што мртвих што заробљених, око три хиљаде људи. Он је у новембру послao посебно посланство у Дубровник, али не знамо шта је тражио.⁷⁶

Долазак краља Матије Корвина у Босну и опседање Јајца дали су нови полет и наду борби херцега и његових синова. Вероватно одмах после боравка у Благају херцег и Владислав су с војском отишли у сусрет краљу Матији. Није тачно познато када су боравили код краља. Владислав је био тамо свакако већ у току новембра. Почетком децембра краљ Матија му је издао повељу којом га је примио у ред угарске властеле, потврдио му све поседе и обдарио га Рамом, Ускопљем, Ливном и тврђавама Прозором и Веселом стражом.⁷⁷ Код Јајца је и херцег имао састанак са краљем Матијом, на коме су изменјани дарови.⁷⁸ Херцегова помоћ угарском краљу при освајању Јајца била је знатна, он је сам доцније говорио да је чуо да султан љутито изјављује да је због херцега изгубио Јајце, а не због мађарског краља. По херцеговој или султановој оцени, краљ Матија је имао сувише мало војске.⁷⁹ Приликом заузимања јајачке тврђаве, било да се одиграло 16. или 25. децембра,⁸⁰ херцег

⁷² *Cons. Rog.* XVII, 247', 275, и 3 X 1463.

⁷³ *Cons. Rog.* XVII, 268', 276, 28. VIII и 5. X 1463.

⁷⁴ *Cons. Rog.* XVII, 276', 26. X 1463.

⁷⁵ *Cons. Rog.* XVII, 289', 31. X 1463.

⁷⁶ Макушев II, 159—160. Погрешно под 1464. годином. У писму се говори о брату херцеговом, али се вест може једино односити на Влатка. У истом писму се каже да је херцег оскудевао у људима и оружју.

⁷⁷ Thallóczy, *Studien*, 418—422.

⁷⁸ *Listine* X, 351. У тестаменту се помиње "шуба велика црвена... која је од господина краља Матијаша". *Чонелье и Џисма* II, 88.

⁷⁹ *Listine* X, 350—351. Херцег је помагао краља Матију и новчано, са 12.000 дуката. Да је угарски краљ имао pocha zente, каже и једно савремено писмо. G. Praga, *Testi volgari spalatini del trecento, Atti e memorie della societa dalmata di storia patria* II (1927), 124.

⁸⁰ Према једном писму краља Матије, јајачка тврђава је освојена на Божић. Међутим, већ 29. децембра се у Венецији знало за освајање тврђаве. Макушев II, 159—160. Babinger, *Mehmed*, 245, каже, свакако по поузданом извору, да се тврђава предала 16. децембра.

није био у краљевој окolini. Већ се 21. децембра у Дубровнику одлучивало о упућивању два властелина да поздраве и почасте херцега при пролазу кроз Конавле. Тада истина херцег није долазио, 30. се опет очекивало да ће доћи у Конавле да лови.⁸¹

На састанку са краљем Матијом уговорено је да ће краљ помоћи извесне херцегове градове чија је посада страдала од оскудице. Све је међутим остало на обећањима, која је краљ везивао увек за нове рокове. Херцег је онда покушао да код краља створи веће интересовање предлогом да пошаље своје посаде и узме пет градова чији је положај био особито тежак. Међу њима су били Милешевац, Самобор и Прилип.⁸²

Држање херцега и синова према великим догађајима 1464. веома је слабо познато. То подједнако важи за султанов покушај преотимања Јајца, акцију краља Матије у области Дрине и спремање велике хришћанске флоте, која је средином године требало на челу са папом и дуждем да исплови из Анконе у рат против Турака. Марта је Владислав молио Дубровчане да га препоруче на угарском двору. Он је бринуо за своје области, набављао со, тражио зидаре и најамнике. Земља му је страдала од глади, опет су се пред градом појавиле масе изгладнелих бегунаца, овога пута сигурно због последица турског пустошења. У Дубровник је дошао и Иван Вуковић, херцегов брат од стрица, чији је син у један мах био Владислављев посланик. Иван је, изгледа, био у рђавим односима са херцегом, тежио је да успостави везе са Есебегом, који се почетком године вратио на власт у својим областима. Иван Вуковић је молио Дубровчане да посредују код херцега да добије слободан пролаз кроз његове земље за свој пут Есебегу.⁸³ Са Есебегом је одржавала везе и хришћанска коалиција. Папа му је преко Дубровника упућивао своје „бреве“⁸⁴

О херцегу скоро ништа не знамо. У један мах и он је набављао најамнике.^{84a} Током лета, за време турског похода на Јајце завладао је „страх од Турака“. Владислављевим вазалима је обећано склониште у Новим Земљама и барке за превоз на острва. Истих дана су и Требињци затражили веру да се склоне у град.⁸⁵ Нема, међутим, података да је султанова војска, која је имала јасно утврђен циљ, скретала са свога пута и пустошила Владислављеву земљу. Друкчије је, изгледа, било са областима које су се нашле на путу султанове војске. Кнез Влатко, за кога

⁸¹ Cons. Rog. XVIII, 6, 6', 8, 21. и 30. XII 1463.

⁸² Listine X, 351.

⁸³ Cons. Rog. XVIII, 23, 35, 41, 16. II, 15. III и 23. IV 1464. Иван Вуковић: Cons. Rog. XVIII, 40, 13. IV 1464. Одбијен је. Његов син Адам је био новембра Владислављев посланик. Cons. Rog. XVIII, 108, 13. XI 1464.

⁸⁴ Cons. Rog. XVIII, 53', 19. V 1464.

^{84a} Cons. Rog. XVIII, 70, 73, 30. VI и 13. VII 1464.

⁸⁵ Cons. Rog. XVIII, 71, 5. VII 1464; 84', 7. VIII 1464.

знатно да је стално боравио у источним областима, појавио се одједном средином августа у Жупи, рањен или болестан.⁸⁶ Нешто доцније се као бегунац склонио и Ђурађ Чемеровић, чија је земља била око града Велетина у Загорју, области између Горње Неретве и Дрине.⁸⁷ Влатка су у Жупи посетила два дубровачка властелина и позвала да дође у град на лечење. У Дубровнику је боравио све до почетка октобра, када је пошао у Цавтат заборавивши у кући дар дубровачке владе.⁸⁸ У то време Влатко није био у сукобу са Владиславом. Примио је, изгледа, мирно поделу из јесени 1463, иако је отац изражавао бојазан да би могао пребећи Турцима. Да су средином 1464. браћа била у добрим односима, показује деловање Павла Марковића. Павле, Владислављев властелин, долазио је августа у Дубровник у двоструком својству, као посланик Владислављев и као посланик Влатков, коме су Дубровчани том приликом одбили неку молбу.⁸⁹

У јесен 1464. је Владислав очекивао неку вест са Порте. Најзад средином новембра дубровачки посланици су донели писмо паше Романије којим се даје вера Владислављевим посланицима који треба да иду на Порту.⁹⁰

Почетком 1465. херцег је боравио у области Неретве Првих дана фебруара Михо Бучинолић и Јакета Гундулић су, одлазећи херцегу, ишли до Посредњице надајући се да је херцег још увек у Луки. У то време се Иваниш Влатковић налазио у близини херцега, а очекивало се да је и Владислав на Посредњици.⁹¹ Херцегу су у то време стигла нека турска писма. Турчин Шајин, дугогодишњи тумач херцегов, изгледа, више није био код њега, па је из Дубровника послат слуга Ђурађ да прочита та писма.⁹² Сада је Владислав имао неки утицај на Дријевима, па су га Дубровчани молили да накнади штете које је нанео становницима трга. Владислав је, у складу са својим независним положајем, тражио иста права у Дубровнику која има отац. На првом месту је захтевао кућу. Позивајући се на Сандаљеву повељу, влада је доказивала да његово тражење нема основа, али му је обећала дати кућу за становање ако дође у Дубровник.⁹³ Херцег је

⁸⁶ *Cons. Rog. XVIII*, 86', 87. 13. VIII 1464.

⁸⁷ *Cons. Rog. XVIII*, 92', 4. IX 1464.

⁸⁸ Дубровчани су склонили Влатку у Груж, где је лежао болестан. *Conc. Maius XII*, 179, 20. VIII 1464. Одлазак: *Cons. Rog. XVIII*, 97', 8. XI 1464.

⁸⁹ *Cons. Rog. XVIII*, 84', 7. VII 1464: Прво му је дат одговор на Владислављеве молбе, а затим је забележена одлука... *respondendi supra-scripto voivode Paulo et socio tamquam oratoribus comitis Vlatchi...*

⁹⁰ *Cons. Rog. XVIII*, 108', 13. XI 1464.

⁹¹ *Cons. Rog. XVIII*, 126, 127, 128', 9—13 II 1465.

⁹² *Cons. Rog. XVIII*, 135, 2. III 1465.

⁹³ *Cons. Rog. XVIII*, 140', 144', 145.

био у великој новчаној невољи и стално је тражио зајам. Влада га је одбијала и није пристала чак ни да исплати пре рока интерес на Сандальеве дукате и конавоски доходак.⁹⁴

Мир између оца и сина, склопљен на бази уступања трећине свих земаља Владиславу, није дуго потрајао. Опет га је нарушио Владислав неким својим новим захтевима. Када је поново почeo раздор, не може се прецизно утврдити. Изгледа да су већ почетком 1465, кад су се и отац и син налазили у области Неретве, односи били рђави. Већ 1. марта 1465. стигло је у Венецију херцегово посланство са жалбом да тачке ранијег споразума скоро уопште нису извршене, да су у „неслози већој него икад“, и са молбом да се упути неко да посредује за помирење.⁹⁵ Из Венеције је упућен Алвизе Канали, који је улагао много напора да изврши своју мисију. Посредовање је вршено и из Дубровника, а неку улогу је играо опет и Иваниш Влатковић. Ситуација је била врло конфузна. 20. априла се у Дубровнику расправљало о упућивању посланика Владиславу. Одлучено је да ће се послати кад то затражи и Иваниш Влатковић.⁹⁶ Десет дана доцније одлучено је да се настави са слањем јестива кнезу Влатку, војводи Иванишу и Радину Госту на исти начин како је почето; вероватно су били на неком састанку.⁹⁷ Почетком маја су се Дубровчани извинили лепим речима на неке молбе кнеза Влатка, а четири дана доцније су одбили такође да пошаљу своју властелу херцегу. Том приликом су наговарали Влатка на мир „између њега и херцега и војводе Владислава“. Истога дана је влада замолила Иванишу „да преговара ради склапања мира између херцега и синова“.⁹⁸ Све те одлуке као да показују да су и Владислав и Влатко били у завади са херцегом. 8. маја је, међутим, одобрено Влатку и Владиславу да се састану у Ријеци дубровачкој ради преговарања и склапања мира. Истом приликом је Влатку одбијена молба за фусту која би требало да га одвезе до Скрадина и понуђена је у ту сврху барка.⁹⁹ Влатко се, очигледно, спремао на пут у Угарску. Несумњиво произлази из свих тих података да су херцег и Владислав били завађени и да су и Влатко и Владислав били у сукобу. Са далеко мање поуздана се може закључивати да ни односи Влатка и херцега нису

⁹⁴ *Cons. Rog. XVIII*, 137' 143', 147, 149'.

⁹⁵ *Listine X*, 320—321.

⁹⁶ *Cons. Rog. XVIII*, 152, 20. IV 1465.

⁹⁷ *Cons. Rog. XVIII*, 155, 29. IV 1465.

⁹⁸ *Cons. Rog. XVIII*, 155', 156, 4. V 1465: ... excusando se comiti Vlatcho a mittendo ad cherzech ex nobilibus nostris et de exhortando ipsum comitem Vlatchum ad pacem inter ipsum et cherzech et voyvodam Vladissaum. Друга одлука ... de exhortando voyvodam Juanis ad eundum ad cherzech et praticandum de faciendo pacem inter ipsum et filios.

⁹⁹ *Cons. Rog. XVIII*, 157', 8. V 1465: ... de concedendo voyvode Vladissauo et comiti Vlatcho quod possunt se ponere insimul in Ombla causa tractandi et faciendi pacem. Барка за Скрадин: *Cons. Rog. XVIII*, 158, 8. V 1465.

били добри. Алвиз Канали се приближио у један мах циљу. Владислав је тражио 1.000 дуката од оца и венецијански посланик је примио новац. Кад је херцег чуо да није влада наредила да преда дукате, он је свој новац узео назад и показао велико незадовољство читавим послом око измирења онога што је већ раније Антонио Приоли измирио.¹⁰⁰ Тако је читав покушај прошао, а херцег остао у завади са старијим сином све до своје смрти.

На другој страни херцег је и даље одржавао тесне везе са краљем Матијом. Још увек се преговарало о помоћи коју је краљ стално одлагао. Правиле су се разне комбинације и мешили прилично различити планови. Тешко је чак довести у склад разне вести о херцеговој сарадњи с угарским краљем. Средином 1465. краљ Матија је био уверен да ће моћи да скупи преко сто хиљада људи са којима би пошао у херцегову област.¹⁰¹ Сплитски кнез је почетком јесени чуо да ће краљ лично с војском доћи у суседне крајеве, али влада није веровала.¹⁰² Августа се чуло да краљ намерава да упути 5000 коњаника у помоћ Котору угроженом због побуне Ивана Црнојевића.¹⁰³ Прављене су и комбинације да краљ из Скрадина пође на галији у Дубровник. Долазак у Дубровник је био опет у вези са херцегом. У Венецији се отворено причало да краљ Матија хоће пре свега да дође до херцеговог новца. О херцеговом богатству су се шириле фантастичне приче. Веровало се да му ризница садржи преко 1.000.000 у злату, па је то појачавало сумње у угарског краља мученог финансијским невољама. По једној вести, требало је да херцег преда краљу Нови и све преостале тврђаве, уз то још 40.000 дуката, па да добије у замену Загреб и неке земље у Угарској. У вези са тим је скован план да краљ дође у Дубровник и том приликом узгредно заузме Нови да се не би појачале сумње Венеције због њених поседа у Далмацији.¹⁰⁴

Много су реалније вести из писма дубровачког канцелара Бартоломеја Сфондрати. У другој половини априла 1465. он је јавио миланском херцегу да ће „ових дана“ по споразуму херцег предати угарском краљу своје земље и градове у Дрини на турској граници: Соко, Тођевац, Самобор и Милешевски. Херцег би у замену добио поседе у Угарској. У исто време је требало да дође краљ у Београд да би онемогућио турски упад већим снагама у Босну. Дрину и градове је по том плану за то време требало да узме Имре Запоља и Јан Витовац са 15.000 војника

¹⁰⁰ Listine X, 354.

¹⁰¹ Nagy — Nyari I, 351.

¹⁰² Nagy — Nyari I, 358.

¹⁰³ Nagy — Nyari I, 352.

¹⁰⁴ Nagy — Nyari I, 364, 370, 372, 374, 375.

И Бартоломеј каже, као доцније и херцег, да је угарској војсци том приликом био циљ и да добије херцега у своје руке.¹⁰⁵

Ни тај план није остварен јер је Есебег почетком лета 1465. предузео освајање херцегових и Владислављевих земаља. Само да је његов и Портин бес био особито уперен против Владислава. При освајању, међутим, Турци нису гледали шта је чије. Вероватно су тада прво пали градови у источним областима, који су се још у јесен 1463. налазили у тешком положају.¹⁰⁶ Почетком јула се осећају у Дубровнику последице успеха и напредовања турске војске. Неки Власи су пре 3. јула затражили од стонског кнеза склониште. Средином месеца се очекивало да ће на Пељешац доћи Владислав и краљица Катарина. Одмах је предвиђено да се повезу на острва, а да се у Стон не пусте.¹⁰⁷ За боравиште Владислава и пратњу изабрано је острво Мљет. Његова стада и пастири су примљени на Пељешац 22. јула. Тада је одређено за Љубибрatiће из Требиња боравиште на Шипану. 7. августа склонили су се жена и слуге Павла Марковића на Пељешац.¹⁰⁸ Неколико дана доцније влада је одлучила да дарује Есебега и војводу Исмаилу или другог ко буде на његовом месту.¹⁰⁹ На домак Дубровника су дошли војвода Исмаил и војвода Ахмед. Они су били у близини још током августа, а у септембру се налазе већ у турским рукама места у близини Дубровника: Љубомир, Попово, Журовићи, Бијела, Ускопље, Зупци, Врсиње, Гацко.¹¹⁰ Турска граница се на неким местима додиривала са дубровачком. Немогуће је утврдити шта је још остало од велике херцегове земље. После тога се говори још да има само неколико градова у близини Приморја.

Док се Владислав, против кога је нарочито био уперен гнев Турака, склањао на Мљет, па из Мљета у Нови, а из Новог, против воље Дубровчана, на Колочеп,¹¹¹ о његовом оцу и брату имамо врло мало вести. Херцег је још раније једним писмом саопштио сплитском кнезу да у тренутку опасности прихвати Крајину да не падне у турске руке. Понуда је остала прилично

¹⁰⁵ Codex Jajcza, 42—43.

¹⁰⁶ Listine X, 351. Соко је предао Турцима неки кнез Радоје и добио зато посед. N. Filipović, Pogled na osmanski feudalizam, Godišnjak ID BiH IV (1952), 103.

¹⁰⁷ Cons. Rog. XVIII, 177, 181, 3. и 13. VII 1465.

¹⁰⁸ Cons. Rog. XVIII, 183, 187', 13. и 22. VII 1465.

¹⁰⁹ Cons. Rog. XVIII, 184', 16. VII 1465.

¹¹⁰ Љубомир: Lam. de for. XXXVII, 76. Попово: исјо XXXVII, 89. Журовићи: исјо XXXVII, 95. Бијела: исјо XXXVII, 177. Ускопље: исјо XXXVII, 135'. Зупци (Врсиње): исјо XXXVII, 157, Cons. Rog. IX, 36. Гацко: Lam. de for. XXXVII, 166.

¹¹¹ На Мљету је Владислав злостављао неке људе за време свога боравка. Lam de for. XXXVII, 344. Превоз у Нови: Cons. Rog. XVIII, 199', 13. VIII. Савет да се врати у Нови: исјо XVIII, 212, 18. IX. На Колочепу: исјо XVIII, 217. Одбијање доласка породице у Дубровник: исјо XVIII, 217, 220.

неодређена у погледу тренутка када се заузимање Крајине има извршити. Видећи да су Турци у лето 1465. напали херцегове земље, сплитски кнез је без посебног договора посео Крајину и Дријева и тиме повредио херцега, који је сматрао да положај није био тако рђав и осећао умешане прсте Жарка Влатковића који је био у тесним везама са венецијанским органима.¹¹² Венеција зато није хтела да потврди ранија права становника док не изглади са херцегом спор. Почетком децембра је коначно преузела Крајину.¹¹³ Узимање Крајине је изазвало и протесте краља Матије који је Сињорији упутио тим поводом једно писмо.^{113a}

Због гласина о жељи угарског краља да добије Нови почела је и Венеција да се интересује за овај град. Кад су се у оближњем Врсињу и Лугу појавиле турске власти, сматрало се да је Нови у великој невољи и опасности. Которском кнезу је упућена галија и налог да се стара да град не пређе у туђе руке, а херцегу је упућен последњих дана године посебан посланик и скренута му је пажња да ће му у случају потребе каторски кнез указати помоћ.¹¹⁴ Краљ Матија је у међувремену одустао од пута у Дубровник и узимања Новог. Резултат свих преговора се свео на крају на упућивање Јана Витовца, бана Славоније, и Јаноша Розгоњија са пет хиљада коњаника да приме градове у Хумској земљи, за које је угарски краљ показивао највише интересовања. Још у децембру 1463. тражио је од Владислава да му преда град Боровац у Неретви. Херцег је чак сумњао да је ова војска послата да њега зароби. Долазак Розгоњија и Витовца се очекивао крајем новембра. Требало је да дођу у Дријева.¹¹⁵ У Венецији се причало да су збацили заставу св. Марка истакнуту још приликом преузимања Крајине.¹¹⁶ Почетком децембра је угарска војска свакако била у долини Неретве, јер су Дубровчани упутили херцега, који је тражио намирнице за свој град Кључ у Церници, на угарске команданте. Сами су се залагали код Розгоњија и Витовца да помогну да град који је у крајњој невољи не падне у турске руке.¹¹⁷ Владислав је хтео на сваки начин да дође у везу с угарским заповедницима, али га Дубровчани нису пуштали у град због „очигледне опасности која прети граду, његовој области и трговцима у Турској због претњи у писмима султана и Есебега“.¹¹⁸ Ипак је 7. децембра допуштено Владиславу да те ноћи пристане у Гружу и да ујутру

¹¹² *Listine X*, 353.

¹¹³ *Listine X*, 345—6. Nagy-Nyari I, 375.

^{113a} *Listine X*, 346.

¹¹⁴ Nagy — Nyari I, 377.

¹¹⁵ Nagy — Nyari, I, 382. *Cons. Rog. XVIII*, 251', 28. XI 1465.

¹¹⁶ Nagy — Nyari II, 43 с погрешним датумом, треба 1465.

¹¹⁷ *Cons. Rog. XVIII*, 253', 254, 28. XI и 2. XII 1465.

¹¹⁸ *Cons. Rog. XVIII*, 256, 7. XII 1465.

пође у сусрет угарској господи. Розгоњија и Витовца су замолили да не воде собом Владислава у град. Дубровчани исто тако нису желели да угарска војска дође у град јер је „пренасељен“. Кад су 12. децембра били Розгоњи и Витовец у Дубровнику, Дубровчани су им нешто објашњавали о Владиславу.¹¹⁹ Угарски одред је по плану имао да пређе Неретву. Дубровчани су обећали 2.000 дуката помоћи кад војска дође у област од Неретве према Дубровнику. Ради тога је почела изградња моста код Почитеља.¹²⁰

Долазак угарске властеле у Дубровник изазвао је и код херцега интересовање за један састанак. Крајем децембра 1465. уступљена му је галија и дата дозвола за долазак у град.¹²¹ Андрија Соркочевић је уговорао састанак између херцега, Розгоњија и Витовца, који је требало да се одржи на Шипану или у Стону.¹²² Средином јануара је из Новог стигло неко важно писмо о коме Дубровчани нису хтели да расправљају док не дође Бартол Гучетић, који је боравио код херцега, или његово писмо.¹²³ Херцег се у међувремену разболео, и то је привремено покварило планове о састанку. Упућен му је лекар, а неколико дана после тога и посланство од два властелина и помоћ од 60 војника.¹²⁴ После прославе св. Влаха почеле су припреме за херцегов дочек. Појава војводе Ахмеда са војском у Конавлима није навела Дубровчане да откажу гостопримство херцегу. До 14. фебруара галије су довеле херцега у град, у коме је боравио без много помпе и церемонија. Састанак са угарском господом одржан је одмах после херцеговог доласка, јер су већ 16. фебруара Угри добили галију да их одвезе до Сења.¹²⁵ Са Розгоњијем и Витовцем херцег је уговорио довођење војске из Угарске. Желео је 3.000 војника о своме трошку и затражио од Дубровчана да учествују у финансирању довођења ових војника.¹²⁶ Код краља Матије та молба није нашла одзыва, из саме Угарске он није могао да пошаље толике људе већ је наредио да се сакупе у околини Дубровника.¹²⁷ Херцег је чинио још један покушај да успостави везе са Турцима, замолио је да влада упути по-

¹¹⁹ Cons. Rog. XVIII, 252', 257, 8—10. XII 1465.

¹²⁰ Cons. Rog. XVIII, 257', 261, 263, 264, 264', 165.

¹²¹ Cons. Rog. XVIII, 261, 262, 263, 27. и 28. XII 1456. Одлагање слања галије: исто XVIII, 264, 1. I 1466.

¹²² Cons. Rog. XVIII, 271, 10. I 1466: ... de committendo ser Andree de Sorgo quod si erit ad colloquium cum sherzech Stiepano pro eius adventu ad se ponendum cum Hungariis, debeat sibi consulere quod veniat Zupanam aut Stagnum.

¹²³ Cons. Rog. XVIII, 274'.

¹²⁴ Cons. Rog. XVIII, 281, 281', 284, 26—29. I 1466.

¹²⁵ Cons. Rog. XIX, 1,5, 8,9, 3—16. II 1466.

¹²⁶ Cons. Rog. XIX, 10, 16. II 1466: ... de excusando se cherzech Stiepano aut eius nuntiis pro petitione quam facit quod secum contribuamus ad expensam conducendi exercitum de Hungaria...

¹²⁷ Listine X, 365.

сланство Есебегу и султану. Влада му је одговорила — „као што је расправљено у Већу“. ¹²⁸ Поред новца на име интереса за Сандаљеве дукате херцег је добио још и дозволу да Андрија Соркочевић буде посланик код напуљског краља Фердинанда.¹²⁹ Покушај да се обнове преговори између оца и старијег сина одбили су сами Дубровчани.¹³⁰ Из градске околине где је боравио, Владислав је за време очевог боравка у граду затражио барку и отпловио у Сплит.¹³¹

Херцег је у ове дане већ веома чудно поступао. Пропустивши прилике да можда још за неко време продужи живот своје државе уговором са Турцима, он је изгубио сву земљу, сем неких бедних остатака. Одједном је сада из таквог положаја, кад је у преостале делове својих области увео Венецијанце и Угре, хтео да преговара са Турцима. Још далеко више неуравнотежености показује његово поступање са савезницима, који су му представљали једини преостали ослонац. Док је са Розгоњијем и Витовцем уговорао довођење нове војске из Угарске, његови посланици у Венецији су изражавали сумњу и страх да ће га Угри опсести у Новоме. Затражио је чак од которског кнеза да га прими у Котор и био веома несрћан због његове изјаве да има упутство да га прими ако би га прстерали Турци, али да неће смети да га прихвати без налога из Венеције у случају бекства испред угарске војске. Тада је херцег понудио Нови и Рисан Венецији ако га не узмогне сам одржати. Тражио је замену за њих у Венецији као и раније од краља Матије и тражио да се градови врате ако он и наследници буду у могућности да поново загосподаре јер „је слатка љубав отаџбине“. Читава та последња порука херцегова одише непријатељством према Угрима и Владиславу, за кога овога пута хаже: „Ако би имао хиљаду живота, било би право да их све изгуби не само због свега што је учинио против мене, свога оца и господара, већ и против целог хришћанства, бог зна да је он био узрок и водич који је довео великог Турчина у Босну на смрт и уништење свију нас.“ Још увек је налазио снаге да се жали због поступка барског кнеза, који је одузео неко жито на путу за Нови и да тражи своје неуредно исплаћивање дохотке из Котора, да интервенише за исплату дугова и протежира своје штићенике.¹³²

Венеција је пристала на размену и понудила за Нови и Рисан читаво острво Брач и кућу у Сплиту или ком другом граду. У погледу свих других ствари умиривала га је и дала задовољавајућа обећања. Обећана је помоћ за град Висући, који је бранио Радич Бановић, некадањи властелин Павловића.¹³³

¹²⁸ *Cons. Rog. XIX*, 10, 16. II 1466.

¹²⁹ *Cons. Rog. XIX*, 11', 20. II 1466.

¹³⁰ *Cons. Rog. XIX*, 10, 16. II 1466.

¹³¹ *Cons. Rog. XIX*, 12, 23. II 1466.

¹³² *Listine X*, 350—356.

¹³³ *Listine X*, 356—358.

Откако је првих дана марта херцег напустио Дубровник и вратио се у Нови, о његовој делатности имамо врло мало вести. 18. марта је прошла кроз Дубровник његова кћи Мара, која је добила барку за превоз, вероватно у Нови.¹³⁴ Херцег је тражио у Дубровнику жито и усвојено месо. Крајем априла је његов посланик Санко замолио за лекара и најамнике, али је влада била присиљена да одбије обе ствари.¹³⁵ Херцег је био увек болестан. Отправио је у Дубровник Бартола Гучетића, који је боравио у Новоме као посланик, са питањем да ли може склонити своје имање у Дубровник. Влада се одмах сложила и издала исправу о безбедности и сигурности свих херцегових ствари које је требало понети у Дубровник. 19. маја је одлучено да као посланици уреде све то са херцегом Андрија Соркочевић, који је боравио у херцеговој околини, и Бартол Гучетић, који се тек вратио.¹³⁶ У међувремену херцегово стање је било све горе. 21. маја он је позвао себи митрополита милешевског Давида, Радина Госта и коморника Прибисава Вукотића да састави свој тестамент. „У путу веле болестан, а у памети мојои на пуну кръпак и паметю свом слободан“, херцег је диктирао своју последњу жељу митрополиту Давиду. По обичају добрих хришћана, бринуо се прво за своју душу и оставио „за моју душицу на славу и службу божију“ 10.000 дуката. Остатак свога новца је завештао само синовима Влатку и Стефану, сваком по 30000 дуката. Госпођи Цецилији је, вероватно по брачном уговору, било обезбеђено 1000 дуката, затим нешто сребрног посуђа и тканина и све што је раније добила на дар. Особито нежну бригу је посветио у тестаменту најмлађем сину Стефану, који је добио већину личних ствари херцегових и заоставштину своје мајке Барбаре. Све остало је подељено свој тројици синова, ту је био, dakле, обухваћен и непослушни Владислав, чије се име у тестаменту уопште не помиње као ни имена кћери Маре и Катарине, које нису имале, као жене, право на наслеђе очевине. За извршиоце тестамента херцег је изабрао Дубровчане Сигисмунда Ђурђевића, Бартола Гучетића, Андрију Соркочевића и своје „кућане“ митрополита Давида, Радина Госта и витеза Прибисава Вукотића.¹³⁷

Сутрадан, 22. маја 1466. херцег је умро.

¹³⁴ Cons. Rog. XIX, 24, 18. III 1466.

¹³⁵ Cons. Rog. XIX, 32, 40, 28. IV 1466.

¹³⁶ Cons. Rog. XIX, 48, 48°, 49° 49°, 16—20. V 1466.

¹³⁷ Повеље и љисма II, 87—92.

ГЛАВА XII

личност херцегова и његова историјска улога.

При покушају да се оцрта личност, карактер и историјска улога херцега Стефана сачувени смо још једном са свим јаким и слабим странама изворне грађе која је служила као основа за наш приказ. Нисмо имали ниједан савремени наративни извор у коме бисмо нашли опис ма и најкраћег раздобља херцеговог живота или било какву карактеристику његове личности. Стајао нам је зато на расположењу огроман број појединачних ситних, али поузданних вести. Наш посао се може упоредити са реконструкцијем мозаика у коме је известан број каменова сачуван у правој боји и на правом месту, али је изгубљен општи план и цртеж. Сада се, на крају, налазимо у положају да на основу такве реконструкције расправљамо о вредности и општим особинама оригиналa. Тада задатак, пун странпутица и опасности, прихватићемо, али нам је дужност да укажемо како су несигурни елементи на којима почива решење.

Карактеристике херцегове сачуване у неким савременим документима не могу нам бити од помоћи. Настале из тренутних практичних политичких потреба, оне су потпuno необјективне. Чудна би била слика Косачине личности начињена на основу савремених дубровачких изјава. У личном додиру са херцегом дубровачки посланици нису штедели речи у похвалама његове мудрости, политичке разборитости, правдольубивости и великородушности. Треба ли уопште рећи да нису били ништа мање уздржљиви кад је требало створити нерасположење према мојном суседу? Његов карактер је тада добијао страшне црте — лукавост, лажљивост, спремност на превару, безобзирност итд. Не значи много ни кад краљ Алфонс у једном писму за херцега каже да је „одличан телом и духом“. И кад бисмо били сигурни да то није формула којом се испољавала куртоазија, та изјава би могла да буде само сведочанство о високом мишљењу напуљског краља о свом штићенику с друге стране мора. Других савремених сведочанства немамо на расположењу. Оскудица извора није сметала историчарима од најстаријих до модерних да са много поуздана изричу судове о херцегу Стефану. Без изузетка, ти судови нису ласкави за нашега јунака.

Лукаревић је своју карактеристику Стефана сабио у мало огорчених речи. Једва је познавао писмена, а „сав је био предат бесу, вину и живљењу са робињама и блудницама“. Од новијих историчара личношћу херцеговом се нарочито позабавио Л. Талоци. У једној од својих „Студија“ он каже „карактеризација херцега Стефана је наш циљ“. Са њему својственом површношћу и претенциозношћу, Талоци је изрекао неколико оштрих судова о херцегу, заснованих далеко више на политичким уверењима аутора него на трезвеном испитивању извора. Херцег би по њему „могао да буде модел за једног балканског Макијавелија“. То је „типичан балкански кнез који може да послужи као узорак“. „У њему не налазимо ниједне етичке црте,ничега симпатичног, само разбојничку природу“. „Није се могло поклонити поверење ни његовој речи ни писаном обећању“. Итд. Зачудо, Талоцијеву карактеристику херцега преузео је и К. Јиречек. Поред сопствене оцене да је Стефан био „одани вазал Порте“, он је парафразирао мишљење Талоција да је „он (херцег) био лукав, превртљив, бруталан и кукавица, пријатељ вина и жена, необично лакомислен у избору средстава, али са јако развијеном способношћу да уочи промену политичке ситуације...“ Далеко умеренији био је В. Ђоровић. Он је истицао „јаку вољу и опаку ћуд“ херцегову и подвлачио да је „имао снаге и спретности, али морала скоро никако“. „Откако је дошао на власт, он је изненађивао свет својом безобзирношћу, којом је изазивао сукобе не само са свим суседима него чак и у рођеној породици“. Не можемо се задржавати на коментарисању ових оцена. Истаћи ћемо само једну њихову заједничку црту. Ни у једној од њих се не води рачуна у којој су мери особине које се Косачи приписују само његове, а не и одлике читавог друштва тога времена. Превртљивост, вероломност, недоследност не могу уопште послужити за карактеризацију једне личности из босанске историје XV века, јер су то особине својствене сваком владаоцу и феудалцу тога времена.

У оцени историјске улоге херцега Стефана у новијој историографији доминира осуда због служења Турцима. И овде строге судије нису узимале у обзир многе околности. Рођен око 15 година после Косова и скоје деценију после Никопоља, Стефан Вукчић је одрастао у једном времену у коме је Турска била сила са којом се морало рачунати. Као дечак је доживео 1415. и крваве обрачууне после смрти Павла Раденовића, у којима су Турци одиграли значајну улогу. Зрео и у пуној снази, био је сведок неславних догађаја у време конавоског рата. Зар онда може бити имало чудно што је, нападнут од свих, довео Турке у Босну? Применио је само научена и опробана средства. Не може се порећи да је током већег дела свога живота Стефан био у добрим односима с Портом и да је на тим односима градио своју политику. Али који од његових савременика није у неком раздобљу свога живота служио Турцима и ослањао се на њих

у својој политици. Стефан Вукчић је, изгледа, заслужио строжу осуду потомства зато што је таквом политиком постигао успехе. Не треба губити из вида да је последњих неколико година свог живота херцег ипак био убеђени и активни непријатељ Турака. И да је најодлучнији био кад је остао скоро једини слободан феудалац на Балкану. Херцег је врло касно почeo да се држи као Скендербег, али ипак није хтео да доживи судбину Давида Комнина и Димитрија Палеолога.

При оцени историјске улоге Стефана Вукчића Косаче не сме се испустити из вида проблем постанка Херцеговине. За херцега Стефана се везује постанак Херцеговине. То је најзначајнији и неизбрисиви траг који је Стефан Вукчић оставио у историји наших народа. Уједно и јединствен случај код нас да једна личност наметне своје име великој области наше земље. Тачније речено, не своје име, него своју титулу, нераздвојно сраслу са именом. Па и тај случај је само привидан. За постанак Херцеговине се не може приписати нарочито заслуга самом херцегу Стефану. Херцешка титула није била од одлучног значаја. У време кад се Стефан родио, владао је исто тако пространом облашћу моћни Хрвоје Вукчић, херцег сплитски, па ипак за непуне две деценије од његове владе и земље није остало скоро никаквог трага. Далеко пресуднији за постанак имена Херцеговине био је познати обичај Турака да освојене земље називају именом ранијих господара. Било је доволно да Турци освоје Стефанову земљу као посебну целину, па да је крсте именом изведенним из његове титуле, која му је у последњим годинама често замењивала име. Ту посебну област херцег је само *сачувao, он је није основao*. Темеље јој је ударио Влатко Вуковић, а проширио је и учврстио Сандаљ Хранић. Корени појаве Херцеговине су врло дубоки. Они се пружају чак до времена кад су области које доцније чине херцегову земљу биле у оквиру српске државе. Као страно тело оне нису могле да срасту. организки са босанском државом. Поред господара Доњих крајева, ослоњених такође на новостечене области, први снажни феудалци који последњих година XIV и почетком XV века доводе централну краљевску власт на ивицу потпуне немоћи, господаре управо областима издвојеним из српске државе. Када је у вези са снажним привредним полетом од тридесетих година XV века почело поновно јачање централне власти, окупљање се вршило око два центра. Око старе, првe Босне и личности краља и око Сандала Хранића и Стефана Вукчића и старих српских области као језгра. Наследници Павла Раденовића, једног од три босанска олигарха с почетка XV века, покушавају да конкуришу Косачама до смрти Радосава Павловића. Његов син Иваниш већ осцилира између два центра, а његова браћа, иако не формално, стварно свакако, долазе у положај вазала Стефанових. У готово непрекидном непријатељству та два центра, у њиховом трајном супарништву налази се основа „дуализма“ Босна-Херцеговина,

који живи и данас у имену једне наше републике. Узимање херцешке титуле од стране Стефана једва да је имало и онај симболични значај који му се приписује. Стефан је формално до краја живота остало „велики војвода русага босанског“.

И херцег је у својој жељи да што јаче централизује и оснажи своју личну власт имао да се судара са тежњом подложне властеле да остане што је могуће самосталнија и да се извуче испод његове врховне власти. Оно исто што се одигравало у босанској држави као целини, одигравало се и у оквиру херцегове области. Кад год би се указивала прилика, вазална властела се одметала у тежњи да се ослободи врховне власти. То се десило после Сандаљеве смрти, за време ратова против краља Томаша 1444. и 1445. и најјаче у време Владислављеве побуне. Да су Влатковићи били на челу сваког таквог покрета, имали смо прилике да покажемо у више махова. Мир у јулу 1453. показује да је херцег био присиљен на одступање и да је властела забележила један значајан успех. Довољно је упоредити гаранције које је херцег дао повељом од 19. јула својој властели са повељама банова из XIV века да се увиди да су у питању исте друштвене појаве засноване на истим тежњама и потребама. Успех властеле је био краткотрајан. Повеља није зауставила јачање херцегове личне власти. На основу одредаба из 1453. или против њих херцег је, користећи веома повољан политички положај и у првом реду своју војну снагу, успео да коначно сломи Влатковиће и да их претера из своје земље. После тога више нема трагова о отвореним акцијама властеле против херцегове врховне власти. Херцегову власт је највише угрожавао прворођени син, али узроке његовој борби против оца треба тражити пре на психолошком него на социјалном плану. Велика амбиција и жеља за влашћу изазивала је толико пута раније устанке синова против очева у нашим владајачким породицама. Упадљиво је да Владислав 1461., 1462. делује изоловано, ослањајући се искључиво на Турке. Он доцније добија своју властелу путем освајања уз помоћ Турака, односно поделе очевих области.

Маса поданика коју је представљало зависно сељаштво, према више дубровачких сведочанстава, била је тлачена, али је незадовољство испољавала бежањем у суседне области или жељним очекивањем промена. Нешто је друкчије било са Власима, који су представљали не мали део становништва херцегове земље. Њихово специфично уређење, у коме су сачувани реликти једног далеко старијег времена и далеко старијих друштвених односа, веома тешко се уклапало у већ сасвим развијени феудални систем. Далеко смо од тога да имамо довољно вести из којих бисмо видели промене у друштвеном положају Влаха. Ипак има извесних знакова који указују да је био у току неминовни процес увођења феудалне стеге и ликвидирања традиционалних влашких повластица. Још 1436. јавља се случај да Влах изјављује *se esse hominem liberum et nemini fore obli-*

gatum...¹ У току читавог херцеговог живота начин дубровачког гледања нам открива да су ствари у пракси стајале прилично друкчије. У великом броју случајева дубровачки трговци, затим сељаци, а заједно с њима и по њиховим изјавама дубровачки канцелари означавају припадност Влаха њиховим катунарима на исти начин као што се бележе поданици поједине властеле. Из тога мора лежати реалан однос, јер је у случају тужби, у тим случајевима су настале поменуте белешке, било важно утврдити припадност људи због протеста, интервенција итд. Нови односи међу Власима које је завела врховна власт огледају се много изразитије у појави влашким војвода. Имамо веома мало вести о влашким војводама, али довољно да се несумњиво утврди да њих нису увели тек Турци. У једној тужби против Влаха из катуна Плеске средином 1449. забележен је као све-док и *Vuchas Vignevisch vaivoda vlachorum.*² Можда је реч о истом човеку 1457. кад су забележени људи војводе Вукца од Плесака.³ Сличан процес се даје запазити и код Риђана. Док су 1439. Риђани имали двојицу *cavi e superiori deli detti Rigiani,*⁴ већ десет година касније се одговара на писмо кнеза Риђана.⁵ Нема изворних података који би омогућили да се види да ли је било отпора овим променама. Несумњиво је само да су у тешким временима уочи великих и коначних турских освајања, када је наступило лабављење свих веза које су држале на окупу разне елементе феудалног друштва, Власи почели да делују сасвим необуздано и да се везују са Турцима. Већ од освајања Деспотовине, чим се турска власт учвршију у суседству, почиње се развијати, у размерама које нећемо моћи никад упознати, трговина робљем, које се одводи у Турску. У ту трговину се као турски агенти укључују Власи. Скоро без изузетка сви познати „ропци“ су Власи. Има их из великих и познатих катуна (Бањани, Малешевци, Бобани, Зупци), а много више је таквих за које се само каже да су Власи. Дрско су хватали на путевима људе, без обзира чији су, и продавали их за релативно ниску цену, око осам дуката за људе и шест за жене. Многи су падали у руке властима, али чим су се Турци појавили у суседству Дубровника, скоро сви ухваћени од Дубровчана били су пуштени на тражење турских војних заповедника. Одмах иза турске војске у септембру 1465. појавио се у Дубровнику гласник војводе Бањана и био обдарен тканинама. Држање Влаха

¹ *Div. Not. XIX*, 284, 9. VIII 1436.

² *Lam. de for. XXII*, 169', 22. VIII 1449.

³ *Lam. de for. XXX*, 93, 25. II 1457:... homines voivode Vocaz de Plesche.

⁴ *Lett. di Lev. XII*, 144', 18. V 1439.

⁵ *Cons. Rog. XI*, 79, 4. VI 1449:... de faciendo responsionen littere habite a comite de Rigiamis. Прецртано.

према Турцима је било такво да су Дубровчани осетили потребу да заповедницима угарске војске која се утврђивала у Почитељу дају „савет у погледу Влаха“.⁶

Веома слабо познајемо херцега у функцији господара својих области. Имали смо прилике да покажемо да је по свој прилици немилосрдно притискао наметима своје поданике, за које се није много бринуо у тренуцима кад су страдали од глади и оскудице. Исто тако смо показали колико се мало сећао везан за права утврђена обичајима и дугом праксом кад су биле у питању мере које су имале да доведу до богаћења његове коморе. Све повеље, заклетве и узакоњени обичаји падали су пред његовим јавно израженим принципом: свако треба да гледа своју корист. У том погледу он је најдаље отишао од свих наших феудалаца. Докле год је снага његове власти допуштала, нарушавао је утврђене царине и разбијао узакоњене монополе. Организовањем привредног и трговачког средишта у Новоме и разгранатом личном трговином он се сасвим приближава својим италијанским ренесансним савременицима, на које по много чему личи. Па ипак мислимо да му се не може признати улога творца неке свесне, срачунате и на дugo време замишљене „економске политике“. Његови поступци одају човека који је деловао по инстинкту добrog домаћина и спретног трговца. Не може се замислити опстанак херцега Стефана, а камоли његова политичка снага и моћ без драстичних метода у прибављању финансијских средстава. Његови суседи су господарили сребрним и оловним рудницима и богатијим земљама. У погледу онога што је природа давала, положај херцега се не може ни упоредити са положајем босанског краља, деспота, па чак ни Павловића, а потребе су биле подједнаке. Новцем се издржавала војска, зидали градови, упућивала посланства и поклони, новцем се задобијао утицај, новцем се најзад, кад је био у питању харач, обезбеђивао голи опстанак. Разумљиво је да у таквим околностима није требало много дубине, проницљивости и далековидности да се одлучно прибегне свим средствима да би се дошло до новца.

Док о херцегу као законодавцу не можемо рећи ни речи, херцег судија нам је познат из неколико случајева. Изрицање правде је вршио лично херцег, а у неким случајевима и подложна властела. Из једног документа знамо да херцег није хтео да донесе пресуду у једном спору између својих људи и Дубровчана због крађе у Сребрници. Упутио је парничаре на сребрнички суд, где је крађа почињена и суђење почето.⁷ И код њега се одређивао рок до кога су се странке морале појавити и под-

⁶ Cons. Rog. XVI, 66; XVII, 60'; XIX, 91, 191', 206, 221, 239', 256, 261, 274'; Cons. Minus XV, 194'; Lam. de for. XXXV, 20; XXXVII, 50, 75, 155, 165', 186, 199, 257, 265, 266, 274', 282, 284, 285, 285', 304', 307', 318, 324', 326.

⁷ Повеље и аписмал II, 431—2.

нети доказе.⁸ Заклетва је и ту била главно доказно средство.⁹ У неким случајевима је после пресуде одређиван пристав који је имао да обезбеди извршење.¹⁰ Од познатих случајева пресуда је најчешће дозвољавала да се штета наплати од првог Дубровчанина.¹¹ То је био злогласни „изам“, кога се у својим повељама херцег одрицао, али га је у пракси примењивао. Херцегов суд, гледан кроз један случај, није био одлучан. Свога човека Вукаса Козичића из Фоче он је осудио да плати Јакети и Николи Радулиновићу осамдесет и пет дуката иако му је сам дао дозволу да одузме Дубровчанима неке тканине. Доцније се предомислио, па је Вукасу пресудом допустио да се наплати од првих Дубровчана на које наиђе.¹² Слично су поступали и потчињени феудалци. У Требињу и Драчевици нису судиле тамашње војводе, већ кнезови као извршиоци херцегове власти.¹³ Дубровчани су имали судску аутономију. Позната нам је једна пресуда конзула у Фочи, некад су је сами због посебних интереса напуштали и обраћали се херцеговом суду.¹⁴ Сувише је мало материјала за неке опште закључке о херцеговом схватању правде. Несумњиво је више волео кратка и одлучна решења него бескрајна парничења пред ученим дубровачким судијама.

Мало можемо рећи о херцеговим личним особинама. Оставимо ли по страни као ласкање дубровачке похвале да је веома мудар и да има „дубок интелекат“, можемо ипак, посматрајући делатност херцегову у целини, закључити да је поседовао неоспорно високу интелигенцију. Она му је омогућавала да уочи главне правце и токове необично заплетене и непрестано про-менљиве политичке ситуације, да се по њима управља извлачећи увек користи за себе. С његовом интелигенцијом био је повезан и дар језгровитог садржајног и неконвенционалног изражавања. Његове поруке и одговори понекаде сачувани у поређењу са венецијанским и дубровачким писмима и упутствима показују изванредну језичку и стилску сировост али и неупоредиво богатији садржај и печат једногjakог духа. Херцегова непосредност и отвореност је понекад ишла предалеко. Показивао је у извесним тренуцима потпуно одсуство дипломатског такта, јако негованог и у своје време. У саобраћају са дубровачким посланицима херцегово понашање се граничило са безобзирношћу. Нећемо навести већ изнете случајеве херцегових одговора који су запрепашчивали дубровачке већнике. Његова изјава да хоће да пресели Дријева због рђавог ваздуха навођена је као пример цинизма.

⁸ *Div. Canc.* LII, 198.

⁹ *Lam. de for.* XXIX, 42'.

¹⁰ *Lam. de for.* XV, 168'. *Lett. di Lev.* XII, 152.

¹¹ *Lam. de for.* XXIII, 37; XXV, 187; XXIX, 42, 42'.

¹² *Lam. de for.* XXIX, 42'.

¹³ *Lam. de for.* XV, 168; XXIII, 37.

и њисма II, 430—431. *Lam. de for.* XV, 194'.

У личном додиру умео је да покаже отворено нерасположење и зловољу. У неколико махова дубровачки посланици су се пожалили да не могу да говоре с херцегом у смислу упутства јер је рђаве воље и неће да разговара.

Ма колико деловао као јака личност, херцег је био стално под утицајем. У томе се не можемо преварити ослањајући се на тактику Дубровчана, који су имали много искуства у пословању с нашом властелом. У почетку је Прибисав Похвалић био први саветник по коме се тада још млади војвода управљао. У то време Дубровчани нису предузимали ништа, заobilazeћи мајку и жену Стефанову. Што се није могло директно постићи код Стефана, могло се преко жена. 1439. су Дубровчани сматрали да је корисно да се сазове збор све властеле и рођака Стефанових да би се на њему рашчистили односи. После рата у Зети се то више није чинило. У то време почиње на Стефановом двору да се истиче све више Радин Гост, да уочи рата постане несумњиво најутицајнија личност херцегове околине. Колики је његов утицај био и како га је он користио, приказали смо раније.

Не треба оставити неспоменуту једну херцегову особину која је долазила до изражaja у саобраћају са суседима и у политичкој активности. Он није избегавао да се послужи измишљеним тврђењима и аргументима ради постизања својих циљева. У томе је он само право дете свога времена и прави политичар. Тешко да је ико од његових угледних и моћних савременика био до крајности истинољубив.

У нечemu је одударао у многоме од својих великих и малих савременика. Немамо ни једне вести која би сведочила о херцеговој свирепости, о мучењу и убијању, јавном или тајном, што је било уобичајено политичко средство тога времена. Одсуство таквих вести не би могло само за себе да буде довољна основа за такав закључак. На њега упућују и друге околности. Када су дубровачки посланици упозоравали Владислава на опасности којима се излаже отпочињући преговоре с оцем, морали су примере за илустрацију те опасности да потежу из историје. Умешали су чак и Сандаља и његов поступак са Радићем Санковићем, али о Стефану нису могли да кажу ни речи. Да херцег није примењивао свирепо обрачунавање са противницима показује и случај Ивана Вуковића, браће Влатковића и Павла Марковића, који су се налазили у отвореној борби против херцега, неки чак у више махова, а да им се доцније није ништа десило. Најзад треба упоредити поступак са дубровачким заробљеницима од стране Радослава Павловића и херцега Стефана да се види колико овај последњи у суштини није био свиреп.

Изразита слабост херцегова биле су жене. То показује и његова авантура са Фирентинком Јелисаветом, која је изазвала политичке последице и одјекнула као велики скандал, и његова три брака. Када се последњи пут женио, херцег је морао имати

55 година. Оба последња брака је склопио свега око пола године после смрти претходне жене. Његова нестрпљивост се не може објаснити само политичким мотивима; обе последње херцегове жене су толико мало познате и из тако далеких кућа да је једва могао видети неку знатнију политичку корист.

Недокучив нам је херцегов духовни живот. Не можемо одговорити на питање колико је и какво било његово образовање. Биће сасвим без разлога Лукаревићево тврђење да је херцег једва разликовао писмена. Његов син Владислав је својеручно писао повеље. Нема никаквог разлога да се мисли да херцег није у том погледу у свом детињству добио оно што је могао да чружи своме сину. Писменост уопште није била ретка међу ћосанском властелом. Не знамо колико је даље од елементарне писмености ишло херцегово образовање. У једном случају он је био у стању да направи једну историјску алузију која се односila на Верону, Брешу и Венецију.¹⁵ Из тога би се смело закључивати о његовом познавању историје. Насупрот томе, у једном другом случају Дубровчани му објашњавају где је Мантова на тако наиван начин као да су свесни да имају посла са човеком чије је познавање тадањег света веома оскудно. Поручивали су да је Мантова у Италији близу Француске и Немачке, а недалеко од Угарске. За своју забаву и свечаности херцег је држао на двору групе музичара разних специјалности, које је готово редовно слао у Дубровник на прославу св. Влаха. Поред тога је на двору држао и „буфоне“, под којима треба пре подразумевати дворске луде него глумце. Имао је чак и једну „буфонесу“. неку Мару, која је одлазила и у Дубровник.¹⁶

¹⁵ Lett. di Lev. XV, 147', 23. VII 1451: ... e simelmente se manaveliemo de quelle parole le qual disse el detto signor de Veronesi e Bressani etc. per la gratia de dio nuy non semo anchora in tanta estremitade che voiame desfar luy e nuy...

¹⁶ Буфон Мрвац: Cons. Rog. XIV, 216, 8. X 1455. Мара: Cons. Minus XV, 159, 17. II 1461.

Прилог I

Одлука венецијанског сената о селу Обод, које је Франческо Квепини, скадарски кнез, поклонио прво једној, а затим другој зетској породици за време рата против Стефана Вукчића, 16. септембар 1445.

1445 die XVI° septembbris

Cum nobilis vir Franciscus Quirino, comes et capitaneus Scutari, volens habere homines secum pro conquirendo Zentam et Antibarum, accepit homines de Crampsis qui sunt nobiles et potentes numero in illis partibus, propter passum et locum suum, qui est proximum Antibaro, et pro illis habendis promisit aliquibus principibus eorum tres villas, videlicet Obod, Carucii et Busulchi in proniam, sed ducati qui de villa Obod veniebant in comune darentur per comune duobus aliis de dictis Crampsis loco soldi. Cumque dictus ser Franciscus, capitaneus Scutari, esset cum toto exercitu terestri contra castellum Antibary et similiter ser Antonio Diedo, capitaneus Culphi, esset ibi cum ballistariis suis et cum turmis quinque galearum et viderent, quod neque per vim, neque per ingenium dictum castellum sine magno spacio temporis poterat vici vel subiungi, et quod comes Stephanus Vucich, seu eius exercitus erat ibi prope ad tres d'etas daturus succursum castello predicto, fecerunt pactum cum illis, qui illud castellum tuebantur. Inter que pacta specifica ambo capitanei et Scutari et Culphi per suum patens privilegium promisserunt Marcho de Mircho de Boris villam suam propriam de Obod, quam ipse et sui progenitores semper possederant, propter quam promissionem et privilegium castellum fuit illis capitaneis consignatum. Cumque postea dominatio pariter cum Collegio vissis litteris ipsorum amborum capitaneorum pro dicta villa Obod Marco confirmasse dictum privilegium, deinde tale privilegium etiam per istud consilium fuisse confirmatum illi Marco, fuit mandatum comiti Antibari, quod illud observaret. Cumque propter hanc causam, et illi de Crampsis cum privilegio comitis Scutari a nostro dominio non confirmato, petat ut villa de Obod et allie ville sibi conferantur, et ex alia parte Marcus predictus cum privilegio ipsiusmet comitis Scutari et etiam capitanei Culphi confirmato sibi a dominio et Collegio et postea ab isto Consilio rogatorum, petat dictam villam, que semper fuit sua et suorum progenitorum.

Vadit pars quo respectibus predictis dicta villa de Obod detur in pronia dicto Marco de Boris cum omnibus eius redditibus, sicut sibi promissum fuit, quia fuit de primis, qui dedit castellum nostro dominio. Alle vero promissiones et concessiones facte per ser Franciscum Quirino predictum, hominibus de Crampsis suprascriptis, salvis iuribus cuiusquamque, eisdem confirmarentur et observentur et pro contracambio ville predice de Obod detur eis aliqua alia villa dominii nostri, que dominio visa fuerit per equivalentiam ville predice de Obod et ita mandetur comiti et capitaneo Scutari et potestati Antibari presentibus et futuris quod debeant cum effectu observare sub pena ducatorum centum.

De parte omnes alii, de non — 2; non sinceri 5.

Sen. Mar, Reg. II° f. 109. По препису Др Перазића који се чува у Архиву САН.

Прилог II

Писмо Дубровчана својим посланицима и властели у Смедереву са описом деловања краља Томаша и његових савезника у долини Неретве крајем маја и почетком јуна 1452. 12. јуни 1452.

Siate adunque avisati come sono molte setimane che nuy non atendevamo ad altro salvo a solicitar el Re e lo s. Vladissau e Juanis Vlatchovich che cavalcasseno verso queste contrate a nuy visine contra lo nostro inimigo. Et fessimo far un ponte alla Goriza sopra lo fiume de Neretua per lo qual ponte volesseno passar li detti con la gente perche cossi ne haveriano rechesto li detti signori che dovessimo fare el detto ponte. E lo prefato Re e Voysalich e lo s. Vladissaou et Juanis cum altri signori finalmente veggino cum le zente alla Goriza apresso lo ponte, ma inanci che vignesseno la S. di Venexia haveva mandato cercha barche XVII et una fusta armata de Dalmacia sotto Crayna e a Narente et etiamdjo alcune zente per terra et havevano poste le bandiere de San Marcho per la Crayne per che li Cazichi erano rivelati del s. Vladissaou et tegnivano e teneno con la prefata Signoria. E dissevano li capitani del armata e dele zente per terra della prefata Signoria che cherzech lo haveva donato alla detta Signoria Crayna e Narenta. E poste che ebeno le bandiere per la Crayna poi veggino a Narente cum tutta l'armata predetta e cum le zente per terra e similmente metino la bandiera de San Marcho a Narente sopra la torre dove trovorno la bandiera del Re Bossina la qual non mosseno per quello di, ma la notte sequente tolsero via essa bandiera e remase sola quella de San Marcho. La qual cossa sentendo el Re e quelli altri signori avanti che vignesseno alla Goriza mandorno el s. Vladissaou e vayvoda Juanis cum cerca pedoni 4000 in Crayna li quali predono la detta Crayna e specialmente li Cazichi e brusorono le caxe e fexeno dele cosse che se fano per la guerra e lo Re cum oste de cavali venne alla Goriza dove poi venne s. Vladissaou e vayvoda Juanis cum li pedoni. Et esso Re mando a dir a quelli chi stavano ad ocupar Narente che se dovesseno partir da Narente per che era bastina del detto Re. E cossi se partino lessando in sula torre la bandiera de San Marcho et cerca sei homeni de li suoi a Narente quasi come che fossero in possessione de Narente li quali homeni pur fexe partir da poi esso Re e levar via la detta bandiera. Fatto questo nuy pur solicitavamo ogni di ch el Re con la hoste passasse lo fiume contra lo inimigo per che cognosevamo che passando el zogo era vento per nuy per molte raxone, ma principalmente perche li homeni delle dette contrade erano mal contenti dela signoria de Stiepan et non obedivano lui, et esso Stiepan era cum pocha hoste lontano dal ponte cerca miglia otto. E li detti homeni delle contrade aspetavano cum desiderio el Re e lo s. Vladissau. E benche solicitassimo el detto passar ogni di nuladimen el detto Re mai non ha voiuto passar. E finalmente e levato dala Goriza e tornato in dreto in Blato fazando alcune schuse de pocha vaglia digando che li Turchi sono in Bosna et molte altre cosse de nulla per che savemo che Turchi non sono in Bossina. (E molte ziliosie e differentie sono nate tra lo detto Re e Vladissau e vayvoda Juanis benche non le monstrano palesamente. Precrtano.) De piu como havemo detto la signoria de Venexia la poste mane in questi fatti et dubitemo che la cossa non vada pezorando. Siche vuy vedete in che termene sono li fatti nostri. Per terra semo serati de ogni canto, da mare similmente che non podemo far alcuno trafigo ne alcuna mercantia . . . . . Die XII junii 1452

SIMA M. ĆIRKOVIĆ

DER HERZOG STEFAN VUKČIĆ KOSAČA UND SEINE ZEIT

Zusammenfassung

I. Stefan wurde sehr wahrscheinlich 1404 als Sohn Vukac Hranić, einem Bruder des bosnischen Grossvojvoden Sandalj Hranić, und einer Katharina, deren Abstammung unbekannt ist, geboren. Sehrzeitig wurde er zum Nachfolger seines Onkels bestimmt, der keine Nachkommenschaft hatte. Seit 1419 erscheint Stefan zusammen mit seinem Vater und einem anderen Onkel namens Vuk, in allen wichtigeren Urkunden Sandaljs. Verheiratet wurde er 1424 mit Jelena, der Tochter des schon verstorbenen Balša III. Balšić, des ehemaligen Herrschers über das Küstenland von Zeta. Seit 1432, als Vukac gestorben war, regierte Stefan das väterliche Herrschaftsgebiet, und nach dem Tode Sandaljs im März 1435 wurde er Herrscher eines weiten Gebietes, das sich mit der heutigen Herzegovina deckt. Gleich von Anfang an wurde er in einen heftigen Kampf mit mehreren Gegnern hineingezogen. Der ungarische König Sigismund wollte Hum, Stefans westliches Gebiet um die Neretva, erobern. Gegen Sandaljs Nachfolger begannen der bosnische König Tvrtko II. und der Vojvode Radoslav Pavlović einen Krieg, während Venedig danach trachtete, sich die Burg Novi, am Eingang in die Bucht von Kotor, anzueignen. Der Vojvode Stefan widersetzte sich allen diesen Angriffen erfolgreich. Gegen die Ungarn, die den Markt Drijeva, in der Nähe der Mündung der Neretva, erobert hatten, und gegen den aufgewiegelten Adel benützte Stefan eine türkische Hilfsabteilung, die im Juli und August 1435 seine Gegner zurückdrängte. Radoslav Pavlović fügte Stefan keinen grösseren Schaden zu. Bald ersuchte er um Frieden, den zu vermitteln sich die Ragusaner längere Zeit vergeblich bemüht hatten. Mit Hilfe der Ragusaner schützte der bosnische Vojvode auch seine Burg Novi, und etwa zur gleichen Zeit gelang es ihm, eine Versöhnung mit dem bosnischen König zustande zu bringen.

II. Der Konflikt mit Ungarn, der vorübergehend im Sommer 1435 beigelegt worden war, wurde zu Beginn des Jahres 1436 fort-

gesetzt. Dieses Mal mischte sich der Vojvode Stefan in den Kampf König Sigismunds und Ivan Frankopans um die Nachfolgeschaft des früher verstorbenen Ivan Nelipčić. Im Laufe des Jahres 1436 unterstützte der bosnische Vojvode seinen Nachbarn, den Abtrünnigen des Königs, persönlich mit einem Heer. Als aber Ende desselben Jahres Frankopan starb, versöhnte sich Stefan mit dem ungarischen König. Zuvor hatte er gemeinsam mit dem bosnischen König den Krieg gegen den Vojvoden Radosav Pavlović wieder aufgenommen. Ende 1437 erzielte Stefan militärische Erfolge und eroberte von seinem Gegner das Gebiet Trebinje. Das war indessen nur vorübergehend; denn Radosav eroberte zu Beginn des Jahres 1439 mit türkischer Hilfe sein Land zurück. Der zwischen den beiden Vojvoden abgeschlossene Frieden wurde durch die Wiederverheiratung der Schwester Stefans mit Radosav gefestigt. Noch während der militärischen Aktionen Stefans in Trebinje kam es zu einer Spannung in den Beziehungen mit Dubrovnik, und zwar wegen der Flüchtlinge, die auf das Territorium der Republik geflüchtet waren. Die Regierung von Dubrovnik führte beim ungarischen König Albrecht Klage darüber, daß ihr von Seiten des bosnischen Vojvoden Gefahr drohe. Obwohl die Ragusaner dieselbe Klage im Jahre 1439 wiederholten, war ihre Furcht jedenfalls übertrieben, wenn auch die Beziehungen zu dieser Zeit wohl das erste Mal ernsthaft gestört waren. Stefan unternahm in Venedig aussichtslose Versuche, seinen wichtigen Markt Drijeva gegen das venezianische Kotor einzutauschen, um dadurch dem ragusanischen Handel mit Salz einen empfindlichen Schlag zu versetzen. Die Gemeinde von Dubrovnik hatte den bosnischen Markt in der Nähe der Neretva-Mündung in Pacht genommen, und zahlreiche Missverständnisse im Geschäftsbetrieb gaben immer neue Anlässe zur Unzufriedenheit in einer schon getrübten Atmosphäre. Bei einer Zusammenkunft des Vojvoden Stefan, seiner Familie, des Adels und Gesandter aus Dubrovnik waren alle ernsthaft bemüht, die Unzufriedenheit zu beseitigen und die frühere Herzlichkeit in den Beziehungen wiederherzustellen. In den Tagen, als die Florentiner Union abgeschlossen wurde, trat der bosnische Vojvode auch mit dem Papst Eugen IV. in Beziehungen.

III. Nachdem er in den ersten Regierungsjahren seine Stellung nach allen Seiten gestärkt hatte, war der Vojvode Stefan imstande, sich in den folgenden Jahren dem Kampf um die Ausbreitung seiner Macht und seines Territoriums zu widmen. Nach dem Tode des Königs Albrecht bot sich ihm eine günstige Gelegenheit dar, sich auf Kosten Ungarns auszubreiten. Von seinem neuen Nachbarn, dem Ban Matko Talovac eroberte er die Stadt Omiš und die Landschaft Poljica (an der Mündung des Flusses Cetina). Zur selben Zeit, zu Beginn des Jahres 1440 nämlich, eroberte er schließlich die südlichen Besitzungen Radosav Pavlović (Trebinje, Vrm und die Burg Klobuk), und dadurch verband er seine Gebiete im Innern des Landes mit jenen an der Meeresküste. Die minderjährigen Nachfolger

Radosavs, der bald starb, konnten Stefans Erfolg nicht in Frage stellen. Als günstige Umstände für die Ausbreitung seines Territoriums boten sich Stefan auch die Mißerfolge des serbischen Despotats dar. Während der türkischen Eroberung Serbiens im Sommer 1439 verwüstete der bosnische Vojvode die benachbarten Gebiete des Despotats. Danach begann er sich um die Zeta zu interessieren, die die Türken nicht erobert hatten. Er war bestrebt, den örtlichen Adel für sich zu gewinnen. Der Anmarsch des Despoten Đurđe zur Zeta im Frühjahr 1440 unterbrach diese Aktionen vorübergehend. Aus Zeta wich der Despot, der mit der Familie Crnojević verfeindet war, nach Dubrovnik aus. Aber dadurch rief er die ernste Gefahr hervor, daß Stefan auf Geheiß der Türken die Stadt angriff. Der Abzug des Despoten, der durch diese Drohung beschleunigt wurde, öffnete Stefan den Weg für die Eroberungen in Zeta. Mit Hilfe des hier ansässigen Adels, an erster Stelle der Famile Crnojević, griff er im September 1441 die Obere Zeta an. Die Untere Zeta mit den Städten Budva, Bar und Drivast blieb dem Despoten treu. Damals erschien auf dem Schauplatz Venedig, das sich bemühte, die Städte für sich in Besitz zu nehmen und ein weiteres Ausbreiten Stefans zu verhindern. Deshalb brach ein langer Krieg zwischen dem Vojvoden Stefan und der Republik Venedig aus. Die Signoria trat im Anfang ziemlich unentschlossen auf. Sie unterstützte nur die Gegner Stefans und machte im übrigen zu ihrem eigenen Nutzen Stimmung. Erst als im März 1442 der bosnische Vojvode Bar besetzte, begann auch sie energischer aufzutreten. Mit der Familie Crnojević trat sie in Verhandlungen ein, einen gewissen Teil des Adels gewann sie, und inmitten des Sommers 1442 nahm sie Budva und Drivast ein. Im weiteren Verlauf des Krieges wurden die kämpfe besonders um die Stadt Bar geführt, in der die Besatzung Stefans den venezianischen Angriffen zu Wasser und zu Lande einen zähen Widerstand entgegensezte. Der Vojvode gelangte in zwei Stößen mit einem Heer in die Untere Zeta, aber er errang keinen entscheidenden Erfolg. In Venedig wurde nach einer Reihe sehr nachsichtiger Waffenstillstandsangebote ein Plan geschmiedet, mit dem Ziel, Stefans Besitzungen im Norden — Omiš und Poljica — anzugreifen. Noch vor der Verwirklichung dieses Planes gewann der Verwalter von Skadar die Burg Bar, nachdem er dem Befehlshaber der Verteidiger ein Dorf versprochen hatte (im Mai 1443). Dubrovnik verhielt sich in diesem Krieg neutral, aber in einzelnen Augenblicken half es abwechselnd der einen oder der anderen Seite; mit Stefan hatte es Schwierigkeiten wegen zwei seiner Bürger, die aus dem venezianischen Gebiet stammten und deren Habe der Vojvode konfisziert hatte.

IV. Anfang November 1443 starb König Tvrtko II. Tvrtković. Die Veränderung auf dem Thron rief in Bosnien innere Kämpfe hervor. Gegen den neuen König Stefan Tomaš traten der schon von früher her bekannte Prätendent Radivoj Ostojić, ein Halbbruder

des neuen Königs, und der Vojvode Stefan Vukčić auf. Als Vasallen der Türken, die gerade zu dieser Zeit (Ende 1443) ernsthafte Niederlagen erlitten, konnten die Gegner des neuen Königs keine bedeutenden Erfolge erringen. Der Vojvode Stefan war sogar sehr gefährdet; denn der neue König Tomaš und Ivaniš, ein Sohn des Vojvoden Radoslav Pavlović, hatten einen Teil des Landes um die Neretva, das Gebiet zwischen der Neretva und der Cetina und den Markt Drijeva erobert. Zur selben Zeit (im Januar 1444) griff Venedig Omiš und Poljica an und eroberte es. Stefan war in einer solchen Situation gezwungen, sich nach Hilfe umzusehen. Im Februar 1444 schlossen seine Gesandten in Neapel mit Alfons V. von Aragonien, dem König von Neapel und Sizilien, einen Vertrag, nach welchem Stefan mit seinem Adel ein Vasall des Königs von Neapel wurde. Er verpflichtete sich, dem neuen Herrscher 32 000 Dukati für den Unterhalt einer Abteilung von 1000 Reitern zu entrichten, und er stimmte zu, seine Außenpolitik mit der Alfons völlig in Einklang zu bringen. Ihm wurde dafür Schutz und Hilfe versprochen. In Bosnien trat in der Zwischenzeit Ruhe ein. Als der Krieg im August 1444 erneut entbrannte, gewann Stefan die verlorenen Gebiete zurück. Nach Abschluss des Friedens in Adrianopel und Szeged trennte sich der Despot Đurađ Branković in seiner Politik von Ungarn. Er stellte seinen Staat wieder her, während Ungarn den Krieg gegen die Türkei fortsetzte. In dieser neuen Situation versöhnte sich der Despot mit dem Vojvoden Stefan, der dem Despoten einen Teil der Oberen Zeta abtrat, den er bis dahin besessen hatte. Danach hatte Stefan kein Interesse an der Zeta mehr, dies umso mehr, da Stefan Crnojević sich auf der Seite Venedigs geschlagen hatte. Deshalb schloß er im August 1445 Frieden mit Venedig, wobei er den Verlust von Bar, Omiš und Poljica anerkannte. In Bosnien loderte der Krieg zwischen dem König Tomaš und dem Vojvoden erneut auf; dabei errang das königliche Heer Erfolge und gelangte in die Nähe Dubrovniks. Den Winter über ruhten die militärischen Aktionen, und im Frühling wurde Frieden geschlossen; außerdem kam eine Ehe zwischen dem König und Stefans Tochter Katharina zustande. Bei dieser Gelegenheit gewann der Vojvode die Gebiete, die im Kriege verloren hatte, zurück.

V. In dem relativ friedlichen Abschnitt der inneren Entwicklung Bosniens nach dem Frieden, der im Frühjahr 1446 abgeschlossen worden war, nehmen die Beziehungen mit Dubrovnik einen immer größeren Platz ein. Gewisse wirtschaftliche Maßnahmen des Vojvoden (Erhebung der Zölle, Veränderungen in der Verwaltung des Transportwesens, Abnahme der Ware usw.) riefen das Mißvergnügen der Ragusaner hervor, während die Gerüchte, dass Stefan die Pforte um Erlaubnis ersucht hatte, Dubrovnik anzugreifen, die Situation ernstlich verschärften. Aus diesem Grunde störten die Ragusaner, die sich im Dienste des Despoten befanden, die

Regelung der Beziehung zwischen dem Despoten Đurađ und dem Vojvoden Stefan. Sie rieten dem Despoten bei dieser Gelegenheit, er solle Erleichterungen und Hilfe gewähren, um die wegen der Unzufriedenheit und Unterdrückung entstandene Fluchtbewegung der Bewohner aus Bosnien nach Serbien zu beschleunigen. Im Zusammenhang mit dieser Beschuldigung wird das System der Besteuerung in Stefans Land dargestellt. Auf dem Hauptteil des Stefanschen Territoriums wurde als Grundsteuer der sog. Dukaten (dukat) erhoben, der von jeder Feuerstätte gezahlt wurde. In Krajina (zwischen der Cetina und der Neretva) zahlten einige nichts, ein Teil der Bevölkerung zahlte einen Perper (perper) und ein Teil 40 Soldinen (soldini), während auf dem Markt Drijeva je 16 Groschen gezahlt wurden. Der Dukaten hatte nicht immer denselben Wert; denn manchmal wurde er in Silbergeld erhoben — dann wurde für ihn ein Zwangskurs bestimmt — und manchmal als realer venezianischer Dukaten. Trotz des Widerstandes von Dubrovnik gelang es Stefan, mit dem Despoten Frieden zu schliessen, aber nur für kurze Zeit; denn im Frühjahr 1448 brach neue Feindschaft aus, die einen ernsten türkischen Einbruch in Stefans Land führte. Bis zum Herbst desselben Jahres veränderte sich die Situation noch einmal. Stefan versöhnte sich von neuem mit dem Despoten und half ihm im Krieg, den Đurađ Branković gegen den bosnischen König Tomaš wegen der wichtigen Bergbaustadt Srebrnica führte. Bald danach nahm Stefan den Titel eines Herzog an. Zuerst nannte er sich »Herzog von Hum und Primorje« und später »Herzog vom Hl. Sava«. Im Verlaufe des Jahres 1449 widmete der Vojvode Stefan Dubrovnik wieder viel Aufmerksamkeit. Ein gemischtes Gericht schlichtete einen ziemlich bitteren Grenzstreit. Auf der anderen Seite ereignete sich ein ernsthafter Zwischenfall. Der Herzog inspirierte eine Verschwörung in der ragusanischen Festung Soko in Konavle, mit dem Ziel, die Burg in seine Hände zu bekommen. Daneben ordnete er an, daß die Bewohner des Marktes Drijeva an der Neretva übersiedeln sollten, und verbot seinen Bewohnern, nach Dubrovnik zu gehen um dort Salz zu kaufen. Um alle diese Schwierigkeiten zu regulieren, kam zu Beginn des Jahres 1450 eine große ragusanische Gesandtschaft zum Herzog. Nach langen und stürmischen Verhandlungen über zahlreiche gegenseitige Beschuldigungen wurden die Beziehungen geordnet und die Freundschaft wiederhergestellt.

VI. Die Feindseligkeiten zwischen dem Herzog Stefan und dem König Tomaš, die schon seit dem Herbst des Jahres 1448 bekannt waren, lebten im Frühjahr des folgenden Jahres wieder auf. Der Schauplatz der Auseinandersetzungen war das Gebiet der Neretva. Dem König schloß sich auch diesmal Ivaniš Pavlović an. Weit wichtiger waren in dieser Epoche die wirtschaftlichen Maßnahmen des Herzogs. An erster Stelle war es die Verwandlung Novis, der

Festung am Eingang der Bucht von Kotor, in ein neues wirtschaftliches Zentrum, und zwar durch die Gründung von Webereien, durch die Eröffnung eines Salzmarktes und durch die Ansiedlung zahlreicher Handwerker. Den neu Angesiedelten gewährte er Hilfe, Erleichterungen und Befreiung von der Verantwortlichkeit für frühere Schulden und Übertretungen. Durch alle diese Maßnahmen rief er die Proteste der übrigen Städte hervor, besonders von Dubrovnik und Kotor, deren Bürger in die neue Stadt übergewandert waren. Der Herzog musste sich wegen der Feindschaft der alten Städte viel bemühen, um die Freiheit der Versorgung und des Handels in Novi zu sichern. Auch im Innern unternahm der Herzog eine Reihe von Maßnahmen in der Absicht, seine Einkünfte zu vergrößern; dadurch erfasste er alle Hauptgebiete des wirtschaftlichen Lebens: den Viehhandel, das Transportwesen und den Salzhandel. Er führte eine sehr hohe Steuer von 10% für das Vieh, mit dem gehandelt wurde, ein, er forderte eine besondere Frachtsteuer (»kramarina«), die eine große Verteuerung der Transporte hervorrief. Daneben verbot der Herzog seinen Untertanen, Salz in Dubrovnik zu kaufen, weil er selbst an einem dem Gesetz nicht entsprechenden Platz einen Salzmarkt eröffnet hatte. Die Ragusaner, die dadurch in größtem Maße getroffen wurden, protestierten, indem sie sich auf alte Rechte und Bräuche beriefen, und als das nichts half, verboten sie ihren Bürgern den Handel im Lande des Herzogs, um ihn zum Nachgeben zu zwingen. Früher nahm man an, daß der Herzog durch seine Maßnahmen danach getrachtet hätte, die Vermittlung der Ragusaner im Handel in seinem Lande auszuschließen. Deshalb wird die Handelstätigkeit im Lande des Herzogs dargestellt. Der einzige Kaufmann auf dem Niveau der Geschäftsleute aus Primorje war der Herzog Stefan selbst. Die Ragusaner sprachen ausdrücklich von seinem Handel. Er führte Scharlach, Wachs, Blei und Silber aus. Er unterhielt Handelsbeziehungen mit Italien (Venedig, Apulien, Florenz). Er ließ für die Weberei in Novi Wolle und Farben besorgen, meistens führte er Gewebe, Schmuck und Waffen ein. Er stand persönlich in Beziehung mit ausländischen Kaufleuten. Weit weniger konnte man von den einheimischen Kaufleuten sagen, die aus dem Gebiet des Herzogs stammten und die wir nur auf Grund ihrer Beziehungen mit den Ragusanern kennen. Aus ihren Zentren Foča, Goražde, Tjentište, Cernica, Plevlje und Prijepolje schafften sie die Ware nach Primorje und dort gerieten sie in Schulden. Sie waren zu schwach, um die ganze Last des Handelsgeschäftes zu übernehmen. Deshalb kann man den ragusanischen Klagen keinen Glauben schenken, daß Stefan ihre Kaufleute verdrängen wollte, um »alles durch seine Hände gehen zu lassen«. Im Gegenteil: gerade sie setzten die ökonomische Blockade in seinen Gebieten durch, um ihn zum Nachgeben zu zwingen.

VII. Beide Seiten suchten neben gegenseitigen Verhandlungen bei den Kräften Halt, die geeignet waren, auf Bosnien einzuwirken.

Der Herzog Stefan wirkte meistens auf die Pforte ein, und dort erbat er die Erlaubnis, als Mehmed II. auf den Thron gekommen war, Dubrovnik angreifen zu dürfen und ihm den Gau Konavle wegzunehmen. Dubrovnik band sich meistens an Ungarn, und zwar an den Gouverneur Hunyadi und seine Anhänger. Der Versuch einer ungarischen Arbitrage im Streit zwischen Dubrovnik und dem Herzog brachte keine Frucht. Seit März 1451, als die Überzeugung zu herrschen begann, daß die Auseinandersetzung unvermeidlich sei, begannen auf beiden Seiten die militärischen Vorbereitungen. Der Herzog rückte am 25. oder 26. Juni 1451 auf ragusanisches Territorium vor, nahm Konavle ein, und auf dem Wege zur Stadt zerschlug er in der Nacht zum 1. Juli die Hauptverteidigungsstellung. Sofort danach wurden Verhandlungen über einen Waffenstillstand geführt, in denen neben den alten Problemen die Frage der Herrschaft über Konavle und die der Befreiung der Gefangenen erschien. Im Hinblick auf Konavle wurde entschieden, den Urteilsspruch der Pforte zu überlassen. Nach Abschluß des Waffenstillstandes gingen beide Seiten daran, sich für den Fall zu sichern, daß der Krieg fortgesetzt würde. Es war klar, daß Dubrovnik von Ungarn keine Hilfe zu erwarten hatte. Deshalb trachtete es danach, die Gegner des Herzogs zu versöhnen und sie zusammenzubringen. Der serbische Despot Durađ stellte sich auf die Seite Dubrovniks, und der bosnische König machte seine Teilnahme am Bündnis gegen den Herzog von der Versöhnung mit dem Despoten abhängig. Gegen seinen Vater hatte sich auch der ältere Sohn Stefans, Vladislav, verschworen. Er hatte einen Geheimvertrag mit Dubrovnik abgeschlossen. Nach einer Reihe kleiner Übertretungen des Waffenstillstandes griff der Herzog in den ersten Septembertagen die Stadt von neuem an. Er gab die Belagerung aber auf, weil die Ragusaner einen hohen Preis auf seinen Kopf ausgesetzt hatten. Außerdem hatten ihn die Bewohner von Kotor gebeten, ihre Stadt von gewissen Angreifern zu befreien. In der Zwischenzeit versuchte der Bischof von Ulcinj als päpstlicher Legat — allerdings erfolglos — den Frieden zu vermitteln. Die Ragusaner trafen danach ernsthafte Vorbereitungen, durch einen Kriegszug Konavle und sogar Stefans Burg Novi zu erobern. Ihr gegen Konavle gerichtetes Heer erlitt am 13. Dezember 1451 eine Niederlage. Damals kamen Verhandlungen über ein Bündnis mit dem bosnischen König Tomaš zum Abschluß. Der Herzog arbeitete gegen Dubrovnik weiter. Seine Gesandten ersuchten in Venedig beharlich um eine gemeinsame Aktion, wobei sie der Republik des Hl. Marcus Dubrovnik Versprachen. Der Frieden, der am 24. November 1451 zwischen Ungarn und der Türkei abgeschlossen wurde, wirkte in bedeutendem Maße auf die Beziehungen des Herzogs Stefan und Dubrovniks; denn der Sultan hatte die ausdrückliche Verpflichtung gegeben, daß Dubrovnik nicht angegriffen werde und daß es alles

zurückerhalte, was ihm genommen worden sei. Zu Beginn des Jahres 1452 kam ein Abgesandter des Sultans nach Dubrovnik, und zusammen mit den Gesandten des Herzogs übergab er den Gau Konavle. Die Hauptfolge des Krieges war aus dem Wege geräumt, und Dubrovnik hoffte auf einen schnellen Frieden.

VIII. Nach einigen Tagen wurde die Übereinkunft indessen verletzt, und Konavle kam infolge eines Aufstandes seiner Bevölkerung wieder in die Hände des Herzogs. Erst als im April 1452 ein Gesandter des Sultans erneut intervenierte, erhielt Dubrovnik seinen Gau für immer. In der Zwischenzeit erhoben sein Sohn Vladislav, die Adelsfamilie Vlatković aus Hum und andere einen Aufstand gegen den Herzog. Sofort schloss sich eine Reihe von Burgen, besonders im Gebiet der Neretva, an. Die Aufständischen bekamen von Dubrovnik ein Heer und finanzielle Hilfe. Bald schloß sich ihnen auch der bosnische König Tomaš an. Der Herzog, der in eine schwierige Lage gebracht worden war, bot Venedig sein Gebiet Krajina (zwischen der Neretva und der Cetina) an. Seine Gegner standen mit vielen Soldaten vor der Brücke über die Neretva. Die Ragusaner redeten beharlich zu, doch gegen die Gebiete des Herzogs auf der anderen Seite des Flusses vorzurücken. Der entscheidenden Aktion stand die Uneinigkeit zwischen dem bosnischen König und Vladislav wegen der Teilung der herzoglichen Gebiete, die erst erobert werden mußten, im Wege. Der König Tomaš zog sich zurück, und Vladislav mit dem übrigen Adel trat mit dem Herzog in Verbindung. Zur selben Zeit vermittelte der päpstliche Legat Thomas Tomasini. Zu einem Frieden kam es allerdings bei dieser Gelegenheit nicht. Im Herbst des Jahres 1452 griff der Herzog, der türkische Hilfe bekommen hatte, Hum an, belagerte Burgen, zerschlug die vorhandene Stellung der Ragusaner und brachte seinen Sohn und den Adel von Hum in eine schwierige Situation. Als Ruhe eingetreten war, wurden zu Beginn des Jahres 1453 Verhandlungen geführt, und zwar zuerst in Dubrovnik und Novi, später auch im Lande des Herzogs. Daran nahm auch ein Gesandter Dubrovniks teil, und der bosnische König Tomaš und der Despot Đurađ wurden davon unterrichtet. Die Ragusaner setzten sich energisch dafür ein, daß der Frieden mit allen Kriegsteilnehmern gleichzeitig geschlossen werde. Im letzten Augenblick wurden sie dennoch überlistet; denn es gelang dem Herzog, nur mit seinem Sohn und dem Adel von Hum Frieden zu schließen. Er verzieh ihnen den Aufstand, und sie verpflichteten sich, ihm die Burgen zurückzugeben und sich unter seine Herrschaft zu fügen. Bei dieser Gelegenheit verpflichtete sich der Herzog, noch bei Lebzeiten, sein Land unter seine Söhne aufzuteilen.

IX. Nachdem der innere Frieden erlangt war, regelte der Herzog die Beziehungen mit Ungarn, wo ihm König Ladislaus seine

Besitzungen bestätigte. Aus Ungarn kam der Anstoß, die Verhandlungen mit Dubrovnik zu beschleunigen. Diese Verhandlungen scheiterten im Laufe des Jahres 1453 an verschiedenen Fragen, die größtenteils durch die unbilligen Forderungen des Herzogs hervorgerufen wurden. Erst im Frühling 1454 kamen die Verhandlungen rasch auf einen besseren Weg. Ziemlich schnell führten sie zur Ausfertigung einer herzoglichen Urkunde über den Frieden mit den Ragusanern (im April) und einer ragusanischen über den Frieden mit dem Herzog (im Mai). Seit der Zeit dieses Krieges verblieb das Gebiet Krajina in venezianischen Händen. Ende 1453 gab die Republik auf die Forderung des Herzogs hin das vorübergehend besetzte Gebiet zurück. Damals ergab sich auch die Gelegenheit zu einer weiteren Ausbreitung an der Cetina; denn der Ban Petar Talovac, der Herrscher dieses Gebietes, war gestorben. Der Herzog, dessen Gemahlin etwas früher gestorben war, verhandelte über die Ehe mit der Witwe des Bans. Mit dem Wunsch, die Gebiete Talovac' zu unterwerfen, stieß der Herzog scharf mit König Tomáš zusammen, der denselben Ehrgeiz hatte, und mit Venedig, das die minderjährigen Nachfolger des Bans unter seinen Schutz genommen hatte und gewichtige Veränderungen in diesem Gebiet verhindern wollte. Wiederhergestellt wurden auch die Beziehungen mit Alfons von Aragonien, und 1454 wurde ein Vertrag abgeschlossen, der jenem von vor zehn Jahren sehr ähnelte. Der Herzog übernahm als Hauptverpflichtung das Kriegsführen für den König auf dieser Seite der Adria, und zwar auf einem bestimmten Gebiet. Mit Dubrovnik entwickelten sich die Beziehungen nach Abschluß des Friedensvertrages nicht ohne Störungen. Neben Zwischenfällen im Handelsverkehr wurde die Aktivität am ungarischen Hof besonders stark. Dort verdächtigte der Herzog die Ragusaner, daß sie seine Bewohner über das Meer nach Italien entführten. Die Ragusaner antworteten mit einer größeren Anzahl sehr allgemeiner und verallgemeinernden Anschuldigungen. In der Tat erlaubten sie wirklich, daß nach Apulien eine gewisse Anzahl ausgehungerter Untertanen des Herzogs weggeschleppt wurden. Diese waren monatelang längs der Küste herumgestreift und hatten Nahrung und die Möglichkeit gesucht, irgendwohin auszuwandern. Im Laufe des Jahres 1455 wurden die Hochzeiten des Herzogs und seiner Söhne gefeiert. Vladislav wurde mit Ana Kantakuzina, einer Verwandten des Despoten Đurađ, verheiratet, Vlatko bekam eine Verwandte Ulrich von Cili, und der Herzog nahm eine gewisse Barbara, die Tochter des »dux de Payro«. Außerdem werden in diesem Kapitel Stefans Beziehungen zu der orthodoxen, katholischen und bosnischen Kirche wie auch die Glaubensverhältnisse in seinem Lande dargestellt.

X. Kurz vor Ende des Jahres 1455 und zu Beginn des Jahres 1456 vertrieb Stefan die in Hum ansässige Adelsfamilie Vlatković

aus seinem Lande. Zur selben Zeit lehnte er zusammen mit dem bosnischen König und Petar Pavlović die Forderung Sultans Mehmed II. ab, 8 000 Mann zur Versorgung eines Heeres zur Verfügung zu stellen, dann auch Krieger selbst, bzw. persönlich am Angriff auf Smederevo und Beograd teilzunehmen. Deshalb trat er in noch engere Beziehungen mit dem Papst, mit dem König von Aragonien und mit Dubrovnik. Dennoch störte ihn das alles nicht, wenn er in der Zeta einen Einfluß zugunsten der Türken ausübte, und zwar hauptsächlich gegen seinen Feind, den Vojvoden Stefan Crnojević. Nach der Niederlage der Türken bei Beograd im Sommer des Jahres 1456 versuchten kirchliche Kreise, Bosnien zum Mittelpunkt eines Kreuzzuges zu machen. Zu diesem Zwecke kam der päpstliche Legat Juan Carvajal nach Bosnien. Aus dem ganzen Plan wurde wegen der Uneinigkeit in Bosnien nichts; die Uneinigkeit loderte auf noch mehr, als König Tomaš Eroberungen im Gebiet der Cetina begann. Der Herzog näherte sich damals von neuem den Türken, indem er um die Erlaubnis nachsuchte, dieselben Gebiete zu erobern. Die vorübergehende Versöhnung des Königs und des Herzogs wurde erst im April 1458 erreicht. Der Konflikt loderte in der Mitte des folgenden Jahres erneut auf, als der Herzog die Burg Čačvina besetzte, während der König kämpfte, um die Türken aus Bosnien zu vertreiben. Als König Tomaš sich nach dem Fall Serbiens mit den Türken versöhnte, forderte er sie auf, den Herzog anzugreifen. Im Herbst 1459 verwüstete ein Heer des Sultans das herzogliche Land. In der nachfolgenden Zeit des Frieden heiratete der Herzog erneut; denn seine Gemahlin Barbara war an der Entbindung gestorben. Diesmal nahm er eine, näher nicht bekannte, Cäcilie. Im Laufe des Jahres 1460 erlebte der Herzog noch einen türkischen Angriff, und nach diesem blieb er stets bis zu seinem Tode ein konsequenter Feind der Türken. Er band sich immer enger an Venedig und hielt sich gleichzeitig auch an andere europäische Staaten fest. Seine Stellung wurde durch einen neuen Konflikt mit seinem älteren Sohn Vladislav geschwächt. Dieser Konflikt kam vorübergehend in der Mitte des Jahres 1461 zur Ruhe. Im Juni desselben Jahres starb der bosnische König Tomaš. Das schaffte die Voraussetzung für eine Veränderung in den Beziehungen innerhalb Bosniens.

XI. Dem neuen König Stefan Tomašević gegenüber zeigte der Herzog eine große Zuneigung. Er schickte seinen Sohn Vlatko zur feierlichen Krönung und stellte seine ganze Kraft zu dessen Schutz gegen den kroatischen Ban Paul Sperančić zur Verfügung; dieser hatte die Veränderungen auf dem Thron ausgenutzt und eine bosnische Burg erobert. Größere Erfolge des Herzogs und des neuen bosnischen Königs gegen den kroatischen Ban verhinderte Venedig, das befürchtete, die Bosnier könnten die Burg Klis besetzen. Der Herzog ersuchte zusammen mit dem jungen König Venedig, den

Papst und den ungarischen König Mathias Corvinus um Hilfe gegen die Türken. Sein Sohn Vladislav brachte Bosnien noch einmal in eine unangenehme Situation, indem er den Sultan Mehmed II. um Hilfe gegen seinen Vater ersuchte, um die Aufteilung seines Gebietes zu erzwingen. Er bot dem Sultan 100 000 Dukaten für die Hälfte seines väterlichen Gebietes an. Die türkische Hilfe, die Vladislav erhielt, konnte nichts ausrichten; denn vom Norden erschien ein ungarisches Heer. Der Sultan benützte danach den Fall Vladislavs, um den Herzog zu erpressen. Er verlangte jetzt von ihm 100 000 Dukaten oder drei sehr wichtige Festungen im Hinterland von Dubrovnik. Gleichzeitig forderte der Sultan von Stefan, das er seine Verbindungen mit dem Papst und mit Venedig unterbrechen sollte. Der Herzog lehnte das alles ab, und es wurde klar, dass ein türkischer Angriff bevorstand. Der König und der Herzog wandten sich noch einmal an alle Seiten und suchten Hilfe, sie fanden aber nirgends Gehör. Schon im Februar 1463 brachen die Türken in das herzogliche Land ein und brachten Vladislav an den Thron. Eine Reihe von Burgen ergab sich damals dem Heer des Sultans. Auf diesen türkischen Einbruch folgte etwas später der türkische Hauptangriff, der zum Fall Bosniens und zur Hinrichtung König Stefan Tomašević führte. Herzog Stefan floh auf venezianische Galeeren und flüchtete so in seine Burg Novi. Nachdem der Sultan ganz Bosnien und den größten Teil des herzoglichen Landes erobert hatte, kehrte er in die Türkei zurück. Es herrschte die allgemeine Überzeugung, daß sein Heer an Hunger litt. Der Hauptteil seiner Kräfte verließ Bosnien Mitte Juni, und im folgenden Monat eroberte der Herzog mit seinen Söhnen (Vladislav hatte sich mit seinem Vater in den kritischsten Tagen versöhnt) seine Burgen zurück. Bis Ende Oktober erhielt der Herzog sein ganzes Land mit Ausnahme von drei Burgen zurück. Bald entbrannte von neuem Uneinigkeit. Vladislav gab sich nicht mehr mit einem Viertel des Landes zufrieden, wieviel ihm der Vater Anlässlich ihrer Versöhnung abgetreten hatte, sondern verlangte schon ein Drittel. Zu der neuen Versöhnung trug der venezianische Gesandte bei, der Vladislav unterstützte. Als der ungarische König Mathias Anfang November mit einem Heer nach Bosnien zog, schlossen sich ihm der Herzog und sein Sohn Vladislav an. Sie leisteten bei der Eroberung der Burg Jajce Hilfe. Mathias Corvinus versprach damals, dem Herzog zu helfen und eine Besatzung in die Städte zu schicken, die in einer besonders schweren Lage waren. Als im Laufe des Jahres 1464 die Türken erneut in Bosnien eindrangen und König Mathias einen Heereszug in das nordöstliche Bosnien führte, zeigten der Herzog und seine Söhne keine größere Aktivität. Anfang 1465 entbrannte in der Familie von neuem ein Konflikt; diesmal ist nicht zu sehen, worum es ging. Zu Beginn des Sommers 1465 begann der türkische Statthalter Esebeg, das Land des Herzogs zu erobern. Im September befanden sich die türkischen Feldherren an den Grenzen Dubrovniks. Von den Ländereien des Herzogs blieben nur die

Umgebung der Burg Novi und einige Burgen im Tal der Neretva frei. Venedig besetzte in den Tagen der Gefahr von neuem das Gebiet Krajina, und eine ungarische Abteilung war gekommen, um das Gebiet an der Neretva zu verteidigen. Der Herzog schwankte zwischen Ungarn und Venedig und versuchte, sich den Türken zu nähern. Er hatte nicht den geringsten Erfolg. Schon altersschwach und krank hielt er sich in der Burg Novi auf, wo er am 21. Mai 1466 sein Testament abfaßte und am folgenden Tage verschied.

РЕГИСТАР

А

Адам Вуковић 6, 259.
азил 29, 30, 47, 52, 60, 79, 210, 212.
Албанија, Арбанаси 13, 15, 46, 59,
68, 125, 127, 213, 229, 230.
Алберт, угарски краљ (1438—1439),
28, 29, 34, 41.
Алвиз Канале, млетачки посланик,
230, 261, 262.
Алекса Дабижковић 110, 115, 152,
234.
Алфонс V Арагонски, краљ ара-
гонски и напуљски (1416—1458),
71, 74—77, 80, 89, 91, 93, 94, 104, 105,
107, 118, 119, 121—124, 126, 127,
139, 162, 195, 201, 212, 213, 215, 218,
219, 221, 228, 247, 269.
Амалта, госпођа на херцеговом дво-
ру, 240.
Ана Влатковић 190.

Ана Кантакузина, жена Владисла-
ва Херцеговића, 218, 232, 247.
Анкона 138, 259.
Антоније Криспин, фратар, 34.
Антоније Приоли, млетачки посла-
ник, 254, 255, 256, 262.
Антун Михичић, Шибенчанин, 75.
Ануницијата, госпођа на херцеговом
двору, 240.
Апулија 52, 69, 74, 75, 77, 78, 89, 90,
95, 113, 114, 126, 127, 138, 215, 219,
220, 245.
Арагонци 196.
Аријанит, арбанашки феудалац,
68.
арсенал 22, 25.
Арта, град у Грчкој, 184, 233.
Астареа 25.
Ахмед, војвода 263, 265.

Б

Бадањ Попадић 173.
Бајазит I, султан (1389—1402), 227.
Балкан, Балканско полуострво, 72,
88, 93, 271.
балиста, балистар 9, 10, 12, 25, 30,
95, 112, 117, 136, 153, 154, 177, 189,
245, 252.
Балша III Балшић 6, 59, 69, 107,
112, 222.
Балша Херцеговић, син Владисла-
ва Херцеговића, 247.
Балшићи 74.
„банат” хрватски 234.
Бањани 132, 273.
Бар 54, 58, 59, 61, 63, 64, 65, 66, 67,
69, 70, 89, 90.
Барах, турски заповедник, 13, 14,
15, 22, 24.

Барбара de Payго, друга жена хер-
цега Стефана, 218, 238, 267.
Барбара Лихтенштајн 216, 218.
Барбара, угарска краљица, 43, 222.
барка 9, 30, 35, 41, 42, 48, 69, 75, 81,
89, 90, 104, 113, 114, 131, 139, 153,
156, 180, 183, 189, 190, 191, 195, 211,
215, 220, 224, 230, 236, 251, 253, 261,
266, 267.
Бартоломеј Контарини, млетачки
трговац 189.
Бартоломеј Сфондрати, дубровач-
ки канцелар, 262, 263.
барут 30, 91, 95, 136, 189, 252.
Бачићи, власи 257.
баштина 34, 40, 63, 66, 67, 154, 181,
198, 224, 225.
бегунци 17, 23, 25—29, 66, 79, 82, 83,

- 89, 90, 96, 99, 100, 103, 117, 123, 124,
157, 204, 206, 208, 210, 211, 215, 220,
260 (од Турака) 13, 30, 103, 104,
239, 248, 252, 253, 254, 259, 263.
Бенешић (Benessa) Стефан, 181.
Бенешић Франо, 230.
Бенко Братосалић 106, 108.
Бенко Главаш 128.
Београд 227, 229, 230, 257, 262.
Беч 220.
Бечко Ново Место 228.
Бијела, село, 24, 32, 263.
Билећа 144, 197, 201, 202, 257.
Биоча 32.
бисер 216.
Бјелан, војник, 111.
Благај 39, 41, 42, 72, 96, 117, 144, 170,
176, 181, 182, 198, 235, 236, 239, 246,
257, 258.
Блато у Хуму 178, 181.
Бобаљевић (Babadio, Bobalio) Ан-
дрија, 81, 193, 194, 195, 207.
Бобаљевић Вук 196, 197.
Бобаљевићи (Babadio, Bobalio) 115,
175, 203.
Бобани, власи 132, 257, 273.
Бобовац 79.
бодеж 115.
Божидар Новаковић 32.
боја 127, 137, 223.
Бојана, река, 213.
бојаџија 123.
бојење тканина 97, 123, 128, 138.
Војко Ненковић 143.
Бока Которска 12, 53, 63, 127, 256.
Болица в. **Јован Болица**.
Болани в. **Ђованы Болани**.
бомбардовање 255.
Бондић Андрија 240.
„boni homines“ 211, 244, 250.
Борач 225.
Босна, Босанци 6, 8, 11, 13, 14, 29,
31, 32, 33, 35, 36, 38, 40, 45, 50, 56,
57, 71, 72, 73, 77, 79, 80, 88, 90, 91,
92, 93, 94, 95, 97, 100, 101, 104, 105,
107, 118, 120, 132, 136, 138, 139, 141,
147, 150, 151, 152, 159, 162, 167, 179,
180, 197, 199, 206, 213, 215, 216, 218,
219, 220, 227, 228, 231, 235, 245, 246,
248, 252, 254, 255, 256, 258, 262, 266,
270, 271.
Брајан Токољевић 132.
Брајан Шиглица 233.
Брајулин Бокчић 143.
Бранислав, посланик Есебега, 197.
Бранковићи, српска владарска по-
родица, 217 (в. Гргур, Ђурађ, Лা-
зар, Мара).
Брач 242, 253, 266.
брачни уговор 267.
„братија“ 66.
братство 15, 30.
Бреша (Brescia) град у Ломбар-
дији, 277.
Бргат код Дубровника 153, 156.
Брегава, река, 96.
Брезница, река, 252.
Бриж (Bruges), варош у Белгији,
137.
Бригантин 30, 32, 38, 41, 47, 48, 55,
91, 153, 154, 189, 195, 218, 224, 236.
брод 42, 48, 61, 68, 127, 140, 153, 156,
162, 164, 165, 168, 173, 180, 182, 183,
215, 218, 224, 230, 231, 243, 254.
бродоградња 48, 140, 231.
бродолом 230.
Брольо да лавељо, најамник 160,
Бруньо в. Галеацо Бруњоло.
Бугарска 10, 46.
Будва 47, 51, 54, 55, 58, 61, 62, 63,
112, 127.
Будим 3, 8, 34, 120, 214, 220, 227, 231.
Будош, град, 248.
Бунић (Bona) Жупан 207.
Бунић Јакета 220.
Бунић Јаков 156.
Бунић Матеј 128.
Бунић Никола 221.
Бунић Петар 85, 109.
Бунић Стефан 86.
бурад (за барут) 136.
буфон, буфонеса 221, 227.
Бућа (Buchia), Јован 75.
Бућа Марин 208, 209.
Буцињолић, (Bucignolo) Михо, 168,
218, 236, 260.

B

- вазали 33, 51, 64, 66, 75, 76, 78, 107,
147, 148, 154, 172, 187, 201, 227, 235,
243, 254, 259, 271.
Варна 88.
варош 116, 121, 122, 124, 125.

- Вахтер Рајмунд** в. Рајмунд Вахтер.
Вахтер Рамболд в. Рамболд Вах-
тер.
везири 31, 52, 81, 166, 167, 186, 197.
Велетин, град, 260.

- Венеција, *passim*.
 „вера“ 69, 82, 118, 122, 153, 158, 199,
 259, 260.
verba in honesta 58, 117.
 вересија 37.
 Верона 277.
 верска припадност херцегових по-
 даника 40, 108, 164, 215, 216, 217
 222, 244.
 Весела Стражка, тврђава, 258.
 веслачи 164.
 Ветерно 153.
 Видово Поље 257.
 Византија 46.
 вино 125, 126, 247.
 виноград 108, 155, 169, 193, 253.
 Висконти, милански дука, 25.
 Висући, град, 266.
 Витаљина 85, 86.
 Витовац Јан в. Јан Витовац.
 Витури Лоренцо в. Лоренцо Ви-
 тури.
 Вишева 204.
 Вишеград 106.
 Вјеначац 15, 176, 204.
 Владислав Јагеловић (1440—1444)
 42, 73, 77, 78.
 Владислав Мрђеновић, кастелан
 Вратара, 16, 17.
 Владислав Херцеговић 6, 15, 147,
 180, 181, 182, 184—185, 186, 187,
 190—196, 198, 199, 203—205, 207,
 217, 218, 221, 225, 227, 232, 236, 238,
 241, 243, 244, 245, 247—260, 261, 263,
 264—267, 272, 276, 277.
 Владоје, жупан, 85, 86.
 Владоје Новаковић, кнез Драче-
 вице, 109, 110, 111, 121.
 Власи 23, 25, 37, 47, 97, 104, 114, 118,
 129—132, 151, 217, 254, 257, 263,
 272—274. (в. Бањани, Бачићи, Бо-
 бани, Богдашићи, Враговићи,
 Дробњаци, Журовићи, Зупци,
 Кресојевићи, Малешевци, Мата-
 гужи, Мириловићи, Ненковићи,
 Никшићи, Оливеровићи, Плеске,
 Угарци.
 властеличићи 101, 198.
 Влатко Вуковић, босански војвода,
 271.
 Влатко Ђурђевић, хумски војвода,
 9, 17.
 Влатко Обрадовић 18.
 Влатко Поквалић 16.
 Влатко Херцеговић 6, 16, 178, 184,
 187, 218, 221, 223, 236, 243, 245,
 254—261, 267.
- Влатковићи, хумска властеоска
 породица, 216, 223, 225, 232—234,
 272, 276. Ана, Жарко, Иваниш и
 Влатко Ђурђевић.
 Влахо Костадин, дубровачки фра-
 тар, 167.
 Влахо Петројевић 124.
 Влахо Стефановић 140.
 Влашка 242.
 водоводни канал 155.
 Војача, жена босанског краља То-
 маша, 92.
 војвода (Радослав и Иваниш Пав-
 ловићи, Стефан Вукчић — *pas-*
sim 23, 73, 78, 107, 185—187, 198,
 250, 256, 261.
 војвода влашки 273.
 војвода Драчевице 27, 85, 86, 121,
 175, 178, 275.
 војвода Дриваста 59.
 војвода Скадра 65.
 војвода Требиња 275.
 војска
 војвода турски 13, 15, 263, 265.
 војска: бројно стање 9, 13, 32, 63,
 153, 154, 155, 156, 160, 168, 169, 175,
 229, 254, 258, 262, 264, 265. — вој-
 на обавеза 169. — губици у рату
 156, 169, 258. — командовање 7,
 9, 17, 25, 26, 49, 158, 163, 164, 168,
 169, 173, 188, 190, 191, 221, 253. —
 коњица 21, 54, 76, 180, 182, 190,
 213, 229, 254, 262, 264. — опсада
 42, 43, 64, 67, 125, 155, 159, 164, 170,
 190. — оружје 22, 49, 59, 68, 69, 71,
 77, 78, 90, 91, 95, 124, 136, 153, 156,
 161, 177, 179, 189, 224, 239, 258. —
 план операције 164. — ратни ло-
 гор 156, 158, 161, 164, 165, 169. —
 снабдевање 36, 68.
 восак 103, 133, 134, 137, 140, 142, 143,
 153, 158, 160, 203.
 Враговићи, власи 257.
 вражда 209.
 Брандук 238.
 Вратар, град, 16, 38, 79, 81, 144, 257.
 Врм 32, 46, 82, 144, 159, 162, 176, 170,
 257.
 Врсиње 10, 27, 82, 85, 86, 110, 120,
 170.
 Вук Маринић 233.
 Вук Остојић, кнез Драчевице, 178,
 207, 234.
 Вук, посланик Петра Павловића,
 154, 158.
 Вук Хранић Косача 5, 6, 17, 86.
 Вукан Доброгојевић, дријевски
 златар, 98, 236.

Вукас Вачић 193, 195.
 Вукас Козичић из Фоче, 275.
 Вукац, влашки војвода, 273.
 Вукац Гојтановић 12, 187, 202.
 Вукац Хранић Косача 5, 6, 151.
 Вукашин Гргоревић, господар Попова, 65, 73, 81, 83, 90, 91, 100, 104, 170, 171, 188, 190.
 Вукашин Дукојевић, властелин херцега Стефана, 98.
 Вукашин Златоносовић, босански војвода, 8.
 Вукашин Санковић, кнез Требиња, 46, 198.

Вукман Југовић, властелин херцега Стефана, 69, 86, 98, 113, 213, 237.
 Вукосав Вукшић, властелин херцега Стефана, 17, 27, 29, 30.
 Вукосав Гргоревић 30.
 Вукосав Јамоковић 30.
 Вукосав Љубавић, кнез Горажда, 143.
 Вукосав Обрадовић 143.
 вуна 116, 118, 123, 124, 127, 137, 223.
 вунар 132.
 Вучета Радмиловић, кнез Цернице, 143.
 Вучин, херцегов посланик, 211.

Г

Габро в. Јован, Маринче.
 Галеацо Бруњоло из Мантове, 142, 145.
 галија 32, 42, 50, 58, 59, 64, 67, 89, 127, 162, 165, 168, 169, 172, 209, 218, 221, 240, 253, 254, 259, 262, 264, 265.
 галеот 35, 42.
 Гаспар Стакојевић 189.
 Gatiluzio Јулијан в. Јулијан Гатилузио.
 Гацко у Херцеговини, 144, 263.
 гвожђе 125, 137.
 Генадије, цариградски патријарх, 215.
 Геталдић (Геталдо) Саволус 111, 112.
 Гијом, опат из Перпинјана, 218.
 главари 39, 46, 49, 175, 273.
 Главска, село, 24.
 глад 196, 206, 214, 259.
 Гладара, у Албанији, 213.
 Гласинац 256.
 глобар 121.
 Глухавица 134.
 „глумац“ 221, 277.
 Гојан Добрашиновић из Требиња, 32.
 Гојко Сладановић, војвода Драчевице, 27, 85, 121, 178.
 Гојсав, гост, 217.
 Гојчин Црнојевић 63, 64, 89.
 Голубац, град, 205.
 Горажде 120, 143, 215, 217.
 Горица на Неретви 144, 179, 180, 181, 185.
 Градениго Пасквал в. Пасквал Градениго

Градић (Gradi) Јуније, дипломата деспота Стефана, 229.
 границе (утврђивање) 86, 87, 109.
 гранични камен 85, 111.
 Гргор Николић, кнез, 10, 25, 26, 39, 83.
 Гргор, син деспота Ђурђа Бранковића, 236.
 Гргоревићи, 234, поповска властела, Вукашин, Вукосав, Радоје; Николићи: Гргор, Радоје.
 Грешци 257.
 Групко, посланик и цариник херцега Стефана, 25, 60, 61, 62, 73, 78, 95.
 Груж 260, 264.
 Грчка 77, 95, 207.
 guadum в. боја.
 Гундулић (Gondola) Бенко, 28, 29, 31, 32, 145
 Гундулић Јакета 76, 240, 250, 251, 258, 260.
 Гундулић Марин, 120, 176, 214.
 Гундулић Никола 154, 225, 243.
 Гундулић Паладин 196, 217, 218, 219.
 Гундулић Федериго 9.
 Гучетићи (Goze) 83, 171.
 Гучетићи Бартол 170, 248, 265, 267.
 Гучетићи Ђорђе 26, 27, 80, 95, 120, 170, 233.
 Гучетић Жигмунд 150, 151.
 Гучетић Клемент 142.
 Гучетић Марин 57, 234.
 Гучетић Никола 37, 169

Д

Дабар 144, 216.
 Дабиживовићи, требињска властеоска породица, 239.
 Давид Комнин, трапезунтски цар (1458—1462), 271.
 Давид, милешевски митрополит, 267.
 Давид Франћеско в. Франћеско Давид, дажбине 37, 63, 82, 96, 100, 101, 102, 103, 117, 173, 210, 211, 233, 274.
 Далмација 24, 34, 41, 75, 89, 205, 229, 246, 262.
 Данило Ђурић, скадарски војвода, 65.
 Далмација 24, 34, 41, 75, 89, 189, 205, 229, 242, 246, 262.
 92, 96, 111, 137, 140, 141, 158, 172, 176, 184, 188, 193, 196, 202, 204, 211, 215, 218, 225, 235, 257, 258, 260, 263, 267.
datio lignorum 37.
 двор 126, 134, 136, 137, 188, 208, 217, 248, 277 (дворјанин) 234, 240 (дворска властела) 98 („дворски“) 211, 234.
 дворске луде 277.
 Дентутус Кристифор в. Кристифор Дентутус.
 дијак 129, 234, 235.
 дијамант 137.
 диктирање 2.
 Димитрије Палеолог морејски деспот, 271.
 „ђед“ цркве босанске 44, 198.
 Добој 7, 231.
 Добрушковићи, требињска властеоска породица, 239.
 Дољани, село, 73.

доминиканци 229.
 доходак Дријевљана граду Вратару 38
 Драгиша Гојсалић 18.
 Драгишићи 18.
 драгоцености 137, 205, 219, 251.
 Драч 229.
 Драчевица 10, 11, 26, 27, 31, 46, 47, 58, 80—82, 85—87, 90, 96, 108—110, 112, 114, 118, 120, 121, 144, 152, 162, 164, 166, 169—171, 174, 175, 188, 195, 207, 212, 214, 216, 228, 246, 257, 275.
 дрвена утврђења 164, 168.
 дрво 48, 156.
 дрводеља 231.
 „држава“ 40, 45, 148, 166.
 Дриваст 54, 58, 59, 61—65.
 Дријева, трг на Неретви 9, 10, 12, 15, 21, 23, 30, 35—39, 42, 47, 48, 52, 53, 55, 67, 73, 79, 82, 91, 93, 98, 100, 101, 103, 104, 113—117, 120, 121, 130, 131, 144, 151, 157, 171, 175, 178, 179, 180, 181, 184, 185, 189, 190, 204, 206, 218, 224, 228, 236, 237, 250, 252, 253, 260, 264, 275.
 Дрина 5, 8, 32, 166, 202, 206, 217, 257, 259, 260, 262.
 Дринањево 163.
 Дробњаци 132.
 Дуб 253.
 Дубравац, властелин херцега Стефана, 158.
 Дубровник, Дубровчани *passim*.
 „дукат“ (дажбина) 96, 100, 102, 103, 211.
 дукатници 96, 100, 210, 233.
 Дунав 214, 236, 249.
 дућан 102, 143, 144.
 Душан цар в. Стефан Душан.

Ђ

Ђенова, Ђеновљани 74, 81, 230.
 Ђовани Болани 222.
 Ђурађ Бранковић, деспот (1427—1456), 7, 13, 40, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 55, 59, 72, 80, 87, 88—9, 92, 95, 98, 99, 103, 104, 105, 112, 120, 121, 133, 147, 148, 161, 162, 165, 166, 172, 185, 201, 205, 214, 222, 236, 242.
 Ђурађ Војсалић, војвода, 8, 9, 28.

Ђурађ Кер, угарски властелин, 9, 13.
 Ђурађ, кнез, 75.
 Ђурађ Ратковић, властелин херцега Стефана, 198, 235.
 Ђурађ Раџићевић, кнез, 198.
 Ђурађ Стјепковић 18.

Ђурађ Чемеровић, властелин херцега Стефана, 85, 235, 247, 260.
 Ђурађ Јубетковић 119.
 Ђурашин Црнојевић 89.
 Ђурђевац, град, 131.
 Ђурђевић, Ђорђић (Georgio) Дамјан 09, 148.

Ђурђевић Марин 115, 154, 156, 160, 163, 164, 170, 176, 177, 181, 185, 186, 197, 203.
 Ђурђевић Никола 16, 23, 81, 157, 159, 160.
 Ђурђевић Сигисмунд 154, 237, 267.
 Ђурђевић Стијепо 236.

Е

Евгеније IV, папа (1435—1447), 108, 162.
 Европа 2, 73, 107.
 економист 246.
 Енеја Силвије Пиколомини в. Пије II.

Енглез 235.
 епидемија 35.
 епископ Босне 215.
 епископ Улциња 167.
 Есебег 91, 98, 134, 193, 197, 234, 247, 259, 263, 266.

Ж

Жабљак 205.
 Жарко Влатковић, хумски војвода, 187, 190, 224, 225, 264.
 жене (радна снага) 144, (право наслеђа) 21, 267.
 Живан Пасквић 144.
 Жигмунд Луксембуршки, краљ угарски и цар немачки (1387—1437), 7, 8, 9, 10, 15, 21, 22, 25, 35, 194.

жито 42, 58, 77, 78, 85, 86, 101, 102, 109, 110, 126, 136, 253, 266, 267.
 Жрновница, жупа, 26, 155, 158.
 жупа 121, 162.
 Жупа 147, 155, 156, 159, 161, 169, 175, 183, 195, 260.
 жупан 85—87, 108, 110, 120, 121.
 Жур Стјепановић, трговац, 132.
 Журовићи, власи 132, 257, 263.

З

Забојана 63.
 Загорје 260.
 Загреб 262.
 Задар 90.
 зајам 124, 142, 182, 187, 224, 229, 249, 261.
 заклетва 14, 15, 26, 32, 44, 52, 63, 69, 78, 81, 84, 110, 118, 131, 147, 159, 173, 179, 182, 183, 208, 210, 214, 255, 275
 залог 21, 98, 137, 138, 160.
 Замањићи (Zamagna), властеоска дубровачка породица, 145.
 занати, занатлије 121—126, 137, 144, 145, 231.
 заоставштина београдског митрополита Григорија, 246. — деспота Ђурђа Бранковића 236. — породице Павловића 28, 32, 44, 57, 236. — Сандальја Хранића 6, 18, 19, 28, 151, 157, 173, 177, 204, 211, 261.

заоставштина хрцегове жене Барбари 267.
 Запоља Иван в. Иван Запоља.
 заробљеници 31, 64, 156, 158, 160, 184, 188, 193, 203, 241, 258.
 застава 55, 61, 64, 172, 179, 180, 181, 231, 258, 264.
 Застоље 109, 110, 208, 253.
 зачини 137.
 „збор“ (сабор congregatio) 39, 172, 178, 222, 252.
 Зворник 166.
 „здравица“ 190.
 Зено Марко в. Марко Зено.
 Зета 41, 46, 47—51, 53, 55, 58, 62—67, 84, 88, 89, 104, 116, 121, 125, 188, 189, 230, 232, 242, 276. — горња 53, 54, 63, 80, 89, 222, 230. — доња 54, 58, 59, 61, 63, 66, 67, 70, 89.
 зидар 177, 259.
 златар 98, 145, 236.
 Зупци 81, 82, 152, 175, 178, 263, 273.

И

- Иван Влаховић, посланик херцега Стефана на Порти, 148.
 Иван Вуковић 6, 18, 62, 63, 259, 276.
 Иван Капистран, проповедник фрањеваца, 228, 229.
 Иван Навар, папски нунције, 235.
 Иван Нелипчић, цетињски кнез, 21, 22.
 Иван Округлић 149, 150.
 Иван, посланик деспота Ђурђа Бранковића, 87, 108.
 Иван Црнојевић 88, 189, 222, 262.
 Иван Сирчевић 139.
 Иван Франкопан 8, 21, 22.
 Иванислав Влатковић, хумски војвода, 157, 158, 163, 164, 170, 171, 176, 180, 181, 182, 185, 186, 187, 192, 193, 194, 195, 196, 198, 207, 210, 223, 224,
 225, 227, 255, 260, 261.
 Иваниш Остојић 18, 67.
 Иваниш Павловић, војвода, 57, 73-76, 88, 90, 92, 93, 114, 116, 119, 120, 134, 271.
 Игране, село код Макарске 186.
 издаја 17, 47, 60, 61, 111, 165, 173, 211, 232, 253, 254, 263.
 иконе 216.
 Илија Богишић 224.
 Имотски 176.
 Имре Запоља 262.
 инжењер 161.
 интерес 18, 211, 261, 266.
 Исак војвода 13.
 Исмаил војвода 263.
 Италија 3, 68, 71, 74, 90, 97, 124, 139, 153, 154, 159, 172, 184, 235, 252.

Ј

- Јадран 104, 105, 112, 213, 246.
 Јајце 31, 93, 238, 258.
 Јакета Радулиновић 275.
 Јаков Јероним в. Јероним Јаков.
 Јан Витовац 262, 264, 265, 266.
 Јанош Розгоњи 264, 265, 266.
 Јанош Хуњади 72, 78, 93, 107, 120, 121, 130, 149, 150, 151, 152, 160, 161, 183, 190, 192, 201, 213, 214, 219, 231, 236, 242.
 Јасен, село 90.
 Једрене 78, 220.
 Јелена, жена Сандала Хранића, 6, 17, 18, 19.
 Јелена, жена Стефана Вукчића, 6, 37, 90, 163, 193, 196, 198, 205, 207.
 Језера 202.
 Јелеч 27, 145.
 Јелисавета, баница, 26.
 Јелисавета, угарска краљица, 42.
 Јелисавета, Фирентинка, 163, 164, 276
 јемац 28, 36, 142.

- јеретици 167.
 Јерина, деспотица, 218.
 Јероним Јакова из Фераре, 75, 138.
 Јован Габро 69.
 Јискра 161.
 Јован Болица 53, 56, 78, 137, 140, 211.
 Јован Ђурковић, трговац 69.
 Јован Газуло, магистер, 69.
 Јован де Флорио, трговац из Апулије, 113.
 Јован Ђурковић 69.
 Јован, енглески вitez, 235.
 Јован, епископ, 215.
 Јован, кардинал Павије, 231.
 Јован Короћ, мачвански бан, 228.
 Јован Салимбене, трговац, 145.
 Јован Собота 206.
 Јонусбег 228.
 Јулијан Гатилузио 243.
 Јулијан да Фано, заповедник најамника 169, 177, 179, 182.
 Јунк Хот 63,

К

- Кабужић (Caboga) Иван, 128.
 Кабужић (Caboga) Никола, 83, 115, 218.

- казне 15, 28, 58, 70, 75, 98, 109, 112, 116, 117, 130, 139, 154, 169, 172, 173, 187, 188, 231, 243.

- Калођорђе из Скадра, 59.
 калуђер 78, 215.
 Камено брдо 257.
 Канале Алвиз в. Алвиз Канале
 канал 137.
 Кантакузина Ана в. Ана Кантаку-
 зина.
 Кантакузин Манојло в. Манојло
 Кантакузин.
 Кантакузин Тома в. Тома Канта-
 кузин.
 канцеларија Косача 2, — Босне 79.
 капетан в. војска
 Капистран Иван в. Иван Капи-
 стран.
 каравани 12, 15, 16, 25, 30, 97, 98,
 125, 132, 142, 184, 213, 214.
 караванске станице 143, 144.
 Карвајал, папски легат, 231, 239.
 Карло Морозини, провидур за
 Крајину и Дријева, 184.
 каса (за новац) 37.
 кастелан 11, 12, 16, 51, 111, 175, 206,
 238, 253.
 Касум-бег 228.
 Катарина, мајка херцега Стефана,
 5, 37, 129, 144, 245.
 Катарина, ћерка херцега Стефана,
 6, 92, 258, 263, 267.
 Катарина, ћерка Ивана Нелипчи-
 ћа, 21, 22.
 Каталанци 140.
 катун 1, 53, 132, 216, 221, 222, 230,
 273, (катунар) 121, 273.
 Качићи 180.
 Кверини Франћеско в. Франћеско
 Кверини.
 Кер Ђурађ в. Ђурађ Кер.
 Китам (Китан?), град у Хуму 224.
 Клешићи, босанска властеоска по-
 родица 152; в. Павле Клешић
 Клис 22, 206, 246.
 Клобук, град у Херцеговини, 27, 44,
 65, 77, 83, 144, 159, 162, 249, 250.
 Кључ, град у Херцеговини 14, 218,
 248, 253, 254, 264.
 кмет 57.
 кнез 6, 7, 8, 10, 12, 16, 17, 21, 27, 42,
 59, 65, 75, 107, 109, 110, 139, 141,
 153, 161, 175, 187, 221, 236, 238, 243,
 249, 257, 259, 261. — влашки 273.
 — Врсиња 110, 120. — Горажда
 143. — Драчевице 85, 110, 111, 120,
 121, 152. — Дубровника, *passim*.
 — Клобука 57, 83. — Конавала
 12, 26, 57, 85, 86, 87, 90, 116, 156,
 168, 169, 175, 176, 207. — Корчуле
 105. — Котора 10, 11, 12, 46, 47,
 54, 55, 59, 62, 66, 69, 116, 264, 266.
 — Крбавски 246. — Пољица 179.
 — Скадра 54, 59, 62, 63, 64, 65, 67,
 252. — Сланог 90, 169. — Сокола
 263. — Сплита 67, 178, 179, 184,
 185, 206, 230, 232, 238, 253, 262. —
 Стона 31, 90, 114. — Требиња 46,
 275. — Фоче 142. — Хвара 164.
 — Цернице 143.
 Книн 229.
 ковач 124.
 Ковачевићи босанска властеоска
 породица 255, 256, в. Петар Ко-
 вачевић.
 ковница 92, 228, 233.
 кожа 142.
 Кожидол 152.
 Козао, град, 78, 79, 119.
 Кола де Нардо, херцегов италијан-
 ски најамник, 154.
 Колочеп 167, 263.
 комора 125; 228, 135, 154, 161, 199.
 коморник 143, 267.
 Конавли, Конављани, 5, 6, 10, 12,
 17, 26, 32, 39, 53, 57, 79, 81, 82, 83—
 86, 87, 90, 96, 100, 104, 109, 110, 115,
 116, 147, 148, 152—160, 164, 166—
 169, 171, 172, 173, 175—178, 188,
 191, 203, 204, 207, 214, 236, 244, 247,
 253, 259, 265.
 Конак у Конављима 152.
 конкубине 123, 163.
 Контарини Бартоломеј в. Бартоло-
 меј Контарини.
 Коњић 144.
 коњица в. војска
 Корита 216.
 Корчула 105, 189, 246.
 Косаче в. Вук, Вукад, Сандаљ,
 Хранићи; Стефан и Теодора
 Вукчић; Адам, Иван, Сладоје,
 Вукчић; Владислав, Влатко, Сте-
 фан Херцеговићи; Остоја, Радо-
 слав, Степан Драгишићи; Ива-
 нић, Радивој, Радић Остојићи;
 Ђурађ, Радар, Радосав Стјепко-
 вићи; Драгиша Гојсалић; „четири
 куће“ Косача.
 Косово поље 105, 270.
 котар 164.
 Котези 257.
 Котор, Которани, 10, 11, 12, 16, 23,
 24, 35, 46, 47, 53, 54, 55, 56, 59, 62,
 63, 66, 68, 69, 89, 90, 116, 121, 122,
 123, 124, 125, 127, 131, 136, 141, 154,
 166, 210, 211, 224, 228, 230, 262, 264,
 266.
 Котруљевић Бенко 246, 247.

Крајина, Крајињани, 48, 67, 100, 101, 164, 175, 178, 179, 180, 184, 185, 186, 201, 204, 215, 253, 263, 264.
 крајишник 13, 31, 66, 197, 199.
 крајиште 164.
 крамарина 129.
Crampsis de породица из околине Бара, 67.
 Кранковићи, цариници, 82.
 Крбавски кнез 246.
 „крв” 84, 110, 117, 152, 209, 244.
 Кремона 235.
 Кресојевићи 132, 257.
 кречане 214, 219.
 крзнар 144.
 кријумчарење 38, 39.
 Кривалдићи 130.
 Криспин Антоније в. Антоније Криспин.

Кристифор Дентутус, ћеновљански посланик 74.
 крмез в. црвац.
 крстјани 244.
 круна 6, 72, 239, (св. Стефана) 248.
 крунишење 93, 245.
 Крушевац у Херцеговини, 176, 182.
 Крушице, село, 73.
 куга 25, 37, 117, 202, (?), 206, 230, 231.
 кудувери 215.
 Курјаковићи, крабавски кнежеви, 246.
 „кућани” 267.
 куће (зграде) Косача у Венецији 25, 90. — Косача у Дубровнику 15, 160, 260. — Косача у Задру 90. — Косача у Котору 16, 25, 90. — Косача у Сплиту 226.

Ј

Ладислав Напуљски, краљ (1386—1414) 107.
 Ладислав V Посмрче, угарски краљ (1444—1457), 72, 103, 149, 191, 201, 207, 220, 222, 229, 236.
 лађе 61, 153, 180.
 Лазар Бранковић, деспот српски 95, 234, 235, 238.
 Ластва 124.
 Ластово 168.
 Латиничић Бартол 27, 141.
 Латиничић Влахуша, дубровачки трговац 97, 98, 106, 130, 138, 141.
 Леденице 257.
 лекар, лечење 95, 120, 158, 236, 243, 260, 165, 267.
 лекови 137.
 летина 164.

Ливно 225, 227, 258.
 Лим 97, 256.
 „lingua ingtonata” 58.
 лов 259.
 Локва Опрића 111.
 Ломбардија 47, 189.
 Лоренцо Витури, каторски кнез, 47.
 Лорето, место код Анконе, 209, 221.
 Лошонц, место у горњој Угарској, 161.
 Луг у Херцеговини, 162, 264.
 Лука, жупа на Неретви, 162, 260.
 Лука Пантиновић из Котора, 59.
 Лука де Толентис, корчулански ђакон, 246, 248.
 Лукаревић (Lucari) Петар, 85, 109.
 Лукац Михајевић, главар Риђана, 39.

Љ

Љубибратићи, требињска властеоска породица, 239, 263.

Љубомир 144, 257, 263.
 љубушки 176, 182, 254.
 љуштица 55, 127, 155, 156.

М

Мађари в. Угри, Угарска.
 Малешевци 132, 257, 273.
 манихеји 229.

Манојло Кантакузин 232.
 Мантова 238, 239, 277.
 Мара, „буфонеса”, 277.

Мара, ћерка деспота Ђурђа Бранковића, 78, 236, 246.
 Мара, ћерка херцега Стефана, 267.
 Марин Јакетић 141.
 Марин, фрањевачки кустод, 236.
 Марин Соранџо в. Соранџо Марин.
 Маринче Габро 69, 70.
 Марка, област у Италији 118.
 Марко Бјеланић 132.
 Марко de Boris 67.
 Марко Зено, млетачки провидур, 61, 62, 63.
 Мароје Орлачић, трговац 124.
 Матагужи, племе, 49.
 Матија I Корвин, угарски краљ (1458—1490), 225, 236, 241, 245, 248, 250, 252, 255, 256, 258, 259, 262, 264, 265, 266.
 Матко Таловац, бан Хрватске и Далмације (9, 13, 21, 22, 24, 28, 34, 41, 43, 44, 68).
 Махмут-паша Анђеловић 236.
 мачвански бан 228.
 Медведовићи, властела 239.
 Медун град, 80, 89, 240.
 Менччетић (Menze) Иван 9.
 мере (танке и дебеле) 37.
 месар 131.
 месо 126, (усољено) 267.
 Мехмед-бег Минетовић 246, 247.
 Мехмед II, султан (1451—1481), 155, 172, 205, 210, 220, 227, 229, 232.
 Милано 25, 235.

Миле 93.
 „miles” 93, 235.
 Милешева, манастир, 108.
 Милешевац, Милешевски, град, 259, 262.
 Милодраж 92, 93.
 Милут Тврдисалић, фочански трговац, 142.
 Милушат, човек конавоског кнеза 57, 58.
 Мириловићи 257.
 Мирко de Boris, 67.
 Михаило Анђеловић, брат Махмут-паше, 236.
 митрополит Зете 51, 61.
 митрополит милешевски 216, 267.
 Мичевић, град, 23, 144, 162, 221, 249, 250, 257.
 Млини 183, 263.
 млинови 253.
 Мљет 186, 263.
 Молунат 153, 154.
 Морача 256.
 Мореја 87, 196, 232, 242.
 Морозини Карло в. Карло Морозини.
 мост 176, 179, 180—182, 232, 265.
 Мравинац, село, 83.
 Мрвац „буфон”, 221.
 музичари 92, 190, 209, 218, 277.
 Мурат II, султан (1421—1451), 148, 154, 159, 172, 173, 175, 227.
 мучење 111, 116, 188.

H

Навар Иван в. Иван Навар.
 награда 60, 111, (за храброст) 169.
 најамници 52, 73, 75, 77—79, 153—156, 158, 159, 162, 164, 167, 168, 170, 173, 177, 182, 185, 189, 213, 239, 241, 249, 251, 252, 259, 267.
 накит 137.
 Наљешковић Божићко 214.
 намирнице 102, 126, 152, 227, 264.
 Напуљ 77, 212, 213, 219.
 Напуљска краљевина 74.
 Нардо де в. Кола де Нардо.
 „невера” 224.
 Невесиње 15, 144, 176, 257.
 Немањићи 108.
 Немачка, Немци, 29, 201, 238, 277.
 Ненковићи 98, 143, 257.
 Неретва 9, 68, 73, 79, 96, 114, 120, 121, 179, 180, 183, 190, 206, 218, 224, 237, 243, 256, 257, 260, 261, 264, 265.

Никола Барбучи, доминиканац из Драча, 229.
 Никола Бутковић 176.
 Никола, дијак, 235.
 Никола Квартар 189.
 Никола V, папа (1447—1455), 162, 178, 215.
 Никола Радивојевић, хумски властелин, 9, 35, 37.
 Никола Радулиновић 248, 257.
 Никола Теста 236.
 Никола Твртковић 26.
 Николићи в. Гргур, Радоје.
 Никополь, град у Бугарској, 270.
 Никша Звијездин, канцелар, 30.
 Никшићи, Власи из Оношота, 132.
 новац 18, 21, 38, 44, 55, 69, 70, 76, 81, 96—98, 100—102, 106, 111, 116, 119, 124, 127, 128, 130, 132, 137, 138, 140—143, 145, 148, 151, 154, 157, 158,

160, 161, 163, 165—167, 169—171,
177, 182—184, 186—188, 193—195,
203, 204, 208, 211, 213, 214, 217—219,
229, 230, 233, 235, 237, 241, 243,
249—251, 253, 258, 262, 265, 267, 274.
Нове Земље, Сланско Приморје,
104, 173, 259.
Нови (Херцег—Нови) 1, 2, 5, 11—13

18, 24, 43, 45, 47, 57, 67, 96, 112,
115, 117, 119, 121—129, 130, 136,
137, 140, 144, 153, 154, 162, 169, 170,
191, 193, 195, 207, 209, 210—213, 215,
216, 223, 228, 236, 240, 243, 247, 253,
254, 262, 263—267, 274.
Нови у Луки 176, 190.
Ново Брдо, 233.

О

Оберко Љубавић 143.
Обод 67, 159, 221.
Обрад Добријевић, дукатник, 100.
обућар 144.
оклопи 77, 124, 136, 237.
Оливеровићи 257.
олово 137, 138, 139, 140, 144.
Омиш 22, 41, 42, 43, 44, 67, 68, 70,
71, 73, 76, 77, 89, 90, 121, 171, 222.

Оногашт 132, 216.
опат 75, 218, 233.
оранье 110, 152.
Орман 112, 113, 117, 131, 151.
оружје в. војска.
Осана, у Италији 215.
Острвица 229, 246.
Остоја Драгишић 18.
Остоја в. Стефан Остоја.
Острог 248.

П

Павија 235.
Павле Газуло, 190, 191, 196.
Павле Драгињевић 170.
Павле Клешић, босански властелин, 143, 233.
Павле Марковић, хумски властелин, 234, 253, 260, 263, 276.
Павле Раденовић, босански војвода, 3, 7, 270, 271.
Павле Радивојевић, хумски властелин, 9, 10.
Павле Чиз, посланик угарског краља Матије, 248.
Павловићи, босанска властеоска породица, 120, 139, 151, 162, 182, 183, 211, 217, 237, 255, 256, 266 в.
Иванић, Петар, Радослав; „заставштина“ Павловића.
Паг 113, 127.
Пагамин, улцињски епископ, 167.
Палеолог Димитрије в. Димитрије Палеолог.
Палмотић (Palmota) Никола 180.
Пантела Петар в. Петар Пантела.
Паоко Добрушковић, требински властелин, 253.
папа 40, 92, 106, 108, 116, 120, 154, 155, 162, 167, 172, 177, 178, 182, 187, 188—197, 203, 215, 216, 224, 225,

228, 229, 231, 235, 238, 239, 243, 244, 246, 250, 251, 259.
Папалић 180.
„parola di signor“ 157, 199.
Пасквал Градениго, трговац из Венеције 141.
патарени 216, 217, 244.
пастир 104, 263.
Паштровићи 66.
Рауго в. Barbara de Payro.
Пеларг Богуновић 12.
Пељешац 104, 168, 233, 234, 252, 263.
перпер од огњишта 101.
Петар Војсалић, босански војвода, 92, 93, 162, 178, 179, 189, 205.
Петар Ковачевић, босански војвода, 78.
Петар Павловић, босански војвода, 26, 120, 134, 139, 154, 158, 215, 218, 227, 228, 233, 239.
Петар Пантела 123.
Петар Соранџо, корчулански кнез, 105.
Петар (Перко) Таловац, бан Далмације и Хрватске, 43, 44, 52, 91, 150, 151, 161, 178, 179, 194, 205, 206, 213, 222, 229, 231, 232.
Петар Томази, млетачки посланик, 231.

Петко Жањевић из Брда, 257.
 Петроје Јутић 123, 124.
 печат 18, 103, (на тканини) 128.
 Пива 197, 198, 202.
 Пије П, папа (1458—1464), 94, 103,
     238.
 писменост 1, 48, 163, 255, 270, 277.
 „писмо веровано” 124, 235.
 Пишче на Пиви, 197, 198.
 племена у Зети 49, 53, 222, 230.
 Плеске 132, 216, 257, 273.
 Плоче 158.
 пљачке 39, 57, 81, 110, 117, 127, 132,
     152, 155, 158, 164, 166, 207, 214, 223,
     234, 241.
 Пљевља 143, 217, 233, 257.
 По 235.
 Површ 86, 162, 234.
 Подјелеч 145.
 Подринац 23.
 Подсоко 144.
 Пожун 41.
 Польица, Польичани, 41, 44, 67, 68,
     70, 71, 73, 76, 88, 171, 178, 179, 230,
     232.
 Понор 86.
 понос, поносници, 97, 129, 133, 210,
     247.
 попис (инвентарисање) 36.
 Попово 144, 257.
 порота 84, 208.
 Порта, *passim*.
 Португалија 221.
 поседи Косача на дубровачкој територији 173, 195.
 посинити 21.
 Посредњица 189, 190, 204, 260.
 Почитељ 265, 274.
 Прача, река, 256.

Прибисав (Прибисавац) Вукотић,
 властелин херцега Стефана, 138,
     140, 143, 230, 243, 246, 249, 250, 267.
 Прибислав Похвалић, дипломата и
 властелин Сандаља Хранића, 14,
     16, 18, 19, 23, 24, 276.
 Пријевор 85, 109, 110, 114, 115.
 Пријепоље 143.
 Прилип 259.
 Приморје 18, 96, 104, 114, 126, 131,
     142, 144, 162, 197, 206, 215, 216,
     220, 230, 233, 236, 239, 254, 256, 257,
     263.
 Приоли Антоније в. Антоније Приоли.
 пристав 39, 275.
 приузам 98, 209, 275.
 „провизијун” браће Влатковића
     170, 186, 225, 233.
 „проглас” в. уцена.
 Прозор 258.
 Прокулић (*Proculo*) Петар, кнез
     Конавала, 57, 156, 168, 175, 178.
 пронијар 49, 67.
 просо 77, 78.
 пунолетство 5, 6, 206.
 путеви 15, 35, 36, 77, 90, 132, 133,
     142, 151. — дријевски 104. — зетски 104. — требињски 23.
 путеви дријевски 104.
 путеви зетски 104.
 путеви требињски 23.
 пустошња 13, 31, 45, 46, 62, 88, 113,
     155, 165, 171, 180, 190, 193, 195, 206,
     238, 239, 240, 242, 253.
 пушка, пушкар 136, 177.
 Пуцић ((Poza)Петар 247.

P

Радета Цреповић, фочански трговац, 142, 143.
 Радивој Остојић, противкраљ у Босни, 8, 13, 71, 72, 236.
 Радивој Оцковић, властелин херцега Стефана, 36.
 Радивој Стјепковић 18.
 Радивој Цреповић, фочански кнез, 142.
 Радивој Шиглица, посланик херцега Стефана, 158, 159, 172, 187, 213.
 Радивојевићи, хумска властела, 8, 38, 73, 176.

Радин Гост (старац) 34, 86, 98, 114,
     128, 129, 156, 158, 194, 198, 203, 204,
     209, 211, 216, 217, 237, 250, 261, 267,
     276.
 Радин (Радуј) Михачевић 39, 111,
     112, 168.
 Радин Прибисалић 102.
 Радич Бановић, властелин Павловића, 266.
 Радич Вукосалић, трговац, 143.
 Радич Градисалић, 132.
 Радич Зупковић 106.
 Радич Миомановић, фочански трговац, 142.

- Радич Остојић 239.
 Радич Паштровић, војвода, 66.
 Радич Санковић, војвода, 276.
 Радич Стјепковић 18, 24, 114.
 Радман Петковић 132.
 радници на солани 127.
 Радобиља 230, 232.
 Радован Вардић, властелин херцега Стефана, 98, 114, 203, 204.
 Радован Притчић, 17.
 Радоје Будисалић, трговац, 143.
 Радоје Бановић 180.
 Радоје Винарић 120.
 Радоје Гргуревић, кнез, 30.
 Радоје Јубишић, требињски властелин, 23, 29, 30, 31, 32, 46, 132.
 Радоје Миладиновић, царник, 37.
 Радоје Николић 73, 91, 104.
 Радоје Похвалић 16.
 Радоје, посланик војводе Радослава, 31.
 Радоња Радивојевић 220.
 Радослав Драгишић 18.
 Радосав Стјепковић 18.
 Радосав Стојмиловић, трговац, 143.
 Радосав Шилковић 98.
 Радослав Јубишић 96, 100.
 Радослав Павловић, босански војвода, 3, 5, 7, 8, 9, 10, 11, 13, 14, 17, 21, 22, 23, 24, 25, 27, 28, 29, 32, 33, 35, 36—38, 40—45, 51, 52, 55, 56, 57, 117, 120, 147, 271, 276.
 Радослав Ратковић 253.
 Радослав Требињанин 214.
 Радош, кнез Пољица, 178, 179.
 Радуј Михачевић 39.
 Ражева Лоза 109.
- разарање цркве 155.
 разбојници 214.
 Рајко Mrђеновић 85, 129, 164.
 Рајко Приччић, царник и „капетан”, 17, 25, 26, 27, 36, 37, 38, 39, 109.
 Рајмунд Вахтер, 137.
 Рама 256, 258.
 Рамболд Вахтер, јувелир из Брија, 137, 140.
 Рањина (Ragnina) Влахо 115, 176, 203.
 Растић (Resti) Марин 207, 211.
 Растић Михаило 161.
 Растко Немањић 108.
 Ратко Попадић 173.
 Рачићевићи, браћа 152.
 регистри херцегове канцеларије 1.
 Рестоје, кнез
 риболов 81, 236, 257.
 Риђани 10, 39, 57, 170, 214, 234, 244, 257, 273.
 Ријека код Дубровника, 261.
 Рим 167, 229, 244.
 Рисан 170, 266.
 Роберто дале Колтре, Римињанин, 123.
 робиња 47.
 Розгоњи Јанош в. Јанош Розгоњи, „ропци”, 273.
 рударство 77, 97, 137, 139.
 Рудине 144, 257.
 Рудник 247.
 Руђер Дивчић, властелин херцега Стефана, 172, 178.
 Руско Тудровић 119, 139.

C

- Сава, река, 231.
 Салимбене Јован в. Јован Салимбене.
 Самобор 257, 259, 262.
 Сандаль Хранић Косача, војвода босански, (+ 1435), 3, 5, 6, 8, 11, 12, 14, 17, 26, 36, 39, 40, 62, 63, 82, 85, 86, 109, 118, 121, 122, 129, 130, 139, 142, 143, 148, 151, 157, 166, 187, 188, 202, 203, 204, 211, 221, 260, 261, 266, 271, 272, 276.
 Санко, посланик херцега Стефана, 10, 267.
 сапун 137.
 Сарачић (Saraca) Илија, 87, 98.
- Сасин-поље 239.
 свадба 6, 33, 80, 92, 95, 205, 217, 218, 220, 221, 240.
 Свети, тврђава на Неретви 237.
 Свети Срђ 131.
 секира 111.
 Сењ 22, 211, 218, 240, 241, 265.
 сеоска слава 111.
 Синај 215.
 Синь 206.
 Силва Филип в. Филип Силва.
 Силковићи, цариници у Дријевима, 82.

- сир 36.
Ситница 152.
Скадар 53, 54, 55, 59, 62, 63, 64, 65, 67, 252.
Скендербег 104, 105, 139, 195, 213, 229, 231, 237, 351, 252, 258, 271,
Скрадин 205, 261, 262.
Славогостићи, место, 257.
Славонија 264.
Сладоје Вуковић 18.
Сладоје Семковић, војвода, 73, 107, 114, 151, 180, 186, 193, 198, 210.
Слано 53, 79, 90.
Сланско приморје 14, 168, 169, 171.
Смедерево 46, 100, 148, 156, 159, 167, 168, 183, 190, 205, 214, 236, 239.
смола 137, 140.
со 12, 23, 35—39, 42, 47, 62, 73, 78, 112—114, 118, 122, 124, 126, 127, 129—131, 136, 144, 151, 157, 202, 212, 223, 237, 259.
солане 62, 109, 112, 127, 136.
солди (солиди) 100, 101.
Соко, град, 32, 89, 111, 112, 131, 155, 159, 164, 175, 176, 178, 217, 218, 262, 263.
Соранцо Марин в. Марин Соранцо.
Соранцо Петар в. Петар Соранцо.
Соркочевићи (Sorgo) 171.
Соркочевић Андрија 234, 249, 265, 266, 267.
Соркочевић Дамјан 170.
Соркочевић Драгоје 137, 155, 156, 228.
Соркочевић Орсат 120.
Соркочевић Паоок 11.
Соркочевић Паскоје 99, 148, 159, 192.
Соркочевић Стефан 145.
Софија 73.
Сплит Слићани, 24, 25, 67, 119, 178, 179, 184, 185, 206, 224, 225, 229, 230, 232, 235, 238, 253, 254, 262, 266,
Сперанте Cardona 218.
Србија 29, 30, 50, 55, 70, 72, 91, 100, 104, 132, 145, 147, 152, 153, 214, 222, 228, 235, 246, 247, 254.
Сребрник 161.
Сребрница 16, 30, 56, 77, 88, 98, 106, 120, 137, 139, 149, 188, 234, 255, 274.
сребро 16, 18, 30, 44, 69, 70, 79—81, 97, 98, 99, 101, 102, 106, 108, 119, 132, 137, 140, 141, 143, 145, 153, 158,
160, 203, 213, 214, 216, 217, 228, 233, 243, 250, 267.
станак 84, 85, 87, 92, 109, 110, 117, 185.
стањанин (албергар) 144.
стегеноша 107.
Степан Драгишић 18.
Степан Милорадовић 130.
Степан Станићијевић 113.
Стефан Вукчић, *passim*.
Стефан Душан, краљ и цар (1331—1355), 221.
Стефан Марамонте 47, 74, 75.
Стефан Ненковић 98.
Стефан Остоја, краљ босански (1398—1404, 1409—1418), 7.
Стефан Томаш, краљ босански (1443—1461), 1, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 82, 87, 88—95, 99, 104—107, 112, 114, 116, 119, 120, 121, 139, 147, 149, 150, 151, 152, 154, 161, 162, 163, 170, 173, 175, 178—180, 182, 183, 185, 191, 196, 197, 198, 202, 204, 206, 207, 214, 224, 227, 228—236, 238, 239, 244, 245, 272.
Стефан Томашевић, краљ босански (1461—1463), 1, 245, 251.
Стефан Херцеговић, доцније Ахмет-паша, 216, 238, 267.
Стефаница Црнојевић 53, 61, 62—63, 64, 66, 88, 89, 205, 222, 240, 242.
стока 26, 31, 36, 39, 73, 81, 82, 84, 96, 104, 109, 116, 120, 128—129, 131, 132, 140, 152, 155, 169, 171, 172, 177, 190, 214, 248, 263.
Стон 14, 30, 31, 32, 90, 116, 117, 119, 153, 169, 171, 177, 224, 234, 252, 254, 263, 265.
Сфондрати Бартоломеј в. Бартоломеј Сфондрати.
Сфорца Франђеско в. Франђеско Сфорца.
судија 36, 37, 55, 84, 85, 87, 100, 113, 117.
. „суд“ и „питаније“ хумско 198.
суд сребрнички 274.
судски позив 70.
сумпор 92, 136.
Супоштица, село, 24.
Сусед 248.
Сутјеска 16, 23, 79, 81, 82, 176.
Суторина 122, 124.

Т

Тадеј, Фирентинац, дубровачки лекар, 243.
 Таловац в. Матко, Перео
 Таловци, браћа, 73, 201.
 таоци 77, 88, 168, 189, 195.
 Тара 256.
 Твртко I, бан и кралј босански (1353—1391), 6, 71, 121, 122.
 Твртко II Твртковић, кралј босански (1404—1409, 1421—1443) 1, 7, 8, 22, 24, 25, 28, 31, 41, 43, 44, 57, 71, 72, 108, 166, 221.
 Тврдиша Мирошковић, трговац у Горажду, 143.
 тврђава 36, 43, 48, 49, 63, 66, 73, 77, 86, 88, 103, 111, 121, 122, 136, 155, 171, 176, 180, 181, 182, 190, 198, 206, 207, 231—235, 237, 238, 242, 251, 254, 258, 262.
 Теодора, сестра херцега Стефана 6, 33, 56.
 тесар 144.
 Теста Никола в. Никола Теста.
 тимарници 186.
 Тјентиште 129, 144, 213, 214.
 теканина 49, 51, 63, 97, 98, 120, 123, 124, 125, 127, 128, 131, 134, 136, 137, 142, 144, 179, 197, 204, 218, 223, 233, 267, 273, 275.
 ткаоница (у Новом) 122, 123, 125, 127, 128, 137.

ткачи 123, 124, 144.
 Тобија, Ђеновљанин, 247.
 Тођевац, град, 262.
 Тома Кантакузин 105.
 Тома Палеолог, деспот морејски, 232.
 Тома Томазини, епископ хварски, 162, 164, 175, 178, 187, 191, 192.
 Томази Петар, в. Петар Томази.
 Томба, вис на Бргату, 153, 155, 156, 157, 165, 166.
 топ 23, 27, 58, 64, 161, 165, 190, 250, 252.
 тополовац 241, 244, 252.
 торањ 165, 180.
 Торич, село, 257.
 Торквемада, кардинал, 244.
 травница 39, 129.
 трговина, трговци *passim*.
 Требиње 10, 13, 21, 23, 25—29, 31, 32, 41, 44, 46, 55, 81, 82, 84, 86, 90, 96, 102, 132, 144, 159, 162, 164, 167, 170, 188, 248, 252, 253, 257, 259, 263, 275.
 Трновица, село, 83.
 Трогир 206, 246.
 Трст 240.
 труба 165.
 Тудизић (Tudisio) Франо 243.
 тумач 172, 178, 183, 260.
 Турска, Турци, *passim*.

У

убиство свештеника 155.
 Увац 256.
 Угарска, Угри 3, 7, 8, 9, 10, 21, 22, 29, 33, 41, 43, 50, 53, 70, 72, 74, 77, 78, 87, 88, 91, 94, 120, 121, 148—152, 156, 159, 160, 161, 172, 178, 182, 183, 191, 198, 201, 212, 214, 219, 220, 223, 227, 229, 231, 236, 238, 239, 241, 242, 261, 262, 265, 266, 277.

Угарци, власи 132.
 Улцињ 69, 167.
 Улрих Цељски 161, 178, 194, 201, 218, 220, 229, 231, 236.
 уље 125, 126, 137.
 Усињ 176.
 Ускопље 83, 164, 257, 258, 263.
 Усора 166.
 ущена 50, 111, 165, 166, 208, 210.

Ф

Фатница 216, 257.
 Ферара 3.
 Фердинанд Арагонски, напуљски кралј (1458—1494), 246, 247, 266.

Филип Силва, трговац, 145.
 Фиренца 3, 123, 138, 140, 163, 172.
 флота 9, 55, 78, 89, 105, 153, 156, 162, 164, 173, 180, 182, 185, 190, 213, 259.

Фојница 134, 233.
 Фоча 23, 87, 97, 98, 131, 142, 143, 214, 257, 275.
 Фрадела Никола, трговац, 233.
 Француска 238, 277.
 Франђеско из Венеције, балистар, 154.
 Франђеско Давид, посланик краља Алфонса, 80.
 Франђеско Кверини, скадарски кнез, 64, 67.

Франђеско Обрадовић, 103.
 Франђеско Сфорца 235, 238.
 фрањевци 34, 74, 90, 91, 151, 167, 170, 171, 215, 224.
 Фридрих III, цар немачки (1440—1493), 72, 103, 106, 122, 139, 149, 192, 213, 248.
 Фружин, син бугарског цара Јована Шишмана, 10.
 фуста 50, 104, 177, 180, 225, 243, 261.

Х

Халуд-паша 99, 148.
 харач 133.
 харач 133. — Босне, 7, 24, 227, 235.
     — Дубровника 31, 51, 52, 81, 98, 146, 166, 188, 192. — Павловића 227. — херцега Стефана 76, 147, 166, 213, 227, 254.
 Хвар, хварски 162, 164, 178, 187, 189, 191, 224, 230, 242, 253.
 Хедвига, баница, 205, 218.
 Херман Цељски, гроф, 72.
 Херцеговина (постанак имена) 271, 272.
 Ходидјед, град, 151, 238.
 ходочашће 209.
 homo liber 272.

Хоти, племе албанског порекла, 49.
 Хот Јунк в. Јунк Хот.
 храна 68, 69, 77, 90, 164, 172, 189, 236, 240, 254, 261.
 Хранићи в. Вук, Вукац, Сандаљ.
 Хрватска 34, 42, 104, 205, 229, 231, 234, 242, 245, 246.
 Хвоје Вукчић, босански војвода, 7, 107, 271.
 Хум, Хумљани, 5, 8, 9, 10, 13, 22, 30, 31, 36, 42, 91, 93, 104, 114, 116, 151, 170, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 184, 185, 187, 189, 190, 191, 192, 195, 196, 199, 216, 224, 234, 248, 257, 264.
 Хуњади Јанош в. Јанош Хуњади.

Ц

Цавтат 32, 53, 153, 155, 159, 164, 168, 169, 172, 175, 212, 247, 254, 260.
 Цариград 196, 202, 204, 205, 242.
 Царина, место 26.
 царине 2, 9, 23, 28, 73, 81, 96, 97, 98, 103, 112, 117, 121, 126, 128, 129, 133, 138, 140, 151, 188, 202, 208, 234. Ап-та 233. — Брегава 96. — Дријева 9, 15, 23, 30, 35, 36, 37, 38, 82, 101, 112, 113, 118, 129, 130, 151, 157, 160, 171, 189, 209, 237, 250. — Котор 126, 223. — Мичевац 23. — Олово 139, 143. — Орман 131, 151. — Подринац 23. — Сребрница 99. — Сутјеска 23. — Тјентиште, 23, 27, 96. — превозна 98. — пролаз-1на 117, 129. — на стоку 128, 132. — на црвац 97.

цариник 9, 17, 23, 36—38, 47, 73, 82, 95, 112, 121, 128, 133.
 Цветко Гојтановић, цариник, 37.
 Цељски в. Улрих, Херман
 Церница 97, 143, 248, 257, 264.
 Цетина, цетински 21, 22, 68, 205, 222, 231, 232, 235, 238, 256.
 Цецилија, жена херцега Стефана, 240, 241, 267.
 цинабарит 137.
 црвац 97, 137, 138, 140, 142, 145.
 црква босанска 108, 223, 244.
 Цријевић (Zrieva) Марин 155, 157.
 Цријевић (Zrieva) Стефан 120.
 Црнојевићи 46, 47, 49, 50, 51, 55, 58, 59, 61, 62, 63, 89, 189, в. Гојчин,
 Ђурашин, Иван, Стефаница.

Ч

Чачвина, град, 206, 238, 239, 242, 249.
челник 104, 159.
Чемерно, планина, 181, 182.
„четири куће” Косача 17, 18, 60.

Чешка 241.
Чиз Павле в. Павле Чиз.
чувар капије 69.

Ш

Шаин Жуњевић, трговац, 145, 172,
178.
Шајин, Турчин, посланик херцега
Стефана, 253, 260.
шалитра 77, 78, 92, 95, 136.
Шибеник 225.
Шипан 168, 220, 254, 263, 265.

Шишман 253.
шифра 148, 163.
шлем 136.
Испания 124.
шуба 258.
Шумет 155.